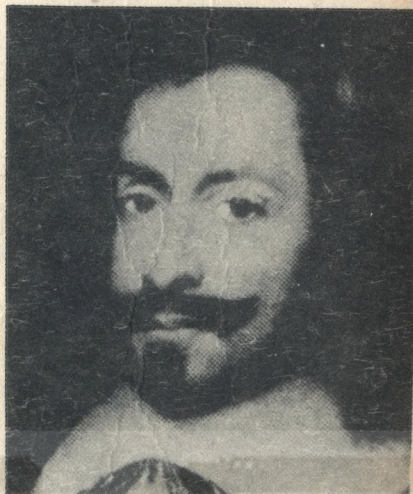

cardinalul de retz

995

cardinalul de retz memorii

cardinalul de retz

«Era mic, urît și destul de prost croit. Iată niște calități prea puțin proprii să facă din el un galant, ceea ce nu l-a împiedecat totuși să fie și încă cu succes... Îi plăcea nemaipomenit de mult să vorbească despre el... În ciuda turbulenței și impetuozității sale, știa să-și învingă pornirile ori de câte ori i-o cereau ambiția și interesul.»

SAINTE-BEUVE

Vol. I-II-III Lei 15

editura minerva

Ilustrația copertei : *Teodora Popa-Mazilu*

cardinalul de retz

memorii

TRADUCERE, PREFAȚĂ,
TABEL CRONOLOGIC ȘI NOTE DE
TEODORA POPA-MAZILU

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI ● 1979

EDITURA MINERVA ● BUCUREȘTI

Pentru versiunea românească
toate drepturile rezervate Editurii Minerva
(B.P.T.)

Cardinal de Retz
MÉMOIRES

Éditions Gallimard
Bibliothèque de la Pléiade
Paris, 1956

PREFAȚA

Paul de Gondi, cardinal de Retz a fost una dintre figurile cele mai turbulente ale veacului său, care a deranjat Curtea prin comploturile și intrigile urzite cu abilitate, i-a complexat pe politicienii vremii prin istețimea și dibăcia sa în treburile Statului și i-a iritat pe curtenii greoi și cu vederi limitate, prin ascuțimea minții sale ; mînat de o ambiție nemăsurată, a năzuit tot timpul să fie primul în Stat, rîvnind nu numai funcția de prim-ministru a lui Mazarin, dar și locul acestuia în inima reginei. Din păcate, soarta nu l-a ajutat decît să ajungă cardinal dējucîndu-i ambițiile și intrigile : căci în pofida strădaniilor depuse, nu l-a alungat pe Mazarin din țară și nici n-a obținut postul înalt către care năzuia ; n-a ajuns arhiepiscop al Parisului, atunci cînd această funcție i-a revenit pe drept, în urma morții unchiului său și n-a putut cuceri inima reginei, din pricina unei mici răutăți a domnișoarei de Chevreuse, debitată pe seama Anei de Austria. Mai mult decît atît, toate aceste strădanii ale sale s-au soldat, pînă la urmă, cu închisoarea, iar mai apoi cu exilul ; spre sfîrșitul vieții, după ce lucrurile s-au mai liniștit și colbul uitării s-a așternut peste multe din faptele sale din tinerețe, Retz — liniștit el însuși și nemairîvnind nici un fel de măriri — a început să-și scrie *Memo-riile*, care l-au făcut cu mult mai celebru decît l-ar fi putut face vreodată slujbele înalte dorite cu atîta ardoare.

Începute după toate probabilitățile, prin 1662—1663, aceste *Memorii* n-au văzut lumina tiparului decît în 1717, în timpul regen-

tei lui Philippe de Orléans. Auzind că o copie după aceste *Memorii* s-ar afla sub tipar, regentul l-a întrebat pe domnul d'Argenson, locotenentul poliției, cam ce efect ar putea avea o asemenea lucrare.

— Nici una, monseniore, ar fi răspuns d'Argenson. Felul în care cardinalul vorbește despre sine însuși, franchetea cu care își dezvăluie caracterul, cu care își mărturisește greșelile și ne arată urmările insucceselor sale imprudente, nu vor încuraja pe nimeni să-l imite. Dimpotrivă, nenorocirile sale sînt o pildă pentru toți răzvrătitorii...

Previziunea locotenentului poliției s-a dovedit însă greșită : cartea s-a bucurat de un asemenea succes și și-a găsit atît de mulți adepți încît, un an mai tîrziu (1718), ea a slujit ca piatră de temelie în complotul lui Cellamare¹. Întrebat care sînt cărțile sale de căpătîi, Benjamin Constant ar fi răspuns :

— Lucrările cardinalului de Retz și ale lui Machiavelli !

Retz era italian la origine. Familia lui venise din Florența pe la începutul veacului al XVI-lea și se stabilise la Lyon. Antoine de Gondi, străbunicul cardinalului, negustor de profesie, se însurase cu o fată din mica burghezie — Marie de Pierrevive — care-i adusese ca zestre un mic domeniu. Cei doi soți au început să crească pe acest pămînt cîini de vînătoare pentru Caterina de Medici, soția lui Henric al II-lea, care, florentină ca și el, n-a pregetat să-și ajute compatrioții. Acestea au fost, după toate probabilitățile, începuturile averii familiei de Gondi. Fiul lor Albert, a ajuns mareșal de Retz. A avut, la rîndu-i, trei băieți, care au ajuns și ei, primul, arhiepiscop al Parisului, al doilea, coadjutor al aceleiași arhiepiscopii, iar al treilea — Philippe-Emmanuel — general de galere. Acesta din urmă, care s-a însurat cu Marguerite de Silly, fata contelui de Rochepot, a fost tatăl viitorului cardinal.

¹ *Antonio de Cellamare* (1657—1733), ambasador al Spaniei la Curtea Franței ; a complotat cu ducele și cu ducesa de Maine, pentru a-l pune în fruntea țării, în locul regentului Philippe de Orléans, pe regele Filip al V-lea al Spaniei.

Destinat încă de mic carierei ecleziastice, Paul de Gondi care la numai paisprezece ani este posesorul a două abații (de Buzay și de Quimperlé aducându-i un venit de 23.000 de livre pe an), declară că nimeni n-a avut vreodată o mai mică înclinare ecleziastică decât el : „...Nici acele dueluri, nici acele galanterii nu l-au împiedicat (pe tatăl său, *n.n.*), să depună toate eforturile ca să consacre Bisericii sufletul cel mai puțin ecleziastic care a existat vreodată în univers.“ Dar tatăl său, care era foarte pios (dealtfel după moartea soției sale se și călugărește, intrînd în ordinul oratorienilor), ține cu orice preț ca fiul său mai mic să devină prelat și să moștenească astfel funcția de arhiepiscop al Parisului. După o viață destul de aventuroasă, după cîteva dueluri care nu iscă vilva prin care spera să scape de sutană, Retz se resemnează și acceptă să îmbrățișeze cariera ecleziastică. Și cum, aidoma lui Cezar, nu vrea să fie în nimic și nicăieri al doilea, nici măcar la Sorbona, reușește primul la examenele de susținere a Actelor, atrăgîndu-și ura lui Richelieu, care propusese pe locul întîi un alt candidat. Cam tot în acea vreme efectuează o traducere liberă după *Conjurația lui Fiesco* a italianului Agostino Mascardi ; lucrarea, căzînd în mîinile lui Richelieu, l-ar fi făcut pe acesta să exclame : „Iată un spirit primejdios !“ Cardinalul Richelieu nu prea avea obiceiul să se înșele ; viitorul a arătat că previziunea lui fusese cît se poate de exactă. Văzînd că tînărul izbutise să-și atragă antipatia înaltului prelat, familia îl expediază cîteva luni în Italia, perioadă în care Paul de Gondi, în compania lui Tallemant de Réaux, vizitează Florența, Veneția, apoi Roma, unde ține cîteva conferințe la Școala Dominicană de Înțelepciune. Fire aventuroasă și nestăpinită, de îndată ce se înapoie în Franța, Paul de Gondi nu-î rămase nici el dator lui Richelieu : începu a organiza cu sîrg, împotriva cardinalului, un complot care-l avea în frunte pe nemulțumitul conte de Soisson. Dar tocmai cînd complotul era pe cale să dea roade, contele de Soisson muri. Nu mult după aceea muri și Richelieu, iar după cîteva luni se stînsă și Ludovic al XIII-lea. Regența reveni Anei de Austria care, la rugămîntea rudelor lui Gondi, îi acordă acestuia brevetul de coadjutor al arhiepiscopiei Parisului condusă, în acea vreme, de unchiul său, Jean -François de Gondi.

În noua sa calitate, Gondi se apucă să facă ordine în dioceza unchiului său pe care, spune el „o găsisem degradată în ochii lumii de josniciile unchiului meu și mîhnitoare față de Dumnezeu, din pricina neglijenței și incapacității sale“, lucru ce displace total atît reginei, cît și primului ei ministru, cardinalul Mazarin. La această primă nemulțumire vin să se mai adauge și altele : o dispută cu ducele de Orléans, privind înțietatea în biserică, răspunsul negativ pe care i-l dă episcopului de Varmie de a oficia în catedrala Notre-Dame căsătoria Mariei de Gonzague cu Ladislau al VII-lea, regele Poloniei, precum și o serie de predici pe care le ține, „foarte minioase și foarte răzvrătitoare“, spune memorialistul Guy Joly.

Acum, urît pe față și cu înverșunare de Mazarin, Paul de Gondi, începe a se gîndi cum să-l alunge, dorind cu ardoare să-ia locul și să ajungă arhiepiscop al Parisului, unind în felul acesta „puterea temporală cu puterea spirituală“.

Iată deci cam în ce stare se aflau lucrurile la începutul anului 1648 cînd poporul Parisului, sătul de atîtea dări și biruri pe care lăcomia lui Mazarin le scornea zilnic, se răzvrătește împotriva edictului tarifului. Burghezilor nemulțumiți li se alăturară și raportorii de la Consiliul Statului, al căror număr fusese sporit peste noapte cu încă doisprezece. „Or aceștia pricepură că, dacă li se mai adăugau încă doisprezece membri, prețul acelor funcții avea să scadă și atunci cînd vor vrea să le vîndă nu vor mai căpăta pe ele atîta cît dăduseră.“ Se duseră deci la Mazarin și-i vorbiră cu atîta îndrăzneală, încît cardinalul rămase uluit. Regina fu mult mai drastică, dar cuvintele ei nu-i mai impresionară pe raportori. „Simțeau — spune doamna de Motteville în *Memoriile* sale — că în aer pluteau nori grei și că vremea nu mai era prielnică Curții.“ Parisul era copt pentru răscoală, iar ambițiosul și cutezătorul coadjutor, care-și urmărea cu tenacitate planurile, avea să fie șeful acestei răscoale. Instigat de Retz și de partizanii săi, Parlamentul se întrunește în sala Saint-Louis ca să delibereze asupra unei reforme a Statului. Mînioasă, regina se opune acestei „republici în sînul monarhiei“. Ducele de Orléans, pe care Retz izbutise să-l atragă de partea sa, făgăduiește Camerelor că li se vor acorda vechile lor

privilegii. Parlamentul mulțumește ducelui, dar hotărăște să-și trimită totuși deputații la sala Saint-Louis pentru a discuta situația îngrijorătoare a finanțelor Statului. Fronda parlamentară începuse.

Crezînd că poate înfrînge opoziția Parlamentului, Mazarin îl arestează pe Broussel, decanul consilierilor din Marea Cameră; în vremea asta, la Notre-Dame are loc un *Te-Deum* în cinstea victoriei de la Lens, victorie ce va preceda pacea westfalică prin care se va pune capăt Războiului de treizeci de ani.

Tribun popular înăscut, Paul de Gondi țese cu perseverență planul de a-l alunga pe Mazarin. Deși coadjutor al Parisului, n-are nimic sfînt în el, decît numele; ridică poporul Parisului, îndemnîndu-l să ceară eliberarea lui Broussel, să înalțe baricade și să nu cedeze în fața Curții. Speriați, regina și Mazarin pleacă la Ruel. Presată de coadjutor și de ducele de Orléans, regina acceptă în cele din urmă să trateze cu Parlamentul și să ratifice ordonanța prezentată de acesta, ale cărei articole reglementează situația financiară a țării. În sfîrșit, Curtea se reîntoarce la Paris. Dar tocmai cînd lucrurile se liniștiseră, Gaston de Orléans (fratele lui Ludovic al XIII-lea și unchiul lui Ludovic al XIV-lea), omul care și-a trădat rînd pe rînd toți prietenii, se împacă cu Mazarin și făgăduiește să-l susțină împotriva Parlamentului. Simțîndu-se stăpînit pe situație, regina și cardinalul — cu toate făgăduielile făcute — nu vor să mai aprobe ordonanța Parlamentului. Poporul Parisului se ridică din nou, și Mazarin, care fuge pentru a doua oară împreună cu regele și cu regina, de data asta la Saint-Germain, hotărăște să supună Parisul prin foamete. În 6 ianuarie 1649, prințul de Condé, „cel mai mare căpitan al vremii sale“, cum era numit, instituie, în fruntea trupelor regale, blocada Capitalei. Începînd din acest moment vechea Frondă parlamentară se transformă în Fronda prinților.

Vom trece peste amănunțele foarte încurcate ale celor două Fronde, care sînt dealtfel istorisite pe larg în volumele de față. Și ne vom opri asupra cîtorva aprecieri de ordin istoric privind această atît de zbuciumată perioadă din istoria Franței.

Citind cu atenție *Memoriile* lui Retz, ceea ce frapează în mod cu totul deosebit e faptul că Fronda ridică chiar de la început.

toate clasele sociale împotriva dușmanului comun: monarhia. E adevărat că această uniune este de scurtă durată avînd în vedere interesele cu totul deosebite urmărite de fiecare dintre aceste clase: poporul, sătul de mizeria crîncenă în care se zbate, se străduie să rupă lanțurile feudalității; burghezia urmărește să pună stavilă creșterii neconținute a dărilor, lăsate la bunul plac al unui ministru de o lăcomie și de o zgîrcenie devenite proverbiale; iar nobilii doresc slujbe și beneficii, recompense și domenii întinse care să le întărească și mai mult puterea lor de mari seniori. Tabloul Franței din acea perioadă este cît se poate de trist. J. Bourdeau arată în lucrarea sa *La Rochefoucauld* (apărută în 1924) că: „nici o pagină din istoria Franței nu evocă atît de bine Fronța, așa cum o fac gravurile lui Callot¹. Pictorul arată contrastul puternic dintre trușii seniori dîldora de pene și broderii și bieții țărani zdrențăroși, roși de mizerie și mincați de păduchi. Toți acei Condé și La Rochefoucauld s-au purtat pe vremea Fronței ca niște tîlhari de drumul mare... Mercenarii lor ardeau, prădau, schingiuiau, siluiau femeile; Justiția nu mai exista... Țăranul mîncă ghindă. Douăzeci și trei de mii de oameni zăceau în temnițe pentru că nu-și plătiseră dările. În 1652, pe străzile Parisului rătăceau o sută de mii de cerșetori. În spitale erau înghesuiți într-un pat cîte șapte răniți. Fronța a fost unul dintre episoadele cele mai lipsite de sens și mai crude din istoria Franței.“

Unul dintre marii contemporani ai lui Retz, Jean de la Bruyère, autorul *Caracterelor*, va vorbi și el, în lucrarea sa despre starea jalnică a țăranilor din secolul al XVII-lea: „Vezi anumite animale sălbatice — spune el — masculi și femele, răspîndite pe cîmp, negre, învinețite și tare pîrlite de soare, legate de pămîntul pe care îl răscolesc și-l răvășesc cu o dîrzenie de nebiruit; au ca un fel de glas articulat și, cînd se ridică în picioare, arată a chip

¹ Jacques Callot (1592—1635), gravor și pictor francez. Geniu cutezător și fecund, lucrează o vreme în Italia. Mare maestru în aquaforte, el are o influență considerabilă asupra gravurii din secolul al XVII-lea. Suitele sale de *Capricii*, *Mizeriile războiului* și *Calici*, au devenit celebre.

omenesc. Și într-adevăr, sînt oameni. Noaptea se retrag în niște vizuini în care trăiesc cu pîine neagră, cu apă și cu rădăcini; ei îi cruță pe ceilalți oameni de ostencala de a ara, de a semăna și de a recolta, ca să trăiască, și merită astfel să nu simtă lipsa pîinii pe care au semănat-o.”¹

Sprijiniți de Spania, poate că frondeurii ar fi izbutit pînă la urmă să realizeze ceva, cu atît mai mult cu cît se prezentau în fața unui popor istovit, drept „campioni ai pîcii”. Dar dezbinările dintre prinți au făcut să se prăbușească toate iluziile Frondei parlamentare. Gaston de Orléans își dispută puterea cu prințul de Condé. Ducele de Beaufort, profitînd de popularitatea de care se bucură, vrea să fie un al doilea duce de Guise. Iar Paул de Gondі, coadjutorul Parisului, urmărește să urce cît mai sus pe scara socială. De partea cealaltă, stau la pîndă Ana de Austria și Mazarin, care, profitînd de slăbiciunea și nestatornicia opoziției, nu vor urmări altceva decît triumful regalității și întărirea absolutismului monarhic.

Între timp, certurile dintre frondeuri se înțeleg, și Condé, sătul de lupte și de intrigi, se împacă cu Mazarin. Nobilimea obține unele privilegii, destul de modeste față de ceea ce nădărduse ea, burghezia și Coroana ies întărite, iar poporul constată că toată această împăcare se făcuse ca de obicei, în dauna lui. Liniștit, Mazarin poate acum să scape și de cel mai turbulent dintre frondeuri, cardinalul de Retz. Așa că de îndată ce acesta face o vizită la Palatul Regal, este arestat, urcat într-o caleașcă și dus la închisoarea din Vincennes. Cu asta, tulburările prilejuite de cele două Fronde, în Franța, iau sfîrșit.

Mai tîrziu, Retz izbutește să fugă din închisoare și să se refugieze în Italia. Aici ia parte la alegerea noului Papă și face în așa fel încît să triumfe prietenul său, cardinalul Chigi. Numai că acesta, odată văzut pe scaunul pontifical, refuză să-l ajute pe Retz să se reîntoarcă în Franța și să-și ia în stăpînire arhiepiscopia Parisului. Scîrbit și deprimat de ingratitudea Papei, urmărit îndeaproape de ura lui Mazarin și a Anei de Austria care porunci-

¹ La Bruyère, *Caracterele*, traducere de Aurel Tita, vol. II, cap. XI, paragraful 128, Ed. pt. Lit., col. „B.P.T.”, 1966.

seră „să fie arestat oriunde va fi prins“, Retz părăsește Italia. Rătăcește vreme îndelungată, sub un nume fals, prin diverse locuri, aidoma unui personaj de roman picaresc ; vizitează Elveția, trece prin Ulm, Augsburg, Frankfurt-pe-Main, Köln, Leyda, Amsterdam. Rotterdam, Utrecht, Anvers, Bruxelles, Hamburg și Londra. În 1662, sătul de atâtea peregrinări, acceptă în șfârșit, să-și dea demisia din funcția de arhiepiscop al Parisului. În urma acestei demisii, regele îl iartă și-i îngăduie să se înapoieze în țară, cu condiția să se stabilească la Commercy, senioria sa, pe care începe să și-o administreze cu multă rîvnă. Se mai duce de trei ori la Roma ca să participe la alegerea unor noi Papi (căci și Alexandru al VII-lea și Clement al IX-lea și Clement al X-lea fiind foarte bătrîni mor la scurtă vreme unul după altul), face o vizită la Fontainebleau și una sau două la Paris, ca să-l salute pe rege, după care nu-și mai părăsește reședința. În 1667 îl găsim atît de bolnav, la Commercy, încît doamna de Sévigné îi scrie îngrijorată, flicei sale : „Un gentilom care s-a întors de la Commercy, m-a speriat în legătură cu sănătatea cardinalului ; asta nu mai e viață, e o zăcere“.

În 1679, se instalează la abația Saint-Denis, dăruită de rege, în schimbul arhiepiscopiei Parisului. Cuprins de o febră puternică, este transportat la Paris, la nepoata sa, ducesa de Lesdiguières : nu mai poate fi însă salvat și, la 24 august 1679, moare în urma unei puternice congestii pulmonare. „S-a stins în brațele noastre — scrie Arnauld — ca un om cucernic, plin de umilință și de căință.“

A fost înmormîntat la abația sa din Saint-Denis, dar din ordinul lui Ludovic al XIV-lea nu i s-a pus pe mormînt nici o inscripție. Inima i-a fost dusă la călugărițele Mănăstirii Calvarului, unde era stareță nepoata sa, Catherine de Gondî.

Să vedem cum arăta Retz-omul. Cardinalul nu era un bărbat frumos, dimpotrivă. „Era mic, urît și destul de prost croit — spune Sainte-Beuve. Iată niște calități prea puțin proprii să facă din el un galant, ceea ce nu l-a împiedicat totuși să fie, și încă cu

succes. Sobru la mîncare, era extrem de libertin, dar mai ales ambițios, punînd în fruntea tuturor lucrurilor pasiunile, vederile și planurile sale... Îi plăcea nemaipomenit de mult să vorbească despre el... În ciuda turbulenței și impetuozității sale, știa să-și înfrîngă pornirile ori de cîte ori i-o cereau ambiția și interesul.”¹ Noi mai adăugăm că era atît de miop încît nu vedea nici la șase pași în fața lui, că nu știa niciodată ce să facă cu mîinile, dar că avea niște dinți foarte frumoși care o făcuseră pe Ana de Austria să afirme că : „atunci cînd un bărbat are astfel de dinți nu e niciodată urît”. Avea o mare slăbiciune pentru sexul slab, dar nu era sentimental. Însensibil la ură și la prietenie, „se amuza cu orice și nu se plîngea de nimic”, spune La Rochefoucauld.

Zugrăvind, la numai optsprezece ani, pe contele Fiesco și conjurația lui, Retz s-a pictat de fapt pe sine însuși, căci, întocmai ca și eroul său, manifesta „o ardoare de necrezut pentru glorie”, o dibăcie și o iscusință rar întîlnite în treburile politice, o dorință fără margini de a-și spori reputația. Pentru a ajunge în vîrfurile piramidei și-a dat seama că are nevoie de un susținător puternic care nu putea fi altul decît poporul Parisului. Întocmai ca și Fiesco încearcă să-și apropie acest popor prin nenumărate acte de mărinimie. Căci la răzmerițe, spune el, „bogații nu participă decît constrînși, cerșetorii mai mult vatămă decît ajută... Cei care au cea mai mare putere sînt cei care sînt destul de strîmtorați în afacerile lor ca să dorească o schimbare a regimului și a căror sărăcie nu ajunge totuși pînă la cerșetoria publică. M-am făcut deci cunoscut acestui gen de oameni, timp de trei sau patru luni, cu o asemenea sirguință, încît n-a rămas țînc lingă vatra căruia eu să nu fi lăsat vreun flecușet”. Închisoarea, fuga, șederea la Roma, peregrinările și popasurile sale prin diverse orașe ale lumii, ambiția sa de a nu renunța la arhiepiscopia Parisului, demersurile făcute în acest scop pe lingă regele Angliei și pe lingă regina Suediei, scot cu pregnanță în relief perseverența, răbdarea, spiritul întreprinzător, tenacitatea și curajul acestui om care a cutezat să-i înfrunte rînd pe rînd, pe Mazarin și pe Condé, pe Ana de Austria

¹ Sainte-Beuve, *Causeries du Lundi*, vol. V, p. 37.

și pe însuși regele Franței, nerenunțînd decît cu greu, și numai în pragul bătrîneții, la visurile sale de mărire cu care se nutrise toată viața. Cînd s-a hotărît însă să renunțe, a făcut-o atît de deplin, atît de total, încît nu numai că nu s-a mai amestecat în nici una din afacerile publice, dar i-a cerut Papei să-i retragă pînă și investitura de cardinal, fapt care a stîrnit o mare admirație chiar și în rîndurile dușmanilor săi. „În tinerețea sa a trăit ca un Catilina — spune Voltaire — iar la bătrînețe ca un Atticus.“

Cel mai izbutit și mai încheșat portret al lui Retz îl face însă rivalul său, ducele de la Rochefoucauld, care se pare că-l ura atît de tare, încît la una dintre ședințele Parlamentului a fost cît pe-acî să-l omoare stringîndu-i gîtul între canaturile unei uși. În ciuda resentimentelor sale, La Rochefoucauld (care va scrie el însuși, spre bătrînețe, acele faimoase *Maxime*), se detașează de orice patimă, zăgrăvindu-și adversarul cu atîta veridicitate, încît pînă și Retz a fost de acord cu multe din afirmațiile sale : „Paul de Gondi — spune el — are multă distincție, e un spirit luminat, dar dovedește mai multă ostentație decît măreția adevărată și curaj. Are o memorie extraordinară, mai mult forță decît politețe în vorbele sale, o fire capricioasă, docilă și slăbiciunea de a suporta plîngerile și reproșurile prietenilor săi ; nu prea pios, are doar unele urme de credință. Pare ambițios, fără să fie ; vanitatea și cei care l-au influențat, l-au determinat să întreprindă lucruri mari, aproape toate opuse profesiei sale ; a iscat mari dezbinări în Stat, fără să-și fi alcătuit un plan de pe urma căruia să tragă foloase și, deși departe de a se declara dușmanul cardinalului Mazarin, ca să-i ocupe locul, n-a urmărit decît să se facă temut de el, măgulindu-se cu falsa vanitate de a l se fi opus. A știut totuși să profite cu abilitate de nenorocirile publice pentru a deveni cardinal. A îndurat cu curaj închisoarea și nu și-a datorat eliberarea decît cutezanței sale. Trîndăvia l-a făcut să ducă timp de mulți ani o viață rătăcitoare și obscură. Și-a păstrat arhiepiscopia Parisului împotriva puterii cardinalului Mazarin ; dar după moartea acestui ministru și-a dat demisia, fără să se știe de ce a făcut acest lucru și fără a se folosi de această conjunctură

pentru a favoriza interesele prietenilor săi sau ale sale. A făcut parte din diverse conclave și purtarea sa i-a sporit întotdeauna reputația.

Inclinarea sa firească este jenea. Lucrează totuși cu multă tragere de inimă în afacerile care-l presează, iar după ce le isprăvește, se odihnește fără să-i mai pese de nimic. Are o mare prezență de spirit și știe să se folosească de ocaziile pe care i le oferă soarta, încît pare că le-a prevăzut și le-a dorit. Îi place să povestească; vrea să-i uluiască pe toți cei care-l ascultă, cu aventurile lui extraordinare, și e adesea slujit mai mult de imaginație decît de memorie. Majoritatea calităților sale sînt false și ceca ce a contribuit mai mult la reputația lor a fost faptul că s-a priceput să-și scoată la lumină cusururile. E nesimțitor la ură și la prietenie, cu toată strădania pe care o depune de a părea preocupat și de una și de cealaltă. E incapabil de invidie și de avariție, fie din virtute, fie că nu-și dă silința. A împrumutat de la prietenii săi mai mult decît ar fi putut nădăjdui cineva că ar putea da înapoi; a gustat vanitatea de a găsi atîta credit și s-a străduit să-l achite. N-are nici gust, nici delicatețe; se amuză cu orice și nu se plînge de nimic. Evită cu dibăcie să se dea de gol cînd nu cunoaște lucrurile decît superficial. Retragerea lui este cea mai răsunătoare faptă din viața sa: e un sacrificiu adus orgoliului său, sub pretextul devoțiunii. A părăsit Curtea de care nu s-a putut atașa și s-a îndepărtat de lumea care se îndepărtase de el.¹

Un asemenea om în care cusururile și calitățile s-au cumpănit într-o astfel de măsură, în care ambiția, setea de glorie, prefăcătorie, șiretenia și uneori chiar și minciuna stau față în față cu o putere de pătrundere rar întilnită, cu o inteligență scilicitoare, cu o memorie prodigioasă, cu o cultură puțin obișnuită pentru epoca în care a trăit², cu curajul și mărinimia, nu putea fi un om de duzină, așa cum au încercat să-l ponegrească unii dintre con-

¹ La Rochefoucauld, *Oeuvres complètes*, Bibliothèque de la Pléiade, pag. XIX.

² Să nu uităm că în afară de studiile temeinice și strălucite pe care le-a făcut la Sorbona și la Roma, Retz cunoștea la perfecție dreptul canonic precum și limbile latină, greacă, ebraică, italiană și spaniolă.

temporanii săi. Să nu uităm că a fost iubit și prețuit de unii dintre oamenii de mare prestigiu ai epocii sale, cum au fost cei doi mari campioni ai tacticii și strategiei militare, Turenne și Condé, sau de oameni de litere ca Tallemant de Réaux, Bossuet, Boileau, doamna de Sévigné ; Corneille venea adesea să-i citească piesele, iar Molière îl delecta cu comediile sale, ca să-l mai înveselească în singurătatea de la Commercy ¹.

★

Comentatorii lui Retz s-au străduit vreme îndelungată să determine epoca în care au fost scrise aceste *Memorii*. Unii au susținut că opera lui Retz s-ar fi încheiat în perioada exilului și a peregrinărilor sale prin lume, adică între anii 1658 și 1662. În acești ani, însă, Retz a rătăcit din țară în țară și din oraș în oraș și este foarte puțin probabil să fi avut răgazul și mai ales liniștea sufletească necesară, pentru a se putea consacra unei scrieri de asemenea proporții. Lăsînd la o parte faptul că n-ar fi putut duce cu sine documentele necesare, pomenite în lucrarea sa : scrisori, bilete, discursuri, atît ale lui cît și ale prietenilor și rivalilor lui, copii după tratatele încheiate de Curtea Franței sau de cea a Spaniei etc. Așa că ne alăturăm și noi părerii editorului francez ² care spune că dimpotrivă : „E mult mai verosimil (ca Retz, *n.n.*) să-și fi scris *Memoriile* după ce s-a instalat la Commercy, unde a avut tot calmul, toată liniștea și tot răgazul necesar. Găsim dealtfel chiar în *Memoriile* lui Retz elemente care stabilesc acest lucru. În prima parte a lucrării el scrie că abatele de la Mothe-Houdancourt «este în prezent arhiepiscop de Auch» ; or, acest abate n-a devenit arhiepiscop decît în 1662, anul instalării lui Retz la Commercy. Într-un alt loc menționează complimentul pe care i

¹ Căci iată ce-i scrie doamna de Sévigné fiicei sale, doamna de Grignan, în 9 martie 1672 : „*Încercăm să-l distrăm pe bunul nostru cardinal. Corneille i-a citit o piesă care se va juca în curînd... Molière îi va citi simbătă, Trissotin, care este un lucru foarte amuzant ; Despréaux îi va dăruî volumele Lutrin și Poetica ; iată tot ce mai putem face pentru el.*”

² Maurice Allem, Introducere la vol. *Memorii de Cardinalul de Retz*, Bibliothèque de la Pléiade, Paris, 1956, pag. XIV.

I-a transmis ducele de Lorena, la Commercy, după ce acest prinț s-a întors în provincia sa ; or, ducele de Lorena nu s-a înapoiat acolo decît în 1664... În altă parte, Retz scrie : «Tînărul d'Avaux pe care-l vedeți în prezent ca președinte de Mesme...» ; or, tînărul d'Avaux n-a devenit președinte de Mesme decît în 1674.“

În ceea ce privește persoana căreia i-au fost dedicate aceste *Memorii* și aici părerile sînt împărțite. Unii susțin că ele au fost închinat doamnei de Caumartin, soția prietenului său Louis-François Le Fèvre, sieur de Caumartin. Dar domnul de Caumartin a avut două soții : prima a murit în 1654, deci cu multă vreme înainte ca Retz să se apuce să-și scrie *Memoriile*, iar cu cea de a doua s-a însurat abia peste zece ani, adică în 1664, cînd se știa că Retz lucra de aproape doi ani la *Memoriile* sale. Așa stînd lucrurile, înclinăm și noi să dăm dreptate celor care susțin că Retz și-a dedicat lucrarea bunei sale prietene, doamna de Sévigné, care la 5 iulie 1675 îi scria fiicei sale, doamna de Grignan : „Sfătuiește-l cît poți să-și umple timpul și să se distreze, scriindu-și acea poveste a vieții sale ; toți prietenii săi să se țină de capul lui ca să continue acest lucru.“

Dar la urma urmei, ce importanță mai are acum, după trei sute de ani, cui i-a dedicat Retz această lucrare din moment ce dedicația n-a fost decît un pretext pentru a încredința hîrtiei *Memoriile* cele mai interesante și mai antrenante care s-au scris în epoca respectivă ? Căci secolul al XVII-lea pare să fi fost un secol al memorialiștilor. E adevărat că și mișcările politice din acea epocă ofereau o imensă și pasionantă materie pentru acest gen de literatură. Astfel apar, în 1638, *Memoriile*¹ lui Sully, apoi ale lui Richelieu, redactate la început de Mézéray, și mai pe urmă de Charpentier, *Memoriile* lui Duplessis-Mornay (1629), care sînt mai mult o culegere de documente unde, cu tot stilul colorat și viguros, se mai simte încă influența limbii din secolul al XVI-lea ; *Memoriile* ducelui de Rohan (1644), adevărat curs de istorie privind anii 1610—1629, *Memoriile* lui Mathieu Molé, care, deși redactate într-un stil plicticos și greoi, constituie un prețios izvor

¹ Titlul exact : *Memorii despre înțeleptele și regalele economii ale Statului lui Henric cel Mare.*

de documente dintre cele mai interesante. Unii, ca Montrésor, Gourville, Bassompierre, ducele de Guise, Gaston de Orléans se străduiesc să arate în *Memoriile* lor rolul pe care l-au jucat în evenimentele politice din epoca respectivă. Alții, care n-au jucat un rol important, istorisesc ceea ce au văzut cu ochii lor sau au auzit de la alții, furnizînd astfel istoriei o seamă de date și de fapte care poate că fără ei n-ar fi fost cunoscute astăzi. Așa sînt, de pildă, *Memoriile* lui Lefevre d'Ormesson, ale lui Goulas sau ale doamnei de Motteville.

Din această cantitate uriașă de texte, astăzi nu mai prezintă interes pentru literatură decît *Memoriile* cardinalului de Retz și cele ale melancolicului autor al *Maximelor*, ducele de La Rochefoucauld. Acesta din urmă se arată însă în *Memoriile* sale mai puțin istoric și mai mult moralist, interesîndu-se nu atît de „înlănțuirea materială a faptelor, cît de resorturile psihologice ale evenimentelor“. Cardinalul de Retz, dimpotrivă, „discerne și pune în lumină evenimentele vastelor mișcări care desemnează istoria, dedesubturile sociale și politice, adevăratul chip și forța maselor pariziene, motivele care iscă revoluțiile.“¹

În pofida unei pregnante note de subiectivism, nici unul dintre contemporanii săi nu și-a disecat cu atîta minuțiozitate epoca în care a trăit, n-a analizat cu mai multă ascuțime și inteligență, cauzele care au dus la izbucnirea războaielor civile din Franța, n-a izbutit să redea atît de veridic și cu un asemenea spirit de pătrundere, cusururile celor din preajma sa. Cititorul găsește în lucrarea acestui cardinal-scriitor nu numai pagini de o mare frumusețe, ci și aprecieri deosebit de interesante de ordin politic, fiindcă Retz nu-și scrie la întîmplare *Memoriile*, ci se străduie să dea o interpretare cu totul deosebită Frondei. Dacă majoritatea contemporanilor săi, amestecați și ei în tulburările Frondei, n-au izbutit să vadă în evenimentele pe care unii dintre ei le-au așternut pe hîrtie, decît niște vane și obositoare intrigi politice, sau „intrigi de cabinet“, cum le numeau ei, Retz, dimpotrivă, arată că adevărata cauză a revoluțiilor o constituie nemul-

¹ Raymond Queneau, *Histoire des Littératures*, tom III, p. 489, Ed. Gallimard, 1958.

țumirea poporului care întrezărește, la un moment dat, posibilitatea de a-și scutura jugul și de a trăi altfel decât îl obligă asupritorii săi. Iată, de pildă, cum evocă el începutul răscoalei din 1648 : „Apăruse o boare, o licărire sau mai curînd o scînteie de viață și acest semn de viață, la început aproape imperceptibil, n-a fost dat nici de Monsieur, n-a fost dat nici de domnul Prinț, n-a fost dat nici de mai-marii regatului, nici de provincii ; a fost dat de Parlament care pînă în secolul nostru nu dăduse niciodată semnalul unei revoluții, și care ar fi condamnat, prin hotărîri crîncene, pe cea pe care o făcea el însuși, dacă altcineva și nu el ar fi început-o. Murmură în legătură cu edictul tarifului, și de îndată ce începu să murmure, toată lumea se trezi. Trezindu-se, căutară pe dibuite, legile, dar nu le mai găsiră ; se speriară, le cerură... Poporul intră în sanctuar : ridică vâlul menit să acopere tot ceea ce se poate spune, tot ceea ce se poate crede despre drepturile popoarelor și despre cele ale regilor care nu se împacă niciodată atît de bine unele cu altele decât în tăcere.“ Idei foarte înaintate, pe care nu le vom întîlni în paginile nici unuia dintre memorialiștii vremii.

Cea de a doua parte a *Memoriilor*¹, cea mai amplă și mai consistentă, care se întinde între anii 1643—1654, dezvăluie pe deplin elevația gîndirii politice a lui Retz. „Nu există tablou mai frumos și mai veridic (spun veridic pentru că este întrutotul adevărat), decît cel de la începutul regenței și decît cel al stabilirii, aproape pe nesimțite și pe calea insinuării, a puterii cardinalului Mazarin. Acea blîndețe, acea facilitate din primii patru ani ai regenței, urmată dintr-o dată și fără o cauză aparentă de o nemulțu-

¹ Partea întîi, care cuprinde mai mult date biografice, e foarte scurtă, n-are decît vreo cincizeci de pagini. Se știe dealtfel că manuscrisul *Memoriilor* este incomplet, el începînd de fapt, cu pagina 259. Nu se știe nici cînd, nici de către cine au fost rupte aceste pagini. Se presupune că de dom Hennezon, abate de Saint-Mihiel sau de dom Humbert Belhomme, abate de Moyen-Moutier. Fiind vorba de tinerețea lui Retz care, din puținele pagini ce-au mai rămas din această primă parte, n-a fost chiar întrutotul conformă cu canoanele bisericești, se bănuiește că paginile cu pricina au fost înlăturate pentru a nu compromite, totuși, un cardinal al Franței.

mire subită și de un vînt prevestitor de furtună, sînt descrise și transpuse în niște pagini menite să desfidă și să zădărnicească munca multor istorici... Observați că Retz, pictînd acele lucruri, le explică, iar din trăsătura pensulei sale ies la iveală și rațiunea politică și profunzimea lucrurilor.“¹ Ce anume a prilejuit acel vînt al răzmeriței ? Care au fost micile nemulțumiri acumulate care au dus la saltul calitativ al unor zguduiri atît de puternice ? Și iată că Retz ni le arată — în *Memoriile* sale, cu o inteligență atît de pătrunzătoare încît nu ne mai mirăm cum de putea să vadă întotdeauna mai departe decît ceilalți. Astfel, într-un rezumat scurt, dar extrem de cuprinzător, cardinalul arată : „Au trecut mai bine de o mie două sute de ani de cînd Franța are regi, dar regii n-au fost întotdeauna atît de absoluți cum sînt astăzi. Autoritatea lor n-a fost niciodată reglementată de legi scrise, ca a regilor din Anglia și Aragon... Ea a fost reglementată de înțeleapta cale de mijloc pe care au găsit-o strămoșii noștri între desfrîul regilor și libertinajul poporului... Richelieu făcu din toate relele sale intenții niște maxime utile și necesare pentru a stabili autoritatea regală : și soarta sprijinindu-i planurile prin dezarmarea partidului protestant din Franța, prin victoriile suedezilor, prin slăbiciunea poporului german, prin incapacitatea Spaniei, formă — în cea mai legitimă dintre monarhii — cea mai scandaloasă și mai primejdioasă tiranie care a putut înrobi vreodată un Stat.“ Iată deci esența nemulțumirilor, primul gînd serios care a stat la baza răscoalelor din timpul Frondei. Dominația lui Richelieu fusese atît de puternică, Parlamentul fusese ținut de el într-o asemenea stare de prostrație, încît acestuia i-au trebuit patru ani ca să iasă din torpoare. Și poate că ar mai fi zăcut încă multă vreme într-o asemenea stare, dacă inabilitatea lui Mazarin, care a sporit la maximum dezordinea dinlăuntrul țării, nu l-ar fi trezit la realitate : „Răul creșcu ; capul se trezi ; Parisul simți și începu să ofteze ; cum nimeni nu făcu caz de asta, îl apucă frenezia“.

Sigur că aceste revolte au fost în mare parte stimulate și de revoluțiile din Neapole și, mai ales, din Anglia, unde Cromwell

¹ Sainte-Beuve, op. cit., pp. 41—42.

nu s-a sfiit cituși de puțin să-l așeze pe Carol I cu capul pe butucul călăului. Pildele acestor vecini conving și ele poporul francez să iasă din inactivitate și să-și spună, clar și răspicat, cuvîntul. Observator fin și analist de mare clasă, Retz își dă imediat seama că toate acele răzmerițe și răscoale, peste care și Curtea și Mazarin trec atît de ușor, nu vor întîrzia să se transforme în adevărate revoluții, iar pînă la urmă, într-un crîncen război civil. „Nu cunosc — spune Sainte-Beuve — o mai frumoasă pagină istorică decît cea în care (Retz, *n.n.*) zugrăvește această trecere bruscă de la descurajarea și toropeala spiritelor care le făcea să creadă că răul nu se va mai sfîrși niciodată, la cealaltă extremă, prin care, departe de a considera revoluțiile ca imposibile, ajunge dimpotrivă, să le socoată foarte simple și ușoare.”¹ Căci — spune Retz în *Memoriile* sale — „uneori și numai această dispoziție este capabilă să le facă... Cine ar fi spus, cu trei luni mai înainte de a începe tulburările, că ele s-ar fi putut isca într-un Stat unde casa regală era perfect unită, unde Curtea era sclava ministrului, unde provinciile și Capitala îi erau supuse, unde armatele erau victorioase, unde corpurile legiuitoare păreau cu totul neputincioase ? Cine ar fi spus acest lucru ar fi trecut drept smîntit.”

Omul care la cincizeci și opt de ani scria aceste lucruri în singurătatea de la Commercy, nu era numai un bun observator al epocii sale și un spirit luminat care analiza temeinic însăși esența societății sale, prost și inegal structurată, nu era numai un politician de elită care a înțeles ce rol are de jucat pe scena istoriei, poporul, ci și un clarvăzător care și-a dat primul seama că „o revoluție e ceva deosebit, mare și necesar, ale cărei rădăcini și temeiuri se află în rîndurile maselor anonime.”²

Dar marile evenimente istorice nu sînt singurul scop al cercetărilor sale : ca și Tacit, ca și Salustius, mentorii săi spirituali din fragedă tinerețe, Retz — psiholog tot atît de bun pe cît de abil politician — se străduie să înțeleagă în egală măsură și sufletele con-

¹ Sainte-Beuve, op. cit., pag. 44.

² Elena Vianu, *Moralistii francezi*, pag. 211, E.P.L., 1963.

temporanilor săi. Sînt astfel trecute rînd pe rînd, prin tăişul ascuţit al ironiei sale, Curtea ipocrită şi nedreaptă, curtenii veroşi şi perfizi care-şi schimbă părerile după cum bate vîntul „aidoma unor gi-ruiete“. Parlamentul, rob al hîrţiilor şi formalităţilor, magistraţii fricoşi şi cu tabieturi, care cînd sună ceasul mesei părăsesc dezbăte-riile, oricît de importante ar fi ele, şi se duc să-şi îndestuleze sto-macul. Să nu uităm că Retz a fost unul dintre cei mai activi pam-fletari ai vremii sale şi că unele dintre aceste pamflete sau libele, cum li se spunea pe atunci, erau atît de ironice şi de necruţătoare, încît bietul Chavigny, citindu-l pe cel care-i fusese adresat, se spune că ar fi plîns cu hohote. Avînd deci în vedere firea incisivă, replica promptă şi condeiu sprinten al cardinalului de Retz, nu ne mai mirăm că cele nouăsprezece portrete cuprinse în *Memoriile* sale, sînt şocotite astăzi drept nişte capodopere ale genului. E ade-vărat că pe vremea lui Retz portretul se bucura, în Franţa, de o consideraţie deosebită. Folosit fie pentru a biciui, fie pentru a lin-guşi, portretul trebuia totuşi să se supună unor reguli fixe : „Nu era vorba — spune Gustave Lanson — de a se obţine efectul către care ar tinde un romancier de astăzi. Cei ce zugrăveau aceste por-trete nu doreau să picteze persoana respectivă, ci să atragă atenţia cititorului asupra unor particularităţi ale personajului, să extragă din aceste particularităţi idei ingenioase, să le constituie în rapor-turi uneori hazlii, într-un cuvînt, să amestece într-un mod atît de intim exerciţiul spiritual al pictorului cu descrierea caracterelor, încît să nu se mai poată desluşi ce anume amuză şi ce anume inte-resează : modelul studiat sau calitatea studiului. Într-un cuvînt, por-tretul nu era un tablou, ci mai curînd o dizertaţie“. ¹ Aceste obser-vaţii i se potrivesc şi lui Retz, deşi în portretele făcute de el caracterele sînt mult mai accentuate decît, de pildă, la doamna de Sévigné sau la La Rochefoucauld. Iată, spre exemplu, cum îl de-scrie el pe ducele de Orléans, acel faimos Monsieur, monument

¹ Gustave Lanson, *L'art de la prose*, p. 128, Paris, 1909.

de lașitate și de ingraturitate, căruia îi plăcea să scoată castanele din foc cu mâinile altora : „Se vîra în toate afacerile pentru că n-avea putere să reziste în fața celor care-l țirau în ele pentru interesele lor ; nu se alegea din asta decît cu rușinea pentru că n-avea curajul să le susțină. Această neîncredere vesteji, încă din tinerețe, în el, culorile cele mai vii și mai vesele care trebuiau să strălucească în mod firesc într-un spirit frumos și luminat, printr-o veselie plăcută, printr-o intenție bună...” ; despre prințul de Condé, cel mai cutezător căpitan de oști al vremii sale, Retz spune : „Natura îi dăruise un spirit la fel de mare pe cît îi era și inima...” Dar, lipsa lui de perseverență a făcut ca „deși cu sufletul cel mai puțin răutăcios din lume, să săvîrșească nedreptăți : cu o inimă ca a lui Alexandru, să nu fie scutit nici el, mai mult decît acesta, de slăbiciuni : cu un spirit minunat, să comită imprudențe... Cu toate calitățile lui Henric al IV-lea, al cărui nume îl și purta, să nu împingă facțiunea acolo unde putea s-o împingă.” Prințul de Conti, fratele marelui Condé, „ca șef de partid era un zero care nu era luat în seamă decît pentru că era prinț de sînge... Răutatea era pentru sine ceea ce era slăbiciunea pentru domnul duce de Orléans.” Vorbind despre domnișoara de Chevreuse, una dintre iubitele sale, Retz arată că, deși extrem de frumoasă „era, din fire, proastă pînă la ridicol. Numai pasiunea o făcea să aibă spirit... dar numai față de cel pe care-l iubea ; mai apoi îl trata însă foarte repede la fel ca pe fustele sale : cînd îi plăceau, se urca cu ele în pat ; dar după două zile, din pură aversiune, le ardea.” Despre dușmanul său neîmpăcat, ducele de La Rochefoucauld, care-l zugrăvise și el într-un portret (redat în prima parte a acestei prefețe), cardinalul spune : „N-a fost niciodată în stare de nici o acțiune : și nu știu de ce ; căci avea calități care ar fi putut să le suplinească pe cele pe care nu le avea... N-avea o privire destul de largă și nu vedea tocmai lucrurile care-i erau la îndemînă... A fost întotdeauna nehotărît... N-a fost niciodată un om de arme... N-a fost niciodată un om destoinic de partid...”

Sătul de renghiurile pe care i le jucase regina, pana lui Retz, plină de vervă și, de ce să-n-o spunem, poate și de un pic de venin,

n-o cruță nici pe trufașa spaniolă, pe care o caracterizează doar în câteva rînduri : „Regina avea atîta spirit cît îi era necesar ca să nu pară proastă în ochii celor care n-o cunoșteau. Avea mai multă răutate decît trufie, mai multă trufie decît măreție, mai multe maniere decît suflet, mai multă nesăbuință în ceea ce privește banii decît mărinimie, mai multă mărinimie decît interes, mai mult interes decît dezinteresare, mai mult atașament decît pasiune, mai multă duritate decît mîndrie, mai multă ținere de minte a ocărilor decît a binefacerilor, mai multă intenție decît pietate, mai multă incapacitate decît fermitate și mai multă încăpăținare decît toate cele de mai sus la un loc.“

Deși extrem de subiectiv, Retz are totuși tăria să se ocupe și de sine încercînd să se surprindă, să-și analizeze și să-și înțeleagă cusururile cele mai tainice, aspectele cele mai contradictorii ; și face acest lucru uneori cu atîta lipsă de pudoare, încît aproape că frizează cinismul, lucru relevat și de acad. Șerban Cioculescu, într-unul din *Medalioanele* sale : „Retz era un cinic ; în acest cuvînt nu cuprind o judecată etică, ci o constatare psihologică... Ca toți pătimașii, Retz era omul extremelor.“¹

Nu putem încheia fără a spune cîteva cuvinte despre stilul lui Retz, care nu se supune regulilor și convențiilor, care n-are nevoie de pompa vană a ceea ce s-a numit mai tîrziu „academism“, care e de fapt stilul unui om de spirit ce discută cu o femeie de spirit. Are tot felul de „găselnițe“ literare, de formule, de imagini de o uimitoare familiaritate. Care alt memorialist ar fi avut, de pildă, curajul să spună, într-o epocă în care prețiozitatea ocupa încă un loc atît de important că „domnul de Beaufort n-avea minte nici cît o găină“, că „episcopul de Beauvais era un dobitoc cu mitră pe cap“, că „domnul de Candale n-avea nimic măreț decît manșeta de dantelă a pantalonilor săi“, sau că „Curtea se simți lovită drept în lumina ochilor“.

Toate astea fac din Retz unul dintre marii scriitori ai vremii sale, care întorcînd spatele vechii retorici, promovează un stil natural, mai viu, mai personal, ce anticipează stilul marilor condeie

¹ Șerban Cioculescu, *Medalioane franceze*, pag. 22, E.P.L., 1969.

din secolul următor. Stilul lui Retz este „un stil nervos, coleric, pasionat, pe alocuri destul de încilcit, dar plăcut și antrenant, care asigură *Memoriilor* sale o faimă literară pînă acum nedezmințită“.¹

În afară de *Memorii*, Retz a mai scris o seamă de predici care însă s-au pierdut, un număr destul de mare de pamflete, precum și acea faimoasă *Conjurație a lui Fiesco*, care i-a atras profunda antipatie a cardinalului de Richelieu.

Opere de circumstanță, pamfletele lui Retz, apărute în timpul Fronzelor, oglindesc mult mai fidel starea de spirit a cardinalului, ambițiile, năzuințele sale, decît o fac *Memoriile* unde scriitorul se dovedește adesea mult prea subiectiv. Trecînd cu ușurință de la elocința cea mai înaltă la ironia cea mai acidă și de la vocabularul cel mai ales la jargonul folosit de ducele de Beaufort — regele halebilor — pe care nu se sfiște să-l imite, luîndu-i în derîdere limbajul grosolan, Retz se dovedește a fi unul dintre cei mai străluciți și mai viguroși pamfletari ai epocii, muîndu-și pana cînd în miere, cînd în fiere, după cum i-o cer împrejurările.

Cealaltă lucrare importantă a sa, *Conjurația lui Fiesco*², este de fapt o traducere foarte liberă efectuată după *La Congiura del Conte Gio. Luigi de Fieschi*, publicată de Agostino Mascardi, la Roma, în anul 1629 și în care acesta descrie pe larg răscoala pusă la cale, în 1547, la Genova, de contele Fiesco împotriva lui Andrea Doria, potentatul ce rîvnea să ajungă regele acestei republici. Cum, în Franța, era pe atunci epoca conspirațiilor împotriva lui Richelieu, Paul de Gondi văzu în contele de Fiesco un erou demn de urmat.

Digresiunile și sentimentele întîlnite în această lucrare, surprinzătoare pentru un tînăr de optsprezece ani, precum și discursul

¹ Micaela Slăvescu, *Dicționar al literaturii franceze*, p. 412, Editura Științifică, București, 1972.

² Această lucrare l-a inspirat pe Schiller, care a scris tragedia cu același titlu, reprezentată la Mannheim, în 1785.

răzvrătitor al lui Fiesco, prin care acesta își îndeamnă prietenii la revoltă, discurs creat în întregime de Retz, fac din această istorisire cu profunde implicații politice, o lucrare deosebit de interesantă, al cărei stil îl anunță pe memorialistul de mai târziu.

Scrise și apărute la cumpăna dintre cele două mari secole ale Franței — Secolul lui Ludovic al XIV-lea și Secolul luminilor — *Memoriile* cardinalului de Retz îl așază pe autorul lor alături de cele mai de seamă personalități literare ale epocii. Căci, dînd o structură caracterologică tuturor faptelor istorisite, la care a participat intens, Retz se dovedește a fi nu numai unul din marii memorialiști ai vremii, ci și un strălucit moralist, care poate sta cu cîinste alături de un La Rochefoucauld sau de un La Bruyère. „Cornelian — spune V.L. Saulnier în cartea sa *Literatura franceză* — opusul unei firii calculate, străduindu-se să păstreze, în toate, măsura“, Retz s-a dovedit a fi „o personalitate magnifică... un mare stilist, mînuitor al unei pene imperiale.“

Contemporanii săi — Saint Evremond, La Rochefoucauld, Tallemant de Réaux, Bossuet, doamna de Motteville, doamna de Sévigné — i-au consacrat toți pagini în lucrările lor, iar posteritatea i-a sintetizat magistral opera printr-o frază a marelui Voltaire : „*Memoriile* cardinalului de Retz sînt scrise cu o deosebită măreție, cu impetuositatea unui geniu și cu o inegalitate care constituie însăși imaginea firii sale.“

TEODORA POPA-MAZILU

TABEL CRONOLOGIC

Inceputul secolului al XVI-lea Antoine de Gondi, străbunicul cardinalului de Retz, vine din Florența și se stabilește la Lyon. Se însoară cu Marie de Pierrevive care-i aduce ca zestre o mică moșie în Peyron. Aici, tinăra pereche va crește câini de vânătoare pentru Caterina de Medici, soția lui Henric al II-lea. Cei doi au un fiu, Albert, care va deveni mareșal, atribuindu-i-se ducatul de Retz.

1602 Albert de Retz, fiul lui Antoine, moare lăsând trei fii : Henri — care ajunge episcop al Parisului — Jean-François, coadjutor al aceleiași episcopii și, după moartea fratelui său, arhiepiscop al Parisului, și Philippe-Emmanuel care ajunge general de galere. Ultimul dintre acești fii se însoară cu fata contelui de Rochepot și are la rîndu-i trei fii, între care și pe viitorul cardinal de Retz. În 1627, generalul rămînînd văduv, intră în ordinul monastic al oratorienilor.

1613 13 septembrie Se naște Jean François Paul de Gondi, cel de al treilea fiu al lui Phillippe-Emmanuel și al

Margaretei de Silly, fata contelui de Rochepot, senior de Commercy.

Tot în același an se naște și ducele de La Rochefoucauld, autorul *Maximelor*, dușmanul neîmpăcat al lui Retz, cel care în epoca Frondelor va încerca să-și omoare adversarul, prinzându-i gîtul între canaturile unei uși.

1621 Se naște Ludovic al II-lea, duce de Enghien, mai apoi prinț de Condé, cel care avea să fie supranumit „marele Condé” sau „domnul Prinț”, unul dintre cei mai mari căpitani ai vremii sale, învingătorul de la Rocroy, Friburg, Nordlingen și Lens. Retz și l-a apropiat în timpul Frondei, apoi s-au certat pentru că în timpul surghiunului său, să și-l apropie din nou.

1622 Murind fratele mijlociu — marchizul des Isles d'Or — Paul de Gondi moștenește abațiile de Buzay și de Quimperlé, care-i aduc o rentă de 23.000 de livre pe an.

1623 Paul de Gondi primește tonsura.

1625 Intră la colegiul din Clermont unde, călăuzit de călugării iezuiți, face studii strălucite. Învăță latina, greaca, ebraica, germana, spaniola și italiana. E totuși unul dintre elevii cei mai nedisciplinați.

1626 Se naște, la Paris, Marie de Rabutin Chantal, marchiză de Sévigné, care împreună cu fiica sa — doamna de Grignan — vor fi prietenele cele mai apropiate ale viitorului cardinal de Retz. Dealtfel, se pare că la rugămintea doamnei de Sévigné ar fi început Retz să-și scrie *Memoriile* care l-au făcut celebru.

1627 Paul de Gondi este numit, de Crăciun, canonic de Notre-Dame, deși n-are decît paisprezece ani.

În același an se naște, la Paris, Charlotte-Marie de Lorena, domnișoară de Chevreuse, fiica Mariei de Rohan, ducesă de Chevreuse. Tînăra — despre care s-a spus că ar fi fost de o frumusețe răpitoare — a fost iubită lui Retz.

- 1631—1632 Paul de Gondi își dă bacalaureatul și efectuează o traducere liberă a lucrării *Conjurația lui Fiesco*, scrisă de Agostino Mascardi (*La congiura del conte Gio. Luigi de Fieschi*), apărută la Roma în 1629. Lucrarea, ajunsă în mîinile lui Richelieu, îl va face pe acesta să exclame: „Iată un spirit primejdios!”, pecetluindu-l definitiv în ochii cardinalului.
- 1633 Paul de Gondi studiază teologia la Sorbona cu Isambert și Lescot.
- 1636—1638 Deși duce o viață destul de agitată, viitorul cardinal își dă licența, pe care o ia primul, în ciuda opoziției lui Richelieu. În martie 1638 pleacă însoțit de Tallemant des Réaux, în Italia, unde vizitează Florența, Venetia, Roma.
- 1640 Socotindu-l în continuare „un spirit primejdios”, Richelieu îi refuză lui Retz funcția de coadjutor al arhiepiscopiei Parisului.
- 1641 Richelieu îl face pe Mazarin, cardinal.
- 1642 Moartea lui Richelieu.
- 1643 Murind Ludovic al XIII-lea, Ana de Austria, devenită regentă, îi acordă lui Retz brevetul de coadjutor al arhiepiscopiei Parisului în al cărei scaun se afla unchiul său Jean-François de Gondi. După moartea acestuia, Retz urma să devină arhiepiscop al Parisului.

1644 Gondi este hirotonisit la Notre-Dame și făcut arhiepiscop de Corint *in partibus*. Zelul său de reformator îl neliniștește atît pe unchiul său, cît și pe Mazarin.

1645—1646 După cîteva predici în care proclamă „superioritatea spiritualului asupra temporalului și a episcopilor asupra regilor“, Retz indispuie Curtea. Îi jignește pe ducele de Orléans, unchiul regelui, căruia nu vrea să-i acorde prioritatea în biserică, și pe episcopul de Varmie căruia nu-i îngăduie să officieze cununia reginei Poloniei, în biserica sa.

1648 Are loc bătălia de la Lens unde prințul de Condé repurtează o victorie strălucită asupra spaniolilor, bătălie care va aduce după sine pacea westfalică ce va pune capăt Războiului de treizeci de ani.

26 august *Te-Deum* la Notre-Dame în cinstea victoriei de la Lens. Izbucnesc nemulțumirile împotriva edictului tarifului. Broussel, decanul consilierilor din Marea Cameră a Parlamentului este arestat.

Tribun popular înăscut, Paul de Gondi — care n-are nimic eclesiastic, decît titlul de coadjutor — intră în scenă cerînd eliberarea lui Broussel. Cum regina îl refuză, Retz instigă poporul la răscoală, îndemnîndu-l să ridice baricade pe străzile Parisului. Urîndu-l pe Mazarin, pe care vrea cu orice preț să-l alunge din țară, coadjutorul încearcă să-și constituie un partid în care-i atrage pe ducele și ducesa de Longueville, pe ducele de la Rochefoucauld, pe tînărul prinț de Conti, fratele de Condé.

1649 5—6 ianuarie Regina, furioasă, părăsește Parisul și se retrage la Saint-Germain, poruncindu-i lui Retz s-o urmeze. Acesta însă se alătură rebelilor.

9—10 ianuarie Ducele de Longueville și prințul de Conti izbutesc să fugă de la Saint-Germain și să vină la Paris.

10 ianuarie Retz îl numește pe prințul de Conti generalisim al Parisului.

18 ianuarie Retz îi determină pe șefii Frondei să semneze o declarație de uniune împotriva lui Mazarin. Imediat după asta, coadjutorul ridică cinci companii de cavalerie (ai căror soldați se numesc corintieni după numele șefului lor, care e arhiepiscop de Corint).

28 ianuarie Oștile cardinalului înfruntă, la Antony, oștile regelui, dar sînt puse pe goană. Aceasta a fost, cum spunea în glumă Curtea „prima scrisoare către corintieni”. Pacea cu Curtea, încheiată fără participarea coadjutorului, îl determină pe acesta să bată în retragere.

În același an, în Anglia, este decapitat, la Whitehall, Carol I, de către partizanii lui Cromwell. Henriette de Franța, soția lui Carol, se refugiază la Curtea Anei de Austria.

1650 Retz duce tratative secrete cu Ana de Austria și cu Mazarin care se vor solda cu arestarea prinților de Condé, de Conti și a domnului de Longueville, cumnatul acestora. Pentru serviciile aduse, lui Retz i se făgăduiește pălăria de cardinal. Cum Mazarin îi refuză sistematic această atât de rivnită pălărie, coadjutorul îl atrage de partea lui pe ducele de Orléans, unchiul regelui, și reîncepe lupta împotriva lui Mazarin.

20 noiembrie Coadjutorul cere, în Parlament, eliberarea din închisoare, a prinților. Ducele de Orléans cere, personal, lui Mazarin, pălăria de cardinal pentru coadjutor; la refuzul categoric al acestuia, Retz se unește cu Parlamentul și cu prinții, ata-

cîndu-l fățiș pe ministru și cerînd alungarea lui din țară. Mazarin fuge din Paris.

- 1651** Anunțat că Mazarin vrea să-i scoată din Paris pe rege și pe regină, coadjutorul înarmează gărzile burgheze. Frondeurii îi țin aproape prizonieri pe regină și pe fiul ei. Între timp, Condé, eliberat din închisoare, se împacă cu regina. Retz se retrage strategic la arhiepiscopia lui din Paris.

21 august După două luni, Retz iese din claustrarea lui și reia tratativele cu regina, oferindu-se să-l alunge pe Condé — care cerea drept despăgubire pentru lunile petrecute în temniță, trei din cele mai mari provincii ale Franței.

7 septembrie Majoratul lui Ludovic al XIV-lea.

Cum Condé fusese într-adevăr îndepărtat din Paris, regina îi oferă lui Retz, cardinalatul.

22 septembrie Trimiterea la Roma a unui curier care să-i ceară Papei pălăria de cardinal pentru coadjutorul Parisului.

28 decembrie Drept răsplată pentru înalta demnitate ecleziastică pe care i-o oferise, regina îi cere lui Retz să-l aducă înapoi, la Paris, pe Mazarin.

- 1652 29 ianuarie** Mazarin vine la Poitiers, unde se afla Curtea. Retz dezlănțuie o campanie de pamflete foarte incisive împotriva prințului de Condé și a partizanilor acestuia.

19 februarie După o serie de insistențe depuse la Roma de către abatele Charrier, Papa îl numește pe Retz, cardinal. Poetul Scarron îl felicită.

11 martie Conform uzanței, regele îi trimite lui Paul de Gondi o scrisoare de felicitare. Mazarin încredințează noului cardinal sarcina de a-l împiedica pe Condé să intre cu trupele sale în Paris. Dar Retz își dă seama că dacă va face acest lucru va pierde

simpatia parizienilor. Pe de altă parte, Condé începe a negocia cu Curtea. Speriat, Retz se închide din nou în arhiepiscopia sa, refuzînd să mai ia parte la viața politică.

În august, se decide totuși să se amestece din nou în afacerile publice și, împreună cu o deputație a clerului, se duce la Compiègne, unde se afla Curtea, pentru a-l ruga pe rege să se întoarcă „în bunul său oraș, Parisul“.

11 septembrie Regele îi acordă bareta de cardinal. În urma politicii sale duplicitare, își atrage, însă, și dizgrația Curții și neîncrederea poporului.

21 octombrie Regele se reîntoarce la Paris și primul om pe care-l dizgrațiază va fi cardinalul de Retz. Sfătuit să plece ca ambasador la Roma, Retz refuză. Mazarin, care nu-l poate suferi și care vrea cu orice preț să scape de el, determină Curtea să-l aresteze.

19 decembrie Făcînd o vizită reginei, la Luvru, la ora unsprezece dimineața, Retz este arestat și dus la închisoarea din Vincennes.

20 decembrie Demersurile decanului de la Notre-Dame pe lângă regină, privind eliberarea lui Retz, eşuează.

În cursul acestui an moare domnișoara de Chevreuse, iubită cardinalului de Retz, iar poetul Scarron se însoară cu Françoise d'Aubigné, viitoarea soție a lui Ludovic al XIV-lea, cunoscută sub numele de doamna de Maintenon.

1653 Prietenii lui Retz — abatele Charrier, Guy Joly, Renaud de Sévigné — sînt exilați în provincie. Încercările pe care le fac clerul Parisului, tatăl și frațele lui Retz, Facultatea de teologie de la Sorbona pentru a obține eliberarea cardinalului se izbesc de refuzul categoric al Curții. Nici chiar amenințările Papei n-au efect.

1664 Arhiepiscopul Parisului — unchiul lui Retz — moare. Coadjutorul devine arhiepiscop al Parisului, dar Curtea face presiuni asupra lui obligîndu-l să-și dea demisia din această funcție. Sătul de pușcărie și descurajat de toate cele întîmplate, Retz își dă demisia, condiționată însă de plecarea lui la Roma. Pînă ce avea să sosească răspunsul Papei fără de care această demisie n-ar fi avut nici o valoare, Retz este mutat de la Vincennes, la Nantes. Cum Papa nu vrea să aprobe însă o demisie „smulsă cu forța, în închisoare“, Retz se hotărăște să fugă.

8 august Retz evadează, dar cade de pe cal și se rănește grav la umăr. Urmărit de oamenii mareșalului de la Meilleraye, se ascunde într-o căpiță de fin. De acolo, este dus de cîțiva prieteni la fratele lui, în Machecoul. Primit prost de rudele sale, care se tem să nu fie compromise, Retz pleacă la Croisic, iar de acolo în Belle-Isle, de unde se îmbarcă pentru San Sebastian.

20 august Regele dă o ordonanță poruncind arestarea lui Retz. Toți servitorii cardinalului sînt închiși, iar tatăl său este exilat în Auvergne.

12 septembrie Retz ajunge la San Sebastian. Curtea Spaniei se oferă să-l ajute să treacă în Flandra, dar Retz refuză. Se îmbarcă la Vinaros, ajunge în Toscana, iar de acolo la Roma, după ce trece prin Volterra, Florența și Sienna. Papa îl primește foarte bine, îi oferă patru mii de scuzi, iar pentru calitatea lui de membru al Sfîntului Colegiu din Roma, o pensie de trei mii de scuzi.

2 decembrie Drept răspuns la scrisoarea lui Ludovic al XIV-lea, prin care se cere ca Retz să fie trimis în Franța spre a fi judecat, Papa îi înmînează lui Retz, cu un fast nemaipomenit, pălăria de cardinal. Clerul francez protestează vehement printr-o

scrisoare trimisă regelui, arătînd că un cardinal al Franței nu poate fi judecat de Parlament. Scrisoarea clerului francez va fi incriminată și arsă de călău în piața Grève. Sfidîndu-l pe Mazarin, Retz se instalează foarte luxos și iese însoțit pretutindeni de o gardă militară.

1655 7 ianuarie Papa Inocențiu al X-lea, protectorul lui Retz, moare.

15 ianuarie Începe conclavul pentru alegerea noului Papă ; Retz se opune cardinalilor francezi din conclav și-l susține pe Chigi, dușmanul lui Mazarin care, în 7 aprilie, este ales Papă sub numele de Alexandru al VII-lea.

7 mai Ludovic al XIV-lea îi scrie noului Papă cerînd arestarea lui Retz. Drept răspuns, Alexandru al VII-lea îi acordă cardinalului, paliumul, simbolul autorității sale arhiepiscopale.

La sfîrșitul lunii mai, Retz se retrage la Grotta Ferrata de unde interzice vicarilor generali, numiți de Ludovic, să-și îndeplinească funcțiile ecleziastice, declarînd că acest drept îl au numai vicarii săi : Chevalier și Lavocat. Pentru a lămuri acest lucru, Retz vine la Roma și cere audiență Papei. Dar Papa se declară sătul de încurcăturile cardinalului și-l sfătuiește să se împace cu regele. Cum regele ține cu orice preț ca Paul de Gondi să fie judecat, îi trimite Papei lista cu cei doisprezece episcopi dintre care Sanctitatea Sa să-și aleagă anchetatorii.

9 iulie Sosesc, la Roma, acuzațiile împotriva lui Retz. Lista cuprinde treizeci și două de articole. Papa îl sfătuiește pe Retz să-și dea demisia din arhiepiscopia Parisului, altfel va fi obligat să-i intenteze proces.

2 septembrie Retz pleacă la băi, la San Casciano, ca să-și îngrijească umărul rănit.

15 noiembrie Este numită o comisie alcătuită din nouă episcopi și din trei prelați care să-l judece pe Retz ; dar lucrurile se târăgănează.

Văzînd că nimeni nu vrea să-l ajute și că Papa se leapădă de el, Retz fuge din Roma și se stabilește la Besançon. Regele ordonă să fie arestat oriunde va fi găsit și supus jurisdicției pontificale.

Ascunzîndu-se sub un nume fals, Retz călătorește. Trece prin Ulm, Augsburg, Frankfurt și ajunge în Olanda.

1657 26 aprilie Parlamentul, care trebuia să-l judece pe Retz, îi recunoaște imunitatea ecleziastică. Dar acest succes vine prea tîrziu. În august, Retz ajunge la Colonia, unde se îmbolnăvește. Mazarin încearcă să-l răpească pentru a-l aduce la Paris, dar prințul de Condé îi trimite cardinalului cincizeci de călăreți ca să-l apere. Din Colonia, Retz, refăcut, se îndreaptă spre Nimègue, apoi spre Leyda, Amsterdam, Rotterdam, Utrecht.

1658 3 martie Cardinalul ajunge la Liège. Urmează orașele Anvers și apoi Bruxelles, unde se întilnește cu prințul de Condé, căruia îi mulțumește pentru cei cincizeci de călăreți. Condé îi cere să i se alăture și să lupte împreună împotriva lui Mazarin. Dar Retz refuză.

Reîntors în Olanda, își continuă viața rătăcitoare. Poposește mai îndelung la hanul „*Kleine poortje*” — „Portița”, unde se îndrăgostește de o fetișcană pe nume Annetje. La Rotterdam, janseniștii încearcă să-l atragă de partea lor, dar Retz refuză.

1659 8 mai Încetarea ostilităților dintre Spania și Franța. Retz se duce la Bruxelles, să-l vadă din nou pe Condé, și amîndoi încearcă să se împace cu Mazarin.

7 noiembrie Se încheie tratatul Pirineilor prin care se pune capăt războiului dintre Franța și Spania. Condé este repus în toate drepturile sale, Retz însă este ignorat cu desăvârșire. Supărat, se reîntoarce în Olanda.

1660 Din ce în ce mai furios, Retz adresează un manifest creștinătății, o scrisoare Papei și una vicarilor săi, în care denunță nedreptățile ce i s-au făcut; solicită ajutorul reginei Cristina a Suediei, apoi al lui Carol al II-lea al Angliei, dar amândoi refuză să intervină pe lângă Ludovic al XIV-lea în favoarea lui.

În iarna aceluiași an, moare — uitat de toți — în castelul său din Blois, ducele Gaston de Orléans, cel care în timpul Frondelor se agitase atât de tare, împreună cu Retz.

În vară, Ludovic al XIV-lea se însoară cu infanta Maria Tereza, fiica lui Filip al IV-lea, regele Spaniei, fratele Anei de Austria.

1661 Printr-o nouă ordonanță, regele interzice supușilor săi să aibă legături cu cardinalul de Retz, poruncind totodată că dacă va cuteza să vină în Franța, să fie arestat.

9 martie Moare Mazarin, dușmanul neîmpăcat al cardinalului care — pe patul de moarte — l-a pus pe Ludovic să jure că nu-i va mai îngădui niciodată lui Retz să pună piciorul în Franța.

3 mai Ludovic al XIV-lea îi trimite Papei o scrisoare în care-i cere ori să înceapă judecarea lui Retz, ori să-l oblige să-și dea demisia din funcția de arhiepiscop al Parisului. Plictisit, Retz începe să trateze cu le Tellier, care-i oferă, în schimbul acelei atât de râvnite demisii, abația din Saint-Denis (cu un venit de o sută douăzeci de mii livre), precum și o despă-

gubire de șaizeci de mii de livre. Retz șovăie ; între timp se îmbolnăvește. În decembrie, consimte, în sfârșit, să renunțe la arhiepiscopie.

Intermitența lui Fouquet, fostul ministru de finanțe și înlocuirea lui cu Colbert.

1662 4 februarie Cardinalul de Retz se înapoiază în Franța și se stabilește la Commercy, senioria sa, pe care o moștenise în 1640.

26 februarie Demisia lui Retz este dusă la Luvru. Ludovic al XIV-lea îl numește pe domnul de Merca, arhiepiscop al orașului Paris. Dar la sfârșitul lui iunie de Merca moare. În locul lui este numit Hardouin de Péréfixe.

1663 Retz rămîne tot anul la Commercy, unde-și administrează domeniul. Se pare că tot acum începe să-și scrie *Memoriile*.

1664 Retz capătă îngăduința de a se duce la Paris. De aici, face o scurtă călătorie la Fontainebleau ca să-l salute pe rege, apoi se duce la Saint-Denis și la Pierrefitte. Dar regele, neliniștit de plimbările sale, îl poartă să se reîntoarcă la Commercy.

Apare volumul de *Maxime* al lui La Rochefoucauld.

1665 Ludovic al XIV-lea îl trimite pe Retz la Roma, unde condamnarea de către Sorbona a cărții iezuitului Mathieu de Moya, privitoare la infailibilitatea pontificală, riscă să rupă relațiile dintre Franța și Roma. Retz speră ca, în urma acestui serviciu, să fie numit ambasador la Roma. Dar în luna mai, regele îl numește în acest post pe ducele de Chaulnes. Retz se reîntoarce la Commercy.

1666 Moare Ana de Austria, mama lui Ludovic al XIV-lea, cea care a nutrit toată viața o profundă aversiune față de Retz. În același an, începe construirea palatului Versailles.

1667 Murind Papa Alexandru al VII-lea, Retz pleacă la Roma, ia parte la conclav și manevrează în așa fel lucrurile încît să fie ales Clement al IX-lea, favorabil Franței. Ludovic al XIV-lea îi mulțumește lui Retz destul de reoce.

1669, 7 decembrie. Moare și Papa Clement al IX-lea.

1670 Retz se duce din nou la Roma ca să ia parte la conclav. Bătrînul Altieri este ales Papă, sub numele de Clement al X-lea. Regele îi mulțumește lui Retz la fel de glacial.

1671 Regele vine la Châlons, dar Retz pleacă în mod os-tentativ, la Paris.

1673 Moare Molière, care spre sfîrșitul vieții îl distra pe Retz citindu-i comediile sale. „Ne străduim să-l distrăm pe bunul nostru cardinal — scrie doamna de Sévigné, în 9 martie 1672 ; Molière îi va citi din *Trissotin*, care este un lucru foarte amuzant.”

1675 Retz cere să devină benedictin și-și dă demisia din cardinalat. Regele Ludovic al XIV-lea este cît se poate de mulțumit, dar Papa nu aprobă demisia cardinalului. Retz renunță la demisie, dar se retrage la mănăstirea Saint-Mihiel unde scrie o lucrare despre educația unui tînăr. Din păcate, manuscrisul s-a pierdut.

1676 Cardinalul fondează la Commercy, un institut pentru educarea fetelor, instituie cîteva pensii și-și plătește o mare parte din numeroasele sale datorii.

22 iulie Moare și Papa Clement al X-lea. Deși bolnav, Retz pleacă din nou la Roma, ia parte la conclav și face să fie ales Papă, Odescalchi, înlăturându-l pe Cibo, preferatul Franței.

1677 Retz e din ce în ce mai bolnav. În 28 iulie 1677, doamna de Sévigné, îi scrie fiicei sale, doamna de Grignan : „Un gentilom care s-a întors de la Com-mercy, m-a speriat în legătură cu sănătatea cardinalului. Asta nu mai e viață, e o zăcere.”

1678 Retz vine la Paris și cere să rămână în abația lui din Saint-Denis. Regele îi aprobă.

1679. 14 august La Saint-Denis, unde locuiește acum, Retz este cuprins de un puternic acces de febră. E transportat la Paris, la nepoata lui, ducesa de Lesdiguières.

24 august Moare, după toate probabilitățile, de o congestie pulmonară. E înmormântat la Saint-Denis. Din ordinul lui Ludovic al XIV-lea nu i s-a pus pe mormînt nici un semn distinctiv. Inima i-a fost depusă în biserica maicilor Calvarului, unde era stareță nepoata sa Catherine de Gondi.

Volumul său de *Memorii* n-a văzut lumina tiparului decît după moartea lui Ludovic al XIV-lea. El a fost publicat pentru prima oară, în 1717, pe vremea reginței lui Philippe de Orléans, adică la aproape patruzeci de ani de la moartea autorului.

T.P.-M.

NOTA TRADUCĂTOAREI

Traducerea de față a fost efectuată după volumul : *Cardinal de Retz, Mémoires, Bibliothèque de la Pléiade*, Éd. Gallimard, Paris, 1956.

Lucrarea transpusă în limba română reprezintă aproape trei sferturi din textul original ; după o selecție riguroasă, s-a renunțat la discursurile ținute de Retz cu diverse prilejuri, în fața regelui, a reginei, a lui Monsieur etc., precum și la unele paragrafe sau chiar pagini în care se repeta.

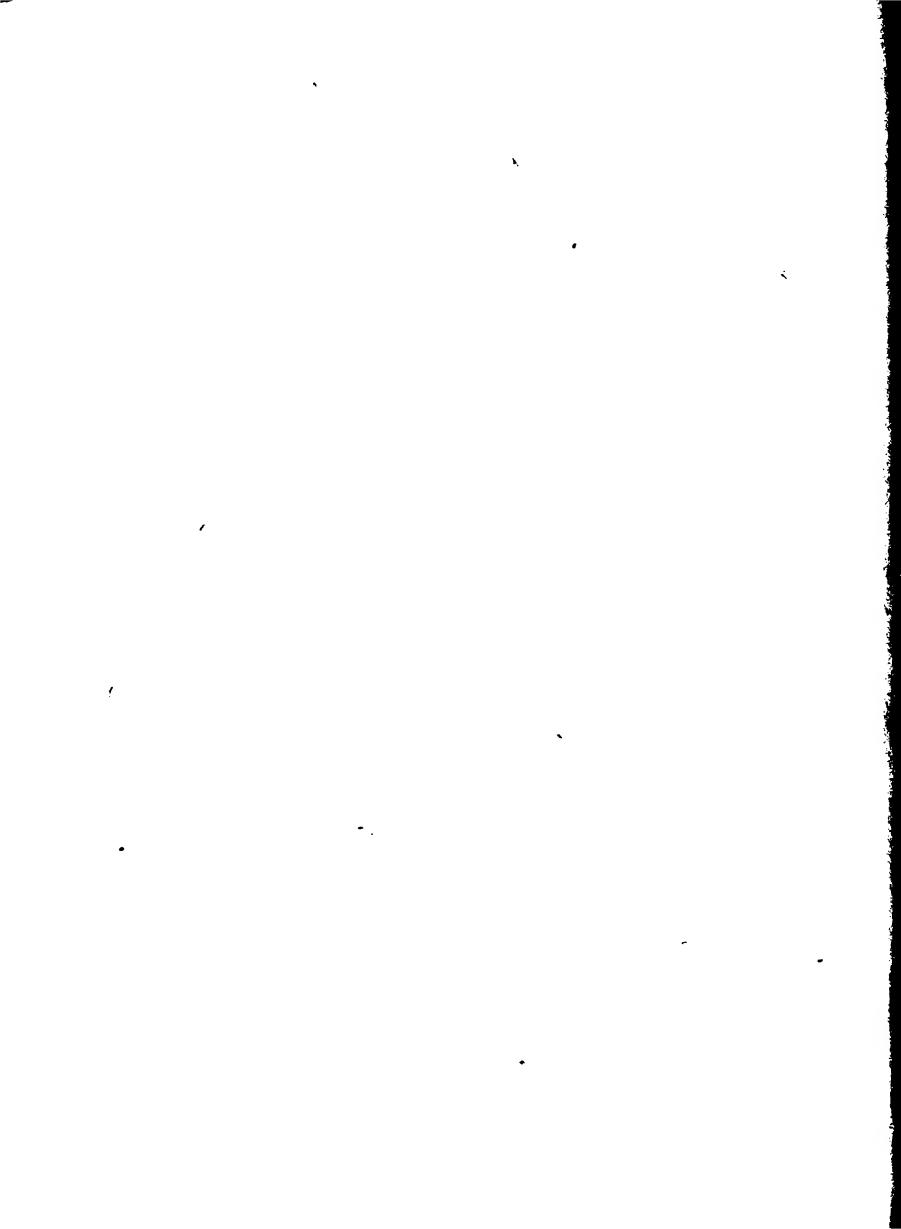
Paginile înlăturate au fost marcate cu trei puncte puse între croșete. Cuvintele care lipsesc din textul original, completate de ediția franceză, au fost puse între paranteze.

Numele proprii au fost păstrate întocmai ca în original, ele fiind, în majoritate, redată în transcrierea lor modernă, în notele de subsol.

Lucrarea *Conjurația lui Fiesco* precum și *Portretul cardinalului de Retz făcut de La Rochefoucauld*, au fost traduse după : *Cardinal de Retz, Mémoires, Bibliothèque de la Pléiade*, Éd. Gallimard, Paris, 1956.

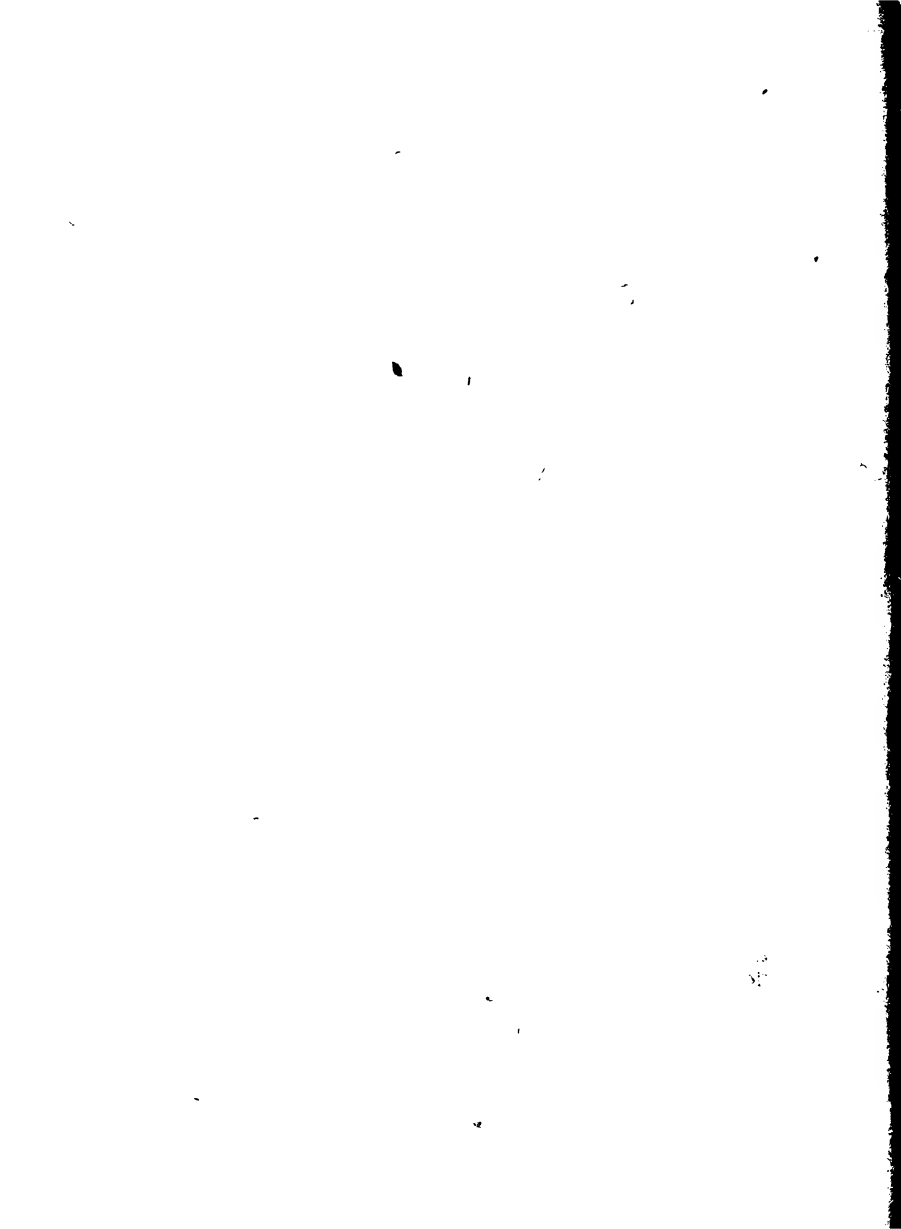
Notele de subsol neurmăte de vreo mențiune, aparțin traducătoarei.

Pentru o cât mai corectă transpunere a lucrării în limba română, s-a apelat la dicționare de specialitate precum și la lucrarea : *Lexique de la langue de cardinal de Retz* de B. Louis-Adolphe Régnier, Éd. Hachette, Paris, 1896.

MEMORII

Partea întâi

Doamnă¹, oricît mi-ar fi de greu să vă istorisesc povestea vieții mele, care a fost tulburată de atîtea întîmplări diverse, totuși, din moment ce mi-ați poruncit acest lucru, am să vă ascult, chiar în dauna reputației mele. Capriciul Fortunei mi-a făcut onoarea multor greșeli ; mă îndoiesc că ar fi bine să ridic vălul care ascunde o parte din ele. Totuși, am să vă arăt totul în mod sincer și fără să omit nici cele mai mici amănunte, chiar din momentul în care am început să-mi dau seama de situația mea ; și nu vă voi ascunde nici unul dintre demersurile pe care le-am făcut de-a lungul întregii mele vieți.

Vă rog foarte umil să nu vă surprindă că veți găsi atît de puțină măiestrie, ci, dimpotrivă, atîta neorînduială în toată istorisirea mea, și să socotiți că chiar dacă — recitînd diversele părți care o alcătuiesc — întrerup uneori firul povestirii, asta nu mă împiedică să vă mărturisesc totul, cu cea mai deplină sinceritate, datorită stimei pe care v-o port. Îmi pun numele în fruntea acestei lucrări ca să mă oblighe și mai mult să nu sărăcesc și nici să nu îngroș cu nimic adevărul. Falsa glorie și falsa modestie sînt cele două

¹ După unii comentatori, ar fi vorba de doamna de Sévigné, care l-ar fi îndemnat pe Retz, prin intermediul fiicei sale, doamna de Grignan, să-și scrie povestea vieții.

piedici pe care majoritatea celor care și-au scris propria viață, n-au putut să le evite. Președintele de Thou¹ a făcut-o cu succes în secolul trecut, iar în antichitate Cezar n-a dat nici el greș. Sigur că-mi veți face favoarea de a fi convinsă că n-aș fi invocat aceste două nume în legătură cu un subiect care mă privește, dacă sinceritatea n-ar fi o virtute în care-ți este îngăduit, ba chiar e necesar să-ți egalezi eroii.

Mă trag dintr-o familie ilustră în Franța și veche în Italia². În ziua nașterii mele s-a prins un nisetru uriaș într-un riuleț care trecea pe pământul din Montmirail, în Brie, unde m-a născut mama. Cum nu mă prețuiesc pînă într-atît încît să mă cred un om însemnat de zei, nu v-aș fi vorbit despre această întîmplare, dacă pamfletele care s-au scris mai tîrziu împotriva mea și care au vorbit despre aceasta ca de o pretinsă prevestire a răzmerițelor pe care au vrut să mi le pună în cîrcă, nu mi-ar fi dat prilejul să mă tem că voi fi acuzat de prefăcătorie, omițînd-o³.

. . . : : : : : : : :

I-am vorbit lui Attichi⁴, fratele contesei de Maure, și l-am rugat să se slujească de mine, prima oară cînd va fi obligat să tragă spada. O trăgea destul de des, așa că n-am așteptat prea mult. Mă rugă să-l provoc — în numele lui — pe Melbeville, sub-colonel al gărzilor, care și-l luă ca ajutor pe Bassompierre — cel care a murit cu multă faimă, ca maior general pe cîmpul de luptă, în armata Imperiului. Ne-am înfruntat cu sabia și cu pistolul, în

¹ *Jacques-Auguste de Thou* (1553—1617), consilier și președinte al Parlamentului, și autor al unor *Memorii*.

² Retz exagerează. Cei din neamul Gondi erau de fapt niște burghezi îmbogățiți.

³ Din manuscris lipsesc mai multe pagini.

⁴ *Doni Attichi*, fiul lui Octavian Doni și al Valenciei de Marillac, sora mareșalului de Marillac.

dosul mănăstirii minimilor ¹ din pădurea Vincennes. L-am rănit pe Bassompierre cu o lovitură de sabie, în șold și cu un glonte în braț. M-a dezarmat totuși pentru că era mult mai în vîrstă și mai puternic decît mine. Apoi ne-am dus să-i despărțim pe prietenii noștri, care erau amîndoi grav răniți. Acest duel a făcut destulă vîlvă ; dar n-a avut efectul pe care-l așteptam. Procurorul general începu urmărirea ; dar, la rugămintea rudelor noastre, le-a lăsat baltă. și astfel am rămas cu sutana și cu un duel ².

: : : : : : : . . : : :

Mama băgă de seamă acest lucru ³ ; ea îl înștiință pe tata și mă aduseră valvîrtej, la Paris. Mi-a venit ideea să mă consolez în lipsa ei, cu doamna de Châtelet ; dar cum aceasta era angajată față de contele de Harcourt, mă trată ca pe un școlar, ba chiar mă categorisi în mod public, cu acest titlu, în prezența domnului conte de Harcourt ⁴. M-am agățat de el ; la Comedia Franceză, l-am poftit să se bată cu mine. Ne-am bătut a doua zi dimineață, dincolo de foburgul Saint-Marcel. Avansă spre mine după ce-mi dădu o lovitură de spadă care mă atinse ușor la stomac. M-a doborît la pămînt și ar fi avut cu siguranță cîștig de cauză dacă în timp ce ne încăierasem, spada nu i-ar fi căzut din mînă. Am vrut să o rup pe a mea pentru a-l lovi cu ciotul în șale ; dar cum el era mult mai puternic și mai în vîrstă decît mine, îmi ținu brațul atît de tare strîns sub el, încît nu mi-am putut îndeplini planul. Am rămas în acea poziție, fără să ne putem cășuna vreun rău, cînd el îmi spuse :

— Haidé să ne ridicăm, nu-i frumos să ne batem cu pumnii. Ești băiat isteț, te stimez și nu-mi este greu în

¹ Călugări franciscani.

² Din nou, pagini lipsă în manuscris.

³ E vorba, desigur, de vreo afacere galantă (n. ed. fr.).

⁴ E vorba de *Henri de Lorraine, conte de Harcourt* (1601—1666). poreclit „cel Gros“.

situația în care ne aflăm, să mărturisesc că nu ți-am dat nici un motiv să mă acuzi de ceva.

Ne-am înțeles să-i spunem marchizului de Boisy ¹ care lui îi era nepot și mie prieten, cum decursese lupta, dar s-o ținem secretă față de lume, din pricina doamnei de Châtelet. Nu asta era însă și socoteala mea ; dar ce mijloc cinstit să găsec ca să-l refuz ? Nu s-a vorbit decât puțin despre această afacere și asta din cauza indiscreției lui Noirmoutier ² care, aflînd-o de la marchizul de Boisy, începu s-o vînture de colo, colo ; dar n-a avut loc nici un fel de urmărire și eu am rămas cu sutana ³ și cu două dueluri.

Îngăduiți-mi, vă rog, să reflectez puțin asupra naturii spiritului uman. Cred că n-a existat pe lume o inimă mai bună ca cea a tatălui meu și pot spune că virtutea era constituția lui. Cu toate astea, nici acele dueluri, nici acele galanterii nu l-au împiedicat să depună toate eforturile ca să consacre Bisericii sufletul cel mai puțin ecleziastic care a existat vreodată în univers : slăbiciunea lui pentru fiul mai mare și pentru arhiepiscopia Parisului care aparținea familiei noastre ⁴, produsese rău asupra-i acest efect. Dar nici nu și-a imaginat și nici nu și-a dat seama de acest lucru ; așa jura chiar că el însuși se jurase, în străfundul inimii sale, că nu avea către această profesie nici o altă înclinare decât cea inspirată de teama primejdiilor la care o altă profesie mi-ar fi putut expune sufletul ; iată

¹ *Henri Gouffier, marchiz de Boisy* (1605—1639), fiul lui Louis Gouffier, duce de Roanez, și nepotul contelui de Harcourt ; a fost ucis în bătălia de la Saint-Herquere.

² *Louis al II-lea de la Tremouille* (1612—1660), marchiz, apoi duce de Noirmoutier.

³ Retz uită că la acea dată încă nu purta sutană (n. ed. fr.).

⁴ Scaunul episcopal al Parisului mai fusese ocupat de Pierre de Gondi, fratele bunicului lui Retz și de Henri de Gondi, unul dintre unchii săi, care au fost amîndoi episcopi și cardinali. Pe atunci se afla în scaun un alt unchi al său, Jean-François de Gondi, primul care a primit titlul de arhiepiscop și al cărui coadjutor a devenit Paul de Gondi.

cît este de adevărat că nu există nimic pe lume mai predispus iluziei, ca pietatea. Sub vălul ei se strecoară și se ascund tot soiul de greșeli; ea consfințește tot felul de planuri; iar intenția bună nu-i de ajuns ca să te ajute să eviți relele purtări. În sfîrșit, după tot ceea ce v-am povestit, am rămas om al Bisericii; dar cu siguranță că n-aș fi rămas multă vreme, fără o întîmplare pe care am să v-o istorisesc.

Domnul duce de Retz, fratele mai mare al tatei, rupsesse în acea vreme, din porunca regelui, contractul de căsătorie aprobat cu cîtiva ani mai înainte, între ducele de Mercoeur¹ și fiica lui². Chiar a doua zi veni la tatăl meu pe care-l găsi foarte bine dispus, spunîndu-i că se hotărîse s-o dea pe fiica sa, vărului ei³, adică s-o mărite în familie. Cum știam că fata avea o soră care poseda mai bine de optzeci de mii de livre rentă, mi-a venit în minte o dublă căsătorie. Cum nu trăgeam cîtuși de puțin nădejde că ai mei s-ar gîndi la așa ceva în legătură cu mine, cunoscînd terenul așa cum îl cunoșteam, am luat hotărîrea să mă îngrijesc eu însumi de acest lucru. Cum nutream unele bănuieli că tata n-avea de gînd să mă ia și pe mine la nuntă, poate gîndindu-se la ceea ce se întîmplase, m-am prefăcut că accept preoția. M-am prefăcut a fi foarte mișcat de tot ceea ce-mi arătase de atîtea ori în legătură cu această profesie și mi-am jucat atît de bine rolul încît m-au crezut cu desăvîrșire schimbat. Tata se hotări să mă ia în Bretania, cu atît mai vîrtos cu cît nici măcar nu-mi manifestasem această dorință. Am găsit-o pe domnișoara de Retz la Beaupréau, în Anjou. N-am privit-o

¹ *Louis de Bourbon, duce de Mercoeur* (mort în 1668), fiul mai mare al ducelui de Vendôme, deci nepotul lui Henric al IV-lea; pînă la urmă s-a căsătorit cu una dintre nepoatele lui Mazarin.

² E vorba de *Catherine de Gondi*, domnișoară de Retz (moartă în 1677) care i-a adus ca zestre bărbatului ei ducatul de Retz.

³ Adică fratelui mai mare al cardinalului de Retz, *Pierre de Gondi*, conte de Joigny și duce de Retz (1602—1676).

pe cea mare decât ca pe o soră ; dar am socotit-o încă de la început pe domnișoara de Scepeaux¹ (așa se numea mezina) ca pe iubita mea. Mi s-a părut foarte frumoasă, cu un ten nespus de strălucitor, numai crini și trandafiri, cu niște ochi minunați, cu o gură foarte frumoasă, în pofida taliei, dar care nu se prea observa, și care era bine acoperită de cele optzeci de mii de livre rentă, de nădejdea ducatului de Beaupréau și de mii de himere făcute în legătură cu aceste două lucruri care existau aievea.

La început, mi-am ascuns foarte bine jocul : în tot timpul călătoriei, o făcusem pe eclesiasticul și pe cucer-nicul ; am continuat s-o fac și în timpul șederii mele acolo. Suspinam, totuși, în fața frumoasei ; ea băgă de seamă : pe urmă i-am vorbit, ea m-a ascultat, dar cu un aer cam sever. Cum observasem că ținea foarte mult la o cameristă bătrână care era sora unuia dintre călugării mei de la Buzay², n-am precupețit nimic ca s-o cîștig de partea mea și am reușit prin făgăduielile imense pe care i le-am făcut și prin cei o sută de pistoli pe care i-am dat. Ea îi viri în minte stăpînei sale că ai ei nu se gîndeau decât s-o călugărească, iar eu o asiguram, la rîndu-mi, că ai mei nu se gîndeau decât să mă facă monah. O ura cu cruzime pe soră-sa, pentru că era mult mai iubită decât ea de către tatăl ei, iar eu nu-l iubeam cîtuși de puțin pe fratele meu, din aceleași motive. Această potrivă a soartei noastre contribui mult la legătura dintre noi. M-am convins că dragostea era reciprocă și m-am hotărît s-o duc în Olanda. Într-adevăr, nimic nu era mai ușor, căci Machecoul, unde venisem de la Beaupréau, se afla doar la o jumătate de leghe de mare ; dar, pentru această expediție, trebuiau bani ; și toată comoara mea fiind epuizată prin dăruirea

¹ *Marguerite de Gondî*, domnișoară de Scepeaux, sora mai mică a Catherinei de Gondî.

² Retz era pe atunci abate de Buzay, aproape de Machecoul, sat astăzi dispărut, dar care era capitala ținutului Retz, în dioceza din Nantes (n.ed.fr.).

celor o sută de pistoli, nu mai aveam un sfanț. Am făcut rost de ei, mărturisindu-i tatei că economatul mănăstirilor mele nefiind ținut cu prea mare severitate, mă vedeam nevoit să mă ocup eu însumi de administrarea lui. Propunerea nu-i plăcu ; dar n-o putu refuza și pentru că era legală și pentru că-l făcea, într-un anume fel, să-și dea seama că din moment ce voiam să am grijă de aceste mănăstiri, voiam, cel puțin, să-mi păstrez beneficiile.

Așa că chiar a doua zi dimineată am plecat să arendez pământul de la Buzay care se afla doar la cinci leghe de Machecoul. Am tratat cu un negustor din Nantes, numit Jucatières, care profită de graba mea și care datorită celor patru mii de scuzi, pe care mi-i dădu pe loc, încheie un tîrg de pe urma căruia se îmbogăți. Mi s-a părut că aveam patru milioane. Tocmai eram pe punctul să arvunesc una din acele corăbii olandeze care se află întotdeauna în rada din Retz, cînd mi se întîmplă un accident care-mi dădu peste cap toate planurile.

Domnișoara de Retz (căci, după ce sora ei se măritase, acest nume îi revenise ei), avea cei mai frumoși ochi din lume ; dar nu erau niciodată atît de frumoși ca atunci cînd erau triști și n-am văzut încă la nimeni asemenea ochi căroră melancolia să le dea atîta grație. Într-o zi, în timp ce luam masa la una din doamnele din ținut, la o leghe de Machecoul, privindu-se într-o oglindă aflată în salon, ea arătă tot ceea ce „*morbidezza*“ italienilor are mai tandru, mai însuflețit și mai mișcător. Dar din nenorocire nu observă că Palluau¹, care a devenit după aceea mareșalul de Clérembault, vedea tot ce se petrecea în oglindă. El observă faptul, și cum era foarte atașat de doamna de Retz cu care fusese foarte bun prieten pe vremea cînd ea era nemăritată, se duse imediat să-i dea un raport cît mai fidel, iar pe mine mă asigură, așa cum mi-a

¹ *Philippe de Clairambault*, conte de Palluau (mort în 1695), cel care a ajuns în 1653 mareșal al Franței.

spus după aceea, că ceea ce văzuse el în oglindă aproape că nu putea fi aievea.

Doamna de Retz, ce-o ura de moarte pe soră-sa, îl înștiință chiar în aceeași seară pe tatăl ei, care nu întârzie să-l informeze pe al meu. A doua zi, sosi curierul de la Paris ; pretextînd niște scrisori urgente, tata își luă rămas bun de la doamne, și mă duse să dorm la Nantes. Am fost, după cum vă puteți da seama, și foarte surprins și foarte supărat. Nu știam cui să atribui graba acelei plecări ; nu-mi puteam reproșa nici o imprudență ; n-aveam nici cea mai mică bănuială că Palluau ar fi putut vedea ceva. Am fost un pic mai lămurit la Orléans, unde tata, temîndu-se să nu-i scap, ceea ce de fapt și încercasem în zadar de mai multe ori, începînd de la Tours, puse mîna pe caseta unde-mi țineam banii. Din acest procedeu mi-am dat seama că fusesem descoperit și am ajuns la Paris plin de durere, așa cum dealtfel vă puteți închipui.

L-am găsit pe Equilli¹, unchiul lui Vassé² și vărul meu primar, despre care cutez să vă asigur că a fost unul dintre cei mai cinstiți oameni din secolul său. Era cu douăzeci de ani mai mare ca mine, dar mă iubea nespus de mult. Îi împărtășisem, înainte de a pleca, gîndul pe care-l aveam de a o răpi pe domnișoara de Retz și el îl aprobase din toată inima, nu numai fiindcă i se păruse a fi foarte avantajos pentru mine, dar și pentru că era convins că această dublă alianță era necesară pentru a asigura stabilitatea familiei noastre. Îmi făgădui din nou să mă ajute pe cît va putea. Îmi împrumută o mie două sute de scuzi, adică toți banii lichizi pe care-i avea. Am mai luat trei mii și de la președintele Barillon³.

¹ E vorba de *René de Equilli* cel de al doilea fiu al sieurului de Vassé și al Margaretei de Gondi.

² *Henri-François, marchiz de Vassé* (mort în 1684), căruia i se spune la Curte „Impertinența-sa“.

³ *Jean-Jacques de Barillon* (mort în 1645), președintele Camerei Anchetelor din Parlamentul Parisului.

Equilli îl chemă din Provence pe căpitanul galerei sale care era un om dibaci și isteț. I-am împărtășit acest plan doamnei contese de Sault¹, care a devenit după aceea doamna de Lesdiguières².

: : : : : : : : : : :

Acest nume³ mă obligă să întrerup firul povestirii, și veți vedea mai pe urmă și de ce.

L-am provocat pe Praslin⁴, dintr-un fleac; ne-am bătut în pădurea Boulogne, după ce întâmpinasem niște greutăți de necrezut ca să scăpăm de cei ce voiau să ne aresteze. El îmi dădu o lovitură zdravănă de sabie peste gât; eu i-am dat una care nu era nici ea mai prejos, peste braț. Meillaincourt, scutierul fratelui meu, care-mi slujea de secund și care fusese rănit la pîntece și dezarmat, veni împreună cu cavalerul du Plessis, secundul lui Praslin, să ne despartă. M-am străduit cît am putut ca acest duel să facă vîlvă, ajungînd chiar să pun și martori falși; dar cum nu poți forța mîna soartei, nimeni nu s-a gîndit nici măcar să dea informații despre el.⁵

: : : : : : : : : : :

— În acest caz, mi-a spus el, nu crezi că atașamentul față de o astfel de fată, te va împiedica să cazi în neajunsul în care unchiul dumitale, arhiepiscopul Parisului, a căzut mai mult din pricina lipsei de noblețe a înclinațiilor sale decît din dezmățul moravurilor? Se întîmplă și cu ecleziaștii la fel ca și cu acele femei ce nu-și

¹ Anne de Gondi, ducesă de Lesdiguières (moartă în 1656), era fiica lui Albert de Gondi, deci verișoară primară cu Retz. S-a măritat cu François de Bonne, conte de Sault, apoi duce de Lesdiguières.

² Lacună în manuscris.

³ Nu se știe despre cine e vorba (n. ed. fr.).

⁴ Probabil François de Choiseul, marchiz de Praslin (n. ed. fr.).

⁵ Lacună în manuscris.

pot păstra niciodată demnitatea în amorurile lor, decît datorită amanţilor lor. Vezi la domnişoara de la Roche¹ şi merite în afară de frumuseţe ? Crezi că asta e o scuză suficientă pentru un abate al cărui prim scop trebuie să fie arhiepiscopia Parisului ? Dacă vei ridica sabia, aşa cum cred, ce-ai să rezolvi ? Poţi răspunde de dumneata însuşi cînd e vorba de o fată atît de strălucitoare şi de frumoasă cum e ea ? În şase săptămîni, nu va mai fi un copil ; va fi bătută de Epineville, care e vulpe bătrînă, şi de maică-sa, care pare să fie isteată. Şi apoi, poţi să ştii cum ar putea să te inspire o frumuseţe ca asta dacă ar fi instruită ca lumea ?

. : : : : : : : : :

Domnul cardinal de Richelieu o ura cumplit pe prinţesa de Guémené² pentru că era convins că ea îi zădărniciise înclinaţia pe care o avea pentru regină şi că chiar luase parte la farsa pe care doamna de Fargis — ce se ocupa de toaletele reginei — o pusese la cale cînd îi dusesese reginei-mame, Maria de Medicis³, o scrisoare de dragoste pe care el i-o scrisese nurorii sale⁴, regina. Această ură a domnului cardinal de Richelieu ajunsese pînă acolo încît ca să se răzbune, a vrut să-l oblige pe mareşalul de Brézé⁵, cumnatul lui şi căpitan în garda palatului, să dea în vileag, în mod public, scrisorile doamnei de Guémené care fuseseră

¹ Marie-Galateau, domnişoară de la Roche, se trăgea dintr-o familie de parlamentari din Bordeaux ; s-a măritat cu poetul Pierre de Lalanne.

² Anne de Rohan, prinţesă de Guémené (1604—1685), care se măritase cu vărul ei primar, Ludovic al VII-lea de Rohan.

³ Soţia lui Henric al IV-lea, mama lui Ludovic al XIII-lea ; a trăit între 1573—1642.

⁴ E vorba de Ana de Austria, soţia lui Ludovic al XIII-lea.

⁵ Urbain de Maillé, marchiz de Brézé (1597—1650), însurat în 1617 cu Nicole du Plessis, sora lui Richelieu. În 1632 a fost făcut mareşal al Franţei.

găsite în caseta domnului de Montmorency¹, cînd acesta a fost prins la Castelnaudary ; dar mareșalul de Brézé avu cîntea sau franchetea de a le înapoia doamnei de Guémené. Mareșalul era totuși un om foarte extravagant ; dar cum domnul cardinal de Richelieu se simțise odinioară onorat, într-un fel, de înrudirea cu el, ba chiar se și temea de mîniile lui și de predicile pe care i le ținea regelui, ce manifesta o anume slăbiciune pentru el, îi trecea totul cu vederea numai ca să aibă puțină liniște în familia pe care dorea cu patimă să și-o știe legată și unită. Putea orice în Franța, dar nu și în familia lui ; căci domnul mareșal de Brézé căpătase o aversiune atît de puternică față de domnul de la Meilleraie², care era comandantul general al artileriei pe vremea aceea și care a devenit mai apoi mareșalul de la Meilleraie, încît nu putea să-l sufere. Nu putea pricepe cum de se gîndise Richelieu la înrudirea cu un om care era, ce-i drept, vărul lui primar, dar care nu adusese, în această înrudire, decît originea cea mai joasă, înfățișarea cea mai ștearsă și — prin ceea ce arăta — un merit de duzină.

Cardinalul de Richelieu nu era însă de aceeași părere. El credea, și pe bună dreptate, că la Meilleraie avea multă vitejie ; îi prețuia capacitatea în luptă, mai mult chiar decît merita, deși nu era totuși de disprețuit. În sfîrșit, îi sorti locul pe care l-am văzut deținut după aceea, într-un mod atît de glorios, de domnul de Turenne³.

¹ *Henri, duce de Montmorency* (1595—1632), mareșal al Franței, decapitat la Toulouse în 1632.

² *Charles de la Porte, duce de la Meilleraie* (1602—1664), vărul primar al lui Richelieu, devenit comandantul general al artileriei în 1634 și mareșal în 1639.

³ *Henri de la Tour d'Auvergne, viconte de Turenne* (1611—1675), mareșal al Franței ; din pricina dragostei lui pentru ducesa de Longueville, se angajează în Fronadă ; apoi trece în Olanda. Reîntors în țară după pacea de la Ruel, se alătură din nou Frondei. Cucerește orașele Rethel, Château-Porcien, apoi se îndreaptă spre

Vă dați deci îndestul seama, din ceea ce v-am spus, despre scandalul din casa de Richelieu și despre interesul pe care-l avea cardinalul de a-l potoli. Munci cu străduință și socoti că n-ar putea izbuti mai bine decât apropiindu-i pe cei doi șefi ai intrigii, arătându-le o încredere pe care n-o arătase nimănui și de care se bucurau numai ei doi. În acest scop le împărtăși, fiecăruia în parte cât și amîndurora, unele din aventurile sale amoroase care nu erau într-adevăr nici pe măsura măreției faptelor, nici pe măsura vieții sale strălucitoare ; căci Marion Delorme ¹, care era aproape o prostituată, fusese una dintre amantele sale ce-l părăsise pentru unul ca Barreaux ². Doamna de Fruges ³, pe care-o vedeți tirîndu-se prin cabinete și căreia acum i se spune babă, a fost și ea amanta lui. Prima venea la el noaptea ; iar la cea de a doua, care fusese una din amantele lui Buckingham ⁴ și Epienne, se ducea el, tot noaptea. Cei doi confidenți, care încheiaseră între ei una din acele păci prefăcute, se străduiră să-i fie pe plac ; doamna de Guémené a fost cît pe-aci să devină victima acestei păci prefăcute.

Domnul de la Meilleraie, căruia, i se spunea Marele Maestru se îndrăgostise de ea ; numai că ea nu era cîtuși de puțin îndrăgostită de el. Cum la Meilleraie era, și din fire, și prin favorurile de care se bucura, omul cel mai poruncitor, i se păru cît se poate de urît să nu fie iubit. Se plînsese doamnei de acest lucru, dar ea nu fu deloc mișcată ; amenință, dar ea îi rîse în nas. Atunci recurse

Vincennes ; în 1652, trece de partea Curții, îl bate pe Marele Condé în foburgul Saint-Antoine și pregătește prin victoriile sale, pacea cu Spania.

¹ *Marion de Lorme* (1611—1650) curtezană celebră prin frumusețea ei.

² *Jacques Vallée, sieur de Barreaux*, faimos libertin.

³ Probabil *Françoise de Fienne*, măritată cu un viconte de Fruges.

⁴ *Georges Villiers, duce de Buckingham* (1592—1628), favoritul regilor Iacob I și Carol I ai Angliei.

la putere, pentru că domnul cardinal, căruia i se plinse, furios, împotriva doamnei de Guémené, îl obligă în sfârșit, pe domnul de Brézé să-i facă rost de epistolele scrise domnului de Montmorency, despre care v-am vorbit mai înainte și pe care i le dăruie lui la Meilleraie ; acesta, la cea de a doua amenințare a sa, lăsa să-i scape în fața doamnei de Guémené, unele lucruri. Ea nu-i mai rîse în nas, ci dimpotrivă, a fost cît pe-acî să turbeze de furie. Căzu într-o tristețe de neînchipuit, încît nici n-o mai puteai recunoaște. Plecă la Couperai, unde nu mai voi să vadă pe nimeni. ¹

: . . . : : : : : : : : : :

De îndată ce am luat hotărîrea să mă aștern pe învățătură, am luat-o și pe aceea de a adopta procedeele obișnuite ale domnului cardinal de Richelieu ; și deși chiar rudele mele s-au opus fiind de părere că acest lucru nu era bun decît pentru pedanți, eu mi-am urmat planul ; am pornit la drum și l-am început cu succes. El a fost desăvîrșit, după aceea, de toate persoanele de calitate, de aceeași profesie. Dar cum am fost primul, de la domnul cardinal încoace, ideea mea i-a plăcut. Asta, adăugată la vorbele bune pe care domnul Mare Maestru le punea zilnic pe lîngă el, îl determină să vorbească, de două sau trei ori, în mod favorabil, despre mine, să-și manifeste o mirare îndatoritoare pentru faptul că nu-i făcusem niciodată curte și chiar să-i poruncească domnului de Lingendes², care a devenit după aceea episcop de Mâcon, să mă ducă la el.

Iată motivul primei mele dizgrații ; căci în loc să răspund la avansurile sale și la insistențele depuse de Marele Maestru care încercă să mă oblighe să-i fac curte,

¹ Lipsă din manuscris.

² *Jean de Lingendes* (1595—1665), predicator și prieten al lui Richelieu, făcut, mai apoi, de către acesta, episcop de Sarlat și de Mâcon.

eu le-am plătit pe toate cu niște scuze foarte răutăcioase. M-am prefăcut bolnav, am plecat la țară. În sfârșit, am făcut destule pentru a lăsa să se vadă că nu voiam să mă atașez de domnul cardinal de Richelieu, care era un om foarte mare, dar care avea în cel mai înalt grad slăbiciunea de a nu disprețui lucrurile mărunte. O dovedi, prin însăși persoana mea : căci istoria *Conjurației lui Gian-Luigi de Fiesco*¹, pe care o scrisesem la optsprezece ani, scăpînd în acea vreme din mîinile lui Lozières², căruia i-o dădusem doar s-o citească, și fiind dusă de către Boisrobert³ domnului cardinal de Richelieu, el spuse tare, de față cu mareșalul d'Estrées și cu Senneterre⁴ :

— Iată un spirit primejdios !

Cel de al doilea spuse acest lucru chiar în aceeași seară tatălui meu, și a fost ca și cum mi l-ar fi spus mie. Am continuat, totuși, îndemnat de propriile mele motive, să am aceeași purtare pe care n-o avusesem pînă atunci decît din pricina urii personale pe care doamna de Guémené i-o nutrea domnului cardinal.

Succesele pe care le-am avut în Actele⁵ de la Sorbona, mi-au stîrnit gustul pentru acel gen de reputație. Am vrut să le împing mai departe și mi-am închipuit că voi reuși și în predici. Am fost sfătuit să încep cu niște mănăstiri

¹ *Conjurația contelui Gian-Luigi de Fieschi*, de Agostino Mascardi, a fost publicată la Roma, în 1629. Adaptarea tendențioasă a lui Retz a transformat-o într-un pamflet împotriva lui Richelieu și într-un adevărat manual al conspirației.

² *Pierre-Ivon de Lozières*, foarte bun prieten cu Retz, pe care acesta îl cunoscuse în casă la Marion de Lorme.

³ *François de Metel de Boisrobert* (1592—1662), confident și prieten de distracții al lui Richelieu ; a fost abate de Châtillon-sur-Seine, duhovnic al regelui și, în sfârșit, consilier de Stat ; s-a numărat printre primii membri ai Academiei Franceze.

⁴ *Henri de Senneterre*, marchiz de la Ferté-Nabert (1574 ?—1662), ministru de Stat.

⁵ Dispute pe teme date între candidații la titluri academice.

mici, unde să mă obișnuiesc încetul cu încetul¹. Eu am făcut invers. Am predicat la Înălțare, de Rusalii și în Joia Verde, la Maicile Carmelite, în prezența reginei și a întregii Curți ; această cutezanță îmi aduse un al doilea elogiu din partea domnului cardinal de Richelieu. Căci spunându-mi-se că predicasem bine, el a răspuns :

— Lucrurile nu trebuie judecate după evenimente. E un om îndrăzneț.

Eram, după cum vedeți, destul de ocupat pentru un tânăr de douăzeci și doi de ani.²

. : : : : : : : :

Domnul conte³, de slujba și de persoana căruia mă atașasem foarte mult și care începuse a nutri o mare prietenie față de mine, plecă din Paris noaptea, pentru a se pierde în Sedan, de teamă să nu fie arestat. Pe la zece seara, trimise să mă cheme. Îmi spuse planul lui. L-am rugat cu insistență să-mi îngăduie să am cinstea de a-l însoți. El îmi interzise cu strășnicie ; dar mi-l încredință pe Vanbroc, un cîntăreț flamand din luth, singurul om din lume în care avea o încredere deplină. Îmi spuse că mi-l lăsa în pază, ca să-l ascund la mine și să nu-l las să iasă decît noaptea. În ce mă privește, am îndeplinit întocmai ce mi-a poruncit ; căci l-am vîrît pe Vanbroc într-o chițimie unde ar fi trebuit să fii pisică ori drac ca să-l dibui. În ce-l privește, el n-a procedat cu tot atîta grijă ; căci a fost văzut de portarul casei de Soisson, sau, cel puțin, așa am bănuît.

¹ Retz și-a susținut teza de bacalaureat în 6 iulie 1631, care ulterior a fost găsită și tipărită. Dar tezele sale de licență, susținute din 1636 pînă în 1638, ca și teza de doctorat în teologie, n-au mai fost găsite. La 19 octombrie 1643 i s-a înminat în mod solemn, boneta de doctor în teologie. De asemenea, nu s-au mai găsit decît patru din numeroasele predici ținute de Retz (n.ed.fr.).

² Lipsă în manuscris.

³ E vorba de *Louis de Bourbon, conte de Soisson* (1604—1641), văr primar cu prințul de Condé ; a luat parte la conspirația lui Chalais împotriva lui Richelieu. A fost ucis în bătălia de la Marfée.

Așa că am fost foarte mirat într-o dimineață, la ora șase, să-mi văd toată odaia plină de soldați, care mă treziseră spărgînd ușa. Magistratul care comanda în L'Île¹, înaintă și-mi spuse înjurînd :

— Unde e Vanbroc ?

— Cred că la Sedan, i-am răspuns.

El își înteeți înjurăturile și începu a cerceta saltelele de paie de pe toate paturile ; îmi amenință oamenii cu tortura ; nici unul dintre ei, cu excepția unuia singur, n-ar fi putut să-i spună nimic. Nu observară chițimia, care într-adevăr era greu de descoperit și plecară foarte puțin satisfăcuți. Vă puteți da seama că o notă de acest fel putea să-mi atragă din partea Curții o nouă încurcătură. Și iată o alta.

Licența Sorbonei expiră ; s-a pus problema să se dea locurile, adică să se declare în mod public, în numele întregului Corp, cine fuseseră cei mai buni în Actele lor ; această declarație se făcea cu ceremonii mari. Am avut vanitatea să pretind primul loc și n-am socotit că trebuie să-l cedez abatelui de la Mothe-Houdancourt², care este în prezent arhiepiscop de Auch, și asupra căruia este ade-vărat că avusesem cîteva avantaje în dispută.

Domnul cardinal de Richelieu, care făcuse acestui abate onoarea de a-l recunoaște ca rudă, trimise la Sorbona pe Marele Prior de la Porte, unchiul său, ca să-l recomande. Cu acest prilej, m-am purtat mai bine decît era de așteptat de la o persoană de vîrsta mea ; căci de îndată ce-am aflat acest lucru, m-am dus să-l caut pe domnul de Raconis, episcop de Lavaur³ ca să-l rog să-i spună domnului cardinal că întrucît știam ce respect îi datoram, renunșasem la pretenția mea de îndată ce aflasem că lua și el parte.

¹ Adică în L'Île de France.

² *Henri de la Mothe-Houdancourt* (1612—1684), abate de Souillac ; în 1642 episcop de Rennes, iar în 1662, arhiepiscop de Auch.

³ *Charles-François Abra* (1580 ?—1646), unul dintre prietenii intimi ai lui Richelieu, care în 1639 a fost făcut episcop de Lavaur.

Domnul de Lavaur veni la mine chiar a doua zi dimineată ca să-mi spună că domnul cardinal nu pretindea cîtuși de puțin ca abatelui de la Mothe să i se dea în mod obligatoriu locul pe care i-l cedasem eu, ci pentru că-l merita, ceea ce nu i se putea refuza. Cuvintele mă infuriară ; n-am răspuns decît printr-un suris și printr-o profundă reverență. Mi-am urmărit scopul și am cucerit primul loc, cu optzeci și patru de voturi. Domnul cardinal de Richelieu, care voia să fie stăpîn pretutindeni și în orice, s-a mîniat copilărește : i-a amenințat pe deputații Sorbonei că va rade de pe fața pămîntului ceea ce începuse a construi ¹ acolo și-mi făcu din nou elogiul, cu o acreală de necrezut.

Toată familia mea se îngrozi. Tata și mătușa mea de Maignelais ², care făcură corp comun, Sorbona, Remebroo ³, domnul conte, fratele meu care plecă chiar în aceeași noapte, doamna de Guémené, de care văzură cu toții că eram foarte atașat, doriră fierbinte să mă îndepărteze și să mă trimită în Italia. Am plecat și am rămas la Veneția pînă la jumătatea lunii august și n-am fost eu de vină dacă era cît pe-aci să fiu asasinat acolo. M-am amuzat încercînd să-i fac curte signorei Vendranina, nobilă venețiană, una dintre cele mai frumoase femei din lume. Președintele de Maillier ⁴, ambasadorul regelui, care cunoaștea primejdiile din țara aceea, legate de astfel de aventuri, îmi porunci să plec. Am făcut înconjurul Lombardiei și spre sfîrșitul lui septembrie m-am dus la Roma. Acolo era ambasador domnul mareșal d'Estrées. Mi-a ținut niște lecții despre felul cum trebuia să trăiesc în acel loc, care m-au

¹ E vorba desigur, de capela Sorbonei, începută în 1635, din ordinul lui Richelieu.

² *Marguerite-Claude de Gondi*, soția marchizului Ferdinand d'Halwin (moartă în 1650), fata mai mare a lui Albert de Gondi, duce de Retz.

³ E vorba de muzicianul Van Broo.

⁴ *Claude Maillier, senior de Houssay*, consilier de Stat, apoi ambasador la Veneția ; rămînînd văduv, a ajuns episcop de Tarbes.

convins : și deși n-aveam cîtuși de puțin de gînd să mă consacru Bisericii, m-am hotărît să-mi cuceresc cu orice preț reputația la o Curte ecleziastică unde să fiu văzut cu sutana.

Mi-am pus foarte bine în practică hotărîrea. N-am lăsat să se vadă nici cea mai mică urmă de dezmaț sau de galanterie ; am fost cum nu se poate mai modest în privința hainelor ; și această modestie, care apăruse în persoana mea, era scoasă în relief de o cheltuială foarte mare, de livrele frumoase, de un echipaj foarte sprinten și de o suită de șapte sau opt gentilomi, dintre care patru erau cavaleri de Malta. Am susținut dispute la Școala de Înțelepciune¹ care nu era nici pe departe atît de savantă ca cea de la Sorbona ; și soarta m-a ajutat din nou să mă remarc.

Prințul de Schemberg, ambasador sub obediența Imperiului, mi-a trimis vorbă într-o zi, cînd jucam mingea la termele împăratului Antoninus, să-i cedez locul. I-am trimis, la rîndul meu, vorbă, că n-ar fi existat lucru pe lume pe care să i-l fi refuzat excelenței sale dacă mi l-ar fi cerut în mod politicoș ; dar cum acesta era un ordin, mă vedeam obligat să-i spun că nu puteam primi ordine de la nici un ambasador decît de la cel al regelui și stăpînului meu. Cum a insistat și mi-a trimis a doua oară vorbă printr-una din slugile sale, să părăsesc jocul, am trecut la ofensivă ; și nemîii, mai mult din dispreț, după părerea mea, față de numărul mic de oameni pe care-l aveam cu mine, decît din alte considerente, n-au împins lucrurile mai departe. Această lovitură dată de un foarte modest abate unui ambasador care mergea întotdeauna escortat de o sută de mușchetari călare, făcu mare vîlvă la Roma, atît de mare încît Roze, pe care-l veți vedea secretar

¹ Școala de înțelepciune, ținută la Roma de dominicani, era un fel de Universitate romană ce conferea grade în teologie și care rivaliza cu Colegiul roman, condus de iezuiți.

al Cabinetului ¹ și care lua și el parte în ziua aceea la jocul cu mingea, spuse că răposatul cardinal Mazarin a fost foarte impresionat începînd din ziua aceea și că i-a vorbit de atunci despre treaba asta de mai multe ori ².

..... : : : :
Sănătatea domnului cardinal de Richelieu începu a slăbi și, ca urmare, îmi îngădui unele perspective în legătură cu posibilitatea de a pretinde arhiepiscopia Parisului. Domnul conte ³, care își dăduse o oarecare spoyală de cucernicie în retragerea sa la Sedan și care avea scrupule că poseda sub titlul de *custodi nos* ⁴ mai bine de o sută de mii de livre rentă în beneficii, îi scrisese tatei că de îndată ce va fi în măsură să obțină de la Curte demisia lui, în favoarea mea, mi le va încredința mie. Toate acele considerații, puse laolaltă, nu mă determinară să renunț la hotărîrea de a părăsi sutana ; ci doar o amînară. Ba făcură și mai mult : mă obligară să iau hotărîrea de a nu o părăsi decît în condiții mai bune și prin cîteva fapte mari ; dar cum nu le vedeam nici apropiate, nici sigure, am hotărît să mă fac remarcat în meseria mea, în toate felurile. Am început printr-o foarte riguroasă izolare, studiam aproape toată ziua, nu vedeam decît foarte puțină lume, nu mai aveam relații cu nici un fel de femei, în afară de doamna de Guémené.

...era ⁵ între pat și perete ; dar lucrul cel mai de mirare este că fu plîns în cea mai tandră dintre împăcări. Ar tre-

¹ Secretar al lui Mazarin, apoi al lui Ludovic al XIV-lea.

² O nouă lacună în manuscris.

³ E vorba de contele de Soisson.

⁴ Termen de jurisprudență canonică, desemnînd un om de paie care are doar titlul unui beneficiu, lăsînd uzufructul adevăratului posesor.

⁵ Aici începe manuscrisul autograf. Începutul a fost desigur sters de vreun cenzor pudic ; textul reprodus este cel al ediției din Amsterdam, din 1719, care pare mai puțin plin de greșeli, în ciuda citorva lacune (n.ed.fr.).

lui un volum pentru a expune în amănunt toate felurile în care a fost împodobită această istorie. Unul dintre cele mai simple l-a constituit faptul că a trebuit să se oblige, prin jurământ, să-i lase frumoasei o batistă pe ochi când odaia va fi prea luminată. Cum nu-i putea acoperi decât chipul, nu s-a putut împiedica de a privi celelalte frumuseți care, fără nici o exagerare, le întrecea pe cele ale lui Venus de Medici pe care tocmai o văzusem de curînd la Roma. Adusesem de acolo o stampă și această minune a secolului lui Alexandru era cu mult în urma celei vii.

Dar iată că chiar cu cincisprezece zile înainte de această aventură, doamnei de Guémené îi apărură diavolul, care dealtfel îi apărea destul de des, evocat de rugămintile stăruitoare ale domnului de Andilly¹, menite s-o sperie pe cucernică de care era și mai îndrăgostit decât mine, dar numai întru credință și pur spiritual. Am evocat și eu la rîndu-mi un demon, care i-a apărut sub o formă mai blîndă și mai plăcută, care a alungat-o după șase săptămîni de la Port-Royal, unde făcea din cînd în cînd mai mult niște escapade decât niște retrageri.

Am condus astfel și Arsenalul și Piața Regală², și mi-am ușurat prin această dulce armonie, necazul cu care profesia mea îmi umplea tot timpul sufletul. Puțin a lipsit ca din această încîntare să nu izbucnească o furtună, care ar fi putut să schimbe fața Europei, dacă soarta ar fi fost cît de cît de partea mea. Domnului cardinal de Richelieu îi plăcea ironia, dar n-o putea îndura pe pielea lui ; și toate persoanele care vădese o astfel de înclinare sînt foarte violente. Încercă deci să fie ironic, în plină adunare, la

¹ Robert Arnauld de Andilly (1588—1647), fiul mai mare al avocatului general Antoine Arnauld. Rămăs văduv în 1637, s-a retras la mănăstirea din Port-Royal.

² E vorba de reședințele celor două doamne — de Guémené și de la Meilleraie — al căror iubiț era pe atunci cardinalul de Retz.

doamna de Guémené ; toată lumea observă că eu eram ținta. Ea s-a mîniat, și eu mai tare decît ea ; căci, în sfîrșit, între ea și mine, se crease un anumit fel de menaj, adesea destul de agitat, dar care totuși avea **aceleași** interese.

Cam tot pe atunci, doamna de la Meilleraie începuse să-i placă domnului cardinal atît de tare încît mareașalul observă acest lucru înainte de a pleca la armata lui. Îi făcuse un scandal strașnic nevestei sale, cu un aer care la început o determinase să creadă că era mai mult gelos decît ambițios. Ea se temea cumplit de el ; nu-l iubea nici pe domnul cardinal care, măritînd-o cu vărul lui, o scosese din familia ei pe care o iubea cu înfocare. Cardinalul era dealtfel mult mai bătrîn prin neputințele bătrîneții decît ca vîrstă. În plus, nefiind pedant în nimic, era tocmai în amoruri. Doamna îmi povestise în amănunt avansurile pe care i le făcuse și care erau într-adevăr ridicole ; dar cum el le continuă, ajungînd chiar pînă la a-i porunci să stea vreme îndelungată la Ruel, unde-și petrecea el timpul, am băgat de seamă că mintea scurtă a demoazei nu va rezista multă vreme unor favoruri atît de strălucitoare și că gelozia mareașalului va ceda în curînd, puțin, în fața interesului său care nu-i era deloc indiferent și deplin, în fața slăbiciunii sale față de Curte, slăbiciune care fusese întotdeauna fără egal.

Mă aflu la primele înflăcărări ale plăcerii care în tinerețe se confundă lesne cu primele înflăcărări ale dragostei, și simțisem atîta satisfacție să triumf asupra cardinalului de Richelieu pe un cîmp de bătălie atît de frumos ca cel de la Arsenal, încît am simțit o furie turbată în suflet de îndată ce mi-am dat seama de schimbarea petrecută în întreaga familie. Soțul consimțea, ba chiar dorea ca soția să se ducă foarte des la Ruel ; soția nu-mi mai făcea decît niște confidențe ce mi se păreau adesea false ; în

sfârșit, minia doamnei de Guémené despre care v-am vorbit mai înainte, gelozia pe care o simțeam față de doamna de la Meilleraie, sila pentru profesia mea, își dădură mîna într-un moment fatal și erau cît pe ce să producă unul din cele mai mari și mai faimoase evenimente din secolul nostru.

La Rochepot, vărul meu primar și cel mai bun prieten al meu, era slujitorul răposatului duce de Orléans și se bucura de toată încrederea acestuia. El îl ura în mod cordial pe domnul cardinal de Richelieu și pentru că era fiul doamnei de Fargis, persecutată și condamnată la moarte în efigie de acest ministru, și pentru că domnul cardinal, care-i ținea tatăl prizonier la Bastilia, nu voise să-i aprobe mareașalului de la Meilleraie, care avea o stimă deosebită pentru el, să-i încredințeze regimentul din Champagne. Vă puteți deci imagina că rosteam deseori împreună panegiricul cardinalului și unele invective împotriva slăbiciunii lui Monsieur¹ care, după ce-î făcuse pe domnul conte să fugă din regat și să se retragă la Sedan, după ce-și dăduse cuvîntul că va veni după el, se întorsese în mod rușinos la Curte, de la castelul lui din Blois.

Cum eram dolidora de sentimentele pe care vi le-am arătat, cum la Rochepot era și el plin de cele prilejuite de situația familiei și a persoanei sale, ne-a venit lesne în minte aceași idee, și anume să ne servim de slăbiciunea lui Monsieur ca să executăm noi ceea ce cutezanța slujitorilor săi năzuise să facă la Corbie, despre care — pentru o mai deplină lămurire — trebuie să vorbesc un moment.

¹ *Gaston-Jean-Baptiste de France*, duce de Anjou, apoi duce de Orléans (1608—1660), fratele lui Ludovic al XIII-lea, căruia i se spunea, pe scurt, *Monsieur*. A participat la cîteva comploturi împotriva lui Richelieu, apoi a intrat în Frondă împotriva lui Mazarin. Versatil, a trecut tot timpul dintr-un partid într-altul și le-a trădat, rînd pe rînd, pe toate.

Dușmanii intrînd în Picardia, sub comanda prințului Thomas de Savoia¹ și a lui Piccolomini², regele se duse acolo în persoană, îl puse pe Monsieur, fratele său, general al armatei sale, și pe domnul conte ca locotenent general. Și unul și altul erau în relații foarte proaste cu domnul cardinal de Richelieu care nu le încredințase aceste slujbe decît împins de nevoie și fiindcă spaniolii, care amenințau inima regatului, cuceriseră Corbie, la Capelle și le Catelet. De îndată ce aceștia s-au retras în Țările-de-Jos și regele a recucerit Corbie, nimeni nu s-a mai îndoit că se va căuta prilejul de a-i veni de hac domnului conte, fiindcă Richelieu era cumplit de gelos pe el din pricina curajului, a politeții și a dărniciei sale; fiindcă era în relații bune cu Monsieur; și mai ales fiindcă săvîrșise crimă capitală de a refuza să se însoare cu doamna de Aiguillon³. L'Espinaî, Montrésor⁴, la Rochepot se străduiră să-i insuffle lui Monsieur curajul de a se descotorosi de cardinal; Saint-Ibar⁵, Varicarville⁶, Bardouville⁷ și Beauregard⁸, tatăl celui care se află la mine, îl convinseră pe domnul conte.

Lucrul a fost hotărit, dar n-a fost executat. Îl avuseseră pe cardinal în mîinile lor la Amiens și nu-i făcuseră nimic.

¹ *Thomas-François de Savoia, prinț de Carignan* (1596—1656), fiul ducelui Charles-Emmanuel I de Savoia.

² *Octavio Piccolomini* (1600—1656), general italian în slujba împăratului Austriei; a luat parte la Războiul de treizeci de ani.

³ *Marie-Madeleine de Vignerot* (1604 ?—1675), nepoata lui Richelieu, făcută de el ducesă de Aiguillon, în 1638.

⁴ *Claude de Bourdeille, conte de Montrésor* (1608 ?—1663), mare maestru de vinătoare a lui Monsieur; a luat parte activă la Fronadă și a scris un volum de *Memorii*.

⁵ *Henri d'Escars de Saint-Bonnet, senior de Saint-Ibar*, văr primar cu Montrésor și, ca și el, dușmanul lui Richelieu și al lui Mazarin.

⁶ Corect: *Charles de Valliquierville*, gentilom normand, atașat ducelui de Longueville.

⁷ Gentilom normand, „om de spirit și libertin“, prietenul poetului Barreaux.

⁸ Căpitanul gărzilor contelui de Soisson.

N-am putut afla niciodată de ce : i-am auzit pe fiecare vorbind, și fiecare arunca vina pe celălalt. Într-adevăr nu știu ce-a fost. Ceea ce știu sigur e că de îndată ce-au ajuns la Paris, i-a cuprins frica. Domnul conte, despre care toți fură de acord că fusese cel mai hotărât dintre conjurații de la Amiens, se retrase la Sedan care aparținea, pe vremea aceea, domnului de Bouillon¹. Monsieur plecă la Blois ; iar domnul de Retz, care nu participase la afacerea de la Amiens, dar care era foarte atașat de domnul conte, plecă noaptea cu diligența din Paris și se pierdu în Belle-Isle. Regele îi trimise la Blois pe domnul conte de Guiche² — care este în prezent mareșal de Gramont — și pe domnul de Chavigny³, secretar de stat și cel mai intim confident al cardinalului. Ei îl speriară pe Monsieur și-l aduseră la Paris, unde fu și mai înspăimântat. Căci cei din casa sa, adică aceia dintre slujitorii care țineau cu el și nu fuseseră cîștigați de Curte, nu pregetară să facă uz de această spaimă — una din slăbiciunile sale — pentru a-l obliga să se gîndească la siguranța lui, sau dacă nu, măcar la a lor. De pe acest povîrniș am crezut noi, Rochepot și cu mine, că l-am putea prăvăli în planul nostru. Expresia este cam ciudată, dar n-am găsit alta care să arate mai bine un spirit ca al lui. Se gîdea la orice, dar nu voia nimic, iar cînd din întîmplare voia ceva, trebuia să-l împingi sau mai curînd să-l vîri cu sila pentru a-l determina să facă acel lucru.

La Rochepot făcu toate eforturile posibile, dar cînd văzu că nu răspundea decît prin amînări și prin a găsi im-

¹ *Frédéric-Maurice de La Tour d'Auvergne, duce de Bouillon* (1605—1652) fratele mareșalului de Turenne.

² *Antoine, conte de Guiche, apoi duce de Gramont* (1604—1678), mareșal al Franței, apoi vice-rege al Neapolelui. A lăsat o carte de *Memorii*.

³ *Léon de Bouthillier, conte de Chavigni* (1608—1652) ; a fost secretar de stat (1632), ministru al finanțelor (1635), apoi ministru al afacerilor externe.

posibile toate lucrurile ce i se propuneau, recurse la un mijloc care era desigur hazardat, dar care, așa cum se întâmplă de obicei cu toate lucrurile neobișnuite, era mult mai puțin decît părea.

Domnul cardinal de Richelieu trebuia s-o boteze pe Mademoiselle¹, care, după cum vă dați seama, fusese botezată cu multă vreme în urmă; dar atunci n-avusese loc ceremonia botezului. Pentru asta trebuia să vină la Dom, unde locuia Mademoiselle și botezul trebuia să aibă loc în capela ei. Rochepot propuse să-i arătăm în fiecare clipă lui Monsieur necesitatea de a-i veni de hac cardinalului; să-i vorbim mai puțin ca de obicei despre amănuntele acestei acțiuni ca nu cumva să compromitem secretul; să ne mulțumim a-i vorbi în general, atît pentru a-l obișnui cu acest gînd, cît și pentru a-i putea spune la timpul și locul convenit că nu i-am tăinuit nimic; că aveam destule pilde că Monsieur nu putea fi slujit decît în acest fel; că-i mărturisise el însuși acest lucru de mai multe ori lui Rochepot; că n-avea altceva de făcut decît să-și apropie cîțiva oameni bravi care să fie în stare de o acțiune hotărîtă; că, sub pretextul unei răpiri, să se pună cai de poștă pe drumul spre Sedan; că fapta să se săvîrșească în numele și în prezența lui Monsieur, în capelă, în ziua ceremoniei; că Monsieur o va mărturisi de îndată ce o va fi săvîrșit și că-l vom duce de acolo, prin popasurile de poștă, la Sedan, într-un interval în care consternarea subminiștrilor, adăugată bucuriei pe care o va simți regele de a se vedea scăpat de tiranul său, va aduce Curtea mai curînd în situația de a-l chema pe Monsieur îndărăt decît de a-l urmări. Iată planul lui Rochepot care nu era nicidecum

¹ Ducesa de Montpensier, *La Grande Mademoiselle* (1627—1693), fiica lui Gaston de Orléans și a Mariei de Bourbon; n-a fost botezată în Dom — înlocuit astăzi de Pavilionul Orologiului, la Tuileries — așa cum afirmă Retz; după *La Gazette de France*, fusese botezată la Luvru, în odaia reginei (n.ed.fr.).

de nerealizat și mi-am dat seama de asta după efectul pe care l-a avut în spiritul meu această posibilitate apropiată, efect cu totul diferit de cel pe care-l produsese doar simpla speculație.

Blamasem poate de o sută de ori, împreună cu Rochepot, lipsa de inițiativă a lui Monsieur și a domnului conte, la Amiens. De îndată ce m-am văzut gata de a pune lucrurile în practică, adică pe punctul de a săvârși acea faptă a cărei idee eu i-o vîrsem în minte lui Rochepot, am simțit un fel de nu știu ce, care putea să fie și teamă. Eu am luat-o drept scrupul ; nu știu dacă mă înșelam ; dar, în sfîrșit, mi-a venit în minte imaginea asasinării unui preot, a unui cardinal. Rochepot rîse de mine și-mi spuse aceste cuvinte :

— Cînd te vei duce la război, n-ai să pui mîna pe tabăra dușmană de teamă să nu ucizi niște oameni care dorm !

Mi-a fost rușine de gîndul meu ; am acceptat crima care mi se părea consfințită de niște pilde mărețe, justificată și onorată de pericolul ei mare. Am luat deci hotărîrea și ne-am înțeles asupra ei. L-am angajat, încă de cu seară, pe Lannoi, pe care-l vedeți acum la Curte sub numele de marchizul de Piennes. La Rochepot s-a asigurat de la Frête, de marchizul de Boisy, de l'Estourville pe care îi știa atașați lui Monsieur și furioși împotriva cardinalului. Ne-am făcut pregătirile. Execuția era sigură, primejdia era mare pentru noi ; dar puteam nădăjdui să scăpăm cu bine din ea pentru că garda lui Monsieur, care se afla chiar în casa lui, ne-ar fi susținut în mod sigur împotriva gărzii cardinalului, care n-avea voie să stea decît la ușă. Dar soarta, mai puternică decît garda, l-a ferit de primejdie. S-a îmbolnăvit — sau el sau Mademoiselle, nu-mi aduc aminte precis care din ei. Ceremonia a fost amînată : astfel am pierdut ocazia. Monsieur s-a reîntors la Blois, iar marchizul de Boisy ne-a declarat că nu ne va da de gol

niciodată, dar că nu mai putea să fie de partea noastră pentru că tocmai primise nu știu ce favoare din partea domnului cardinal.

Vă mărturisesc că această faptă care ne-ar fi umplut de glorie dacă ne-ar fi reușit, nu mi-a plăcut niciodată. N-am mai avut acest scrupul decât față de alte două greșeli pe care, așa cum v-am arătat mai înainte, le comiseseam împotriva moralei ; așa fi vrut din toată inima mea să nu le fi săvârșit niciodată. Vechea Romă le-ar fi stimat. Dar nu din pricina unor astfel de fapte stimez eu vechea Romă.

Resimt, cu atât de multă recunoștință și cu atât de multă tandrețe, bunătatea pe care o aveți de a voi să fiți cât mai bine informată despre faptele mele, încît nu mă pot abține să nu vă dezvălui toate gîndurile mele ; și simt o plăcere de necrezut să le caut în străfundul sufletului meu, să le aduc la suprafață și să vi le înfățișez.

Cînd complotezi, ai adesea o doză de nebunie, dar nu există nimic asemănător care să-i facă pe oameni atât de înțelepți, după aceea, cel puțin pentru cîtăva vreme : cum pericolul în acest fel de afaceri durează și după afacerea cu pricina, în momentele care urmează ești întotdeauna prudent și circumspect.

Contele de la Rochepot, văzînd că lovitura noastră dăduse greș, se retrase pentru șapte sau opt luni la Com-mercy, care era al lui. Marchizul de Boisy se duse la tatăl său, ducele de Roumagné, în Poitou ; Piennes, la Frère și l'Estourville se îndreptară spre moșiile lor. Legăturile pe care le aveam mă reținură la Paris, dar eram atât de serios și de moderat, încît studiam toată ziua, iar în puținul timp liber pe care-l aveam dădeam impresia că așa fi un foarte bun eclezias-t. Am păstrat atât de bine această aparență și unii și alții, încît n-a răsuflat nici măcar o adiere despre această faptă, cît a trăit cardinalul, deși era ministrul cel mai bine informat din lume. Imprudența lui La Frère și a lui l'Estourville, a făcut ca ea să nu mai fie secretă după moartea lui. Spun „imprudența“ lor ; căci nimic nu este

mai lipsit de abilitate decît să fii crezut în stare de lucruri a căror execuție e menită să-ți inspire teamă.

Declarația domnului conte, ne-a scos — la citva timp după asta — din vizuină și la sunetul trompetelor sale, ne-am trezit. Dar trebuie să reiau povestea puțin mai de departe.

V-am arătat mai înainte că se retrăsese la Sedan numai din motive de siguranță pe care nu le putea găsi la Curte. Ajungînd acolo, îi scrisese regelui ; îl asigură de fidelitatea lui și-i făgădui să nu întreprindă nimic împotriva sa în timpul șederii lui în acel loc. E sigur că și-a ținut cu sfințenie cuvîntul, că toate ofertele Spaniei și ale Imperiului nu l-au clintit, și' că a respins, cu minie chiar, sfaturile lui Saint-Ibar și ale lui Bardouville care urmăreau să-l îndemne la răscoală. Campion, care era sprijinul său și pe care-l lăsase la Paris ca să-i rezolve treburile ce se puteau ivi la Curte, mi-a spus toate aceste amănunte, la porunca sa ; îmi amintesc, între altele, de o scrisoare pe care o scrisese în acea zi și în care citisem acest cuvinte : *„Oamenii pe care-i cunoașteți nu cruță nimic pentru a mă obliga să tratez cu dușmanii ; mă acuză de slăbiciune pentru că mă feresc de exemplele lui Charles de Bourbon și ale lui Robert d'Artois”*¹.

Campion primise poruncă să-mi arate acea scrisoare și să mă întrebe ce părere aveam. Am luat pe loc pana și am isprăvit, într-un colțisor, răspunsul pe care-l începuse el : *„Iar eu îi acuz de nebunie”*. Asta s-a întimplat chiar în ziua în care am plecat în Italia. Iată și motivul acestei păreri ale mele.

Domnul conte avea acea deplină cutezanță a inimii, numită, în mod obișnuit, vitejie, în gradul cel mai înalt pe care-o poate avea un om ; în schimb n-avea, nici măcar într-un grad obișnuit, cutezanța spiritului, adică ceea ce se

¹ Charles de Bourbon trecuse în slujba lui Carol Quintul ; Robert d'Artois, în slujba regelui Angliei.

numește hotărîre. Prima este obișnuită, ba chiar vulgară ; a doua este mult mai rară decît ne putem închipui ; în faptele mari, e mult mai necesară ca cealaltă pentru unele acțiuni. Există oare vreo faptă mai măreață pe lume decît conducerea unui partid ? Conducerea unei armate cere mai puțină competență, cea a unui stat eere mai multă ; dar aici, competențele nu sînt nici atît de fragile, nici atît de delicate. În sfîrșit, sînt convins că e nevoie de mult mai multe calități pentru a forma un bun șef de partid, decît pentru a face cel mai bun împărat al universului ; și că, în rîndul calităților celui dintîi, hotărîrea face pereche bună cu judecata : și anume cu judecata eroică, al cărei merit principal este să deosebească extraordinarul de imposibil. Domnul conte n-avea nici o fărîmă din acest fel de judecată care nu se întîlnește decît foarte rar chiar la un spirit mare, dar care nu se găsește niciodată decît numai la un spirit mare. Al său era mediocru și, prin urmare, susceptibil de neîncredere nedrepte, deci caracterul cel mai opus dintre toate unui bun șef de partid a căru calitate — cel mai adesea practică în modul cel mai indispensabil — este să înlătore, în unele ocazii, și să ascundă, în toate ocaziile, bănuielile chiar cele mai întemeiate.

Iată ce m-a determinat să nu fiu de părerea celor care voiau ca domnul conte să facă război civil. Varicarville, care era cel mai simțit și cel mai calm dintre toate persoanele de calitate care se învîrteau pe lingă domnul conte, mi-a spus — după ce-a văzut ce scrisesem în epistola lui Campion, în ziua în care mă pregăteam să plec în Italia — că nu se îndoia de motivele care mă îndemnaseră, împotriva înclinării mele, la acel sentiment.

Domnul conte se apără în tot acel an și în anul următor ¹ de insistențele spaniolilor și de asiduitățile alor săi, mai mult prin sfaturile înțelepte ale lui Varicarville

¹ Adică în 1639—1640.

decît prin propria sa putere. Dar nimic nu-l putu apăra de îndoielile domnului cardinal de Richelieu, care-i cerea zilnic, în numele regelui, nişte explicaţii supărătoare. Cum acest amănunt ar fi prea lung de povestit, mă voi mulţumi să vă arăt că ministrul, împotriva propriilor sale interese, l-a aruncat pe domnul conte în războiul civil numai prin şicanele pe care cei favorizaţi, pînă la un anumit punct, de soartă, nu se pot abţine niciodată să le facă celor nefericiţi.

Cum spiritele începuseră a se încinge mai mult ca de obicei, domnul conte îmi porunci să fac o călătorie secretă, la Sedan. L-am vizitat noaptea, în castelul unde locuia; i-am vorbit în prezenţa domnului de Bouillon, a lui Saint-Ibar, Bardouville şi Varicarville; am aflat că adevăratul motiv pentru care mă chemase, era dorinţa pe care-o simţea de a fi lămurit, prin viu grai şi mai în amănunt decît printr-o scrisoare, de situaţia de la Paris. Raportul pe care i l-am dat, n-a putut decît să-i fie pe plac. I-am spus, şi era adevărat, că era iubit, onorat, adorat şi că duşmanul lui era temut şi urît. Domnul de Bouillon — care ţinea cu tot dinadinsul la o ruptură — se agăţă de această ocazie pentru a-i exagera avantajele; Saint-Ibar îl sprijini cu tărie; Varicarville îl combătu cu vigoare.

Mă simţeam prea tînăr ca să-mi spun părerile. Dar cum domnul conte mă sili, mi-am luat libertatea de a-i arăta că un prinţ de sînge ar trebui mai curînd să îşte un război civil decît să-şi recîştige în faţa Curţii, fie reputaţia, fie demnitatea; că amîndouă puteau să-l oblige în mod judicios la acest lucru, din moment ce şi le risca şi pe una şi pe cealaltă, de fiecare dată cînd era necesară cîte o răzmeriţă; că mi se părea a fi departe de această necesitate; că retragerea sa la Sedan îl apăra de jîsniţiile la care voise să-l oblige Curtea; de pildă, de a face o mezialianţă chiar cu familia cardinalului; că ura pentru ministru îi atrăgea, chiar şi în această retragere a sa, favoarea publică, favoare ce este întotdeauna mult mai sigură prin inactivitate decît prin activitate, pentru că

gloria unei acțiuni depinde de succesul de care nimeni nu poate fi sigur ; că cea provenită din inacțiune este întotdeauna sigură, fiind întemeiată pe ura de care publicul nu se dezmente niciodată cînd e vorba de ministru ; că pentru domnul conte ar fi, după părerea mea, mult mai avantajos să se susțină prin greutatea sa, adică prin greutatea virtuții sale, în văzul întregii Europe, împotriva șiretlicurilor unui ministru atît de puternic cum era cardinalul de Richelieu ; că ar fi mult mai avantajos pentru el, i-am spus, să se mențină printr-o purtare înțeleaptă și așezată, decît să aprindă un foc ale cărui urmări erau foarte nesigure ; că era adevărat că guvernarea cardinalului stîrnea silă, dar că totuși nu socoteam că sila își făcuse stagiul necesar pentru a te putea folosi de ea în marile răzmerițe ; că sănătatea domnului cardinal începea să se resimtă ; că dacă murea de vreo boală, domnul conte avea avantajul de a arăta atît regelui cît și publicului că — deși deosebit de important, atît prin persoana sa, cît și prin postul său de la Sedan — era gata să sacrifice propriile sale resentimente pentru binele și pentru tihna Statului ; și că dacă sănătatea domnului cardinal se restabilea, puterea acestuia avea să devină din ce în ce mai de ne-suportat și va prilejui în mod infailibil, prin abuzul pe care nu va întîrzia să-l facă, ocazii mult mai favorabile pentru o răscoală decît cele care existau în prezent.

Iată, cu aproximație, cam ce i-am spus domnului conte. El păru mișcat. Domnul de Bouillon se înfurie, ba chiar îmi spusese pe un ton ironic :

— Ai mult singe rece pentru vîrsta dumitale !

La care eu i-am răspuns prin aceste cuvinte :

— Toți slujitorii domnului conte vă sînt atît de obligați, domnule, încît trebuie să îndure orice de la domnia voastră ; dar să știți că numai această considerație mă împiedică să mă gîndesc, în acest ceas, că s-ar putea să nu vă aflați întotdeauna între fortificațiile domniei voastre !

Domnul de Bouillon își reveni, îmi ceru mii de scuze, în așa fel încît ele fură începutul prieteniei noastre. Am mai rămas două zile la Sedan în care domnul conte și-a schimbat de cinci ori hotărîrea ; Saint-Ibar mi-a mărturisit în două rînduri, că era nespus de dificil să nădăjduiești ceva de la un om cu o astfel de fire. În sfîrșit, domnul de Bouillon a izbutit să-l hotărască. L-au chemat imediat pe dom Miguel de Salamanca¹, ministrul Spaniei ; mie mi s-a încredințat sarcina să mă strădui să-i cîștig pe oamenii din Paris ; mi s-a înmînat un ordin pentru niște bani, pe care urma să-i întrebuițez în acest scop, și m-am întors de la Sedan încărcat cu atîtea scrisori încît ar fi fost de ajuns să se intenteze proces la vreo două sute de oameni.

Cum nu-mi puteam reproșa că nu-i vorbisem domnului conte în adevăratul său interes, și anume de a nu se apuca de o treabă de care nu era în stare, am socotit că aveam toată libertatea să mă gîndesc la interesele pe care le aveam eu în acest război, și care erau evidente. Îmi uram mai mult ca niciodată profesia ; la început fusesem aruncat în ea din încăpățînarea familiei mele ; soarta mă legase de ea și cu lanțurile plăcerii și cu cele ale datoriei ; mă găseam și mă simțeam legat de ea într-un fel din care nu vedeam nici o ieșire. Aveam douăzeci și cinci de ani trecuți și-mi dădeam lesne seama că eram prea copt pentru a începe să port muscheta ; dar ceea ce-mi pricinuia cea mai mare amărăciune, era faptul că existaseră niște momente în care — din pricina unui prea mare atașament față de plăcerile mele — strînsesem eu însumi lanțurile cu care se părea că îi plăcuse soartei să mă lege de Biserică, împotriva voinței mele. După starea în care mă aduseseră aceste gînduri, puteți să vă dați seama de satisfacția prilejuită de acea întorsătură care mă făcea

¹ Don Miguel de Salamanca, secretar de Stat spaniol, trimisul secret al ducelui de Olivares în Franța.

să nădăjduiesc că aş putea găsi o ieşire din încurcătură, o ieşire nu numai cinstită, ci chiar ilustră. Mă gîndeam la nişte mijloace prin care să mă disting : mi le imaginam, le urmăream. Veţi fi de acord cu mine că numai soarta mi-a dat peste cap toate aceste acţiuni ale mele.

Domnii mareaşali de Vitry ¹ şi de Bassompierre ², domnul conte de Cramail ³ şi domnii de Fargis şi du Coudray-Montpensier erau, pe vremea aceea, închişi la Bastilia, pentru diferite pricini. Dar cum anii îndelungaţi îmbălinzesc adesea regimul închisorilor, erau trataţi cu multă cinste, ba chiar cu multă libertate. Prietenii veneau să-i vadă ; uneori luau chiar şi masa cu ei. Faptul că domnul de Fargis se însurase cu o soră a mamei, îmi înlesnea vizitele la el, împreună cu alţii, iar din discuţiile unora dintre ei am auzit despre nişte tulburări care mi-au dat de gîndit. Domnul mareaşal de Vitry nu era prea cumpătat, dar era îndrăzneţ pînă la temeritate ; şi rolul lui în uciderea mareaşalului de Ancre ⁴, îi crease în lume, deşi pe nedrept, după părerea mea, o anumită atmosferă de complot şi de execuţie. Mi se păruse foarte pornit împotriva cardinalului şi am socotit că putea fi util în prezenta conjunctură. Nu m-am adresat totuşi direct lui ; am socotit că ar fi mult mai bine să sîndez terenul mai întîi prin domnul de Cramail, care avea multă putere de înţelegere şi deplină putere asupra lui. Acesta mă înţelegea

¹ *Nicolas de l'Hôpital, marchiz, apoi duce de Vitry* (1581—1644), guvernator în Provence ; el e cel care l-a asasinat pe mareaşalul de Ancre.

² *François de Bassompierre* (1579—1646) mareaşal al Franţei. A lăsat nişte *Memorii* care vizează perioada 1598—1631, anul întemniţării sale la Bastilia.

³ *Adrien de Montluc, prinţ de Chabanais, conte de Cramail* (1568—1646) reputat ofiţer francez, poreclit „întreprinzătorul“.

⁴ *Concino Concini*, aventurier italian ; exercitînd o mare influenţă asupra Mariei de Medici, a fost făcut de aceasta marchiz de Ancre şi mareaşal al Franţei. A pierit ucis din ordinul lui Ludovic al XIII-lea, ca şi soţia sa Léonora Galigaï, arsă pe rug ca vrăjitoare.

din două-trei vorbe și mă întrebă, din capul locului, dacă vorbisem despre acest lucru cu vreunul din cei închiși la Bastilia. I-am răspuns fără să șovăi :

— Nu, domnule, și vă spun și de ce, în câteva cuvinte ; domnul mareșal de Bassompierre are limba prea lungă ; nu contez pe domnul mareșal de Vitry decât numai prin intermediul dumneavoastră ; fidelitatea lui du Coudray mi se pare cam suspectă ; iar bunul meu unchi de Fargis este un om curajos și de treabă, dar e cam tare de cap.

— În cine ai încredere, la Paris ? mă întrebă în continuare domnul conte de Cramail.

— În nimeni, domnule, i-am răspuns, în afară de dumneavoastră.

— Bine, zise el brusc, ești omul meu. Am optzeci de ani, dumneata ai doar douăzeci și cinci ; eu te voi potoli, dumneata mă vei înfierbînta.

Am intrat în materie, ne-am făcut un plan ; cînd l-am părăsit, mi-a spus aceste cuvinte :

— Lasă-mă opt zile, după asta am să-ți vorbesc mult mai decisiv și nădăjduiesc să-i pot arăta cardinalului că sînt bun și la altceva decât să scriu *Jocurile necunoscutului*.

Remarcați, vă rog, că *Jocurile necunoscutului* era o carte într-adevăr foarte prost scrisă, pe care contele de Cramail o publicase și de care Richelieu își bătuse crîncen joc.

Vă veți mira desigur, de faptul că pentru o afacere de această natură, mi-am aruncat ochii asupra unor întemnițați ; mă voi justifica însă prin însăși natura acelei afaceri, care — după cum veți vedea — nici nu putea fi în mîini mai bune.

După opt zile, m-am dus să iau masa cu domnul mareșal de Bassompierre, care așezîndu-se la ora trei la masa de joc, împreună cu doamna de Gravelle, și ea prizonieră¹, și cu acel de treabă du Tremblai, guvernatorul Bastiliei,

¹ Fusese închisă la Bastilia pentru intrigă.

ne lăsa singuri pe domnul de Cramail și pe mine. Ne-am dus pe terasă ; acolo, domnul conte de Cramail, după ce mi-a mulțumit de nenumerate ori pentru încrederea pe care-o aveam în el, și după alte declarații de credință față de domnul conte mi-a spus aceste vorbe :

— Numai o lovitură de sabie sau numai Parisul poate să ne scape de cardinal. Dacă aș fi făcut parte din grupul de la Amiens, eu n-aș fi procedat — sau cel puțin așa cred — asemenea celor care au ratat lovitura. Contez însă pe cea de la Paris, fiindcă ea nu poate da greș ; am chibzuit bine : și iată ce-am mai adăugat la planul nostru...

Isprăvind aceste cuvinte, îmi strecură în mână o hîrtie, scrisă pe ambele fețe, al cărei conținut era, în rezumat, cam acesta : că vorbise cu domnul mareșal de Vitry, care era cum nu se poate mai dispus să-l slujească pe domnul conte ; că-și asumau, și unul și celălalt, sarcina de a pune mîna pe Bastilia, unde întreaga garnizoană era de partea lor ; că răspundeau, de asemenea, de Arsenal ; că se vor da pe față de îndată ce domnul conte va cîștiga o bătălie, cu condiția ca eu să le arăt din vreme, așa cum îi arătasem și lui, contelui de Cramail, că vor fi susținuți de un număr considerabil de ofițeri ai colonelelor ¹ din Paris. Înscrisul mai conținea multe observații privitoare la amănuntele întreprinderii și chiar multe sfaturi ce priveau conduita domnului conte. Faptul că considerau ușoară executarea aceluia plan, m-a umplut de admirație [...].

Domnul conte mă puse să încasez douăsprezece mii de scuzi, sub nu știu ce pretext, de la Duneau, unul din secretarii săi. Eu i-am dus mătușii mele de Maignelais, spunîndu-i că era o restituire care-mi fusese încredințată de către unul dintre prietenii mei, pe patul de moarte, cu porunca de a folosi banii pentru ajutorarea sărmanilor care

¹ Așa se numea prima companie a fiecăreia din cele șaisprezece corpuri ale gării burgheze din Paris.

nu cerseau ; și cum jurasem pe *Evanghelie* să impart eu însumi acea sumă, eram cumplit de încurcat pentru că nu cunoșteam astfel de oameni și o rugam să-și asume ea sarcina aceasta. Mătușa fu încântată : îmi spuse că va face acest lucru cu mare plăcere ; dar că din moment ce făgăduisem că voi face eu însumi această împărțeală, ținea morțiș să fiu de față atît ca să rămîn credincios cuvintului dat, cît și ca să mă obișnuiesc cu operele de caritate. Era exact ceea ce voiam eu, adică un pretext ca să pot fi cunoscut de toți nevoiașii din Paris. Mă lăsam zilnic tîrît de mătușa mea prin toate mahalalele și podurile. Vedeam destul de des la ea niște oameni binișor îmbrăcați, ba unii chiar și cunoscuți, care veneau în taină după milostenii. Buna femeie nu pregeta aproape niciodată să le spună :
— Rugați-vă Domnului pentru nepotul meu ! Căci cerul l-a ales pentru această faptă bună !

Judecați și dumneavoastră cum eram eu înfățișat unor oameni care au o importanță deosebită în răzmerițele populare. Bogații nu participă decît constrînși ; cerșetorii mai mult vatămă decît ajută, pentru că frica învinuirii de jaf îi face să se teamă. Cei care au cea mai mare putere sînt cei care sînt destul de strîmtorați în afacerile lor ca să dorească o schimbare a regimului și a căror sărăcie nu ajunge pînă la cerșetoria publică. M-am făcut deci cunoscut acestui gen de oameni, timp de trei sau patru luni, cu o asemenea sîrguință, încît n-a rămas țînc lîngă vatra căruia eu să nu fi lăsat vreun flecușet ; cunoșteam și pe Nanon și pe Babet. Vălul doamnei de Maignelais care nu făcuse niciodată altceva în viață, acoperea totul. Am făcut-o chiar și pe cucernicul, ducîndu-mă la întrevederile de la Saint-Lazare.

Cei doi corespondenți ai mei din Sedan — care erau Varicarville și Beauregard — mă anunțau din cînd în cînd, că domnul conte se ținea tare pe poziție și că de cînd luase această hotărîre, nu mai șovăise deloc. Îmi aduc aminte, între altele, că într-o zi, Varicarville îmi scrisese

că el și cu mine îi făcusem odinioară domnului conte o cumplită nedreptate, că faptul era atît de vădit încît acum se vedea, nevoit chiar să-l strunească pentru că dovedea o prea mare grabă în discuția cu Imperiul și cu Spania. Observați vă rog, că cele două țări, care depuseseră niște insistențe de necrezut cînd el șovăia, acum, cînd el se hotărîse, începură a da înapoi printr-o fatalitate în care calmul înnăscut al climatului Spaniei se unise cu prudența politicii casei de Austria. Puteți totodată observa că domnul conte, care dovedise o fermitate de nezdruccinat timp de trei luni de zile, își schimbase brusc părerea de îndată ce dușmanii îi acordaseră ceea ce le ceruse. Asta-i soarta nehotărîrii : nu e niciodată mai nesigură ca în clipa deznodămîntului.

Am fost înștiințat de această frămîntare de un curier pe care Varicarville mi l-a trimis special. Am plecat în aceeași noapte și am ajuns la Sedan la un ceas după Anctoville¹, negociantul oficial, pe care-l trimisese domnul de Longueville², cumnatul domnului conte. El aducea propuneri avantajoase de împăcare, dar înșelătoare. Ne-am alăturat cu toții ca să le combatem... Anctoville a fost trimis înapoi cu un răspuns foarte trufaș ; domnul de Guise, care se alăturase domnului conte și care dorea din toată inima ruptura, plecă la Liège ca să poruncească înrolarea trupelor ; Saint-Ibar se reîntoarce la Bruxelles pentru a încheia tratatul ; Varicarville se îndreptă spre Viena, iar eu m-am întors la Paris unde nu le-am mai vorbit conjurațiilor despre nehotărîrile șefului nostru. Au mai existat și după asta cîțiva nori, dar ușori ; și cum știam că dinspre

¹ Căpitanul uneia dintre companiile de jandarmi ale domnului de Longueville.

² *Henri de Orléans, duce de Longueville* (1595—1663), guvernator în Normandia pe care a încercat s-o ridice împotriva lui Mazarin, dar a fost arestat în timpul Frondei, împreună cu prinții de Condé și de Conti.

partea spaniolilor totul era în regulă, am mai făcut o ultimă călătorie la Sedan ca să-mi iau ultimele măsuri.

L-am găsit acolo pe Metternich, colonelul uneia dintre cele mai vechi regimente ale Imperiului, trimis de generalul Lamboy¹, care înainta cu o oaste foarte sprintenă, alcătuită aproape în întregime din trupe vechi. Colonelul îl asigură pe domnul conte că Lamboy avea poruncă să facă tot ce-i va cere domnul conte și chiar să se lupte cu mareșalul de Châtillon, care comanda oastea Franței aflată pe malul râului Meuse. Cum întreaga întreprindere din Paris depindea de acest succes, am dorit să mă lămuresc eu însumi asupra acestui amănunt și cât mai deplin cu putință. Domnul conte a fost de acord să plec cu Metternich la Givet. Acolo am găsit oastea frumoasă și în bună stare ; l-am văzut pe dom Miguel de Salamanca ; el mi-a confirmat ceea ce spusese Metternich, și m-am întors la Paris cu treizeci și două de ordine în alb semnate de domnul conte. I-am istorisit totul în amănunt mareșalului de Vitry, care dădu ordinul de atac, îl scrisese cu mâna lui și-l purtă cinci ori șase zile în buzunar, ceea ce se întâmplă rar în închisori.

Iată cam ce se spunea în acest ordin :

De îndată ce se va afla știrea câștigării bătăliei, să fie anunțată în întregul Paris, împreună cu toate figurile². Domnii de Vitry și de Cramail trebuiau să se deconspire și față de alți prizonieri, să pună mina pe Bastilia, să-l aresteze pe guvernator, să iasă în strada Saint-Antoine cu o trupă alcătuită din nobilime, de care mareșalul de Vitry era sigur ; să strige : „Trăiască regele ! Trăiască domnul conte !“ Domnul d'Estampes³ trebuia, la ora stabilită, să

¹ *Guillaume de Lamboy*, mareșal al Imperiului ; provenea dintr-o veche familie din Liège.

² E vorba de imagini ale bătăliei, ce se vindeau la Paris.

³ Președinte în Marele Consiliu ; în 1648, unul dintre coloneii din Paris.

bată toba în toate companiile sale, să se alăture mareașului de Vitry, la cimitirul Saint-Jean ¹, să se îndrepte spre palat ² pentru a înmîna Parlamentului scrisorile domnului conte și a-l obliga să dea o hotărîre în favoarea sa. La rîndu-mi, trebuia să mă așez în fruntea companiilor lui Parmentier ³ și Guérin ⁴, de care răspundea l'Espinaî împreună cu douăzeci și cinci de gentilomi pe care-i angajasem sub diferite pretexte, fără să cunoască precis adevăratul motiv. Guvernatorul cel de treabă, care crezuse pînă și el că voiam s-o răpesc pe domnișoara de Rohan ⁵, îmi mai adusese și el doisprezece gentilomi din ținutul său. Eu trebuia să pun mina pe Pont-Neuf, să mă unesc cu cei de pe cheiuri, care se îndreptau spre Parlament, și să stabilesc mai apoi baricadele în locurile care mi se păreau a fi cele mai înfierbîntate. Starea Parisului ne îndreptătea să credem într-un deplin succes; secretul a fost păstrat cu strășnicie. Domnul conte dădu bătălia și-o cîștigă ⁶. Sigur că veți socoti că toată treaba pornise bine din loc. Cîtuși de puțin. Căci domnul conte a fost ucis chiar în momentul victoriei, și ucis în mijlocul alor săi, fără ca măcar unul dintre ei să poată spune cum i s-a întimplat această nenorocire ⁷. Lucrul este de necrezut, dar e totuși adevărat. Socotiți în ce stare m-am aflat cînd

¹ Cimitirul Saint-Jean numit și Cimitirul Verde se afla lîngă piața cu același nume, aproape de strada la Verrerie.

² E vorba de palatul Parlamentului pe care l-am scris peste tot cu literă mică pentru a nu se confunda cu Palatul Regal.

³ Substituit de procuror general, căpitan în cartierul Saint-Eustache.

⁴ Consilier la Curtea Impozitelor.

⁵ *Marguerite de Rohan*, unica fiică a ducelui Henri I de Rohan.

⁶ Această bătălie s-a dat la Marfée, lîngă Sedan, în 6 iulie 1641. Învîingătorul a pierit, dar nu se știe dacă a fost ucis în luptă sau dacă, așa cum s-a presupus, nu s-a omorît din greșeală „vrînd să-și ridice viziera cu țeava pistolului”.

⁷ Unii au pretins că Richelieu tocmise un ucigaș ca să-l omoare.

am auzit această veste. Contele de Cramail, cel mai înțelept din toată ceata noastră, nu se mai gândi decât să șteargă orice urmă a conspirației, care la Paris nu era cunoscută decât de șase persoane. Erau, totuși, destule. Încălcarea secretului era însă mult mai de temut de către cei de la Sedan, unde se aflau oameni mult mai puțin interesați să-l păstreze pentru că, nemaiîntorcându-se în Franța, n-aveau a se teme de nici o pedeapsă. Dar toată lumea și-a ținut gura; domnii de Vitry și de Cramail, care la început se gândiseră să fugă, se liniștiră. Nimeni n-a scos o vorbă și acest lucru — împreună cu o mărturisire pe care vă voi face-o în cea de a doua parte a acestei istorisiri — m-au obligat să socot și să spun adesea că secretul nu-i ceva chiar atât de rar pe cât se crede între niște oameni care s-au obișnuit să se vîre în marile afaceri politice.

Moartea domnului conte m-a statornicit în meseria mea, pentru că mi-am dat seama că n-aveam nimic mai important de făcut și că mă socoteam mult prea copt pentru a renunța la ea, altfel decât printr-o faptă demnă de luat în seamă. În plus, sănătatea domnului cardinal începuse a lăsa de dorit, iar arhiepiscopia Parisului începuse a-mi măguli ambiția. M-am hotărît deci, nu numai să-mi urmez, ci să-mi și fac meseria¹. Totul mă mina către ea. Doamna de Guémené se retrăsese de șase săptămîni în casa ei de la Port-Royal. Domnul de Andilly mi-o luase; doamna nu-și mai dădea cu pudră, nu se mai friza și-și luase rămas bun de la mine în forma cea mai autentică pe care i-o ceruse ordinul penitenței. Dacă bunul Dumnezeu îmi răpise Piața Regală², Diavolul îmi luase și Arsenalul³, unde descoperisem, cu ajutorul unui valet de

¹ Se pare că pînă atunci nu se prea grăbise. Canonic la Notre-Dame, își cam neglijase îndatoririle, așa că, după cincisprezece ani de preoție, nu era decât subdiacon (n.ed.fr.).

², ³ Cele două locuri unde își aveau reședința prietenele sale: doamna de Guémené și soția marelui de la Meilleraie.

cameră, confidentul meu, pe care-l atrăsesem cu totul de partea mea, că Palière, căpitanul gărzilor mareşalului, era cel puțin în relații tot atât de bune ca și mine cu mareşala. Iată cum poți deveni sfânt.

Adevărul este că am devenit mult mai chibzuit, cel puțin în aparență. Am trăit foarte retras. N-am lăsat nimic problematic în alegerea profesiei mele ; am studiat mult ; am început să mă apropiu cu grijă de oamenii de știință și de cei cucernici ; aproape că am făcut din locuința mea o Academie ; am vegheat cu grijă ca Academia să nu se erijeze în tribunal ; am început să mă port în așa fel încât să obțin bunăvoința canonicilor și preoților pe care-i găseam la unchiul meu ; nu făceam pe cucernicul pentru că nu eram sigur că voi putea juca multă vreme un astfel de rol ; dar îi stimam mult pe cucernici ; iar acest lucru a constituit în ochii lor una dintre principalele dovezi de pietate ; îmi pusesem de acord plăcerile cu slujba. Nu puteam renunța la dragoste ; dar o practicam cu doamna de Pommereux¹, tinără și cochetă, într-un fel care-mi convenea [...].

Îngăduiți-i, vă rog, scrupulului meu să vă ceară cu și mai multă umilință, să vă reamintiți, în acest loc, de porunca pe care mi-ați dat-o în ajunul plecării domniei voastre din Paris, la una dintre prietenele domniei voastre de a nu vă ascunde, în această povestire, nimic din tot ceea ce mi s-a întâmplat.

Vedeți, din ceea ce v-am spus, că ocupațiile mele eclesiastice erau diversificate și înveselite de altele, ceva mai plăcute ; dar care cu siguranță că nu erau neconvenabile. Purtarea cuviincioasă era respectată întru totul și puținul ce-i lipsea fu înlocuit de norocul meu, care-i făcu pe toți

¹ Denise de Bordeaux, cea de a doua soție a lui François de Pommereux sau Pommereuil, sieur de la Bretesche, care era președinte în Marele Consiliu. Cei doi soți se despărțiseră după zece ani de căsnicie.

ecleziastii diocesei să mă propună drept succesorul unchiului meu, cu o înflăcărare pe care nu și-o putură ascunde. Numai că domnul cardinal de Richelieu era departe de acest gând ; familia mea îi era nesuferită, iar persoana mea nu-i plăcea din motivele pe care le-ați văzut mai înainte. Și iată două ocazii care au înrăutățit și mai mult relațiile.

Îi spuseseam domnului președinte de Mesme că domnul cardinal de Richelieu n-avea nici o calitate de seamă care să nu fie pricina sau urmarea unui mare cusur. Aceste cuvinte, spuse între patru ochi, într-un cabinet, fură rediate întocmai, nu știu de către cine, domnului cardinal și atribuite mie : vă dați seama ce efect au avut.

Celălalt lucru care l-a supărat, a fost faptul că m-am dus să-l văd pe răposatul președinte Barillon¹, care era prizonier la Amboise, pentru niște discursuri critice ținute în Parlament ; și că m-am dus să-l văd într-o împrejurare care a făcut ca această călătorie a mea să fie remarcată. Doi ticăloși de ermiți, falsificatori de bani, care aveau unele legături secrete cu domnul de Vendôme², probabil privind această meserie a lor, și care nu erau mulțumiți de el, îl acuzară pe nedrept că le-ar fi propus să-l ucidă pe domnul cardinal ; și ca să dea mai multă crezare spuselor lor, îi numiră pe toți cei pe care-i socoteau sus-puși în acel ținut ; printre ei se aflau Montrésor și Barillon ; am aflat acest lucru, printre primii, de la Bergeron, slujbașul domnului de Noyers ; și cum țineam foarte mult la președintele Barillon, am luat diligența chiar în aceeași seară ca să-l avertizez și să-l scot din Amboise, lucru ce se putea face. Dar știindu-se nevinovat, nu voi nici măcar să audă de propunerea pe care i-o făceam și rămase în

¹ *Jean-Jacques de Barillon* (mort în 1645), președintele Camerei Anchetelor din Parlamentul Parisului.

² *César de Bourbon, duce de Vendôme* (1594—1665), fiul natural al lui Henric al IV-lea și al Gabriellei d'Estrées ; se spunea despre el că avea obiceiul să falsifice bani.

Amboise, disprețuind și acuzarea și pe acuzatori. Domnul cardinal îi spuse domnului de Lisieux¹, în legătură cu această călătorie a mea, că eram prietenul tuturor dușmanilor săi, la care domnul de Lisieux răspunse :

— E adevărat, și ar trebui să-l stimați pentru asta ; n-aveți nici un motiv să vă plingeți. Am observat că toți cei despre care-mi vorbiți au fost prietenii săi înainte de a fi dușmanii dumneavoastră. .

— Dacă e așa, îi răspunsese cardinalul, n-au avut dreptate să-mi toarne gogoșile pe care mi le-au turnat.

Domnul de Lisieux se strădui cât putu pentru mine, așa cum mi-a spus a doua zi și cum mi-a spus de nenumărate ori după aceea ; dacă domnul cardinal de Richelieu ar mai fi trăit, m-ar fi reabilitat în ochii lui, în mod sigur. Dar cardinalul de Richelieu muri înainte ca domnul de Lisieux să fi putut isprăvi ceea ce începuse ca să mă împace cu el, așa că am rămas și eu în mulțimea celor care se puseseră rău cu eminența sa. Treaba asta n-a fost deloc favorabilă în primele șase săptămâni care urmau după moartea cardinalului. Deși regele simți o bucurie de necrezut, ținu să păstreze totuși aparențele ; ratifică legatele prin care ministrul instituisese funcții și guvernaminte ; îi mîngîie neamurile, îi menținu în minister pe toți cei atașați lui și se prefăcu a-i primi destul de prost pe toți cei care nu se avuseseră bine cu el. Eu am fost singurul privilegiat. Cînd domnul arhiepiscop al Parisului m-a prezentat regelui, acesta m-a tratat, nu spun numai corect, ci cu o atenție care a surprins și a mirat pe toată lumea ; mi-a vorbit despre studiile, despre predicile mele ; a făcut chiar niște glume plăcute și politicoase. Mi-a poruncit să vin să-l văd în fiecare săptămîină.

¹ *Philippe de Cospeau* (1571—1664), a fost decanul Universității din Paris, apoi rînd pe rînd, episcop de Aire, de Nantes și de Lisieux.

Iată și motivele acestui tratament deosebit pe care nu le-am aflat decât în ajunul morții sale. I le-a spus reginei.

Cele două motive sînt două aventuri care mi s-au întîmplat cînd am isprăvit colegiul și despre care nu v-am vorbit pentru că socotind că n-aveau legătură cu nimic, nu meritau a fi supuse reflecției domniei voastre. Sînt obligat să le expun în acest loc pentru că văd că soarta le-a făcut să aibă niște urmări nemăsurate, pe care în mod firesc n-ar fi trebuit să le aibă. De dragul adevărului trebuie să vă mai spun că nici nu mi-am mai adus aminte de ele la începutul acestei povestiri și că numai urmările lor mi le-au readus în memorie.

La puțină vreme după ce am ieșit din colegiu, un valet de cameră al preceptorului meu, care era un *tercero*¹ al meu, îmi găsi la o amărită de broșereasă, o nepoată de paisprezece ani, care era de o frumusețe surprinzătoare. După ce mi-o arătă, o cumpără pentru mine cu o sută cincizeci de pistoli ; apoi îi închirie o căsuță ■ Issy ; o puse pe soră-sa să-i poarte de grijă ; m-am dus la ea a doua zi după ce-a fost instalată. Am găsit-o cumplit, de abătută, dar n-am fost prea surprins, atribuind acest lucru pudorii. A doua zi am găsit ceva în plus la ea, un lucru mai surprinzător și mai extraordinar decât frumusețea ei nemaipomenită. Fata îmi vorbi cu înțelepciune, cu sfințenie și fără minie : nu plînsese decât atunci cînd nu se mai putu abține. Se temea de mătușă-sa atît de tare, încît mi se făcu milă. I-am admirat spiritul, apoi i-am admirat virtutea. Am stăruit atîta cît a trebuit ca s-o încerc. Mi-a fost rușine de mine. Am așteptat să se facă noapte ca s-o vîr în trăsura mea ; apoi am dus-o la mătușa mea de Maignelais care o vîrî într-o mănăstire unde muri după opt sau zece ani, ca o sfîntă. Mătușa mea, căreia această fată îi mărturisise că amenințările broșeresei o intimidaseră atît de tare încît ar fi făcut tot ce aș fi vrut eu, fu

¹ Intermediar (span.).

atît de mișcată de felul cum procedasem, încît se duse chiar a doua zi să-i povestească totul domnului de Lisieux care povesti la rîndu-i totul, regelui, la masă.

Iată prima dintre cele două aventuri. A doua n-ă fost de aceeași natură ; dar n-a făcut o impresie mai mică asupra regelui.

Cu un an înainte de această primă aventură, m-am dus la o vînătoare de cerbi, la Fontainebleau, cu haïta domnului de Souvrai¹ și cum caii mei erau foarte obosiți, am luat diligența ca să vin la Paris. Cum mersesem mai repede decît preceptorul și valetul meu de cameră, care mă însoțeau, am ajuns primul la Juvisy și mi-am pus șaua pe cel mai bun cal găsit acolo. Couteau, căpitan în compania mică de cavalerie ușoară a regelui, brav, dar extravagant și ticălos, care venea de la Paris, porunci unui rîndaș să scoată șaua mea și s-o pună pe a sa. Am înaintat spunîndu-i că bidiviul fusese reținut de mine. Și cum mă vedea cu un mic guler alb și cu o haină neagră, foarte simplă, mă luă drept ceea ce eram într-adevăr, adică drept un școlar, și-mi răspunse printr-o palmă pe care mi-o dădu cu atîta putere încît mă umplu de sînge. Am apucat imediat sabia, și el la fel ; dar chiar de la prima lovitură, piciorul i-a alunecat și a căzut ; și cum a dat să se prindă cu mîna de o bucată de lemn cam ascuțit, sabia i-a alunecat în cealaltă parte ; m-am dat doi pași îndărăt și i-am spus să-și ia sabia ; el o luă, dar de vîrf, căci îmi întinse mie garda, prezentîndu-mi mii de scuze. Și le redublă cînd sosi preceptorul meu și-i spuse cine eram. Apoi plecă și se duse să-i povestească regelui, față de care se purta foarte liber, toată această tărășenie. Regelui îi plăcu și-și aminti de ea la timpul cuvenit, adică la moartea sa.

¹ *Jean de Souvray, marchiz de Courtenvaux* (mort în 1656), căpitanul castelului din Fontainebleau ; mai tirziu a ajuns guvernator în Touraine.

Reiau firul povestirii.

Felul în care m-a tratat regele le-a făcut pe rudele mele să creadă că poate s-ar putea face o propunere, în ce mă privea, pentru coadjutoria Parisului. Întimpinară la început multe dificultăți din partea unchiului meu, spirit mărunț și prin urmare gelos și dificil. Îl ciștigară de partea lor datorită lui Defita, avocatul său, și lui Couret, prelatul său ; dar făcură și o greșeală care le dădu peste cap toate planurile. Scoaseră în evidență, fără voia mea, consimțământul arhiepiscopului Parisului, și acceptară chiar ca Sorbona, preoții și consiliul de canonici să-i mulțumească ; această purtare făcu multă vîlvă ; ba chiar prea multă. Așa că domnii de Noyers, de Claviny și cardinalul Mazarin găsiră prilejul de a-mi pune bețe în roate, spunîndu-i regelui că comunitățile nu trebuiau obișnuite să-și aleagă ele însele arhiepiscopii : așa că domnul mareșal de Schomberg¹, care fusese însurat prima oară cu verișoara mea primară, vrînd să sondeze terenul, nu găsi nici o dîră de lumină. Regele îi răspunse cu multă bunătate în ce mă privea ; dar că eram încă prea tinăr, că afacerea făcuse prea multă vîlvă înainte de a ajunge în fața lui, și multe altele.

Am descoperit, la cîtva timp după asta, o piedică mai ascunsă, dar cu atît mai periculoasă. Domnul des Noyers, secretar de stat și al celor trei miniștri ce păreau cel mai bine văzuți la Curte, era habotnic, ba chiar iezuit ascuns, după cîte s-a aflat. Își pusese în cap să fie arhiepiscop al Parisului ; și cum toți așteptau de la o lună la alta moartea unchiului meu, care era într-adevăr foarte bolnav, crezu că trebuia cu orice preț să mă îndepărteze din Paris, unde vedea că sînt foarte iubit, și să-mi dea un loc ce părea frumos și rezonabil pentru un bărbat de vîrsta mea. Mă propuse regelui, prin părintele Sirmond, iezuit și

¹ Charles de Schomberg (1601—1656), mareșal al Franței ; s-a însurat cu fiica marchizei de Maignelais, mătușa lui Retz.

confesorul său, pentru episcopia din Agde, care n-avea decât douăzeci și două de parohii și care aducea mai bine de treizeci de mii de livre rentă. Regele primi cu bucurie propunerea, și-mi trimise breveful chiar în aceeași zi. Vă mărturisesc că m-am simțit atât de încurcat cum nici nu vă pot spune. Devoțiunea mea nu mă îndemna cituși de puțin spre Languedoc. Inconvenientele refuzului erau atât de mari încât n-aș fi găsit nici un om care ar fi cutezat să mă sfătuiască. Așa că m-am hotărât de unul singur. M-am dus să-l caut pe rege. I-am zis, după ce i-am mulțumit, că mă temeam foarte tare de greutatea unei episcopii îndepărtate. Că la vârsta mea aveam nevoie de păreri și de sfaturi care nu se întâlnesc niciodată decât cu totul insuficient în provincii. Am adăugat la asta tot ce vă puteți închipui. Am fost mai mult norocos, decât înțelept. Regele nu s-a supărat pentru refuzul meu și a continuat să mă trateze foarte bine. Această împrejurare la care s-a adăugat retragerea domnului des Noyers, căzut în capcana ¹ întinsă de domnul de Chavigny, îmi redăptă nădejdlile legate de arhiepiscopia Parisului. Cum regele își luase niște angajamente, destul de publice, de a nu mai admite astfel de numiri; după ce-i acordase o astfel de numire domnului de Arles, șovăi, tergiversă lucrurile, dar avînd în vedere că sănătatea i se șubrezea cu fiecare zi ce trecea, nădăjduiam că voi obține acest lucru de la regență.

Regele muri. Domnului de Beaufort ², care fusese întotdeauna foarte atașat de regină, ba chiar îi făcuse și curte, îi intra în cap ideea de a guverna, funcție de care era mai

¹ I s-a propus să-l sfătuiască pe rege să lase regența reginei, demers care i-a adus dizgrația (n.ed.fr.).

² *François, duce de Beaufort* (1616—1669), fiul lui César de Vendôme. S-a distins la asediile de la Corbie, Hesdin și Arras; a luat parte la cabala Importanților; a fost întemnițat la Vincennes, a evadat și a jucat în Frondă, un rol de seamă. A fost poreclit „regele hălelor“.

puțin capabil decît valetul său de cameră. Domnul episcop de Beauvais, mai idiot decît toți idioții pe care i-ați putut cunoaște, se erijă în postură de prim-ministru și, chiar din prima zi, le ceru olandezilor să se convertească la religia catolică, dacă mai voiau să rămînă în alianță cu Franța. Reginei îi fu rușine de această mascaradă a ministrului. Ea mă rugă să mă duc și să-i ofer, din partea sa, funcția de prim-ministru, tatălui meu ; dar văzînd că tata refuza cu încăpăținare să iasă din chilia lui de la Pères de l'Oratoire, încredință această funcție lui Mazarin.

Vă puteți da seama că nu mi-a fost deloc greu să-mi găsesc locul, în acele momente în care, dealtfel, nu se refuza nimic ; la Feuillade, fratele celui pe care-l vedeți la Curte, chiar spunea că nu mai existau în limba franceză decît aceste cuvinte : „Regina este atît de bună !“

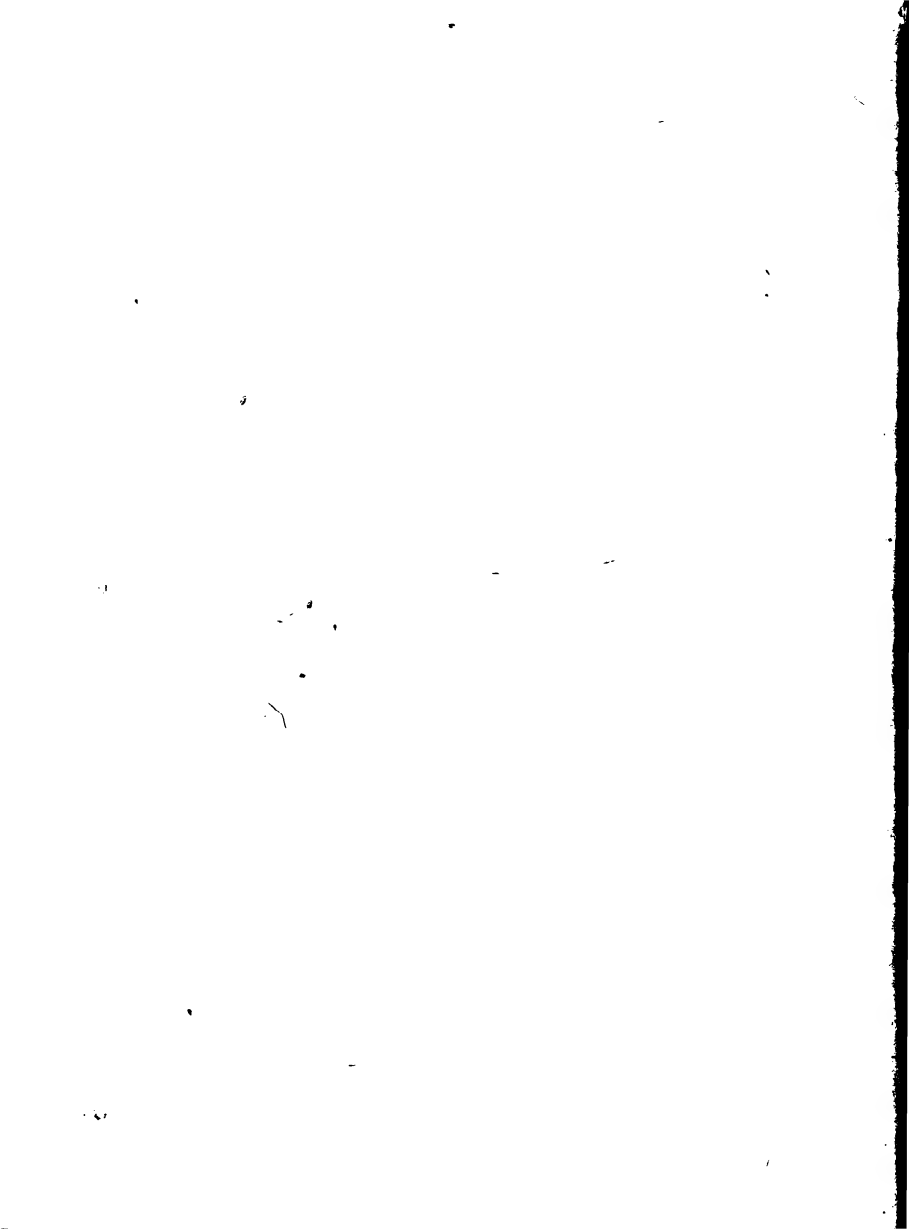
Doamna de Maignelais și domnul de Lisieux cerură coadjutoria pentru mine, și regina îi refuză spunînd că n-o va acorda decît tatălui meu care nu voia pentru nimic în lume să apară la Luvru. Veni, în sfîrșit, o singură dată. Regina îi spuse în mod public că primise ordin de la răposatul rege, în ajunul morții sale, să mi-o încredințeze¹ și că-i mai spusese, de față cu domnul de Lisieux, că mă simpatizase întotdeauna, de cînd cu cele două aventuri : cu broșăreasa și cu Coutenau. Ce legătură era între cele două fleacuri și arhiepiscopia Parisului ? Iată totuși cum se realizează majoritatea lucrurilor.

Toate comunitățile veniră să-i mulțumească reginei. Lozières, raportor la Consiliul Statului, și prieten intim cu mine, îmi aduse șaisprezece mii de livre pentru peceți. I-am trimis, printr-un curier, la Roma, cu ordinul de a nu cere nici o favoare, pentru a nu amîna trimiterea brevetului și a nu-i lăsa vreme lui Mazarin să-mi pună

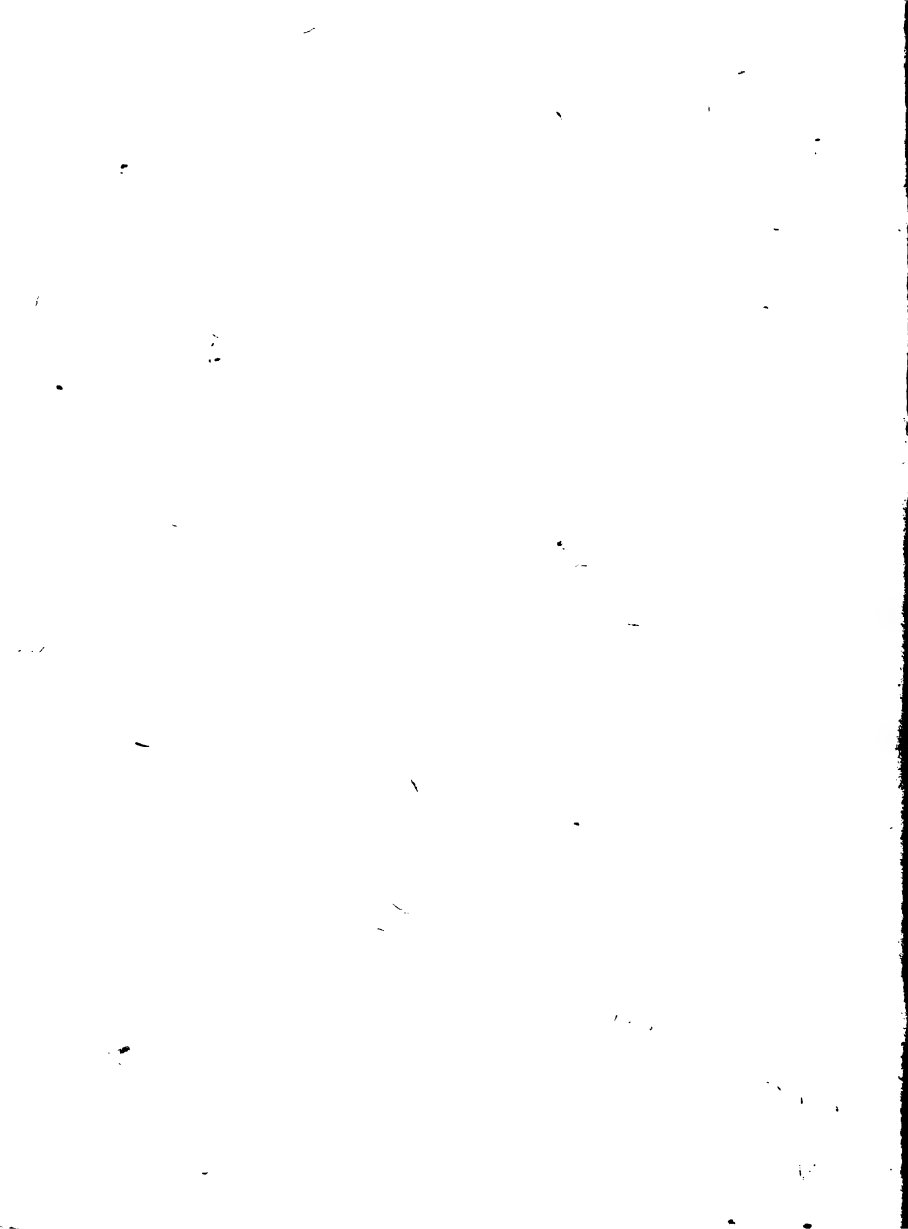
¹ Retz a primit brevetul de coadjutor în 12 iunie 1643 (n.ed.fr.).

bețe în roate. L-am primit în **ajunul** sărbătorii Tuturor Sfinților. A doua zi, m-am urcat în amvonul bisericii Saint-Jean, unde mi-am început predicile în postul Crăciunului. Dar a sosit timpul să ne tragem puțin sufletul.

Mi se pare că pînă aici nu m-am aflat decît la parter sau, hai să zicem, în orchestră, cîntînd și glumind cu violoniștii ; acum voi urca în teatru unde veți vedea niște scene dacă nu demne de domnia voastră, totuși demne de atenția domniei voastre.

Partea a doua

Mi-am început predicile din postul Crăciunului la biserica Saint-Jean, din piața Grève, de ziua Tuturor Sfinților¹, în fața unei mulțimi firești pentru un oraș atît de puțin obișnuit, cum era Parisul, să-și vadă arhiepiscopii în amvon.

Marele secret al celor care intră în slujbe este să pună stăpînire încă de la început pe imaginația oamenilor printr-o faptă pe care vreo împrejurare oarecare să le-o facă deosebită.

Cum eram obligat să intru în ordinele monastice, m-am retras la Saint-Lazare, unde am dat exteriorului toate aparențele obișnuite. Ocupația forului meu interior a fost însă o mare și profundă reflecție asupra manierei pe care trebuia s-o adopt în privința conduitei. Era foarte dificil. Găsisem arhiepiscopia Parisului degradată, în ochii lumii, de josniciile unchiului meu, și mîhnitoare, față de Dumnezeu, din pricină neglijenței și incapacității sale. Prevedeam opoziții infinite pentru restabilirea ei ; și nu eram chiar atît de orbit încît să nu-mi dau seama că cea mai mare și mai de netrecut era în mine însumi. Îmi dădeam seama cît de necesară îi este unui episcop regula moravurilor. Simțeam că dezordinea scandaloasă a moravurilor

¹ 1 noiembrie (n.ed.fr.).

unchiului meu, mie mi-o impuneau și mai vajnic și mai indispensabil decât altora ; simțeam totodată că nu eram în stare de acest lucru și că toate piedicile — și de conduită și de reputație — pe care le voi opune desfriului, nu vor fi decât niște zăgazuri foarte prost apărute. După șase zile de gândire, am luat hotărîrea de a face răul dinadins, ceea ce, fără nici un termen de comparație, este mult mai nelegiuit în ochii Domnului, dar este, fără îndoială, mult mai înțelept în ochii lumii : pentru că făcîndu-l astfel, faci totdeauna niște pregătiri care acoperă o parte din el ; și pentru că prin acest mijloc eviți cel mai periculos caraghioslic, ce se poate întîlni în profesia noastră, și care constă în a îmbina în chip nepotrivit păcatul cu evlavie.

Iată sfînta dispoziție cu care am ieșit de la Saint-Lazare ; n-a fost totuși chiar atît de proastă ; căci am luat o hotărîre fermă de a îndeplini întocmai toate îndatoririle profesiei mele și de a fi un om de bine pentru salvarea altora, pe cît puteam fi de rău față de mine însumi.

Domnul arhiepiscop al Parisului, care era cel mai slab dintre oameni, era — cum se întîmplă, de obicei, în mod firesc — și cel mai vanitos. Se lăsase pretutindeni precedat de cei mai neînsemnați slujitori ai coroanei, iar în propria sa casă nu dădea mîna cu oamenii de calitate care aveau treburi cu el. Eu am luat-o pe un drum invers. La mine acasă dădeam mîna cu toată lumea ; însoțeam pe toată lumea pînă la trăsură și mi-am căpătat, prin acest mijloc, o reputație de om politicos, din partea multora, și chiar de om umil, din partea altora. Am evitat, fără afectare, să mă aflu în vreun loc de ceremonie cu persoane de o condiție foarte înaltă, pînă nu mi s-a confirmat pe deplin această reputație ; și cînd am socotit eu că fusese stabilită, m-am folosit de prilejul unui contract de căsătorie pentru a disputa dreptul semnăturii domnului de Guise¹. Cerce-

¹ *Henri al II-lea, duce de Guise (1614—1664), arhiepiscop de Reims, nepotul lui Henric I de Guise, poreclit Însemnatul.*

tasem și am pus să mi se cerceteze bine dreptul meu, care era de netăgăduit în limitele diocesei mele. Prioritatea mi-a fost adjudecată printr-o hotărîre a Consiliului și mi-am dat seama, în această înfruntare, prin marele număr de oameni ce s-au declarat de partea mea, că cel mai sigur mijloc de a-i egala pe cei mari este de a te coborî pînă la cei mici.

Luam parte, o dată pe săptămînă, la slujba reginei, după care mă duceam aproape întotdeauna să iau masa la domnul cardinal Mazarin, care mă trata foarte bine și care era într-adevăr mulțumit de mine pentru că nu voisem să iau în nici un fel parte la cabală care s-a numit a Importantilor¹, deși unii dintre cei care se vîrseră în ea îmi erau foarte buni prieteni. Poate că nu v-ați supăra dacă v-aș explica ce era cu această cabală.

Domnul de Beaufort, care n-avea minte nici cît o găină, văzînd că regina își dăruise încrederea cardinalului Mazarin, se minie în cel mai imprudent mod. Refuză toate avantajele pe care ea i le oferi cu prisosință²; avu vanitatea să facă, în lume, toate demonstrațiile unui iubit înfuriat; nu-l menajă cu nimic pe Monsieur; îl înfruntă, în primele zile ale regenței, pe răposatul Prinț³; mai pe urmă îl insultă într-o declarație publică pe care o făcu împotriva doamnei de Longueville⁴ și în favoarea doam-

¹ Doamna Cornuel dăduse acest nume partizanilor ducelui de Beaufort.

² I-a oferit funcția de mare scutier, vacantă după moartea lui Cinq-Mars (n.ed.fr.).

³ E vorba de *Henric al II-lea de Bourbon, prinț de Condé* (1588—1646), tatăl ducelui de Enghien pe care-l vom întîlni în această lucrare sub numele de domnul Prinț.

⁴ *Anne-Geneviève de Bourbon, ducesă de Longueville* (1619—1679), sora Marelui Condé și a prințului de Conti; s-a lăsat tirită în Frondă din pricina dragostei pe care i-o purta lui La Rochefoucauld. După arestarea soțului și fraților ei, a izbutit să fugă în Normandia și de acolo în Olanda. După ce prinții au fost eliberați, s-a refugiat în orașul Bordeaux. În 1653, a fost amnistiată.

nei de Montbazon¹, care într-adevăr o ofensase pe prima contrafacînd sau arătînd cîinci dintre scrisorile despre care se pretindea că aceasta le-ar fi scris lui Coligny². Domnul de Beaufort — stăruind în ceea ce făcuse împotriva regentei, a lui Mazarin și împotriva tuturor prinților de sînge — puse la cale o cabală alcătuită din niște oameni care au murit nebuni și care încă de pe vremea aceea nu păreau cîtuși de puțin zdraveni : Beaupuy³, Fontrailles⁴, Fiesque⁵. Montrésor, care avea nutra lui Caton, dar care n-avea și mintea lui, li se alătură, împreună cu Béthune. Primul îmi era rudă apropiată, iar al doilea, unul dintre prietenii mei. Ei îl obligară pe domnul de Beaufort să-mi facă avansuri. Le-am primit cu respect, dar nu m-am vîrît în nimic ; m-am explicat cu Montrésor, spunîndu-i că datoram coadjutoria Parisului reginei, și că favoarea făcută era destul de mare pentru a mă împiedica să mă vîr în vreo treabă care ar fi putut să-i displacă. Montrésor răspunzîndu-mi că n-aveam nici un fel de obligație față de regină, pentru că în toată povestea asta ea nu făcuse decît ceea ce-i poruncise, în mod public, răposatul rege și că, dealtfel, favoarea îmi fusese făcută într-o vreme în care regina nu dădea nimic nimănui fiindcă refuza totul, i-am răspuns prin aceste cuvinte :

— Îmi vei îngădui să uit tot ceea ce ar putea să-mi scadă recunoștința și să nu-mi amintesc decît de ceea ce ar trebui să mi-o sporească.

¹ Marie d'Avaugour de Bretagne, ducesă de Montbazon (1612—1657), soția lui Hercule de Rohan, duce de Montbazon. Era iubită ducelui de Beaufort.

² Maurice, conte de Coligny (mort în 1644), fiul mai mare al mareșalului de Châtillon.

³ Bedupuy sau Beaupuis, conte, șeful jandarmilor regelui.

⁴ Louis d'Astarac, viconte de Fontrailles (mort în 1677), a fost unul dintre complicitii lui Cinq-Mars, cel care a complotat împotriva lui Richelieu și a sfîrșit pe eșafod.

⁵ Charles-Léon, conte de Fiesque ; mama sa era guvernanta fiicei lui Gaston de Orléans (Mademoiselle de Montpensier).

Aceste cuvinte, care-i fură raportate domnului cardinal Mazarin de către Goulas¹ — după cum mi-ă spus-o el însuși mai târziu — îi plăcură acestuia. El le spuse reginei în ziua în care a fost arestat domnul de Beaufort. Această întemnițare a făcut multă vîlvă, dar nu chiar cea pe care ar fi trebuit s-o iște. Și cum ea a fost începutul instalării ministrului pe care-l veți vedea, în tot cursul acestei istorii, jucînd cel mai considerabil rol al comediei, e necesar — după părerea mea — să vă vorbesc despre asta mai în amănunt.

Ați văzut mai înainte că acel partid, format la Curte de domnul de Beaufort, nu era alcătuit decît din patru sau cinci melancolici care păreau că judecă anapoda. Și această judecată sau îl sperie pe domnul cardinal sau îi oferi prilejul de a se prefăce că i-e frică. Existau motive să te îndoiești și de una și de cealaltă ; ceea ce e sigur, e că la Rivière², care avea foarte multă influență asupra lui Monsieur, încercă să-l înspăimînte pe ministru, prin tot soiul de sfaturi, pentru a-l obliga să se descotorosească de Montrésor, pe care îl ura. Domnul prinț de Condé nu preocupă nici el nimic pentru a-l face să ia această hotărîre, datorită fricii pe care o avea ca nu cumva domnul duce³ — actualul Prinț — să nu se compromită prin vreo luptă cu domnul de Beaufort, cum mai fusese pe punctul de a o face în cearta dintre doamnele de Longueville și de Montbazon. Palatul de Orléans și casa de Condé fiind deci unite prin aceste interese, reușiră să-și bată joc cît ai clipi din ochi, de trufia cu care amicii domnului de Beaufort își ziceau „Importanți“. În sfîrșit, procedară atît de bine, încît de Beaufort fu arestat, în Luvru de către

¹ Leonard Goulas, secretar al comandamentelor, casei și finanțelor domnului duce de Orléans.

² Louis Barbier, abate de la Rivière (1595—1670), unul dintre confidenții lui Monsieur ; a devenit episcop de Langres.

³ Ducele de Enghien, devenit prinț de Condé, apoi Marele Condé.

Guitaut¹, căpitanul gărzilor reginei. „Importanții“ fură alungați și risipiți și se trîmbiță în tot regatul că atenta-seră la viața domnului cardinal. Ceea ce m-a determinat să nu cred acest lucru, e faptul că n-am văzut niciodată nici o depozitie, nici un indiciu, deși majoritatea servitorilor familiei Vendôme au stat multă vreme în temniță. Vaumorin și Ganseville, cu care, am vorbit de o sută de ori în timpul Frondei, mi-au jurat că totul fusese un fals. Unul era căpitan al gărzilor, celălalt scutier al domnului de Beaufort. Marchizul de Nangis, comandantul regimentului din Navara sau Picardia — nu-mi mai aduc precis aminte — furios pe regină și pe cardinal pentru un motiv pe care vi-l voi spune îndată, fusese foarte ispitit să intre în cabala „importanților“, cu cinci sau șase zile mai înainte ca domnul de Beaufort să fie arestat; l-am abătut de la acest gînd spunîndu-i că moda, care are putere în orice, e nemaipomenit de sensibilă în a fi bine ori rău văzut la Cîrte. Există vremuri în care dizgrația e un fel de foc care purifică toate cusururile și care iluminează toate calitățile: există vremuri în care unui om cîstit nu-i șade bine să fie dizgrațiat. Am susținut, în fața lui Nangis, că moda „Importanților“ era de felul acesta; vă arăt această circumstanță ca să vă puteți face o idee despre starea în care se aflau lucrurile la moartea răposatului rege. De fapt, cu asta trebuia să încep dar m-am lăsat purtat de firul povestirii.

Trebuie să mărturisesc, spre lauda domnului cardinal de Richelieu, că acesta concepuse două planuri, pe care le socot tot atît de vaste ca și cele ale unui Cezar sau Alexandru. Cel de a doborî partidul religiei² fusese proiectat de cardinalul de Retz, unchiul meu; cel de a ataca formidabila casă de Austria nu fusese imaginat

¹ *Guillaume de Comminges Guitaut* (1626—1685), zis „cel Mic“, la început aghiotant al lui Condé, iar mai apoi guvernatorul insulelor Sfînta Margareta.

² Adică religia reformată, a protestanților.

de nimeni. Richelieu l-a pus în practică pe primul ; iar la moartea sa înaintase mult și cu al doilea. Bravura domnului Prinț — care pe vremea aceea era duce — a făcut ca autoritatea regelui să nu strice cîtuși de puțin starea lucrurilor. Faimoasa victorie de la Rocroy a dat regatului tot atîta siguranță pe cită glorie ; și laurii ei l-au acoperit în leagăn pe regele care domnește astăzi. Regele, tatăl său, care n-o iubea, nici n-o stima pe soția lui, regina, îi constitui — pe patul de moarte — un consiliu menit să limiteze autoritatea regenței sale ; și-i numi pe cardinalul Mazarin, pe domnul Cancelar, pe Boutillier și pe Chavigny. Cum toate aceste persoane erau extrem de odioase publicului, fiindcă erau cu toții oamenii cardinalului de Richelieu, fură fluierați de toți lacheii prin curțile de la Saint-Germain, de îndată ce regele își dădu duhul ; și dacă domnul de Beaufort ar fi fost mai istet, sau dacă domnul de Beauvais n-ar fi fost un dobitoc cu mitră pe cap, sau dacă tatălui meu i-ar fi plăcut să se vîre în afaceri politice, acei colaterali ai regenței ar fi fost în chip neîndoielnic alungați cu rușine, și memoria cardinalului de Richelieu ar fi fost, cu siguranță, înfierată de Parlament, spre bucuria publică.

Regina era adorată mai mult din pricina dizgrațiilor decît a meritelor sale. Lumea n-o văzuse decît persecutată, și suferința, la persoanele de acest rang, ține loc de mare virtute. Toți își închipuiau că dăduse dovadă de răbdare, care e adesea o dovadă de indolență. În sfîrșit, e sigur că toți așteptau de la ea minuni ; Bautru¹ spunea că și făcuse minuni, din moment ce pînă și cei mai cucer-nici îi și uitaseră cochetăriile.

Ducele de Orléans păru că vrea să-și dispute regența, și la Frette, care era omul lui, iscase această teamă, pentru că la un ceas după moartea regelui, sosise la Saint-Germain

¹ *Guillaume Bautru, conte de Serrant* (1588—1665), ambasador în Anglia, apoi în Spania și în Flandra.

cu două sute de gentilomi pe care-i adusese din ținutul său. În acel moment, l-am obligat pe Nangis să ofere reginei regimentul pe care-l comanda și care se afla în garnizoană la Mantes. El îi dădu ordin să se îndrepte spre Saint-Germain ; întregul regiment al gărzilor porni și el într-acele ; regele fu adus la Paris. Monsieur se mulțumi să fie locotenent general al Statului ; Prințul fu declarat șef al Consiliului. Parlamentul confirmă regența reginei, și fără nici un fel de limite ; toți exilații fură rechemăți, toți prizonierii fură puși în libertate, toți criminalii fură iertați, toți cei care-și pierduseră slujbele fură repuși în ele ; se dădea orice, nu se refuza nimic. Între altele, doamna de Beauvais căpătă aprobarea să-și construiască o casă în Piața Regală. Nu-mi mai amintesc numele celui căruia i se expedie un brevet pentru un impozit pe slujbele bisericești. Fericirea particularilor părea pe deplin asigurată de fericirea publică.

Înțelegerea perfectă a casei regale întărea tihna dinăuntru. Bătălia de la Rocroy slăbise pentru secole vigoarea infanteriei Spaniei ; cavaleria Imperiului nu mai rezista în fața weimarienilor¹. Pe treptele tronului, de unde asprul și temutul Richelieu mai curînd îi fulgerase decît îi cîrmuise pe muritori, vedeai acum un succesor blind, îndulgent, care nu voia nimic, care era desperat că demnitatea sa de cardinal nu-i îngăduia să se umilească în fața lumii atît cît ar fi dorit, care mergea pe străzi doar cu doi bieți lachei în spatele caleștei. N-aveam dreptate să vă spun că nu i-ar fi stat bine unui om cinstit să se pună rău cu Curtea în acea vreme ? Și n-am avut de asemenea dreptate să-l sfătuiesc pe Nangis să nu se certe cu ea, deși, cu tot serviciul pe care-l adusese celor de la Saint-Germain, el a fost primul om căruia i s-a refuzat

¹ Trupele lui Bernard de Saxa-Weimar care, după moartea sa, trecură de partea Franței (n.ed.fr.).

o gratificație de nimic pe care-o ceruse ? L-am ajutat eu s-o obțină.

Nu veți fi deci surprinsă de vilva pe care a făcut-o întemnițarea domnului de Beaufort, la o Curte unde tocmai se deschiseseră tuturor porțile, fără nici o excepție ; veți fi însă fără îndoială surprinsă de faptul că nimeni n-a luat seama la urmări. Această pedeapsă, dată într-o vreme în care autoritatea era atât de blîndă încît trecea aproape neobservată, avu un foarte mare efect...

Cînd lumea văzu că Mazarin îl arestase pe cel care cu cinci sau șase săptămîni mai înainte îl adusese pe rege, cu un fast de neînchipuit, la Paris, imaginația tuturor oamenilor fu cuprinsă de o mirare respectuoasă ; îmi amintesc că Chapelain¹, care avea totuși spirit, nu se mai satura să tot admire acest mare eveniment. Oamenii socoteau că trebuie să-i fie recunoscători ministrului pentru faptul că nu arunca în fiecare săptămîină pe cîte ceva în închisoare și puneau pe seama blîndeții sale innăscute faptul că nu avea ocazia de a face rău. Trebuie să mărturisesc că Mazarin s-a priceput foarte bine să dea o mîină de ajutor norocului. S-a folosit de toate aparențele pentru a face să se creadă că fusese silit să-l aresteze pe Beaufort ; că părerile lui Monsieur și ale Prințului cîștigaseră partidă în fața reginei, și nu părerea sa. A doua zi după această arestare păru și mai moderat, și mai amabil, și mai deschis. Accesul la el era liber, audiențele lesnicioase, mîncai cu el la masă ca și cu un particular ; ajunsese să nu mai aibă nici măcar trufia obișnuită cardinalilor. În sfîrșit, procedă atît de bine încît se trezi în fruntea tuturor, într-o vreme în care lumea credea că-l mai are încă alături. Ceea ce mă surprinde, e că prinții și mai-marii regatului, care pentru propriile lor interese ar fi trebuit să fie mai clarvăzători decît lumea de rînd, fură cei mai

¹ Jean Chapelain (1595—1674), poet faimos în epoca respectivă, autorul unui poem — *Fecioara* — foarte apreciat de contemporanii săi.

orbiți. Monsieur se credea mai presus de oricine ; Prințul, atașat Curții prin avariția lui, se străduia să se creadă și el la fel. Ducele, fiul Prințului era la vîrsta la care adormi lesne la umbra laurilor ; domnul de Longueville deschisese ochii, dar numai ca să-i închidă la loc ; domnul de Vendôme era mult prea fericit pentru că nu fusese decît alungat ; domnul de Nemours nu era decît un copil ; domnul de Guise, abia întors de la Bruxelles, era guvernat de domnișoara de Pons și avea impresia că guvernează Curtea ; domnul de Bouillon credea, din zi în zi, că i se va reda Sedanul ; domnul de Turenne era cum nu se poate mai satisfăcut să comande armatele din Germania ; domnul d'Epemnon era încîntat că-și recăpătase guvernămîntul și slujba ; domnul de Schomberg fusese toată viața nedespărțit de tot ceea ce era bine la Curte ; domnul de Gramont era sclavul ei ; iar domnii de Retz, de Vitry și de Bassompierre se credeau, literalmente, în mare favoare pentru că nu mai erau nici prizonieri, nici exilați. Parlamentul, scăpat de cardinalul de Richelieu, care-l disprețuise total, își închipuia că secolul de aur va fi al acestui ministru care-i spunea zilnic că regina nu voia să se conducă decît după sfaturile sale. Clerul, care a dat întotdeauna pildă de servitute, o predica acum altora, sub titlul de ascultare. Iată cum într-o clipă toată lumea fu a lui Mazarin.

Poate că vi se va părea că acest plan a durat prea mult : vă rog să observați însă că el cuprinde primii patru ani ai regenței în care rapiditatea impulsului dat autorității regale de către Richelieu, susținut de circumstanțele pe care tocmai vi le-am arătat și de avantajele continue avute asupra dușmanilor, a menținut toate lucrurile în starea în care le-ați văzut. A mai existat, în al treilea și al patrulea an, cîte un norișor între Monsieur și domnul Duce, pentru niște fleacuri ; a mai existat unul și între domnul Duce și Mazarin pentru funcția de amiral, pe care o pretindea primul, în urma morții domnului

de Brézé¹, cumnatul său. Nu vorbesc aici despre aceste amănunte pentru că ele nu au schimbat cu nimic fața lucrurilor și pentru că nu există *Memorii* din acea vreme în care să nu găsiți tipărite aceste fapte.

Arhiepiscopul Parisului plecă din oraș, la două luni după ce am fost hirotonisit², ca să petreacă vara la Angers, într-o abație pe care-o avea acolo, numită Saint-Aubin, și-mi porunci, deși cu destulă greutate, să am grijă de dioceza sa. Prima mea sarcină a fost să le vizitez pe călugărițele de la Conception, sarcină pe care mi-am impus-o regina, pentru că, neignorând faptul că în acea mănăstire se aflau mai bine de optzeci de fete, dintre care multe frumoase, iar unele cochete, mi-ar fi fost greu să mă hotărâsc să-mi expun virtutea. A trebuit totuși s-o fac, și mi-am păstrat-o, pentru că n-am văzut obrazul nici uneia, căci nu le vorbeam niciodată dacă n-aveau vălul tras pe față; această purtare, care a durat șase săptămîni, a dat o strălucire teribilă castității mele. Cred însă că lecțiile pe care le primeam în fiecare seară de la doamna de Pommereux mă fortificau grozav pentru a doua zi. Ceea ce e minunat, e că aceste lecții care nu mai erau secrete, nu-mi dăunară în societate. Doamna ar fi fost foarte supărată dacă ele n-ar fi fost cunoscute.

Am continuat să fac în dioceză tot ceea ce gelozia unchiului meu îmi îngăduia să întreprind fără să-l supăr. Dar, cum cu firea pe care-o avea, existau prea puține lucruri care să nu-l supere, m-am străduit să-mi aflu merite mai mult din ceea ce nu făceam, decît din ceea ce făceam. Și astfel am găsit mijlocul de a trage chiar

¹ Jean-Armand de Maillé, duce de Brézé (1619—1646), fiul mareșalului de Brézé și fratele ducelui de Enghien, amiral francez. A fost ucis, pe mare, la asediul cetății Orbitello.

² Hirotonisirea avusese loc la 31 ianuarie 1644, la nouă zile după numirea lui Retz ca arhiepiscop *in partibus* (titlul este pur onorific) al Corintului (n.ed.f.r.).

foloase din gelozia arhiepiscopului, străduindu-mă pe cit puteam, să las să mi se vadă buna intenție în orice : în timp ce, dacă aş fi fost eu stăpînul, o bună comportare m-ar fi obligat să mă mărginesc pur şi simplu doar la ceea ce se putea pune în practică.

Cardinalul Mazarin mi-a mărturisit — la multă vreme după aceea — în intervalul uneia dintre acele păci de rea-credință pe care le făceam uneori amîndoi — că prima cauză a temerii sale în legătură cu puterea mea la Paris, a fost observarea acestei manevre care totuşi, în ce-l privea, era foarte nevinovată. O altă ciocnire i-a întărit această bănuială.

M-am apucat să cercetez capacitatea tuturor preoţilor din dioceză, ceea ce era într-adevăr un lucru extrem de util. Am făcut în acest scop trei tribunale, alcătuite din canonici, din prepţi şi din călugări ce urmau să-i împartă pe toţi preoţii în trei clase, dintre care prima era a celor capabili, ce trebuiau lăsaţi în exerciţiul funcţiunii ; a doua, a celor care nu erau, dar care puteau deveni ; a treia a celor care nu erau şi nici nu puteau să devină vreodată. Cei din ultimele două clase au fost despărţiţi : li s-au interzis slujbele ; au fost puşi în nişte case anume, unii dintre ei au fost instruiţi, iar pe alţii ne-am mulţumit să-i învăţăm doar regulile pietăţii. Vă daţi seama că aceste institute însemnau o cheltuială imensă ; dar mi se aduceau sume considerabile din toate părţile. Toate pungile oamenilor de bine se deschiseseră cu largheţe.

Această faptă l-a supărat pe Mazarin, care i-a cerut reginei să-l recheme, sub un pretext neînsemnat, pe arhiepiscopul Parisului ; la două zile după ce acesta a sosit, mi-a poruncit, sub un pretext şi mai neînsemnat, să nu-mi mai continui planul. Deşi fusesem înştiinţat de către prietenul meu, capelanul, că lovitura îmi venea de la Curte, am suportat-o cu mult mai multă indiferenţă decît stătea în firea mea nestăpînită. Nu m-am manifestat în nici un fel şi m-am purtat cu Mazarin ca de obicei. Nu m-am mai

purtat însă cu tot atîta judecată, cum mă purtasem în această împrejurare, într-o altă, petrecută peste cîteva zile.

Montargis, om simplu din fire, spunîndu-mi în chilia priorului cartusienilor că făceam prea multă risipă de bani, ceea ce, din păcate era adevărat, i-am răspuns prosteste :

— Am socotit eu bine ; Cezar, la vîrsta mea, datora de șase ori mai mult decît mine !

Aceste vorbe, foarte imprudente din toate punctele de vedere, au fost raportate de un nenorocit de doct, care se afla acolo, domnului de Servien¹, care le spuse, cu maliție, cardinalului. Acesta rîse și avu dreptate ; dar le reținu, și aici nu mai avu dreptate.

Adunarea clerului se ținu în 1645. Am fost și eu invitat ca diocezan, și această invitație a fost pentru mediocrul meu credit o adevărată primejdie.

Cardinalul de Richelieu dăduse o lovitură crîncenă demnității și libertății clerului în adunarea din Mantes² și exilase, în împrejurări cumplite, pe șase dintre cei mai importanți prelați ai săi³. În adunarea din 1645 s-a hotărît să li se aducă acestora unele satisfacții sau, mai curînd, să li se acorde o răsplată morală pentru fermitatea lor, rugîndu-i să vină să participe la adunarea Parlamentului, deși nu erau deputați. Această hotărîre care fu acceptată, după discuții separate, printr-un consimțămînt general, fu anunțată cu inocență și fără nici un mister, în întreaga adunare, unde nimeni nu se gîndea că Curtea ar putea fi de altă părere ; și iată că atunci cînd începu să se delibereze asupra acestui lucru, se nimeri să-i vină rîndul, în acea

¹ Abel Servien, marchiz de Sablé (1593—1659), consilier de Stat, intendent în Guyenne, ministru de război, apoi de finanțe.

² Această adunare a fost obligată să-i acorde lui Richelieu cinci milioane și jumătate (n.ed.fr.).

³ Cei șase prelați erau arhiepiscopii de Bazas, Evreux, Maillezais, Sens, Toulon și Toulouse care scriseseră două volume de *Memorii* privind adunarea din 1641. (n.ed.f.r.).

zi, provinciei Paris, fapt care m-a obligat să iau cuvîntul primul.

Am deschis deci sfatul așa cum hotărîsem cu toții și cuvîntul meu a fost susținut de toată lumea. Întorcîndu-mă acasă l-am găsit pe intendentul reginei venit cu porunca de a mă duce imediat la ea. Regina stătea pe pat, în cămăruța cenușie ; îmi spuse pe un ton foarte acru, care-i era destul de obișnuit, că n-ar fi crezut niciodată că aș fi în stare să greșesc în felul în care tocmai o făcusem și care jignea memoria răposatului rege, soțul ei. Nu mi-a fost prea greu s-o pun în situația de a nu putea riposta la argumentele mele, dar ea ieși din această situație prin porunca pe care mi-o dădu de a mă duce să i le fac cunoscutе domnului cardinal. Mi-am dat seama că el le înțelegea tot atît de puțin ca și ea. Mi-a vorbit pe un ton plin de trufie. N-a vrut să audă cu nici un chip justificările mele și a declarat că-mi poruncește, din partea regelui, să retractez totul a doua zi, în plenul adunării. Vă dați seama cît de greu îmi era să mă hotărăsc la așa ceva. Totuși nu m-am miniat ; n-am ieșit din respectul cuvenit, dar cînd am văzut că respectul meu n-avea nici un efect asupra lui, m-am hotărît să-l caut pe domnul de Arles¹, înțelept și moderat, și să-l rog să binevoiască a mi se alătura ca să ne rostim împreună argumentele în fața domnului cardinal. Ne-am dus, i-am vorbit și ieșind de la el, am ajuns la concluzia că Mazarin era omul cel mai puțin avizat în treburile clerului. Nu-mi mai amintesc precis de felul cum s-a aplanat această afacere ; socot, dealtfel, că nici nu sînteți curioasă, și nu v-am vorbit un pic mai pe larg decît ca să vă arăt că n-am fost cîtuși de puțin vinovat în prima cearță pe care am avut-o cu Curtea și că respectul pe care-l purtam domnului cardinal, ținînd cont de regină, mergea pînă la răbdare.

¹ *François d'Adhémar, conte de Grignan* (1603—1689), numit ooadjutor în Arles, în aprilie 1643, apoi arhiepiscop.

Am avut și mai mult nevoie de ea, după trei-patru luni, într-o ocazie prilejuită la început de neștiința lui, iar mai apoi înveninată de răutatea lui. Episcopul de Varmie¹, unul dintre ambasadorii care veniseră după regina Poloniei, avu chef să celebreze ceremonia nunții la Notre-Dame. Veți remarca, vă rog, că episcopii și arhiepiscopii Parisului n-au cedat niciodată acest fel de atribuții, în biserica lor, decât cardinalilor din casa regală ; iar unchiul meu fusese blamat, cum nu se poate mai rău, de tot clerul, pentru că îngăduise ca domnul cardinal de la Rochefoucauld² s-o cunune în biserica lui, pe regina Angliei³.

Unchiul meu tocmai plecase, în ajunul zilei sfintului Denis, în cea de a doua călătorie a sa, la Anjou ; în ziua sfintului Denis, Saintot, maestru de ceremonii, îmi aduse, chiar la Notre-Dame, o scrisoare de la Curte în care mi se ordona să pregătesc biserica pentru domnul episcop de Varmie, cam în aceiași termeni în care i se ordonă unui primar să pregătească primăria pentru un balet. Am arătat scrisoarea decanului și canonicilor care erau cu mine ; le-am spus totodată că eram sigur că scrisoarea trebuia să fie vreo greșeală a vreunui slujbaș al secretarului de Stat ; că voi pleca chiar a doua zi la Fontainebleau, unde se afla Curtea, ca să lămuresc eu însumi această neînțelegere. Erau foarte emoționați și vrură să vină cu mine la Fontainebleau. Nu i-am lăsat, făgăduindu-le să-i chem de îndată ce va fi nevoie.

¹ *Wenceslas, conte de Lerno, episcop de Varmie*, a cărui reședință se afla la Heilsberg, în Polonia, trebuia să celebreze căsătoria Mariei-Louise de Gonzague, fiica ducelui de Nevers, cu Ladislau al VII-lea, regele Poloniei.

² *François de la Rochefoucauld* (1558—1645), episcop de Clermont, apoi cardinal.

³ E vorba de căsătoria fiicei lui Henric al IV-lea, Henriette-Marie de France, cu regele Carol I al Angliei, căsătorie care a avut loc la 11 mai 1625.

M-am dus la domnul cardinal. I-am arătat motivele și i-am dat câteva exemple. I-am spus că fiind slujitorul lui apropiat, așa cum dealtfel și eram, nădăjduiam că-mi va face favoarea de a i le spune și reginei.

Abia în această ocazie mi-am dat seama cât de mult ținea el să mă cert cu ea ; căci, deși văzusem limpede că argumentele aduse îl mișcaseră pînă într-atît încît se și supăraseră că dăduse acel ordin înainte de a-i cunoaște urmările, după ce se gîndi puțin, întoarse foaia și-și susținu cu încăpăținare părerea în felul cel mai arogant și mai nepoliticos. Cum vorbeam în numele arhiepiscopului și al întregii Biserici din Paris, izbucni așa cum ar fi făcut dacă un particular, cu de la sine putere, ar fi vrut să-i țină o predică în fruntea a cincizeci de răzvrătiți. Am încercat să-i arăt, cu respect, deosebirea ; dar cunoștea atît de puțin moravurile și obiceiurile noastre, încît înțelegea greșit și puținul pe care izbuteai să i-l spui. Sfirși discuția brusc și nepoliticos și mă trimise la regină. Am găsit-o disprețuitoare și înăcrită ; tot ce-am putut smulge de la ea a fost că va acorda audiență consiliului de canonici fără de care i-am declarat că nu puteam și nici nu trebuia să iau vreo hotărîre.

L-am chemat imediat. Decanul sosi a doua zi cu șaisprezece deputați. I-am prezentat reginei : ei i-au vorbit și i-au vorbit foarte înțelept și foarte hotărît. Regina ne-a trimis la domnul cardinal care, ca să fiu drept, nu ne-a spus decît obrăznicii. Și cum nu cunoștea încă decît prea puțin puterea cuvintelor franțuzești, își isprăvi răspunsul declarîndu-mi că în ajun îi vorbisem foarte „insolent“. Vă puteți închipui cît m-a șocat acest cuvînt. Dar cum luasem hotărîrea fermă de a fi foarte cumpănit, nu i-am răspuns decît printr-un surîs și întorcîndu-mă spre deputați, le-am spus :

— Domnilor, cuvîntul e nostim !

El se supără pentru surîsul meu și-mi spuse pe un ton trufaș :

— Cui crezi că vorbești ? Te învăț eu cum să te porți !

Vă mărturisesc că mi-am ieșit din fire. I-am răspuns că știam foarte bine că eram coadjutorul Parisului, și că-i vorbeam domnului cardinal Mazarin. Dar că, după toate aparențele, el se credea cardinalul de Lorena care-i vorbea sufragantului ¹ din Metz. Această expresie pe care furia mi-o pusese în gură, îi înveseli pe cei de față care erau în număr mare.

I-am poftit pe deputații decanului să mănince la mine ; tocmai ne pregăteam să ne întorcem imediat la Paris cînd îl văzurăm intrînd pe mareșalul d'Estrée, care venea să mă îndemne să n-o rup astfel cu Mazarin, și ca să-mi spună că lucrurile s-ar putea aranja. Cînd văzu că nu voiam să țin seama de sfatul său, se explică clar și-mi mărturisi că avea ordin de la regină să mă determine să mă duc la ea. N-am mai șovăit : m-am dus cu deputații. Am găsit-o înblînzită, bună, schimbată, cum nici nu vă pot spune. Îmi spuse, de față cu deputații, că voise să mă vadă, nu pentru miezul afacerii, pentru care ar fi lesne să se găsească niște expediente, ci pentru a mă muștra de felul în care îi vorbisem acelui biet domn cardinal, care era blînd ca un miel și care mă iubea ca pe fiul său. Adăugă la astea toate amabilitățile posibile și sfîrși prin porunca pe care i-o dădu decanului și deputaților de a mă duce la domnul cardinal și a hotărî împreună ce era de făcut. Mi-a fost puțin cam greu să fac acest pas și i-am mărturisit reginei că nimeni pe lume în afară de ea, nu m-ar fi putut obliga să-l fac.

Îl regăsirăm pe ministru și mai blînd decît pe stăpîna sa. Îmi ceru un milion de scuze pentru cuvîntul „insolent“. Îmi spuse — și putea fi adevărat — că crezuse că însemna

¹ Episcop care îndeplinește funcțiile episcopale în dioceza altui episcop.

*insolito*¹. Mă copleși cu toate amabilitățile imaginabile, dar nu hotărî nimic și ne amînă pînă la scurta călătorie pe care socotea s-o facă în curînd la Paris. Ne întoarserăm acolo ca să-i așteptăm poruncile ; după patru sau cinci zile, Saintot, maestrul ceremoniilor, veni la mine, la miezul nopții, și-mi înmînă o scrisoare de la domnul arhiepiscop² care-mi poruncea să nu mă opun nici într-un fel pretențiilor domnului episcop de Varmie și să-l las să officieze slujba cununiei la Notre-Dame. Dacă aș fi fost mai înțelept m-aș fi mulțumit cu ceea ce făcusem pînă atunci, pentru că e întotdeauna bine să te folosești de toate mijloacele pe care ți le îngăduie onoarea ca să ieși din afacerile pe care le ai cu Curtea ; dar eu eram tînăr și, în plus, și furios pentru că-mi dădusem seama că fusesem jucat pe degete la Fontainebleau și că nu mă trataseră bine, în aparență, decît ca să cîștige timp și să trimită un curier, la Angers, la unchiul meu. N-am lăsat totuși să răzbată nimic din ceea ce simțeam, în fața lui Saintot : dimpotrivă, m-am arătat bucuros de faptul că domnul de Paris mă scosese din încurcătură. După un sfert de ceas, am trimis să-i cheme pe membrii consiliului bisericesc, care împărțeau cu toții părerea mea. Le-am explicat intențiile mele, și Saintot, care-i adună a doua zi dimineata, ca să le dea și lor — conform obiceiului — scrisoarea de la Curte, se reîntoarse la regină cu acest răspuns : „Deoarece corul era al consiliului de canonici, ei nu-l vor ceda niciodată decît arhiepiscopului sau coadjutorului lor“. Cardinalul înțelese bine acest limbaj și luă hotărîrea de a face ceremonia în capela Palatului Regal, unde era episcop Marele Capelan. Cum această chestiune era și mai importantă decît cealaltă, i-am scris pentru a-i arăta inconvenientele. Era su-părat și-și bătu joc de scrisoarea mea. M-am dus la regina Poloniei și i-am arătat că dacă se cununa astfel, voi fi

¹ Nemaiauzit, extraordinar (it.).

² Unchiul lui Retz.

silit, fără voia mea, să declar căsătoria nulă ; dar că exista un expedient și anume ca ea să se cunune într-adevăr la Palatul Regal, dar episcopul de Varmie să vină la mină ca să primească aprobarea în scris. Timpul presa : nu mai era vreme să se aștepte o nouă aprobare de la Angers. Regina Poloniei nu voia să lase nimic problematic în căsătoria ei și Curtea fu obligată să se plece și să accepte propunerea mea, care fu pusă în practică ¹.

Iată într-adevăr o istorie lungă, seacă și plicticoasă ; dar cum aceste trei sau patru certuri pe care le-am avut în vremea aceea sînt strîns legate de altele mai mari care au venit mai pe urmă, socot că era necesar să vă vorbesc despre ele [...].

Mi se pare că v-am mai spus, într-un loc al acestei istorisiri că primii patru ani ai regenței au fost ca luați cu asalt de acel impuls rapid pe care domnul cardinal de Richelieu îl imprimase autorității regale. Discipol al său, cardinalul Mazarin — în plus născut și crescut într-o țară unde puterea Papei n-are margini — crezu că acest impuls rapid era un lucru firesc, și această eroare a fost cauza războiului civil. Zic cauza : fiindcă, după păferea mea, ar trebui să-i cauți și să-i cercetezi pricinile mult mai departe.

Au trecut mai bine de o mie două sute de ani de cînd Franța are regi ; dar regii ei n-au fost totdeauna atît de absoluți cum sînt astăzi. Autoritatea lor n-a fost niciodată reglementată de legi scrise ca cea a regilor din Anglia și Aragon. Ea a fost temperată doar de cutumele primite și păstrate, la început, de Statele Generale, apoi de către Parlament. Înregistrările tratatelor făcute între coroane și

¹ Căsătoria tinerei *Marie-Louise de Gonzague*, fiica lui Charles, duce de Nevers, cu Ladislau al VII-lea, rege al Poloniei, a avut într-adevăr loc, în capela Palatului Regal, în 5 noiembrie 1645, palatinul Poznaniei reprezentîndu-l pe soț, iar episcopul de Varmie, oficiînd slujba (n.ed.fr.).

verificările edictelor pentru strângerea dărilor sînt imagini aproape șterse ale acestei înțelepte căi de mijloc pe care au găsit-o strămoșii noștri între desfrîul regilor și libertinajul poporului. Această cale a fost considerată de către prinții buni și înțelepți ca o statornicire a puterii lor, foarte utilă ca să fie încercată chiar și asupra supușilor ; ea a fost privită de către cei nedibaci și de către cei rău intenționați ca o piedică în calea desfrîului și capriciilor lor. *Istoria* domnului de Joinville ¹ ne arată clar că Ludovic cel Sfînt a cunoscut și a stimat acest principiu ; lucrările lui Oresme ², episcop de Lisieux, și ale faimosului Jean-Juvenal des Ursins ³ ne conving că regele Carol al V-lea, care a meritat titlul de „cel înțelept“, n-a socotit niciodată că puterea sa ar fi deasupra legilor și îndatoririlor sale. Ludovic al XI-lea, mai mult viclean decît prudent în ce privește acest principiu, a dat două lovituri bunăcredinței. Ludovic al XII-lea ar fi restabilit-o dacă ambiția cardinalului d'Amboise ⁴, stăpîn absolut pe spiritul său, nu s-ar fi opus acestui lucru. Avariția nesătulă a conetabilului de Montmorency ⁵ i-a dat lui Francisc I prilejul mai mult să-și extindă autoritatea decît să i-o reglementeze. Vastele și neclarele planuri ale domnilor de Guise ⁶ nu le-au îngăduit acestora — sub Francisc al II-lea — să se gîndească să-i limiteze autoritatea.

¹ Jean, sieur de Joinville (cca. 1224—1317), cronicar francez.

² Nicolas Oresme (1320?—1382), consilier al lui Carol al V-lea.

³ Jean-Juvénal des Ursins (1388—1473), magistrat, prelat și istoric francez, autorul unei *Cronici* a lui Carol al VI-lea.

⁴ Georges d'Amboise (1460—1510), cardinal și ministru de Stat sub Ludovic al XII-lea.

⁵ Anne, duce de Montmorency (1493—1567), conetabil, unul dintre principalii consilieri ai lui Henric al II-lea, apoi ai lui Francisc I.

⁶ E vorba de Henri de Lorena (1550—1588) poreclit „Însemnatul“ și de fratele său Louis de Lorena (1555—1588), arhiepiscop de Reims și cardinal.

Sub Carol al IX-lea și sub Henric al III-lea, Curtea a fost atît de sătulă de tulburări, încît lua drept revoltă tot ceea ce nu era supunere. Henric al IV-lea, care avea încredere în legi pentru că se încredea în el însuși, dovedește cum le stima prin respectul pe care l-a arătat față de cutezătoarele muștrări ale lui Miron, primarul Parisului, în legătură cu rentele de la Primărie. Domnul de Roșan spunea că Ludovic al XIII-lea nu făcea uz de autoritatea sa fiindcă nu și-o cunoștea. Mareșalul d'Ancre și domnul de Luines nu erau decît niște ignoranți care nu erau în stare să-l informeze despre acest lucru.

Le urmă cardinalul de Richelieu care făcu — pentru a spune astfel — un capital din toate acele intenții rele și din toate acele ignoranțe din ultimele două secole, ca să se servească de ele în interesul său. Le deghiză în maxime utile și necesare pentru a stabili autoritatea regală ; și soarta, sprijinindu-i planurile prin dezarmarea partidului protestant din Franța, prin victoriile suedezilor, prin slăbiciunea Imperiului german, prin incapacitatea Spaniei, formă, în cea mai legitimă dintre monarhii, cea mai scandaloasă și mai primejdioasă tiranie care a putut înrobi vreodată un Stat. Deprinderea — care a avut putere în unele țări, să-i obișnuiască pe oameni cu focul — ne-a făcut să suportăm niște lucruri de care strămoșii noștri se temeau mai mult chiar de însuși focul. Noi nu mai simțim robia pe care ei o detestau, nu atît în propriul lor interes cît în cel al stăpînilor ; cardinalul de Richelieu a socotit drept crime ceea ce constituia în veacul trecut virtuțile unor oameni ca Miron¹, Harlay², Marillac³, Pi-

¹ *François Miron* (1560—1609), locotenent civil și primar al Parisului.

² E probabil vorba de *Achille de Harlay*, președinte în Parlament.

³ *Charles de Marillac* (1510—1560), arhiepiscop de Vienne. În Adunarea Notabililor, din 1560, s-a ridicat împotriva neregulilor din Parlament.

brac¹ și Faye². Acești martiri ai Statului, care au potolit mai multe răscoale prin bunele și sfintele lor maxime decît tot aurul risipit de Spania și Anglia ca să le iște, au fost apărătorii doctrinei a cărei păstrare de către președintele Barillon, a dus la închiderea acestuia la Amboise, de către cardinalul de Richeliéu; el e cel care a început să-i pedepsească și pe magistrați fiindcă rosteau niște adevăruri pentru care crezul lor îi obliga să-și expună viața.

Regii care au fost înțelepți și care și-au cunoscut adevăratele interese, au făcut din Parlamente depozitarele legilor lor, mai ales pentru a se despovăra de o parte din ura și din invidia pe care le stîrnesc uneori aplicarea celor mai sacre și mai necesare dintre ele. Miniștrii, care sînt aproape întotdeauna prea orbiți de norocul lor ca să se mai mulțumească doar cu ceea ce le îngăduie aceste legi, nu se străduiesc decît să le dea peste cap; iar cardinalul de Richeliéu s-a străduit mai mult decît oricare să facă acest lucru, cu tot atîta imprudență pe cîtă osteneală. Monarhiile cele mai stabile și monarhii cei mai autorizați nu se susțin decît prin îmbinarea dintre arme și legi, și această îmbinare este atît de necesară, încît unele fără altele nu se pot menține. Legile fără arme sînt disprețuite; armele, care nu sînt moderate de legi, ajung curînd la anarhie. Republica romană, odată nimicită de Iulius Cezar, puterea — însușită prin forța armelor, de către succesorii săi — a rezistat atîta vreme cît au putut ei înșiși să păstreze autoritatea legilor. De îndată ce ele și-au pierdut puterea, s-a prăbușit și puterea împăraților; și s-a prăbușit tocmai datorită celor care făcîndu-se stăpîni și pe legile și pe armele lor — prin favoarea de care s-au bucu-

¹ *Guy de Faur, senior de Pibrac* (1528—1584), avocat în Parlamentul Parisului.

² *Jacques Faye* (1534—1596), magistrat devotat lui Henric al III-lea, apoi lui Henric al IV-lea și foarte pornit împotriva familiei de Guise.

rat pe lingă ei — au schimbat substanțial carnea stăpînilor pe care au supt-o — pentru a spune astfel — din acele legi nimicite. Imperiul roman scos la mezat și cel al otomanilor expus zilnic sforărilor, ne arată într-un mod destul de crîncen, orbirea celor care au vrut ca autoritatea să nu constea decît în forță.

Dar de ce să umblăm după exemple străine, cînd avem atîtea la noi acasă ? Pepin, că să-i detroneze pe Merovingieni, și Capet, ca să-i deposeze pe Carolingieni, nu s-au folosit de aceeași putere pe care predecesorii și ai unuia și ai celuilalt au înșfăcat-o în numele stăpînilor lor ? Trebuie remarcat că și Merovingienii și intendenții palatini și conții de Paris s-au așezat pe tronul regilor lor exact prin același mijloc prin care s-au insinuat și în spiritul lor, adică prin slăbirea și prin schimbarea legilor. Statului, lucru care place întotdeauna prinților prea puțin luminați, pentru că ei își închipuie că în felul acesta le sporește autoritatea care mai apoi servește ca pretext celor mari și ca motiv norodului să se răscoale.

Cardinalul de Richelieu era prea dibaci pentru ca să nu aibă în vedere toate aceste lucruri ; doar că le-a sacrificat în interesul său. A vrut să domnească după bunul lui plac, care nu se putea supune legilor nici chiar în lucrurile în care nu l-ar fi costat nimic dacă s-ar fi supus ; și a făcut-o atît de bine, încît dacă soarta i-ar fi dat un urmaș pe măsura lui, nu știu dacă funcția de prim-ministru, pe care și-a luat-o el primul, n-ar fi putut să devină cu timpul, la fel de odioasă în Franța, cum au fost de pildă, cele de intendent palatin sau de conte de Paris. Providența a avut grijă, cel puțin într-un sens, ca asupra lui Mazarin, care i-a luat locul, să nu plutească deloc bănuiala de uzurpare a Statului. Cum cei doi miniștri au contribuit mult — deși în mod foarte diferit — la războiul civil, cred că ar fi necesar să le fac portretul și să arăt deosebiriile dintre ei.

Cardinalul de Richelieu era de neam mare. În tinerețe, meritele sale aruncaseră scînteii : se distinsese la Sorbona ; s-a observat, foarte de timpuriu, că avea o minte solidă și ageră. De obicei, lua foarte repede o hotărîre. Era om de cuvînt, cînd vreun mare interes nu-l obliga la contrariu ; dar, în acest caz, nu uita niciodată să salveze aparențele bunei-credințe. Nu era generos ; dar dădea mai mult decît făgăduia și mai ales știa cum să facă binefacerile. Iubea gloria mai mult decît îngăduia morală. Dar trebuie spus că nu abuza, decît pe măsura meritului, de exoesul său de ambiție. N-avea nici minte, nici inimă mai presus de primejdii ; dar nu le avea nici pe una, nici pe cealaltă, mai prejos. S-ar putea mai curînd spune că le prevenea prin sagacitatea sa, decît că le depășea prin fermitate. Era un prieten bun ; ar fi dorit chiar să fie iubit de public. Dar oricîtă politețe ar fi avut, cu tot fizicul și calitățile lui propice acestui scop, n-a avut niciodată acel nu știu, ce, care, în această materie, face mai mult decît orice. Prin puterea și prin fastul său regal, punea în umbră majestatea personală a regelui ; dar îndeplinea cu atîta demnitate funcțiile regalității, încît trebuia să fii un om de rînd ca să confuzi binele cu răul, în tot ceea ce întreprindea. Făcea deosebirea ca cel mai judicios aristocrat, între rău și mai rău, între bine și mai bine, ceea ce este o mare calitate pentru un ministru. Se minia mult prea lesne pentru lucrurile mici, care vin înaintea celor mari ; dar acest cusur, care vine din sublimul spiritului, se învecina întotdeauna cu niște capacități intelectuale care-l compensau. Avea destul respect pentru lumea asta. Făcea binele fie din înclinare, fie din bun-simț, nufnai dacă interesul său nu-l îndemna să facă rău, de care-și dădea perfect de bine seama cînd îl făcea. Nu privea Statul decît prin prisma intereselor sale, dar niciodată un ministru nu s-a căznit mai mult să dea impresia că se străduie pentru viitorul lui. În sfîrșit, trebuie spus că toate viciile sale au fost dintre cele pe care un destin mare le face lesne ilustre,

pentru că ele au fost vicii care nu pot avea ca instrumente decât marile virtuți.

Veți judeca lesne că un om care are atâtea calități mari și care știe să dea impresia că le-ar avea chiar și pe cele pe care nu le are, se bucură cu ușurință de acel soi de respect care știe să-l discearnă de ură și care într-un Stat unde nu mai există legi, suplinește cel puțin pentru cîtva timp, lipsa lor.

Cardinalul Mazarin era o fire cu totul contrară. Era de origine umilă și avusese o copilărie plină de rușine. Ieșit din Coliseu, a învățat a măslui cărțile, ceea ce i-a atras ciomăgeala unui argintar din Roma, numit Moreto. A fost căpitan de infanterie la Valtelino ; Bagni, care i-a fost general, mi-a spus că în timpul războiului, care n-a ținut decât trei luni, a trecut drept un escroc. A căpătat nunțiatuura extraordinară în Franța, prin bunăvoința cardinalului Antoine, slujbă ce nu se căpăta, în acea vreme, prin mijloace cinstite. I-a căzut cu tronc lui Chavigny, pentru istorisirile sale libertine din Italia, și prin Chavigny, lui Richelieu, care l-a făcut cardinal, din același considerent care l-a determinat pe August să-l lase pe Tiberiu moștenitorul imperiului ¹. Regina, alegîndu-l din lipsă de altul, ceea ce — orice s-ar spune, este adevărat — la început el păru a fi originalul lui Trivelino Principe ². Năucit de averé și de toate celelalte, s-a erijat și a fost erijat în postura lui Richelieu ; dar n-a avut decât nerușinarea imitării. S-a acoperit de rușine în toate faptele în care celălalt se acoperise de glorie. Și-a bătut joc de religie. Făgăduia orice, pentru că știa că nu-și va ține cuvîntul. N-a fost nici blînd, nici crud, pentru că nu voia să-și amintească nici de binefaceri, nici de ocări. Se iubea prea mult pe sine, ceea ce

¹ Tacit pretinde că August l-a chemat pe Tiberiu să-l urmeze la cîrmă ca să aibă un motiv de glorie din acest odios contrast.

² Aluzie la Domenico Locatello, zis Trivelino, care juca la teatru personaje întruchipînd valeți și aventurieri.

e caracteristic firilor lașe ; se temea prea puțin de el însuși, ceea ce e caracteristic celor cărora nu le pasă de reputația lor. Prevedea destul de bine răul, fiindcă îi era adesea frică. Dar nu-l remedia în aceeași măsură, pentru că nu avea tot atîta prudență pe cîtă frică. Avea spirit, insinuare, veselie, maniere ; dar sufletul lui urît ieșea tot timpul la iveală ; astfel încît aceste calități păreau, dimpotrivă, ridicole și, chiar în timpul maximei sale înfloriri, nu-și pierdura aerul lor de viclenie. Aduse în minister obiceiuri de pungaș, ceea ce nu se mai întîmplase pînă la el : și aceste pungășii făcură ca ministeriatul, chiar fericit și absolut, să nu-i stea bine și să îngăduie să se strecoare acolo disprețul care este boala cea mai periculoasă a unui Stat și a cărui contagiune se răspîndește cel mai ușor și cel mai prompt, de la șef la subalterni.

Din ceea ce v-am spus, nu e greu de conceput că se poate, că trebuie să fi existat contradicții supărătoare într-o administrație care venea imediat după cea a cardinalului de Richelieu și care era atît de diferită de a sa.

Ați văzut mai înainte aspectul exterior ai primilor patru ani ai regenței și v-am arătat chiar și efectul pe care l-a avut la început asupra spiritelor întemnițarea domnului de Beaufort. E sigur că ea a imprimat în aceste spirite respectul față de un om ca Mazarin, respect pe care nu l-ar fi putut inspira strălucirea purpurei. Ondedei¹ mi-a spus că domnul cardinal și-a bătut joc, împreună cu el, cu această ocazie, de credulitatea francezilor ; dar a mai adăugat că după patru luni Mazarin se admira pe el însuși pentru acest lucru ; că se erija, după părerea lui, în postura lui Richelieu, și că se credea chiar mai abil decît el. Ar trebui volume întregi ca să vă pot vorbi despre toate greșelile sale, dintre care chiar cele mai neînsemnate erau de o

¹ *Joseph-Zongo Ondedei* (mort în 1674), agentul lui Mazarin, făcut de acesta episcop de Frejus.

extremă importanță, dintr-un motiv care merită o cercetare deosebită.

Cum pășea pe urmele cardinalului de Richelieu care isprăvisse de distrus toate vechile principii ale Statului, pornise pe un drum care era mărginit din toate părțile de prăpăstii. Dar cum el nu vedea aceste prăpăstii, pe care cardinalul de Richelieu nu le ignorase, nu se mai sluzea de ajutoarele prin care Richelieu își asigurase mersul înainte. Am să explic printr-un exemplu aceste câteva cuvinte care cuprind însă multe lucruri.

Cardinalul de Richelieu se străduise să micșoreze stările, dar nu uitase să-i menajeze pe particulari. Această idee e suficientă pentru a vă face să întrezăriți restul. Cel mai uluitor însă, a fost faptul că pe Mazarin totul a contribuit să-l înșele și să se înșele el însuși. Au existat însă niște motive firești ale acestei iluzii; pe unele le-ați și văzut din starea pe care v-am arătat-o mai înainte, stare în care găsisse afacerile, corpurile legiuitoare și pe particularii regatului; dar trebuie să mărturisesc că această eroare a fost extraordinară și că a devenit chiar excesivă.

În materie de Stat, ultima etapă a erorii este un soi de letargie, care urmează întotdeauna după niște simptome grave. Răsturnarea vechilor legi, nimicirea acelei căi de mijloc pusă între popor și rege, stabilirea unei autorități de un despotism pur și absolut, sînt cauzele care au aruncat la început Franța în zvicolirile în care au văzut-o părinții noștri. Cardinalul de Richelieu a venit s-o trateze ca un vraci, cu leacuri violente, care au făcut să-i revină puterea, dar o putere care i-a epuizat și trupul și membrele. Cardinalul Mazarin, aidoma unui medic foarte neexperimentat, nu și-a dat seama de starea ei de epuizare. N-a susținut-o prin secretele chimice ale predecesorului său; a continuat s-o slăbească prin luări de sînge; țara a intrat în letargie, și el a fost destul de nedibăci să ia această falsă odihnă drept sănătate deplină. Provinciile, lăsate în voia jafului supraindendenților lor, erau des-

curajate și lîncezeau sub apăsarea nenorocirilor lor, pe care tulburările ce se iscaseră din cînd în cînd, pe vremea lui Richelieu, nu făcuseră decît să le sporească și să le înrăutățească¹. Parlamentele, care gemuseră pînă de curînd sub tirania sa, deveniseră nesimțitoare la nenorocirile prezente, din pricina amintirii, încă prea vii și prea recente, a nenorocirilor trecute. Mai-marii țării, care fuseseră, în marea lor majoritate, alungați din regat, acum dormeau leneși în paturile lor, pe care erau încîntați că și le regăsiseră. Dacă această indolență generală ar fi fost menajată, poate că lîncezeala ar fi durat multă vreme; dar cum medicul o socotea drept un somn dulce, nu luă nici o măsură. Răul creșcu; capul se trezi; Parisul simți și începu să ofteze; cum nimeni nu făcu caz de asta, îl apucă frenezia. Dar să trecem la amănunte.

Emery², suprintendentul finanțelor, și — după mine — spiritul cel mai corupt din secolul său, nu căuta decît pretexte ca să dea noi edicte. Nu v-aș putea arăta mai bine fondul sufletesc al acestei creaturi, care spunea în plin Consiliu (l-am auzit și eu), că credința nu era bună decît pentru negustori și că raportorii din Consiliul Statului, care o invocau în afacerile ce-l priveau pe rege, meritau să fie pedepsiți; socot că nu v-aș putea explica mai bine lipsa lui de judecată. Acest om, care în tinerețe fusese, la Lion, condamnat la spînzurătoare, îl conducea chiar cu autoritate pe Mazarin, în tot ceea ce privea treburile interne ale țării. Am ales acest exemplu dintre douăsprezece sau cincisprezece de aceeași natură, pe care vi le-aș putea oferi ca să vă fac să vă dați seama cit de

¹ E vorba de ridicarea unor provincii unde revoltații luară numele de „Jean-desculțu”, și pe care Retz le amintește prin cuvîntul „tulburări”.

² *Michel Particelli, senior d'Emery* (mort în 1650); a fost ambasador în Savoia, intendent în Languedoc, iar mai apoi ministru al finanțelor.

mare era răul, care ajunge în punctul său culminant doar atunci cînd cei ce cîrmuiesc și-au pierdut rușinea, fiindcă aceasta este de fapt și clipa în care cei ce ascultă își pierd respectul ; și chiar într-un astfel de moment, țara își revine de obicei din letargie, dar prin răscoale.

Elvețienii păreau — pentru a spune astfel — atît de sufocați sub povara lanțurilor lor, încît aproape că nici nu mai răsufiau cînd răscoala a trei dintre țăranii lor a dus la alcătuirea Ligilor ; olandezii se credeau subjugați de ducele de Alba, cînd prințul de Orania — prin soarta rezervată marilor genii, care văd posibilitățile înaintea tuturor celorlalți — concepu și le oferi libertatea.

Ceea ce prilejuiește lincezeala în țările care suferă, este durata răului ce pune stăpînire pe imaginația oamenilor și care-i face să creadă că el nu se va mai sfîrși niciodată. De îndată ce află ziua cînd pot scăpa de el — ceea ce se întîmplă întotdeauna cînd acest rău a ajuns la un anumit punct — ei sînt atît de uimiți, atît de bucuroși și de nerăbdători încît trec dintr-o dată la cealaltă extremă și, departe de a privi revoluțiile ca imposibile, le cred, dimpotrivă, lesnicioase ; și uneori chiar și numai această dispoziție este capabilă să le facă. Am verificat și am simțit toate aceste adevăruri în ultima noastră revoluție. Cine ar fi spus, cu trei luni înainte de a începe tulburările, că ele s-ar fi putut isca într-un Stat unde casa regală era perfect unită, unde Curtea era sclava ministrului, unde provinciile și capitala îi erau supuse, unde armatele erau victorioase, unde corpurile legiuitoare păreau cu totul neputincioase ? Cine ar fi spus acest lucru ar fi trecut drept smintit, nu spun printre cei obișnuiți, ci printre unii ca d'Estrée și Senneterre¹. Apăruse o boare, o licărire, sau

¹ Adică printre curtenii cei mai clarvăzători.

mai curind o scinteie de viață, și acest semn de viață, la început aproape imperceptibil, n-a fost dat nici de Monsieur, n-a fost dat nici de domnul Prinț, n-a fost dat nici de mai-marii regatului, nici de provincii ; a fost dat de Parlament care, pînă în secolul nostru, nu dăduse niciodată semnalul unei revoluții și care ar fi condamnat prin hotărîri crîncene pe cea pe care o făcea el însuși, dacă altcineva și nu el ar fi început-o.

Murmură în legătură cu edictul tarifului, și de îndată ce începu să murmure, toată lumea se trezi. Trezindu-se, căutară, pe dibuite, legile ; dar nu le mai găsiră ; se speriară, strigară, le cerură ; și în această agitație, întrebările pe care le iscară explicațiile, din obscure cum erau și venerabile prin obscuritatea lor, deveniră problematice ; și de aici, la jumătate din mulțime, odioase. Poporul intră în sanctuar : ridică vâlul menit să acopere tot ceea ce se poate spune, tot ceea ce se poate crede despre drepturile popoarelor și despre cele ale regilor, care nu se acordă niciodată afît de bine unele cu altele decît în tăcere. Sala Parlamentului profană aceste mistere. Dar să revenim la niște fapte deosebite care vă vor face să vedeți cu ochii domniei voastre acest amănunt.

Am ales dintr-o infinitate, doar două, mai întii ca să nu vă plictisesc și apoi pentru că prima este cea care a deschis rana, iar a doua, cea care a înveninat-o. Nu voi vorbi despre celelalte decît în trecere.

Parlamentul, care suportase, ba chiar înregistrase un foarte mare număr de edicte dăunătoare și pentru particulari și pentru public, izbučni, în sfîrșit, în luna august a anului 1647, împotriva edictului tarifului, care aducea o impunere generală pe toate produsele ce intrau în orașul Paris. Cum edictul fusese înregistrat de Curtea Impozitelor, în urmă cu un an, și executat în virtutea acestei înregistrări, domnii din Consiliu se încăpățînară zdravăn să-l susțină. Aflînd că Parlamentul era pe cale de a interzice să fie executat, sau mai curînd de a mai continua

să fie executat, ei cerură să fie adus în Parlament pentru a-l examina, în nădejdea de a eluda, cum mai făcuseră și cu alte prilejuri, hotărârile Parlamentului. Se înșelară însă : măsura făcuse paharul să dea pe dinafară, spiritele erau încinse și totul prevestea respingerea edictului. Regina convocă Parlamentul ; deputații se duseră la Palatul Regal. Cancelarul pretinse că examinarea ținea de Curtea Impozitelor ; primul președinte o contestă în favoarea Parlamentului. Cardinalul Mazarin, ignorantism în toate aceste materii, spuse că se mira că un corp legiuitor atît de considerabil se amuza cu niște fleacuri ; vă puteți da seama cît de comentate au fost aceste vorbe.

Emery, propunînd o conferință particulară pentru a născoci expediente menite să aplaneze conflictul, ea fu hotărîită a doua zi în cele două Camere ale Parlamentului. După o mare diversitate de păreri, dintre care multe înclinau s-o refuze ca inutilă, ba chiar insidioasă, ea fu acceptată ; dar în zadar : nu se putură înțelege. Consiliul văzînd aceasta și temîndu-se ca Parlamentul să nu dea hotărîrea de interzicere a edictului, care ar fi fost imediat executată de popor, trimise o declarație de suprimare a tarifului, cu scopul de a salva cel puțin aparența de autoritate a regelui. Dar după cîteva zile, trimise Parlamentului încă cinci edicte, mai oneroase decît cel al tarifului, nu în nădejdea că vor fi acceptate, ci ca să oblige Parlamentul să revină asupra celui al tarifului. El reveni într-adevăr, refuzîndu-le pe celelalte, dar cu atîtea modificări, încît Curtea socoti că nu-l putea accepta așa și dădu, aflîndu-se la Fontainebleau, în luna septembrie, o hotărîre a Consiliului Superior care casa hotărîrea Parlamentului și care înălțura toate acele modificări. Camera Vacațiunilor răspunse printr-o alta prin care ordona să fie executată hotărîrea Parlamentului.

Consiliul, văzînd că nu putea smulge nici un ban cu edictul tarifului, înștiință Parlamentul că din moment

ce nu mai voia noi edicte, cel puțin să nu se mai opună la executarea celor care fuseseră înregistrate odinioară ; și, pe această bază, puse pe tapet o altă declarație care fusese înregistrată în urmă cu doi ani, pentru înființarea Camerei Domeniului, care era o sarcină cumplită pentru popor și cu o consecință și mai mare decât edictul tarifului. Parlamentul o aprobase, fie din slăbiciune, fie pentru că fusese luat prin surprindere. Poporul se răzvrăti, se duse grămadă la palat, și-l înjură pe președintele Thoré, fiul lui Émery ; Parlamentul fu obligat să ia măsuri împotriva răzvrătiților. Curtea, încântată de a-l discredita în fața poporului, sprijini decretul regimentelor de gardă franceze și elvețiene. Orașenii se alarmară, se urcară în clopotnițele a trei biserică¹ din strada Saint-Denis unde se iviseră gărzile. Primarul Parisului avertiză Palatul Regal că toată lumea se pregătea să ia armele. Se porunci gărzilor să se retragă, spunându-se că nu fuseseră puse acolo decât ca să-l însoțească pe rege care trebuia să se ducă la slujba de la Notre-Dame. Se duse, într-adevăr, cu mare pompă, a doua zi dimineața, pentru a le face jocul ; în ziua următoare, el intră în Parlament, fără să-l înștiințeze decât în ajun, foarte târziu. Aduse cinci sau șase edicte, unele mai dăunătoare decât altele, care nu fuseseră comunicate procurorilor și avocaților generali decât la audiență. Primul președinte se ridică cu mult curaj împotriva acestei maniere de a-l aduce pe rege în Parlament pentru a lua prin surprindere și a forța libertatea sufragiilor.

Chiar a doua zi membrii Consiliului de Stat, cărora unul din acele edicte, înregistrate în prezența regelui, le mai dăruise încă doisprezece colegi, se adunară în locul unde făceau dreptate și care se numește Locul consilierilor Palatului și luară hotărîrea foarte fermă de a nu accepta această nouă sporire a numărului lor. Regina îi chemă, și-i

¹ Saint-Leu-Saint-Gilles, Saint-Sauveur și Saint-Sépulcre.

făcu caraghioși pentru că se opuseseră voinței regelui ; le interzise ședințele. Ei, în loc să se mire, se aprind, se adresează Marii Camere și cer să fie socotiți ca opozianți ai edictului de înființare a noilor lor confrăți ; s-a luat act de opunerea lor.

În aceeași zi, Camerele se adunară pentru a examina edictele pe care regele ceruse să fie înregistrate în prezența sa. Regina porunci Parlamentului să vină prin deputații săi, la Palatul Regal și se arată foarte surprinsă de faptul că acesta pretinse să se atingă de ceea ce fusese consacrat prin însăși prezența regelui : acestea au fost chiar cuvintele rostite de cancelar ¹. Primul președinte răspunse că așa era practica Parlamentului și-i arată și motivele, dictate de necesitatea libertății sufragiilor. Regina se arată satisfăcută de explicațiile ce i se dădură ; dar când văzu, după câteva zile, că deliberările urmau să aducă edictelor modificări ce aveau să le facă aproape infructuoase, interzise Parlamentului, prin gura avocaților regelui, de a mai continua să ia cunoștință de edicte pînă cînd nu va declara formal că nu avea de gînd să îngrădească autoritatea regelui. Cei din Parlament care s-au prezentat la Curte, s-au slujit cu dibăcie de încurcătura în care se afla aceasta, pentru a răspunde la întrebare ; s-au slujit — spun — cu dibăcie, atît pentru a împlînzi lucrurile, cît și pentru a adăuga la hotărîrile ce prezentau modificări, că totul va fi executat după placul regelui. Pentru un moment, clauza plăcu reginei. Dar cînd află că ea nu va împiedica totuși ca aproape toate edictele să fie respinse de Parlament, se minie și declară că voia ca toate edictele, fără excepție, să fie pe deplin executate și fără nici o modificare.

A doua zi, domnul duce de Orléans se duse la Camera Conturilor, unde aduse edictele care priveau această

¹ E vorba de Pierre Séguier care era Cancelar din 1635.

Camera ; prințul de Conti ¹, în absența domnului Prinț, care și plecase la armatele sale, se duse la Curtea Impozitelor, pentru a-i aduce edictele care priveau această Camera.

Am gonit pînă aici mai să-mi pierd răsuflarea, cu niște probleme, totuși necesare povestirii, ca să ajung mai repede la o altă, fără comparație, mai importantă, și care, așa cum v-am spus mai înainte, le-a înveninat pe toate celelalte. Cele două Camere pe care vi le-am numit, nu se mulțumiră doar să-i răspundă lui Monsieur și prințului de Conti, cu multă vigoare, prin gura primilor președinți ; ci imediat după asta, Curtea Impozitelor trimise cîțiva deputați la Camera Conturilor pentru a-i cere să se unească cu ea în vederea unei reforme a Statului. Camera Conturilor acceptă. Și una și cealaltă se asigurară de Marele Consiliu și toate trei împreună cerură unirea cu Parlamentul, care le fu acordată cu bucurie și pusă în practică pe loc, la palatul Parlamentului, în sala care se numește Sala Saint-Louis. Adevărul este că această uniune care pretextase reforma Statului, putea foarte firesc să fi avut drept motiv profitul personal al marilor funcționari, pentru că într-unul din acele edicte era vorba de o reducere considerabilă a lefurilor lor ; Curtea, care fu mirată și încurcată la culme de această uniune, se prefăcu, atît cît putu, că n-o ia în seamă, ca s-o discrediteze în ochii poporului.

Regina, transmise Parlamentului — prin avocații generali — că întrucît această uniune nu fusese făcută decît în interesul particular al Camerelor, și nu pentru reforma Statului, așa cum lăsaseră să se creadă la început, ea nu avea nimic de obiectat, pentru că este îngăduit oricui să-și apere interesele, dar că nu este îngăduit nimănui să

¹ *Armand de Bourbon, prinț de Conti* (1629—1666), frate cu prințul de Condé și cu doamna de Longueville. Destinat la început carierei eclesiastice, participă la Frondă, după care este întemnițat împreună cu fratele și cumnatul său. S-a însurat cu nepoata lui Mazarin și a fost numit guvernator în Guienne.

se amestece în cîrmuirea Statului; Parlamentul nu căzu în această cursă; și cum era supărat de arestarea lui Turcan și a lui Argouges, consilieri în Marele Consiliu, pe care Curtea îi ridicase în noaptea dinainte de Rusalii, ca și de cea a lui Lotin, Dreux și Guérin, pe care îi arestaseră imediat după, nu se gîndi decît să-și justifice și să-și susțină hotărîrea de uniune prin exemple. Președintele Novion le găsi în registre și tocmai era pe punctul de a delibera asupra executării lor, cînd Plessis Guénégaud, secretar de Stat, intră în Parchet și puse în mîinile procurorilor generali o hotărîre a Consiliului Superior care aducea, în termeni injurioși, casarea hotărîrii de uniune a celor patru Camere. Parlamentul deliberînd, nu răspunse la această hotărîre a Consiliului decît printr-o înștiințare, dată în mod solemn deputaților celorlalte trei Camere, de a se afla a doua zi, la orele două după-amiază în Sala Saint-Louis; Curtea, jignită de acest procedeu, recurse la expedientul cel mai josnic și mai ridicol din lume, de a pune mîna pe actul acelei hotărîri. Du Tillet, grefier-șef, căruia i-a fost cerut, răspunzînd că se afla în mîinile grefierului de serviciu — Plessis-Guénégaud și Carnavalet, locotenentul gărzilor Parlamentului, îl urcară într-o trăsură și-l aduseră la greafă ca să-l caute. Negustorii băgară de seamă treaba asta; poporul se ridică și secretarul și locotenentul fură foarte fericiți să-și scape pielea.

A doua zi, la ora șapte dimineață, Parlamentul primi ordin să se ducă la Palatul Regal și să aducă acolo hotărîrea din ziua precedentă prin care se ordonase celorlalte Camere să se afle la ora două în Sala Saint-Louis. De îndată ce sosiră la Palatul Regal, domnul Le Tellier¹ îl întrebă pe domnul prim-președinte dacă adusesese actul; primul președinte răspunzîndu-i că nu, și că-i va spune reginei motivele, în Consiliu se iscară păreri diferite. S-a

¹ *Michel Le Tellier* (1603—1685), consilier în Marele Consiliu comandant șef al armatei din Piemont, ministru de Război și mai pe urmă cancelar al Franței.

pretins că regina fusese cît pe-acî să aresteze Parlamentul ; nimeni n-a fost însă de părerea ei, care într-adevăr nici nu era de susținut, avînd în vedere starea poporului. S-a luat o hotărîre mai moderată. Cancelarul muștră strașnic Parlamentul, în prezența regelui și a întregii Curți, apoi citi a doua hotărîre a Consiliului, care o casa pe prima, interzicea Parlamentului să se mai adune, sub pedeapsa de răzvrătire, și ordona să se insereze în registre această hotărîre, în locul celei cu uniunea.

Acest lucru se petrecu dimineată. După-amiază, deputații celor patru Companii se aflau în Sala Saint-Louis, sfidînd cu nepăsare hotărîrea Consiliului Superior. Parlamentul, la rîndul lui, se adună la ora obișnuită pentru a delibera ce era de făcut în privința hotărîrii Consiliului Superior, care o casase pe cea de uniune și care interzisese continuarea adunărilor. Observați, vă rog, că chiar delibărînd acolo nu se mai supuneau hotărîrii prin care li se interzisese în mod expres să delibereze. Cum toată lumea voia să-și dea părerea, cu pompă și cu strălucire, într-o materie atît de importantă, trecură cîteva zile înainte ca deliberarea să poată fi isprăvită, ceea ce prilejui lui Monsieur, care aflase că Parlamentul nu se va supune, să propună o împăcare.

Președinții cu tocă și decanul Camerei Mari se întîlniră la palatul Orléans¹ cu Mazarin și cu Cancelarul. Se făcură cîteva propuneri, care fură aduse la cunoștință Parlamentului și respinse cu tot atîta indignare ca și prima, care privea dreptul anual ce acorda Camerelor tot ceea ce-și puteau dori în interesul lor particular. Parlamentul arată că el nu se gîndea decît la popor și dădu, în sfîrșit, hotărîrea prin care se arăta că Compania va rămîne unită și că-i va adresa regelui un foarte umil discurs² pentru

¹ Acum palatul Luxembourg.

² În text, *remontrances* — care înseamnă discurs adresat de Parlament regelui, conținînd critici la edicte și la legi fiscale.

a-i cere casarea hotărîrilor Consiliului. Avocații generali cerură, în aceeași seară, în numele Parlamentului, o audiență la regină. Ea îi chemă a doua zi printr-un decret regal. Primul președinte vorbi foarte convingător ; exageră necesitatea de a nu tulbura acea cale de mijloc dintre rege și popor¹, justifică, prin exemple ilustre și faimoase, dreptul pe care-l aveau Camerele, de vreme îndelungată, de a se uni și a se aduna. Se plinse, cu dirzenie, de casarea hotărîrii de uniune și încheie printr-o cerere foarte fermă și foarte vehementă, ca hotărîrile contrare, date de Consiliul Superior, să fie suprimate. Curtea, tulburată mai mult de starea sufilească a poporului decît de discursul Parlamentului, se înmuie dintr-odată și transmise Parlamentului — prin avocații generali — că regele îi îngăduia acestuia să execute hotărîrea de uniune. Să se adune deci și să lucreze împreună cu Camerele, ceea ce va socoti el că e spre binele Statului.

Vă puteți da seama de disperarea Cabinetului ; dar dumneavoastră nu veți judeca precum oamenii de rînd, care crezură că slăbiciunea de care dăduse dovadă Mazarin, în această ocazie, dăduse ultima lovitură slăbirii autorității regale. El nu putuse să facă — în această înfrîntare — decît ceea ce făcuse ; trebuie să atribuim însă imprudenței ceea ce nu putem atribui slăbiciunii sale ; căci este de neiertat faptul că n-a prevăzut și n-a prevenit situațiile în care nu se mai pot săvîrși decît greșeli. Am observat că soarta nu pune niciodată oamenii într-o astfel de situație — care este cea mai nenorocită dintre toate — și că nu ajung aici decît cei care dau năvală spre ea, prin greșelile lor. Am căutat pricina acestui lucru, dar n-am găsit-o ; în schimb, m-au convins exemplele. Dacă Mazarin s-ar fi ținut tare în ocazia despre care v-am vorbit, s-ar fi ridicat baricade împotriva sa și ar fi căpătat reputația

¹ Adică Parlamentul.

de om imprudent și nebun. Dar el a cedat în fața torențului : am văzut prea puțini oameni care să nu-l acuze de slăbiciune. Ceea ce e sigur, e că toată lumea îl disprețui pe ministru și că, deși a încercat să îmblânzească spiritele prin exilul lui Émery, căruia i-a luat supraintendența, Parlamentul convins atît de propria lui forță cît și de neputința Curții, l-a împins pe Mazarin pe căile ce urmau să ducă la pieirea favoritului.

Camera din Saint-Louis făcu șapte propuneri, dintre care cea mai neînsemnată era de această natură. Prima dintre ele asupra căreia a deliberat Parlamentul, a fost revocarea intendenților. Curtea, care se simți lovită drept în lumina ochilor, îl obligă pe domnul de Orléans să se ducă la palat pentru a înfățișa Parlamentului consecințele și a-l ruga să amîne doar cu trei luni executarea hotărîrii sale, interval în care avea de făcut propuneri ce urmau să fie, cu siguranță, foarte avantajoase pentru popor. I se acordă un răgaz de trei zile cu condiția să nu se scrie nimic în registru și conferința să nu se întrerupă. Deputații celor patru Companii se duseră la palatul Orléans. Cancelarul insistă cu hotărîre asupra necesității păstrării intendenților din provincii și asupra inconvenientului de a intenta proces — așa cum prevedea hotărîrea Parlamentului — celor vinovați de deturnări de fonduri, pentru că va fi cu neputință ca partizanii ¹ să nu fie angajați în acele proceduri, ceea ce ar însemna ruinarea afacerilor regelui, obligîndu-i la faliment pe toți cei care îi susțineau prin avansurile și prin creditul lor. Parlamentul neținînd seama de acest motiv, Cancelarul se mulțumi să ceară ca intendenții să nu fie revocați prin hotărîrea Parlamentului, ci printr-o declarație a regelui cu scopul ca poporul să se simtă îndatorat față de rege pentru această ușurare a lui. Cu mare greutate, se consimți la această propunere ; fu adoptată

¹ Adică financiarii cărora le erau arendate impozitele.

totuși cu majoritate de voturi. Dar cînd declarația a fost adusă Parlamentului, a fost găsită defectuoasă, pentru că revocîndu-i pe intențenți, ea nu adăuga că li se vor verifica și gestiunile.

Domnul duce de Orléans, care venise s-o aducă Parlamentului, neputînd obține să fie aprobată, Curtea recurse la un expedient, și anume, să trimită o altă care prevedea înființarea unei Camere de Justiție menită să le intenteze proces celor vinovați. Compania băgă imediat de seamă că înființarea acestei Camere de Justiție, ai cărei slujbași ar fi fost întotdeauna la dispoziția miniștrilor, nu urmărea decît să-i smulgă pe hoți din mîna Parlamentului; fu aprobată totuși cu mai multe voturi, în prezența ducelui de Orléans, care ceru Parlamentului să mai înregistreze o declarație, chiar în aceeași zi, prin care poporul urma să fie scutit de o optime din impozite, deși Curtea făgăduise Parlamentului să-l scutească de un sfert.

După cîteva zile, domnul de Orléans veni să aducă o a treia declarație prin care regele cerea să nu se mai perceapă nici un fel de impozite decît în virtutea declarațiilor înregistrate de Parlament. Nimic nu părea mai îmbucurător; dar cum Compania știa că nu se gîndea decît s-o înșele, urmărind astfel acreditarea tuturor declarațiilor din trecut care nu fuseseră supuse aprobării sale, ea adăugă clauza interzicerii, prin care nu se putea strînge nici un ban dacă declarațiile nu trecuseră prin Parlament. Ministrul¹, disperat de puținul succes al acestui șiretlic, de inutilitatea eforturilor pe care le făcuse pentru a semăna discordie între cele patru Companii precum și a propunerii asupra căreia era gata să delibereze și care prevedea radierea tuturor împrumuturilor făcute de rege cu dobînzii imense, ministrul zic, plin de turbare și de durere, și împins de toți curtenii care-și investiseră aproape toate averile lor în aceste împrumuturi, se hotărî să recurgă la un expe-

¹ Adică Mazarin.

dient pe care-l crezu decisiv și care-i reuși tot atât de puțin ca și celelalte. Îl trimise pe rege, călare, la Parlament, cu mare pompă, iar acesta aduse acolo o declarație plină de eele mai frumoase făgăduieli, cu cîteva articole utile poporului și cu multe altele foarte obscure și foarte în doi peri.

Neîncrederea pe care o avea poporul în toate demersurile Curții, a făcut ca această intrare să nu fie însoțită de aplauze, ba chiar nici de strigătele obișnuite. Urmarea n-a fost nici ea mai fericită. Parlamentul începu chiar a doua zi să examineze declarația și să-i controleze aproape toate punctele, dar mai ales pe cel care interzicea Companiilor să-și continue adunările în Sala Saint-Louis. Declarația n-a avut mai mult succes nici în Camera Conturilor și nici la Curtea Impozitelor ai căror președinți ținură niște discursuri foarte cutezătoare în fața lui Monsieur și a prințului de Conti. Primul veni cîteva zile la rînd în Parlament pentru a-l implora să nu se atingă de declarație. Amenință, se rugă ; în sfîrșit, după niște eforturi de necrezut, obținu să se amîne deliberarea pînă în 17 ale lunii, după care urma să se delibereze imediat atât asupra declarației cît și asupra propunerilor Camerei din Saint-Louis.

Zis și făcut. S-a examinat articol cu articol și hotărîrea dată de Parlament asupra celui de al treilea articol, a dus Curtea la disperare. Ea prevedea, modificînd declarația, că toate impozitele ordonate prin declarații neverificate, vor fi anulate. Domnul duce de Orléans ducîndu-se din nou la Parlament pentru a mai îmblinzi această clauză și neobținînd nimic, Curtea se hotărî să recurgă la niște extreme și să se servească de vilva pe care tocmai o făcea în acea vreme bătălia de la Lens ¹, ca să intimideze poporul și să-l

¹ Bătălia de la Lens fusese cîștigată de prințul de Condé în ziua de 20 august ; vestea a fost adusă la Paris după două zile, în 22 august, „*dimineța la ceasurile opt*“, precizează doamna de Motteville, de un om venit din Arras.

obligă să consimtă la presiunea exercitată asupra Parlamentului.

Iată schițat foarte ușor, un portret foarte sumbru și foarte neplăcut care v-a înfățișat, ca într-un nor și ca într-un racursiu, figurile atât de diferite și posturile atât de bizare ale principalelor corpuri legiuitoare ale Statului. Ceea ce veți vedea de acum încolo e o pictură mai veselă al cărei colorit i-l vor da facțiunile și intrigile.

Vestea victoriei domnului Prinț, la Lens, ajunse la Curte în ziua de 24 august a anului 1648. O adusesse Chastillon care, la un sfert de ceas după ce-a ieșit din Palatul Regal, mi-a spus că domnul cardinal își manifestase mai puțin bucuria pentru victorie și mai mult necazul pentru că o parte din cavaleria spaniolă izbutise să scape. Observați, vă rog, că-i spunea acest lucru unui om care era devotat cu trup și suflet Prințului, și că-i vorbea astfel despre una din cele mai frumoase fapte care s-a săvârșit vreodată într-un război. Ea s-a tipărit în atâtea locuri, încât ar fi de prisos s-o mai redau aici în amănunt. Totuși, nu mă pot abține să nu vă spun că lupta fiind aproape pierdută, domnul Prinț o restabili și o câștigă dintr-o singură privire a acelor ochi de vultur pe care îi cunoașteți, care văd totul în război și pe care nu-i orbește nimic niciodată.

În ziua în care vestea ajunse la Paris, l-am găsit la palatul Lesdiguières pe Chavigny, care mi-o transmise și care mă întrebă dacă nu voiam să pun rămășag că Mazarin va fi destul de prost ca să nu se slujească de această ocazie pentru a-și vedea sacii în car. Au fost chiar propriile sale cuvinte. Ele mă tulburară pentru că cunoscînd așa cum cunoșteam și firea și maximele violente ale lui Chavigny, și știind dealtfel că era foarte nemulțumit de cardinal, ingrat pînă la ultima expresie față de binefăcătorul său, nu mă îndoiam că n-ar fi cit se poate de capabil să înrăutățească lucrurile, prin niște sfaturi proaste. I-am mărturisit acest lucru doamnei de Lesdiguières și am adăugat că aveam

gînd să mă duc la Palatul Regal, hotărît să continui ceea ce începusem. [...].

Iată starea în care mă aflam cînd am ieșit din palatul Lesdiguieres pentru a remedia atît cît puteam, efectul neplăcut de care mă tîneam, datorită știrii victoriei de la Lens și reflecției lui Chavigny. Am găsit-o pe regină în culmea unei bucurii de neconceput. Cardinalul mi se păru mai moderat. Și unul și celălalt se prefăcură de o blîndețe extraordinară; mai ales cardinalul îmi spuse că voia să se slujească de prezența ocazie pentru a aduce la cunoștință Companiilor că era departe de sentimentele de răzbunare care i se atribuiau și că nădăjduia că toată lumea va fi de acord, în cîteva zile, că avantajele aduse de armata regelui îmblînziseră mult Curtea, în loc s-o facă mai orgolioasă. Mărturisesc că m-am înșelat. L-am crezut și m-am bucurat.

A doua zi am ținut o predică la Saint-Louis des Jésuites, în fața regelui și a reginei. Cardinalul, care era și el de față, îmi mulțumi, după terminarea predicii, pentru faptul că explicîndu-i regelui testamentul lui Ludovic cel Sfînt (era dealtfel sărbătoarea lui) îi recomandasem, așa cum prevedea însuși testamentul, să aibă grijă de orașele mari ale țării.

A doua zi după sărbătoare, adică în 26 august 1648, regele se duse la *Te-Deum*¹. Ca de obicei, toate străzile, începînd de la Palatul Regal și pînă la Notre Dame, fură înșesate de soldați din regimentul de gardă. De îndată ce regele se înapoie la Palatul Regal, se formară din toți acei soldați trei batalioane care rămaseră pe Pont-Neuf și în piața Dauphine. Comminges, locotenentul gărzii reginei, l-a răpit — într-o caleașcă închisă — pe bătrînul Broussel²,

¹ Slujbă de mulțumire pentru victoria de la Lens cîștigată de Condé în 20 august 1648. Retz a prezidat ceremonia.

² *Pierre Broussel*, decanul consilierilor din Marea Cameră. Arestarea sa a dus la acea faimoasă „zi a baricadelor“. Fronța l-a numit guvernator al Bastiliei.

consilier în Marea Cameră, și l-a dus la Saint-Germain. Blancménil, președintele Camerei Anchetelor fu luat tot atunci de la el de acasă și condus la închisoarea din Vincennes. Vă veți mira de alegerea acestuia din urmă ; dar dacă l-ați fi cunoscut pe moș Broussel, n-o să vă mirați mai puțin nici de alegerea lui. Vă voi explica acest amănunt la timpul și la locul potrivit ; nu vă pot exprima consternarea ivită în Paris în primul sfert de ceas după arestarea lui Borussel și nici tulburarea care avu loc în legătură cu cel de al doilea. Tristețea, sau mai curînd descurajarea, îi cuprinse pînă și pe copii ; oamenii se priveau unii pe alții și nu-și spuneau nimic.

Apoi dintr-o dată, izbucniră : se înfuriară, alergară, strigară, închiseră prăvăliile. Am fost înștiințat de acest lucru și deși nu fusesem insensibil la felul în care fusesem tras pe sfoară în ajun, la Palatul Regal, unde chiar mă rugaseră să le spun prietenilor mei din Parlament că bătălia de la Lens nu adusese după sine decît moderație și blîndețe, deși — zic — am fost foarte supărat, am luat, fără să șovăi, hotărîrea de a mă duce la regină și de a mă strădui să-mi fac datoria, mai înainte de orice¹. Am mărturisit acest lucru lui Chapelain, lui Comberville și lui Plot, canonic la Notre-Dame — în momentul de față călugăr — care luaseră masa la mine. Am ieșit în stihar și pelerină și nici n-am ajuns bine în Marché-Neuf că am și fost copleșit de o mulțime de norod care mai curînd urla decît striga. Am scăpat de ei spunînd că regina le va face dreptate. Pe Pont-Neuf l-am găsit pe mareșahul de la Meilleraie în fruntea gărzilor sale care, deși n-avea încă de înfruntat decît cîțiva copii ce înjurau și aruncau cu pietre în soldați, era totuși foarte încurcat pentru că vedea că norii începeau

¹ După doamna de Motteville, se pare că Retz nu s-a dus acolo chiar de bunăvoie și ea adaugă : „Coadjutorul Parisului care, dintr-o ambiție nemăsurată, avea niște înclinații mai îndepărtate decît a voi să remedieze răul, a fost trimis acolo împreună cu la Meilleraie, din porunca reginei“.

a se îngroșa din toate părțile. A fost foarte bucuros să mă vadă și m-a îndemnat să-i spun reginei adevărul. Se oferi să vină el însuși să-mi întărească spusele. Am fost la rîndu-mi foarte bucuros și ne-am dus împreună la Palatul Regal, urmați de un număr infinit de norod care striga : „Broussel ! Broussel !“

O găsirăm pe regină în cabinetul cel mare însoțită de ducele de Orléans, cardinalul Mazarin, domnul de Longueville, mareșalul de Villeroi, abatele de la Rivière, Bautru, Guitaut, căpitanul gărzilor sale și de Nogent¹. Nu mă primi nici bine, nici rău. Era prea mîndră și prea acră ca să-i fie rușine de ceea ce-mi spusese în ajun : cardinalul nu era nici el un om destul de cinstit ca să se rușineze vreodată. Mi se păru totuși puțin încurcat și-mi ținu un soi de poliloghie prin care, fără să cuteze totuși să mi-o spună verde în față, mi-a declarat că ar fi foarte bucuros dacă aș înțelege ultimele motive care-o obligaseră pe regină să ajungă la hotărîrea pe care-o luase. M-am prefăcut că iau de bune tot ceea ce a binevoit să-mi spună și i-am răspuns simplu că venisem acolo doar pentru a primi poruncile reginei și a contribui atît cît îmi stătea în putere, la odihnă și la liniște. Regina îmi făcu un mic semn din cap, ca pentru a-mi mulțumi. Dar mi-am dat seama că remarcase, și remarcase prost, acel ultim cuvînt, care era totuși foarte nevinovat și chiar foarte la locul lui în gura unui coadjutor al Parisului. Dar se poate spune pe drept cuvînt că în preajma prinților e la fel de primejdios, ba chiar aproape o crimă să poți face binele ca și să vrei răul.

Mareșalul de la Meilleraie care văzu că la Rivière, Bautru și Nogent socoteau răzmerița drept un fleac, ba chiar își mai băteau și joc de ea, se mînie : vorbi cu hotărîre, și făcu apel la mărturia mea. Am confirmat cu sinceritate cele spuse și am prezis o răscoală. Cardinalul surise

¹ *Nicolas Bautru, conte de Nogent, fratele mai mic al lui Bautru.*

cu răutate, iar regina se înfurie, proferînd cu tonul ei fals, acru și ridicat, aceste cuvinte :

— Revoltă înseamnă să-ți închipui că lumea s-ar putea revolta ; iată niște povești ridicole scornite de cei care o doresc. Dar autoritatea regelui va face ordine serioasă !

Cardinalul, care văzuse pe chipul meu că eram puțin tulburat de aceste vorbe, luă cuvîntul și, pe un ton blînd, îi răspunse reginei :

— Facă Cel-de-Sus, doamnă, ca toată lumea să vorbească cu aceeași sinceritate cu care vorbește domnul coadjutor ! Se teme pentru turma lui ; se teme pentru oraș ; se teme pentru autoritatea majestății voastre ! Sînt convinși că pericolul nu-i chiar atît de mare cum și-l închipuie domnia sa ; dar scrupulul în această materie, este pentru el o credință lăudabilă.

Regina, care înțelese jargonul cardinalului, se schimbă brusc ; mă copleși cu niște amabilități la care eu am răspuns printr-un profund respect și printr-o mutră atît de năîngă, încît la Rivière îi șopti lui Bautru aceste cuvinte pe care le-am aflat după patru zile :

— Iată ce înseamnă să nu fii de pe aici. Coadjutorul este om de lume ; are spirit ; dar ia de bun ceea ce-i spune regina.

Adevărul este că toți cei care se aflau în acel cabinet jucau o comedie : eu făceam pe prostul și nu eram, cel puțin în privința aceluia fapt ; cardinalul făcea pe nepăsătorul, dar nu era nici pe departe atît de tare pe cît părea : au existat cîteva momente în care regina făcu pe blînda, și n-a fost niciodată mai acră ; domnul de Longueville arăta tristețe, dar simțea o bucurie vădită pentru că era un om de lume căruia îi plăceau grozav începuturile tuturor încurcăturilor ; domnul duce de Orléans făcea pe preocupatul și pe inflăcăratul vorbindu-i reginei, și nu l-am văzut niciodată fluierînd cu mai multă indolență, apoi vorbind o jumă-

tate de ceas cu domnișoara de Guerchi¹, în cămăruța cenușie; mareșalul de Villeroi făcea pe veselul, ca să-i facă plăcere cardinalului, și-mi mărturisi în particular, cu lacrimi în ochi, că Statul se afla pe marginea prăpastiei; Bautru și Nogent, ca să-i facă plăcere reginei, se scâlămbăiau și o imitau pe doica bătrînului Broussel (observați vă rog, că biata femeie avea optzeci și patru de ani), care îndemna poporul la răzvrătire, deși știau foarte bine și unul și celălalt că se putea ca tragedia să nu fie chiar atît de departe de farsă. Singurul și unicul convins că răzmerița poporului nu era decît un fum, era abatele de la Rivièrre: susținu acest lucru, în fața reginei, care ar fi vrut să-l creadă, cînd ea însăși era convinsă de contrariu; și un moment chiar am observat, atît din dispoziția reginei, care era persoana cea mai cutezătoare din lume, cît și din cea a lui Rivièrre, care era cel mai cunoscut poltron al secolului, că îndrăzneala oarbă și frica exagerată produc aceleași efecte cînd pericolul nu este cunoscut.

Ca să nu lipsească nici un personaj din teatru, mareșalul de la Meilleraie, care pînă atunci rămăsese foarte ferm alături de mine, în a înfățișa urmările răzmeriței, luă rolul războinicului lăudăros. Cînd bătrînul Venne, locotenent-colonel al gărzilor, veni să-i spună reginei că burghezii amenințau să ia cu asalt gărzile, își schimbă dintr-odată și tonul și sentimentele. Cum era plin de spaime și de contradicții, se minie pînă la furie. Strigă că mai curînd ar trebui să piară decît să îndure această obrăznicie, și insistă să i se îngăduie să-și ia gărzile, pe ofițerii casei regale și pe toți curtenii care se aflau în anticamere, dînd asigurări că va zdrobi toată calicimea. Regina îi dădu dreptate, chiar cu inflăcărare, dar această părere nu fu sprijinită de nimeni. Și veți vedea, datorită evenimentelor, că n-a existat o alta mai sinistă. În acel moment a intrat în cabinet Cancelarul.

¹ *Catherine du Régner, domnișoară de Guerchy*, una dintre domnișoarele de onoare ale reginei.

Era atît de slab din fire, încît pînă la această ocazie nu cutezase să spună niciodată adevărul ; acum însă compezența cedase în fața fricii. Vorbi și vorbe, așa cum îi dicta ceea ce văzuse pe străzi. Am observat că Mazarin păru foarte șocat de libertatea pe care acest om cutezase dintr-o dată să și-o ia. Dar Senneterre, care intră aproape în același timp, șterse cît ai clipi aceste impresii, asigurînd că furia poporului începuse a se mai potoli ; că nimeni nu luase armele și că, cu un pic de răbdare, totul se va isprăvi cu bine.

Nimic nu e mai periculos decît lingușeala, mai ales atunci cînd celui care este lingușit îi e frică. Bătrînul Guitaut, om nu prea isteț dar foarte devotat, își pierdu răbdarea mai mult decît ceilalți și spuse, pe un ton și mai răgușit ca de obicei, că nu pricepea cum de te puteai lăsa pe tînjală în situația în care ajunseseră lucrurile. Adăugă nu știu ce, printre dinți, pe care nu l-am înțeles, dar care-l jigni, pare-se, pe cardinal ce nu-l prea iubea și care-i răspunse :

— Ei bine, domnule de Guitaut, care este părerea dumitale ?

— Domnule, îi răspunse brusc Guitaut, părerea mea este să li-l dăm pe acest ticălos bătrîn de Broussel, mort sau viu.

Am luat cuvîntul și i-am spus :

— Mort n-ar fi nici cucernic, nici prudent pentru regină ; viu, ar putea face să înceteze răzmerița.

Regina roși la acest cuvînt și strigă :

— Înțeleg, domnule coadjutor ; ai vrea să-i redau libertatea lui Broussel : mai curînd l-aș strînge de gît cu mîinile mele !

Și isprăvindu-și ultimele cuvinte, își întinse mîinile spre gîtul meu, adăugînd :

— Și pe cei care...

Cardinalul, de teamă ca ea să nu-mi spună verde, în față, tot ceea ce-i dicta furia, înaintă și-i șopti ceva la ureche. Ea își schimbă atât de mult înfățișarea încît, dacă n-aș fi cunoscut-o bine, mi s-ar fi părut de-a dreptul blindă.

În acel moment intră în cabinet locotenentul civil, cu o paloare mortală pe chip și n-am văzut niciodată, nici la Comedia Italiană, o spaimă atât de naiv și de ridicol zăgrăvită ca cea pe care o arătă el față de regină, povestindu-i niște fleacuri ce i se întîmplaseră pe drum, de la locuința lui pînă la Palatul Regal. Admirati, vă rog, atracția firilor fricoase. Cardinalul Mazarin nu se tulburase pînă atunci prea tare de ceea ce-i spuseseam cu destulă vigoare, eu și la Meilleraie, iar la Rivière nu fusese nici măcar impresionat. Frica locotenentului civil însă îi se strecură — cred că prin molipsire — în minte, în inimă. Toți ni se păzură dintr-o dată metamorfozați ; nu mă mai priviră ca pe un caraghios ; mărturisiră că afacerea merita puțină reflecție ; se consultară și așteptară ca domnii de Longueville, Cancelarul, mareșalii de Villeroi și de la Meilleraie și coadjutorul să dovedească, prin argumente solide, că Broussel trebuia eliberat înainte ca poporul ce amenința să pună mîna pe arme, să o și pună efectiv.

Mi s-a dovedit, în această întîlnire, că fricii îi este mult mai ușor să se consulte decît să hotărască. Mazarin, după o duzină de biuguieri care se contraziceau unele pe altele, hotări să așteptăm pînă a doua zi, iar pînă atunci să se aducă la cunoștința poporului că regina acorda libertate lui Broussel, cu condiția ca oamenii să se împrăstie și să nu mai continue să-l ceară toți grămadă. Cardinalul mai adăugă cum că nimeni nu putea fi mai potrivit, nici mai eficace decît mine, să transmită această hotărîre norodului. Am văzut capcana : dar nu m-am mai putut feri de ea, cu atât mai mult cu cît mareșalul de la Meilleraie, care nu observase nimic, se alătură cu impetuozitate propunerii și mă tîrî — pentru a spune astfel — după el. Îi zise

reginei că va ieși în stradă odată cu mine și că va face minuni.

— Nu mă îndoiesc de asta, i-am răspuns, mai ales dacă regina ar binevoi să ne înmîneze în toată regula, făgăduiala scrisă de eliberare a prizonierilor ; fiindcă n-am destul credit în fața norodului ca să fiu crezut fără ea.

Mi s-a lăudat modestia. Mareșalul însă nu se îndoia de nimic :

— Făgăduiala reginei valorează mai mult decît toate înscrisurile !

Într-un cuvînt, își bătură joc de mine, iar eu m-am trezit dintr-odată în cruda situație de a juca rolul celui mai răutăcios personaj cu care poate că nici un particular nu s-a întîlnit încă. Am vrut să replic ; dar regina și intrase în odaia oenușie. Monsieur mă împinse cu tandrețe, cu amîndouă mîinile, spunîndu-mi :

— Redă Statului tihna !

Mareșalul mă tîrî după sine și toate gărziile palatului mă luară cu dragoste în brațe, strigînd :

— Numai dumneavoastră puteți lecui răul !

Am ieșit astfel în stîhar și pelerină, dînd binecuvîntări în dreapta și în stînga și vă rog să credeți că această ocupație nu mă împiedica să mă gîndesc la încurcătura în care mă aflu. Am luat totuși, fără să șovăi, hotărîrea de a-mi face pur și simplu datoria, de a predica ascultare și a depune toate eforturile pentru a potoli răzmerița. Singura măsură pe care m-am hotărît s-o iau, a fost să nu făgăduiesc nimic norodului în numele meu și să-i spun simplu, că regina mă asigurase că-l va elibera pe Broussel, cu condiția să se pună capăt răzmeriței.

Impetuositatea mareșalului de la Meilleraie nu-mi dădu timp să-mi aleg cuvintele ; căci în loc să vină cu mine, cum spusese, el se așeză în fruntea gărzilor de cavalerie ușoară și, cu sabia în mină, înainte strigînd cît îl țineau bojocii :

— Trăiască regele ! Libertate lui Broussel !

Cum fusese văzut de mult mai mulți oameni decît fusese auzit, mai rău înfurie lumea cu sabia sa decît izbutise s-o domolească cu glasul. Norodul strigă : „La arme !“ Un hamal se rezezi de peste drum de la Quinze-Vingts, cu o sabie în mînă : mareșalul îl ucise cu un foc de pistol¹. Strigătele se redublară ; lumea alergă, din toate părțile, la arme ; mulțimea de norod care mă urmasse de la Palatul Regal, mai curînd mă luă pe sus decît mă împinse, pînă la Croix-du-Tiroir unde l-am găsit pe mareșalul de la Meilleraie bătîndu-se cu o ceată serioasă de burghezi care ridicaseră armele, în strada L'Arbre-Sec. M-am aruncat în mulțime pentru a încerca să-i despart și am crezut că și unii și alții vor avea oarecare respect față de sutana și de funcția mea. Și nu m-am înșelat deloc ; căci mareșalul, care se afla în încurcătură, se servi bucuos de acest pretext ca să comande cavaleriei ușoare să nu mai tragă ; burghezii se opriră și ei și se mulțumiră să blocheze răscrucea. Dar iată că douăzeci-treizeci de oameni ieșiră, cu halebarde și muschete, din strada Prouvelles ; aceștia nu mai fură tot atît de moderați și nevăzîndu-mă sau nevrînd să mă vadă, atacamă pe neașteptate cavaleria ușoară, zdrobiră cu un foc de pistol brațul lui Fontrailles, ce se afla lîngă mareșal, cu sabia în mînă, îmi răniră unul din pajii ce-mi duceau trena și mă pocniră și pe mine cu o piatră, după ureche, care mă doborî la pămînt. Nici n-am apucat să mă ridic bine că băiatul unui spițer îmi și puse muscheta în frunte. Deși nu-l cunoșteam, am socotit că nu era bine să-l arăt în acel moment acest lucru, așa că dimpotrivă, i-am spus :

¹ Guy Joly (care a fost secretarul lui Retz) precizează că coadjutorul „îl spovedi pe hamal în șanțul din mijlocul străzii, ceea ce nu contribui cîtuși de puțin să înduișeze poporul și să-l împace“ ; și adaugă : „Am auzit spunîndu-se că o făcuse dinadins“. Această complicitate cu norodul nu-l împiedică însă, tot după Guy Joly, să fie lovit de piatra de care vorbește mai departe, pe parcursul acestei istorisiri (n.ed.fr.).

— Ah ! Nenorocitele ! Dacă te-ar vedea taică-tău...

El își închipui că eram bun prieten cu taică-său, pe care însă nu-l văzusem în viața mea. Cred că acest gând l-a făcut să mă privească mai cu atenție. Sutana mea îl izbi ; mă întrebă dacă nu eram cumva domnul coadjutor, și de îndată ce i-am spus că eu eram, a strigat : „Trăiască coadjutorul !“ Toți strigară același lucru ; apoi dădură năvală spre mine ; mareșalul de la Meilleraie se retrase cu mai multă ușurință către Palatul Regal, căci eu — ca să-i dau răgaz — m-am prefăcut a mă îndrepta spre Hale.

Toată lumea mă urmă, și bine am făcut căci am găsit tot acel furnicar de telali, înarmat. I-am lingusit, i-am mîngîiat, i-am ocărit, i-am amenințat ; în sfîrșit, i-am convins. Ei lăsară armele, ceea ce a fost salvarea Parisului, pentru că dacă le-ar mai fi avut în mîna la căderea nopții care se apropia, orașul ar fi fost în mod sigur prădat.

N-am avut niciodată în viața mea o satisfacție mai mare ca aceea ; și era cu atît mai deplină, cu cît mă gîndeam la efectul ce trebuia să-l producă la Palatul Regal acest serviciu pe care tocmai îl făcusem. Spun *trebuia* : căci veți vedea că a produs unul cu totul contrar. Am pornit, cu treizeci sau patruzeci de mii de oameni care se țineau scai după mine, dar fără arme, și l-am găsit, la barieră, pe mareșalul de la Meilleraie, care nemaipomenit de bucuros pentru felul în care îl ajutasem, mă îmbrățișă de mai-mai să mă sufocă ; îmi spuse aceste cuvinte :

— Sînt un nebun, sînt o brută, era să pierd Statul, dar dumneata l-ai salvat ! Vino să-i vorbim reginei ca niște francezi adevărați și ca niște oameni de bine. Să ne unim pentru ca mărturia noastră să atîrne mai greu în fața regelui, decît cea a acelor ciume ale Statului, a acelor lingusitori infami care o fac pe regină să creadă că toată afacerea asta e un flecușteț.

Isprăvind acest ultim cuvînt, ținu o scurtă cuvîntare ofițerilor din gardă, cea mai mișcătoare, cea mai patetică și cea mai elocventă care a ieșit poate vreodată din gura

unui soldat, și mai curînd mă luă pe sus decît mă duse la regină. Intrînd și arătîndu-mă cu mîna, îi spuse :

— Iată-l, doamnă, pe cel căruia eu îi datorez viața, iar majestatea voastră îi datorează salvarea gîrzii sale și poate chiar și a Palatului Regal !

Regina începu să surîdă, dar un surîs ambiguu. M-am pus în gardă și m-am făcut că nu observ. Și ca să-l împiedic pe mareșalul de la Meilleraie să continue a mă fllogia, am luat cuvîntul :

— Nu, doamnă, nu e vorba de mine, ci de Parisul supus și dezarmat care vine să se arunce la picioarele majestății voastre.

— E foarte vinovat și prea puțin supus, reluă regina, cu fața roșie de mînie. Și apoi dacă a fost chiar atît de furios cum vreți să mă faceți să cred, cum de s-a îmblinzit atît de repede ?

Mareșalul, care remarcase și el, ca și mine, tonul reginei, se aprinse și spuse furios :

— Doamnă, în situația în care au ajuns lucrurile, un om de bine nu vă mai poate flata ! Dacă nu-l eliberați azi pe Broussel, mîine nu va mai rămîne piatră pe piatră în Paris !

Am vrut să deschid gura pentru a întări cele spuse de mareșal : dar regina mi-o închise, spunîndu-mi pe un ton batjocoritor :

— Du-te să te odihnești, domnule, căci ai trudit din greu !

Am ieșit din Palatul Regal ; și deși eram, cum s-ar spune, turbat de mînie, de acolo și pînă la locuința mea, n-am scos o vorbă care ar fi putut întărița poporul. Am găsit o mulțime nenumărată care mă aștepta și care mă sili să mă urc pe imperiala trăsुरii ca să le spun ce făcusem la Palatul Regal. Le-am zis că regina mi se păruse satisfăcută de supunerea lor și că-mi mărturisise că aceasta era singura cale prin care puteau obține de la ea eliberarea

prizonierilor. Am mai pus de la mine tot ceea ce am socotit că poate împlinzi acea mulțime ; și nu mi-a fost prea greu, pentru că se apropia ceasul cinei. Această circumstanță vi se va părea ridicolă, dar ea este întemeiată ; am observat că la Paris, în răzmerițele populare, nici chiar cei mai înfierbîntați nu vor să întîrzie la masă.

Ajungînd acasă, am pus să mi se ia sînge, fiindcă contuzia pe care o aveam după ureche era foarte mare ; dar vă rog să mă credeți că nu asta era cea mai mare suferință a mea. Îmi riscasem foarte mult creditul de care mă bucuram în fața poporului dîndu-i nădejdi în legătură cu eliberarea lui Broussel, deși fusesem foarte atent să nu-mi dau cuvîntul față de el. Dar era cazul să nădăjduiesc eu însumi că un popor poate face deosebire între cuvinte și speranțe ? Dealtfel, aveam vreun motiv să cred, după ceea ce știam din trecut, după ceea ce văzusem în prezent, că Curtea se va mai gîndi măcar la ceea ce ne spusese, mie și lui la Meilleraie ? Sau mai curînd, n-aveam toate motivele să fiu convins că nu va scăpa această ocazie ca să mă compromită total în fața norodului, lăsîndu-l pe acesta să creadă că eram înțeles cu ea pentru a-l înșela și pentru a-l trage pe sfoară ? Aceste gînduri, analizate în toată întinderea lor, mă întristară ; dar nu mă ispitiră. Nu m-am căit nici o clipă de ceea ce făcusem, pentru că fusesem convins că datoria și o purtare corectă mă obligaseră să procedez așa. M-am înfășurat — pentru a spune astfel — în îndatorirea mea ; mi-a fost jenă să mă mai gîndesc la acea întîmplare, dar iată că Montrésor intrînd chiar atunci și spunîndu-mi că mă înșelam dacă socoteam că cîștigasem ceva cu expediția mea, i-am răspuns prin aceste cuvinte :

— Am cîștigat cel puțin că am fost cruțat de laude pentru ceea ce am făcut, fapt pe care un om cinstit nu-l poate suporta. Dacă aș fi rămas acasă într-o împrejurare ca asta, regina căreia, mă rog, îi datorez slujba, crezi că ar fi fost mulțumită de mine ?

— Nu este nicidecum mulțumită, zise Montrésor. Doamna de Navailles¹ și doamna de Motteville² tocmai i-au spus prințului de Guémené că cei de la Palatul Regal sint convinși că nu depindea decît de dumneata ca să răzvrătești poporul.

Mărturisesc că n-am acordat încredere acestor cuvinte ale lui Montrésor. Căci deși văzusem, în cabinetul reginei, că-și băteau joc de mine, îmi închipuisem totuși că această răutate nu urmărea decît să-mi scadă meritul pentru serviciul pe care-l adusesem, dar nu-mi puteam imagina că vor fi în stare să mi-l întoarcă în crimă. Montrésor continuînd să mă tulbure și spunîndu-mi că prietenul meu Gian Luigi de Fiesco³ n-ar fi fost de părerea mea, i-am răspuns că toate viața mea i-am prețuit pe oameni mai mult pentru ceea ce nu făceau în anumite ocazii decît pentru tot ceea ar fi putut să facă.

Tocmai eram pe punctul să adorm, liniștit, cu aceste gânduri, cînd iată că sosi Laigue, care venea de la supeul reginei și care-mi spuse că toată acțiunea mea fusese luată în deridere în mod public, că fusesem tratat acolo ca un om care se străduise din răspuțeri să răscoale poporul sub pretextul de a-l potoli, că fusesem fluierat pe stradă, că mă prefăcusem a fi rănit deși nu fusesem, în sfîrșit, că mă expusesem, timp de două ceasuri încheiate, ironiei fine a lui Bautru, schimonoselilor lui Nogent, glumelor lui la Rivière, falsei compasiuni a cardinalului și hohotelor de ris ale reginei. Cred că nu vă mai îndoiiți cît am fost de tulburat; adevărul e că n-am fost totuși chiar atît cît vă închi-

¹ *Suzanne de Beaudéau, ducesă de Navailles* (1626 ?—1700), doamnă de onoare a reginei, soția lui Philippe de Navailles, mareșal al Franței.

² *Françoise Bertaut de Motteville* (1621—1689), autoarea unor interesante *Memorii*, privind Curtea lui Ludovic al XIV-lea.

³ Personajul principal din lucrarea *Conjurația lui Fiesco*, scrisă de Retz, la optsprezece ani și care i-a atras dușmănia lui Richelieu. Lucrarea a fost reprodusă în traducerea de față, la sfîrșitul volumului al treilea.

puiți domnia voastră. Mai curînd am simțit o ușoară ispită de răzbunare decît de mînie : mi-au venit în minte o mulțime de lucruri, dar nu m-am oprit la nici unul și am sacrificat, aproape fără să șovăi, în fața îndatoririlor mele, cele mai plăcute și mai strălucite idei care-mi trecuseră prin mintea mea înfierbîntată pe vremea conjurațiilor de odinioară, de îndată ce prostul tratament de care aflasem, și care devenise public, mă făcu să nădăjduiesc că aş putea intra cu cinste în altele.

Dar din pricina obligației pe care-o aveam față de regină, am renunțat la toate aceste gînduri, deși, ca să vă spun drept, mă hrănisem cu ele încă din copilărie. Cu siguranță că nici Laigue, nici Montrésor n-ar fi avut cîștig de cauză asupra mea, nici prin imboldurile, nici prin reproșurile lor, dacă Argenteuil ¹ — care se atașase foarte tare de mine după moartea domnului conte ² al cărui prim gentilom de cameră fusese — n-ar fi sosit chiar atunci. Intră în odaia mea cu o mutră foarte speriată și-mi zise :

— Ești pierdut ; mareșalul de la Meilleraie m-a rugat să-ți spun că diavolul a pus stăpînire pe Palatul Regal ; că cei de acolo sînt convinși că ai făcut tot ce-ai putut ca să instigi poporul la răscoală ; că el, mareșalul de la Meilleraie, s-a străduit cît a putut să le arate reginei și cardinalului adevărul ; dar că și unul și celălalt și-au bătut joc de el ; că nu-i poate acuza pentru această nedreptate, dar că nu-i poate îndestul admira pentru disprețul pe care continuă să-l aibă față de răzmeriță ; că i-au prevăzut urmările, aidoma unor profeți. Că au spus-o mereu că noaptea va risipi acest fum ; că el, mareșalul, nu-i crezuse, dar că în momentul de față era foarte convins, pentru că se plimbase pe străzi, unde nu mai văzuse nici picior de om ; că astfel de focuri nu se mai aprind după ce s-au

¹ E vorba de *Le Bascle*, senior de *Argenteuil*, prieten bun al cardinalului de Retz.

² Se referă la contele de Soisson, cu care Retz complotase în tinerețe, împotriva lui Richelieu.

stins atît de brusc ca acesta ; că mă conjura să mă gîndesc la siguranța mea ; că autoritatea regelui se va impune chiar a doua zi, cu o strălucire de neîncîpuit ; că vedea Curtea foarte dispusă să nu piardă momentul fatal ; că voi fi primul cu care voiau să dea un exemplu de neuitat ; că se și vorbise să fiu trimis la închisoarea din Quimper-Corentin ; că Broussel va fi dus la Havre-de-Grâce și că se hotărîse ca în zori Cancelarul să fie trimis la Parlament pentru a-l interzice și pentru a-i porunci să se retragă la Montargis.

Argenteuil își sfîrși discursul cu aceste cuvinte :

— Iată ce-ți transmite mareșalul de la Meilleraie. Villeroi nu mi-a spus tot atîtea lucruri pentru că n-a cîntărit ; dar mi-a strîns mîna, în trecere, într-un fel care m-a făcut să-mi dau seama că el știe și mai multe ; iar eu îți spun, adăugă Argenteuil, că amîndoi au dreptate, fiindcă pe stradă nu se mai află nici un suflet de om : totul e calm și mîine vor spînzura pe cine vor vrea !

Montrésor, care făcea parte dintre acei oameni ce pretind că prevăd totul, strigă că nu se îndoia de nimic și că prezisese că așa se va întîmpla. Laigue începu să se lamenteze în legătură cu felul în care mă purtasem și care-i umplea de compasiune pe prietenii mei, deși îi ducea la pieire. Le-am răspuns că dacă mă vor lăsa în pace un sfert de ceas, îi voi face să vadă că nu eram de plîns, ceea ce era adevărat.

Lăsîndu-mă singur în acel sfert de ceas pe care li-l cerusem, nu m-am gîndit doar la ceea ce aveam de făcut, pentru că acest lucru îl știam foarte bine ; m-am gîndit doar la ceea ce datoram și m-am simțit foarte încurcat. Dar cum felul în care fusesem îmbrîncit în această afacere, cît și primejdia care amenința poporul, mi-au risipit scrupulele, cînd am socotit că-mi pot pune cu cînstă planurile în aplicare, fără să fiu blamat, m-am lăsat în voia gîndurilor [...]

Sunind miezul nopții, i-am poftit în odaia mea pe prietenii mei și le-am zis :

— Știți că nu-mi plac laudele ; veți vedea însă că-mi plac lucrurile limpezi. Toată Curtea e martoră la felul cum sînt tratat, de mai bine de un an, de Palatul Regal ; e de datoria poporului să-mi apere onoarea ; dar cum Curtea vrea să piardă poporul, e de datoria mea să-l apăr de opresiune. Nu stăm chiar atît de prost cum credeți, domnilor, și mîine, înainte de amiază, voi fi stăpînul Parisului.

Prietenii mei crezură că mă scrîntisem la cap, și ei care mă văzuseră, cred că de cincizeci de ori în viața lor, persecutat pentru diversele mele împotriviri, începură să-mi dea în acea clipă lecții de cumpătare. Nu i-am mai ascultat și am trimis chiar atunci după Miron, magistrat, colonel al gărzii din cartierul Saint-Germain de l'Auxerrois, om cinstit și de inimă, care se bucura de mult credit în ochii poporului. I-am expus starea lucrurilor ; el a fost de aceeași părere cu mine ; mi-a făgăduit să execute tot ce doream. Am convenit asupra a ceea ce avea de făcut, apoi a plecat hotărît a porunci să se bată tobele și să se ia armele la primul ordin pe care-l va primi de la mine.

În timp ce cobora treptele, se întîlni cu fratele bucătarului său care fiind condamnat la spînzurătoare, și necutezînd să iasă ziua în oraș, hoinărea adesea noaptea. Acest om întîlnise din întîmplare, lingă locuința lui Miron, doi ofițeri care vorbeau împreună și care rosteau adesea numele stăpînului fratelui său. Ascuns în dosul unei porți, trăsese cu urechea și auzise că acei oameni (mai tîrziu am aflat că unul era Vennes, locotenent-colonel al gărzilor, iar celălalt Rubentel, locotenent în același regiment) discutau despre felul cum ar trebui să intre la Miron ca să pună mîna pe el prin surprindere și despre niște posturi unde urmau să fie puse gărzi, elvețieni, soldați și cavalerie ușoară, ca să se asigure de întreg drumul ce ducea de la Pont-Neuf pînă la Palatul Regal. Această veste,

adăugată celei pe care-o promisem de la mareșalul de la Meilleraie, ne obligă să prevenim răul, dar într-un fel care să nu pară ofensiv, căci nimic n-are consecințe mai mari asupra poporului decît să-i demonstrezi chiar atunci cînd începe să atace, că de fapt el nu face altceva decît să se apere. Ne-am pus în aplicare planul postînd doar oameni cu mantii negre, fără arme, adică burghezi respectabili, în locurile unde aflaserăm că vor fi așezați soldații pentru că astfel puteam fi siguri că vor lua armele doar atunci cînd le vom porunci. Miron se achită cu atîta înțelepciune și într-un mod atît de fericit de această sarcină, încît ne trezirăm cu mai bine de patru sute de burghezi adunați în pîlcuri, totul cu atît de puțin zgomot și cu atît de puțină zarvă cît n-ar fi făcut nici novicii de la mănăstiri dacă ar fi venit acolo să-și facă rugăciunea.

I-am dat poruncă lui l'Espinai — despre care v-am mai vorbit în legătură cu afacerile răposatului domn conte — să fie gata ca la primul ordin să pună mîna pe bariiera Sergents care se afla peste drum de Saint-Honoré, ca să ridice acolo o baricadă împotriva gărzilor ce se aflau la Palatul Regal. Și cum Miron ne-a spus că fratele bucătarului său îi auzise pe cei doi ofițeri despre care v-am vorbit, rostind de mai multe ori numele Porții Nesle, am socotit că n-ar fi rău s-o păzim, gîndindu-ne că poate se pregăteau să răpească pe careva, pe poarta aceea. Argenteuil, brav și hotărît, atît cît poate fi un om, își asumă el sarcina asta și adăstă la un sculptor care locuia foarte aproape, cu douăzeci de soldați destoinici puși la dispoziție de cavalerul de Humières care tocmai făcea recrutări la Paris.

După ce am dat aceste ordine, m-am culcat, și n-am fost trezit decît la șase dimineața de secretarul lui Miron, care veni să-mi spună că soldații nu apăruseră toată noaptea, că fuseseră văzuți doar cîțiva călăreți care păreau să fi venit ca să recunoască pîlcurile burghezilor și că se re-

întorseseră în galop, după ce le priviseră o vreme ; că aceste manevre îi întăreau credința că precauția pe care o luasem nu fusese deloc utilă ; că manevra ce începea să se întrevadă la domnul Cancelar dovedea că se punea ceva la cale împotriva poporului ; că tunicile brodate¹ fuseseră văzute ducându-se și venind și că Ondedei trecuse pe acolo de patru ori în două ceasuri.

După citva timp, stegarul colonelului Miron veni să mă înștiințeze că domnul Cancelar² se îndrepta, cu toată pompa magistraturii, drept spre Parlament ; Argenteuil îmi trimise și el vorbă că două companii ale gărzilor elvețiene înaintau dinspre foburg, către poarta Nesle. Iată sosit momentul fatal.

Am dat ordine din două cuvinte și ele fură executate în două secunde. Miron porunci să se ia armele. Argenteuil, îmbrăcat în zidar și cu o riglă în mână, îi atacă pe elvețieni din flank, ucise douăzeci sau treizeci dintre ei, luă unul dintre drapele și împrăstie restul gărzilor ; Cancelarul, înghesuit din toate părțile, se salvă cu greutate în palatul d'O, care se afla la capătul cheiului Augustins, înspre podul Saint-Michel. Poporul sparse porțile și intră, cu furie, înăuntru. Numai bunul Dumnezeu i-a salvat pe Cancelar și pe fratele său, episcopul de Meaux — căruia i se spovedi — împiedicând calicimea ce se distra, din fericire pentru el, jefuind totul, să forțeze ușa unei cămăruțe în care se ascunsese.

Răzmerița fu aidoma unui foc subit și violent care se întinse de la Pont-Neuf în întreg orașul. Toată lumea, fără excepție, luă armele. Vedeai copii de cinci-șase ani, cu pumnale în miini ; vedeai mame care li le aduceau ele

¹ În text *hoqueton* : tunică brodată pe care o purtau arcașii primarului Parisului, ai Cancelarului etc. Prin extensie, arcaș care era îmbrăcat în tunică, ofițer inferior al orașului.

² E. vorba de Cancelarul *Pierre Séguier* (1588—1672), intendent în Guyenne, apoi Cancelar în 1633, 1651 și 1656, post pe care-l deține până la moarte.

insele. S-au ridicat, în Paris, mai bine de o mie două sute de baricade în mai puțin de două ceasuri, împrejmuite cu drapele și cu toate armele pe care Liga le lăsase întregi. Cum am fost obligat să ies un moment ca să potolesc un scandal ce se iscase din pricina unei neînțelegeri între doi ofițeri din garda civilă, pe strada Neuve-Notre-Dame¹, am văzut între altele, o lance mai mult ținută decât purtată de un băiețuș de opt sau zece ani, lance care data, cu siguranță, din vechiul război cu englezii. Dar am văzut ceva încă și mai curios : domnul de Brissac îmi arată un grumăjer de argint aurit pe care era gravat chipul iacobinului care-l ucisese pe Henric al III-lea, iar sub el această inscripție : „Saint-Jacques-Clément“. L-am muștrat pe ofițerul care-l purta și l-am pus să spargă grumăjerul cu ciocanul, de față cu toată lumea, pe nicovala unui potcovar. Toată lumea strigă „Trăiască regele !“ dar ecoul răspunse : „Nu și Mazarin !“

Abia am apucat să intru în casă, oă și sosi suprintendentul reginei care-mi porunci din partea ei și mă conjură din partea lui, să mă folosesc de creditul pe care-l aveam ca să potolesc răscoala pe care Curtea, după cum ați văzut, n-o mai trata drept o bagatelă. Am răspuns cu răceală și modestie că eforturile pe care le depusesem în ajun, în acest scop, făcuseră să fiu atît de detestat de popor, încît ar fi însemnat să ispitesc soarta dacă m-aș fi arătat fie și numai un moment ; că fusesem obligat să mă retrag la mine acasă și încă foarte repede ; la care am mai adăugat — după cum vă puteți închipui — respectul, durerea, regretul și supunerea mea. Intendentul, care se afla în capătul străzii, cînd lumea strigase : „Trăiască regele !“ și care auzise cum aproape de fiecare dată se striga și „Trăiască coadjutorul !“, făcu tot ce putu să mă convingă de puterea pe care o aveam. Și deși aș fi fost foarte supărat

¹ Astăzi strada Cité (n.ed.fr.).

dacă ar fi vrut să mă convingă de neputința mea, am continuat să mă prefac că eram foarte convins de acest lucru.

Parlamentul adunîndu-se în acea zi, cu noaptea în cap, mai înainte chiar de a se fi luat armele, află vestea din strigătele unei mulțimi imense, care urla în fața palatului său : „Broussel ! Broussel !“, așa că dădu o hotărîre prin care se ordonă să se meargă *in corpore* și în hainele de ceremonie la Palatul Regal, să-i ceară din nou pe prizonieri, să fie arestat Comminges, locotenent al gărzilor reginei, să se interzică tuturor militarilor, sub pedeapsa cu moartea, de a mai săvîrși asemenea acte și să fie informat în legătură cu toți cei care ar da un asemenea ordin ca și despre perturbatorii liniștei publice.

Hotărîrea fu executată pe loc : Parlamentul delegă o sută șaizeci de magistrați care să se ducă la regină. Parlamentarii fură primiți și însoțiți pe toate străzile cu aclamații și aplauze de necrezut ; toate baricadele erau înlăturate din fața lor.

Primul președinte îi vorbi reginei cu toată libertatea pe care i-o îngăduia starea lucrurilor. Îi arătă cum se jucase, în toate cazurile, cu cuvîntul regal ; îi vorbi despre trucerile rușinoase, ba chiar copilărești prin care se eludaseră de mii și mii de ori hotărîrile cele mai utile, ba chiar și cele mai necesare Statului. Exageră mult pericolul prilejuit de popor prin înarmarea lui zgomotoasă și generală. Regina, care nu se temea de nimic, pentru că aflase prea puțin, se minie și-i răspunse mai curînd cu furie decît cu minie.

— Știu bine că e zarvă în oraș ; dar pentru asta o să răspundeți voi, domnilor din Parlament, voi, nevestele și copiii voștri !

Rostind aceste cuvînte, intră în cămăruța cenușie și trînti ușa cu putere.

Parlamentul ieși, dar cînd ajunse pe trepte, președintele de Mesme, care era extrem de timid, gîndindu-se la pericolul la care se expunea Parlamentul în fața poporului, îi îmboldi pe ceilalți să urce din nou și să mai facă o în-

cercare pe lingă regină. Domnul duce de Orléans, pe care-l găsiră în cabinetul cel mare și pe care-l implorară în mod patetic, viri douăzeci dintre ei în micul cabinet cenușiu. Primul președinte îi arată reginei toată groaza unui Paris înarmat și turbat ; adică încercă să-i arate, pentru că ea nu voi să audă nimic și se năpusti, furioasă, în galeria cea mică.

Mazarin înaintă și făgădui să elibereze prizonierii cu condiția ca Parlamentul să nu-și mai continue adunările. Primul președinte răspunse că trebuia să delibereze în legătură cu această propunere. Fură pe punctul de a o face pe loc ; dar cum mulți dintre ei arătară că poporul va crede că au fost constrinși dacă deliberau în Palatul Regal, hotărîră să se adune după-amiază în palatul Parlamentului și-l rugară pe domnul duce de Orléans să vină acolo.

Parlamentul, ieșind din Palatul Regal, și nemărturisind nimic poporului despre eliberarea lui Broussel, întâmpină mai întâi o tăcere mohorită, în loc de aclamațiile de mai înainte. Cînd ajunse la bariera Sergents, unde se afla prima baricadă, fu întâmpinat cu murmure, pe care le potoli asigurîndu-i că regina făgăduise să le dea satisfacție. Amenințările de la cea de a doua baricadă fură potolite în același fel ; a treia, însă, care se afla la Croix-du-Tiroir, nu se mai mulțumi să fie plătită cu aceeași monedă. Un băiat de han înaintă cu două sute de oameni și punîndu-i primului președinte halebarda în pîntec, îi spuse :

— Înapoi, trădătorule ! Dacă nu vrei să fii făcut una cu pămîntul, adu-ni-l pe Broussel, sau pe Mazarin și pe Cancelar ca ostateci !

Cred — după părerea mea — că nu vă mai îndoiiți nici de încurcătura, nici de groaza care-i cuprinse aproape pe toți magistrații. Cinci președinți cu tocă și mai bine de douăzeci de consilieri se năpustiră în mulțime ca să scape. Numai primul președinte, omul cel mai întreprinzător, după părerea mea, care a existat în secolul său, rămase

ferm și de neclintit. Se strădui să adune ceea ce mai rămăsese din parlamentari ; își păstră tot timpul demnitatea magistraturii, și în vorbe, și în demersuri, și se întoarse încet, la Palatul Regal, sub focul înjurăturilor, amenințărilor, imprecățiilor și blestemelor.

Acest om avea un soi de elocință cu totul deosebită : nu cunoștea interjecția ; nu vorbea potrivit situațiilor ; dar vorbea cu o convingere care suplinea toate aceste lipsuri și era, în mod firesc, atât de cutezător, încît nu vorbea niciodată mai bine ca atunci cînd se afla în primejdie. Se întrecu pe sine însuși cînd se întoarse la Palatul Regal și e sigur că a impresionat pe toată lumea, cu excepția reginei care a rămas inflexibilă. Monsieur schiță gestul de a se arunca în genunchi în fața ei ; patru sau cinci prințese care tremurau de spaimă, se și aruncară. Cardinalul — căruia un tînăr consilier de la Anchete îi spusese, ironic, că ar fi cazul să se ducă el însuși în stradă ca să vadă cum stau lucrurile — cîrdinalul, zic, se alătură grosului Curții și smulse, în sfîrșit, cu mare greutate, aceste cuvinte din gura reginei :

— Ei bine, domnilor din Parlament, vedeți ce este mai nimerit de făcut !

Parlamentarii se adunară imediat în galeria cea mare ; deliberară și dădură o hotărîre prin care se mulțumea reginei că acordase libertate prizonierilor.

De îndată ce hotărîrea fu redactată, se expediară decretele regale și primul președinte arătă poporului copiile făcute și după hotărîre și după decrete ; dar lumea nu vru să renunțe la arme pînă ce n-avea să vadă urmarea. Nici Parlamentul nu vru să dea o hotărîre de depunere a armelor, pînă ce n-avea să-l vadă pe Broussel la locul lui. Acesta sosi a doua zi, sau mai curînd fu adus pe sus de norod, cu niște aclamații de necrezut. Baricadele fură înlăturate, prăvăliile deschise și, în mai puțin de două ceasuri, Parisul păru atât de liniștit cum nu l-am văzut niciodată, nici măcar în vinerea mare. [...]

Cum baricadele fuseseră ridicate, m-am dus la doamna de Guémené care mi-a spus că ştia din sursă sigură că Mazarin credea că eu fusesem autorul acelei răzmeriţe. A doua zi dimineată regina trimise să mă cheme. Îmi dădu toate dovezile posibile de bunătate, ba chiar şi de încredere. Îmi spuse că, dacă m-ar fi crezut, nu ar fi trecut prin neajunsurile prin care trecuse ; că bietul domn cardinal nu le putuse evita ; că el îi zisese tot timpul să ţină seama de sfaturile mele ; că Chavigny era singura cauză a acelei nenorociri, cu sfaturile sale periculoase pe care ea le preferase celor ale domnului cardinal.

— Dar, Dumnezeuule, adăugă ea dintr-odată, cred că ai să porunceşti să se aplice câteva lovituri de baston aceluia ticălos de Bautru care a fost atât de lipsit de respect faţă de dumneata ! Căci am auzit cum alaltăieri seara însuşi bietul cardinal a poruncit să fie ciomăgit !

Am primit toate acestea cu mai puţină încredere decît respect. Pe urmă, regina mi-a poruncit să mă duc să-l văd pe bietul domn cardinal, şi ca să-l consolez, şi ca să mă sfătuiască cu el ce mai era de făcut ca să potolim spiritele.

N-am ridicat — după cum vă închipuiţi — nici o obiecţie. El m-a îmbrăţişat cu o tandreţe pe care nici n-o pot exprima. Spuse că în Franţa nu mai exista nici un alt om de bine în afară de mine ; toţi ceilalţi erau nişte linguşitori infami, care o ciştigaseră pe regină de partea lor, în ciuda sfaturilor sale şi ale mele. Declară că nu mai voia să facă nimic decît sfătuit de mine. Îmi citi depeşele străine. În sfîrşit, îmi spuse atîtea nerozii, încît bătrînul Broussel, care fusese şi el chemat şi intrase la cardinal la puţină vreme după mine, cînd ieşi izbucni în rîs, aşa simplu cum era — căci într-adevăr uneori ajungea pînă la prostie — şi-mi strecură la ureche aceste cuvinte :

— Asta nu-i decît un Pantalone ! ¹

¹ Personaj buf din *Commedia dell'arte*, purtînd pantaloni lungi. E întruchipat de un moşneag care tuşeşte, scuipă, e libidinos şi avar.

M-am întors acasă foarte hotărît să mă gîndesc la siguranța poporului și la a mea. Am examinat mijloacele și n-am dibuit nici unul a cărui execuție să nu fie foarte dificilă. Știam că Parlamentul era un corp legiuitor care sărea întotdeauna peste cal. Vedeam că chiar în momentul în care eu mă gîndeam, el delibera în legătură cu rentele de la Primărie cu care Curtea făcuse un comerț rușinos, sau mai curînd o tîlhărie publică. Îmi făcui socoteala că armata victorioasă de la Lens se va întoarce negreșit pentru cantonamentul de iarnă în împrejurimile Parisului și putea foarte bine asedia și tăia, într-o bună dimineată, aprovizionarea orașului Paris. Nu puteam ignora faptul că același Parlament care înghesuia acum Curtea, ar fi fost în stare să intenteze proces celor care s-ar gîndi să ia unele precauții pentru a-l împiedica să fie oprimat. Știam că existau foarte puțini oameni în acea adunare care să nu se sperie de o astfel de presupunere și poate și mai puțini care să fie demni să le-o încredințezi. Aveam, de asemenea, pilde mărețe despre nestatornicia poporului și multă averșune innăscută față de mijloacele violente care sînt adesea necesare pentru a-l face să fie statornic.

Saint-Ibar, ruda mea, om de spirit și de inimă, dar foarte capricios, și care nu-i prețuia pe oameni decît dacă erau rău văzuți de Curte, stărui să iau legătură cu Spania, cu care el avea relații strînse prin intermediul contelui de Fuensaldagne¹, căpitan-general în Țările-de-Jos, sub arhiduce². Îmi dădu chiar și o scrisoare plină de oferte, pe care n-am vrut s-o primesc. I-am răspuns prin simple amabilități și, după mari și profunde reflecții, am luat hotărîrea să le arăt prin Saint-Ibar — spaniolilor — fără să mă angajez însă cu nimic față de ei, că eram foarte hotărît să nu suport ca Parisul să fie oprimat; că voiam să îndemn Parlamentul să-și mai măsoare puțin pre-

¹ *Alfonso-Perez de Vivero, conte de Fuensaldagne, mort în 1661.*

² *Leopold-Wilhelm, arhiducele Austriei.*

tențiile ; și că așteptam reîntoarcerea domnului Prinț cu care mă aveam foarte bine și căruia nădăjduiam să-i pot arăta și întinderea răului și necesitatea leacului. Ceea ce mă făcu să cred că aş putea avea timp pentru acest lucru era faptul că vacanța Parlamentului era foarte aproape ; eram convins că, din această pricină, Parlamentul nu se va mai aduna și, prin urmare, Curtea nemaifiind presată de deliberări, se va cădea și dintr-o parte și din cealaltă, la un fel de pace care, menajată cu chibzuință de domnul Prinț ce era așteptat din săptămână în săptămână, putea statornici liniștea publicului și siguranța particularilor.

Dar impetuoșitatea Parlamentului îmi dădu peste cap aceste planuri ; căci de îndată ce isprăvi de făcut regulamentul pentru plata rentelor de la Primărie și discursurile pentru anularea unui sfert din impozite și a împrumuturilor tuturor slujbașilor, Parlamentul ceru — sub pretextul nevoii pe care-o avea de a lucra la tarif — continuarea adunărilor chiar și în timpul vacanței ; regina fu de acord să mai lucreze încă cincisprezece zile, fiindcă fusese înștiințată că dacă nu-i acorda acest drept avea să și-l ia el singur. Am depus toate eforturile ca să preîntâmpin această lovitură, și i-am convins și pe Longueil și pe Broussel ; dar Novion, Blancménil și Viole, la care ne aflam la unsprezece noaptea, spuseră că Parlamentul îi va socoti trădători pe toți cei care vor face o astfel de propunere ; și cum eu insistam, Novion intră la bănuieli ca nu cumva să fiu eu însumi înțeles cu Curtea. N-am dat nici un semn că aş fi remarcat acest lucru. Dar mi-am reamintit de predicatorul protestant din Geneva care-l bănuise pe amiralul Coligni, șeful partidului hughenot, de a se fi spovedit unui cordelier din Niort. După ce am ieșit de la conferință, i-am spus rîzînd acest lucru, președintelui le Cogneux, tatăl celui pe care-l vedeți astăzi. Acest om, care era nebun, dar care avea mult spirit și care, fiind,

în Flandra, ministrul lui Monsieur, cunoștea mult mai bine lumea decât alții, îmi răspunse :

— Nu-i cunoști pe oamenii noștri... Pun rămășag că acest prost (și mi-l arată pe Blancménil) crede că a fost la o adunare de vrăjitoare, fiindcă l-a apucat aici ora unsprezece noaptea !

Dacă aș fi pus rămășag cu el, ar fi câștigat, căci Blancménil, înainte de a ieși, ne-a declarat că nu va mai participa la astfel de conferințe particulare care miroseau a facțiune și a complot, că un magistrat trebuia să-și spună părerea despre florile de crin, așa cum îl obligau ordonanțele.

Iată canavaua pe care Blancménil a brodat nenumărate impertinențe de această natură despre care am ținut să vă vorbesc în treacăt, ca să vă arăt că în partide e mult mai greu să trăiești alături de cei care fac parte din ele, decât să acționezi împotriva celor din opoziție.

Regina, care crezuse că vacanța avea să scadă cu câteva grade fierbințeala spiritelor și care din această pricină tocmai îl asigurase pe primarul Parisului că zvonurile care circulau cum că voia să-l scoată pe rege din Paris, erau false, regina zic, se neliniști și-l duse pe rege la Ruel. Nu mă îndoiam câtuși de puțin că își făcuse planul să ia prin surprindere Parisul, într-adevăr uluit de plecarea regelui ; eu însumi am văzut a doua zi cât de consternate erau pînă și spiritele cele mai încinse din Parlament. Ceea ce spori această consternare fu vestea că în același timp Erlac ¹ trecuse riul Somme cu patru mii de germani și cum în răzmerițele populare o veste proastă nu vine niciodată singură, se mai difuzară cinci sau șase de aceeași natură care mă făcură să-mi dau seama că-mi va fi mult mai greu să susțin spiritele decât îmi fusese să le rețin.

N-am fost niciodată în viața mea mai încurcat ca în această ocazie. Vedeam primejdia în toată întinderea ei

¹ *Jean-Louis, baron de Erlach* (1595—1650), maior general al armatei waimarienilor.

și nu vedeam nimic prin care s-o înlătur și care să nu mi se pară cumplit.

Dar iată că soarta m-a ajutat. Regina l-a arestat pe Chavigni și l-a trimis la Havre-de-Grâce. Am profitat de acest moment pentru a-l ațîța pe Viole, prietenul său intim, care era nemaipomenit de timid. I-am arătat că de fapt el era cel pierdut și nu Chavigni pentru că toată lumea își închipuia că el, Viole, îl împinsese să facă ceea ce făcuse ; că era limpede că regele nu plecase din Paris decît ca să atace orașul ; că vedea și el, ca și mine, deznadejdea oamenilor ; că dacă vor fi lăsați să se prăbușească, nu se vor mai ridica niciodată ; că trebuiau susținuți ; că putea acționa cu succes în rîndurile norodului ; că mă adresam lui ca omului în care aveam cea mai mare încredere și pe care-l stimam cel mai mult, rugîndu-l să acționeze de acord cu mine, în Parlament ; că părerea mea era că Parlamentul nu trebuia să se înmoaie în acel moment, dar cum îl cunoștea și el destul de bine, știa că avea nevoie să fie îmboldit într-o conjunctură în care se părea că plecarea regelui îl lovise prea tare și-i amortise simțurile ; că un cuvînt spus în acest sens va avea în mod negreșit un efect bun.

Aceste motive, adăugate la insistențele lui Longueil, care mi se alăturase, îl înfuriază — după îndelungi proteste — pe președintele Viole și-l obligară să facă — tocmai din pricina fricii sale innăscute — una dintre cele mai cutezătoare acțiuni de care s-a auzit vreodată vorbindu-se. Așteptă pînă ce președintele Mesmes prezentă, în Parlament, comisia pentru Camera de Justiție¹, ca să spună ceea ce convenisem împreună și anume că existau treburi mult mai presante decît Camera de Justiție ; că circula zvonul că Curtea voia să asedieze Parisul, că trupele

¹ Instituită în virtutea unei autorizații regale din 14 iulie, în vederea urmăririi perceptorilor și financiarilor.

se și îndreptaseră spre el, că cei mai buni slujitori ai răposatului rege¹ erau închiși, că socotea că e de datoria lor să fie împotriva unor astfel de planuri vătămătoare ; că el nu se putea abține să nu arate Parlamentului câtă nevoie era ca acesta s-o roage, foarte umil, pe regină să-l aducă pe rege înapoi la Paris ; și pentru că toată lumea știa cine era autorul tuturor acestor nenorociri, să-i roage pe domnul de Orléans și pe slujitorii coroanei să vină la Parlament ca să delibereze acolo asupra hotărârii date în 1617, cu ocazia mareșalului d'Ancre, prin care se interzicea străinilor să ia parte la cîrmuirea regatului². Această coardă ni s-a părut pînă și nouă, prea întinsă ; dar era nevoie să fie așa pentru a-i deștepta sau mai curînd pentru a-i ține treji pe niște oameni pe care frica i-ar fi aruncat foarte ușor în amorteală.

Reacția care urmă propunerii lui Viole fu de neînchipuit : la început, ea îi înfricoșă pe oameni ; pe urmă îi bucură ; apoi îi însufleți. Nu se mai gîndiră decît cum să-l aducă înapoi pe regele plecat din Paris ; nu se mai gîndiră decît cum să facă față trupelor. Blancménil, care de dimineată mi se păruse un om mort, îi spuse pe nume cardinalului care pînă atunci nu fusese desemnat decît sub titlul de ministru. Președintele Novion izbucni în niște înjurături cumplite împotriva lui ; și Parlamentul dădu — cu bucurie chiar — o hotărîre prin care se ordona să fie adresate reginei rugăminți umile ca să-l aducă pe rege la Paris și să poruncească retragerea trupelor din vecinătatea orașului ; că prinții, ducii și pairii vor fi rugați să vină în Parlament ca să delibereze acolo ce era de făcut pentru binele Statului și că primarul orașului Paris și magistrații municipali să fie chemați ca să primească ordine privind siguranța orașului.

¹ E vorba de Ludovic al XIII-lea.

² Străinul la care se gîndea Retz era Mazarin ; numai că acesta fusese naturalizat prin niște scrisori regale în aprilie 1639 (n.ed.fr.).

Primul președinte, care pleda întotdeauna cu vigoare pentru interesele Parlamentului, dar care în fond apăra interesele Curții, îmi spuse în clipa când ieși din palatul legislativ :

— Nu-i admiri pe acești oameni ? Au dat o hotărîre care poate foarte bine să ducă la un război civil ; și pentru că nu l-au nominalizat în ea pe cardinal așa cum au vrut Novion, Viole și Blancménil, cred că regina va face ea acest lucru !

Președintele le Cogneau, pe care l-am găsit la primul președinte, mi-a spus în șoptă :

— N-am nădejde decît în dumeata ; dacă nu acționezi în secret, vom fi spînzurați cu toții !

Acționam, într-adevăr, căci lucrasem toată noaptea cu Saint-Ibar, la un raport cu care urma să-l trimit la Bruxelles ca să trateze cu contele de Fuensaldagne și să-l determine să ne vină în ajutor, în caz de nevoie, cu armata Spaniei. Nu-l puteam asigura de asentimentul Parlamentului ; dar mă angajam ca în cazul în care Parisul ar fi fost atacat și Parlamentul s-ar fi supus, să iau atitudine și să determin și poporul să ia atitudine. Prima lovitură era sigură ; dar ar fi fost foarte greu de susținut fără Parlament. Vedeam bine acest lucru ; dar vedeam și mai bine că există conjuncturi în care prudența însăși ordonă să nu consultăm decît capitolul accidentelor.

Saint-Ibar își și pusese cizmele ca să plece, cînd iată-l pe domnul de Châtillon sosind la mine ; intrînd, îmi spuse că domnul Prinț, de care tocmai se despărțise, trebuia să se ducă a doua zi la Ruel. Nu mi-a fost prea greu să-l determin să vorbească, pentru că-mi era prieten și rudă ; în plus, îl ura cumplit pe cardinal. Îmi spuse că domnul Prinț era cumplit de furios pe Mazarin ; că era convins că va duce Statul de ripă, dacă era lăsat să acționeze după capul lui ; că avea motive personale foarte

puternice să se plîngă de el¹; că descoperise, în armată, că Mazarin îl corupsese pe marchizul de Noirmoutier² cu care purta o corespondență cifrată, ca să fie avertizat de orice ar fi fost în dauna sa. În sfîrșit, din tot ce mi-a spus Châtillon, am aflat că domnul Prinț n-avea nici un fel de înțelegere ascunsă cu Curtea. După cum vă puteți închipui, n-am mai șovăit nici o secundă: i-am spus lui Saint-Ibar să-și scoată cizmele, fapt care l-a înfuriat și, deși mă hotărîsem să fac pe bolnavul, ca să nu fiu obligat să mă duc la Ruel, unde nu mă socoteam în siguranță, am luat hotărîrea să ajung acolo, imediat după ce ar fi sosit domnul Prinț. Nu-mi era teamă că voi fi arestat atît pentru că Châtillon mă asigurase că astfel de mijloace extreme erau departe de el, cît și pentru că aveam suficiente motive să mă bucur de onoarea prieteniei sale. [...]

Regina mă trată nemaipomenit de bine. Tocmai oferea o gustare lingă grotă. Nu oferi decît Prințesei-mame, domnului Prinț și mie chitre din Spania care-i fuseseră aduse chiar atunci. Cardinalul mă copleși cu politeturile; am remarcat însă că era foarte atent să vadă cum mă va trata domnul Prinț. El nu făcu decît să mă îmbrățișeze cînd trecu în grădină și, după ce făcu un tur pe alee, îmi spuse în șoaptă:

— Miine la șapte voi fi la dumneata; la palatul Condé va fi prea multă lume.

Veni într-adevăr și de îndată ce se află în grădina arhiepiscopiei îmi porunci să-i arăt adevărata stare a lucrurilor și tot ce gîndeam eu. Pot, și trebuie să vă spun, de dragul adevărului, că nu doream nimic altceva decît ca discursul pe care i l-am ținut și pe care l-am rostit mai mult cu inima decît cu gura, să fi fost tipărit și supus

¹ Unul din motivele acestei uri era că Mazarin întîrzia prea mult cu mareașatul lui Châtillon (n.ed.fr.).

² *Louis al II-lea, marchiz, apoi duce de Noirmoutier* (1612—1660).

judecății celor trei corpuri legiuitoare, adunate : sigur că ar fi găsit multe cusururi expresiilor mele ; dar cutez să vă asigur că sentimentele nu mi le-ar fi putut condamna. Am convenit că-l voi înghesui pe cardinal prin intermediul Parlamentului, că-l voi duce noaptea, într-o trăsură necunoscută, pe domnul Prinț, la Longueil și la Broussel ca să-i asigure că nu vor fi părăsiți la nevoie ; că domnul Prinț îi va da reginei toate dovezile de supunere și de atașament și că le va drege cu grijă pe cele din care lăsase să transpară nemulțumirea lui împotriva cardinalului ; că se va strecura în sufletul reginei și o va determina — pe nesimțite — să-i primească și să-i urmeze sfaturile ; că la început se va preface că-i dă dreptate în orice, și că, puțin câte puțin, va încerca s-o obișnuiască să asculte adevărurile la care nu voise niciodată să-și plece urechea ; că animozitatea poporului crescînd și deliberările Parlamentului continuînd, se va preface că cedează, împotriva înclinației sale, și din pură necesitate ; și că lăsîndu-l astfel pe cardinal mai curînd să alunece decît să cadă, se va trezi — prin regină — stăpîn pe cabinet, iar prin starea lucrurilor și prin slujitorii pe care-i avea, stăpîn al norodului.

Cum regina nu plecase din Paris decît ca să aștepte, în libertate, reîntoarcerea trupelor cu care plănuia să înfrunte sau să înfometeze orașul (e sigur că s-a gîndit și la una și la alta), cum regina, zic, nu plecase decît cu acest gînd, ea n-a mai cruțat Parlamentul cu privire la ultima hotărîre despre care v-am vorbit mai înainte și prin care era rugată să-l aducă pe rege la Paris. Le-a răspuns deci deputaților, care veniseră s-o roage acest lucru, că era foarte surprinsă și foarte mirată de rugămintea lor, că regele avea obiceiul, în toți anii, să ia aer în acel anotimp și că sănătatea lui îi era mult mai scumpă decît frica vană a poporului. Domnul Prinț, care sosi chiar în acel moment și care nu credea că Curtea va avea intenția să atace

Parisul, socoti că ar fi bine s-o potolească prin câteva dovezi pe care le-ar da reginei în legătură cu supunerea lui în fața dorințelor ei. Îi spuse deci președintelui și celor doi consilieri, care-l invitaseră să vină să-și ocupe locul în Parlament, că nu se va duce acolo și că o va asculta pe regină chiar dacă va trebui să piară. Impetuozitatea firii sale, îl făcu să se lanseze într-un discurs foarte înflăcărat, lipsit de orice chibzuință, după cum puteți lesne judeca din ceea ce v-am spus despre starea sufletească în care se afla chiar înainte ca eu să-i fi vorbit. Domnul duce de Orléans răspunse că nici el nu se va duce, fiindcă în Parlament se făcuseră propuneri foarte îndrăznețe și de nesustănut. Prințul de Conti vorbi și el în același sens.

A doua zi, avocații generali aduseră Parlamentului o hotărâre a Consiliului care o șa pe cea a Parlamentului și-i interzicea acestuia să delibereze asupra legii din 1617, împotriva ministeriatului străinilor. Parlamentul se opuse cu o căldură de neconceput, ordonă reproșuri în scris, și-l chemă pe primarul Parisului poruncindu-i să vegheze la siguranța orașului ; porunci tuturor guvernatorilor să lase trecerile libere și, chiar de a doua zi, lăsând la o parte toate celelalte afaceri, se hotărî să delibereze numai asupra legii din 1617. Toată noaptea am făcut aproape imposibilul ca să parez această lovitură, fiindcă aveam motive să mă tem că va precipita în așa hal lucrurile încît îl va angaja pe domnul Prinț, fără voia lui, în interesele Curții. Broussel îmi făgădui să facă propuneri moderate. Longueil se strădui și el în același sens ; ceilalți mă asigurară că vor face același lucru sau mă obligară să trag nădejde.

Dar a doua zi lucrurile au luat o altă întorsătură. Se încinseră și unii și alții, încă înainte de a se așeza. Acel blestemat spirit de clasă, despre care v-am mai vorbit, îi cuprinsese pe toți ; aceiași oameni care cu două zile mai înainte tremurau de o asemenea spaimă încît îmi fusese nespus de greu să-i liniștesc, acum trecuseră, dintr-o dată și fără să știe de ce, de la frica cea mai întemeiată la furia

oarbă și în așa chip încît nu numai că nu se gîndiră că generalul¹ unei armate de care erau mai speriați chiar decît de armata lui — pentru că aveau motive să creadă că era foarte pornit împotriva lor din moment ce era atît de atașat Curții — nici nu se gîndiră, zic, că acest general sosise la Paris, și dădură hotărîrea de care v-am vorbit mai sus și care o obligase pe regină să-i scoată din Paris pe micul duce de Anjou, roșu încă din pricina vărsatului de vînt și pe doamna ducesă de Orléans, bolnavă ; această hotărîre ar fi dus chiar a doua zi la izbucnirea războiului civil dacă domnul Prinț — cu care am avut în legătură cu acest lucru o a doua discuție, de trei ceasuri — n-ar fi luat hotărîrea cea mai sfîntă și mai înțeleaptă din lume. Deși foarte puțin convins de cardinal, atît în privința poporului cît și a sa, deși nemulțumit de purtarea Parlamentului cu care nu putea lua, împreună, nici o măsură, el nu șovăi nici o clipă să ia hotărîrea pe care o crezu cea mai utilă pentru binele Statului. Bătu, fără să ezite, drumul între cabinet și public, între Parlament și Curte, și-mi spuse aceste cuvinte care mi-au rămas întipărite în minte chiar în focul celei mai aprinse neînțelegeri ale noastre :

— Mazarin nu știe ce face ; dacă nu luăm măsuri, va duce Statul la pierzanie ; Parlamentul a cam luat-o razna ; dumneata ai avut dreptate, și vād și eu acest lucru. Dacă s-ar cruța, așa cum l-am sfătuit, ne-am face împreună și treburile noastre și pe cele ale publicului ; dar el se grăbește ; și dacă m-aș repezi și eu cu el, atunci mi-aș face treburile mai bine decît el ; numai că eu mă numesc Louis de Bourbon și nu vreau să zdruncin Coroana. Diavolii ăia cu bonete pătrate turbă să mă determine să fac miine război civil ; vor să se gîtuie cu mîna lor și să pună în fruntea lor și a mea un netrebnic din Sicilia² care pînă la urmă ne va spînzura pe toți !

¹ Adică prințul de Condé.

² E vorba de Mazarin.

Domnul Prinț avea într-adevăr dreptate să fie încurcat și supărat ; căci veți observa că același Broussel cu care discutase el însuși și care-mi făgăduise și mie să fie moderat în acea deliberare, fu cel care vorbi primul de hotărîre și care-mi invocă, drept scuză, minia generală pe care-o văzuse în ochii tuturor. În sfîrșit, în concluzia discuției noastre, Prințul hotărî că va pleca pe loc la Ruel ; că se va opune, cum și începuse dealtfel, proiectelor puse la cale și de acum hotărîte, de a ataca Parisul, și că-î va propune reginei ca el și ducele de Orléans să scrie Parlamentului și să-l roage să trimită deputați pentru a discuta și a încerca să remedieze lucrurile conform nevoilor Statului.

Sînt obligat să spun, de dragul adevărului, că el a fost cel care a propus acest expedient, care mie nu mi-a venit în minte. E adevărat că m-a încîntat și m-a mișcat atît de tare, încît Prințul, observîndu-mi emoția, mi-a spus cu tandrețe :

— Cît de departe ești de ceea ce gîndesc despre dumneata cei de la Curte ! Unde nu dă Domnul ca toți acei ticăloși de miniștri să aibă intenții tot atît de bune ca dumneata !

L-am asigurat pe domnul Prinț că Parlamentul nu putea decît să se bucure de cîntea pe care el și domnul de Orléans i-o vor face, scriindu-i ; dar, am adăugat că mă îndoiam — avînd în vedere înăcrirea spiritelor — că deputații vor vrea să discute cu Mazarin ; că eram convins că dacă el, domnul Prinț, putea proceda în așa fel încît să determine Curtea să nu facă un cap de țară din treaba asta și nici să condiționeze discuția de prezența acestui ministru, va avea el însuși un avantaj foarte mare, atît datorită faptului că întreaga onoare a împăcării — în care Monsieur, după obiceiul lui, nu se va băga decît ca să facă impresie — îi va reveni lui, cît și faptul că excluderea cardinalului îi va descredita la culme ministeriatul și va constitui un prealabil foarte util loviturilor pe care

domnul Prinț se pregătește să le dea cabinetului. El își înțelese foarte bine interesul ; Parlamentul răspunzînd — lui Choisi, Cancelarul lui Monsieur, și domnului de la Rivière, gentilomul de cameră al Prințului, care duseseră acolo scrisorile stăpînilor lor — că a doua zi deputații săi se vor duce la Saint-Germain ca să discute numai cu cei doi prinți, domnul Prinț se folosi în chip foarte dibaci de acest răspuns pentru a-l face pe cardinal să creadă că nu era cazul să se expună unui afront. Această lovitură a fost crudă pentru persoana unui cardinal recunoscut, după moartea răposatului rege, ca prim-ministru ; iar urmarea n-a fost mai puțin umilitoare. Președintele Viole, care ceruse din nou Parlamentului să reînnoiască legea din 1617 împotriva străinilor, sosi la Saint-Germain — unde se afla regele, venit de la Ruel — la chemarea domnului Prinț și fu admis fără contestare la discuția care avu loc acasă la ducele de Orléans ce era secondat de domnul Prinț, de prințul de Conti și de domnul de Longueville.

Cercetară aproape toate articolele propuse de Cameră în Sala Saint-Louis, și prinții aprobară multe din ele, fără obiecții. Primul președinte, plîngîndu-se de arestarea lui Chavigny, prilejui o vie contestație pentru că la răspunsul care i se dădu că Chavigni nefăcînd parte din Parlament, această treabă nu privea Compania, el răspunse că ordonanțele îi obligau să nu lase pe nimeni în temniță mai mult de douăzeci și patru de ore fără să fie interogat. Domnul Prinț, foarte încins, sări ars la aceste cuvinte care pretindeau a mărgini prea tare autoritatea regală. Viole își susținu cu tărie vorbele ; deputații, toți într-un glas, rămaseră fermi pe aceeași poziție, și a doua zi, dînd raportul în fața Parlamentului, fură lăudați pentru poziția lor. Lucrul fu spus cu atîta tărie și susținut cu atîta fermitate, încît regina fu obligată să consimtă ca în declarație să se arate că nimeni din regat, nici chiar un particular, nu va mai putea fi ținut la pușcărie mai mult de trei

zile fără să fie interogat. Această clauză a obligat Curtea să-l elibereze imediat pe Chavigni care încă nu apucase să fie interogat.

Treaba asta — care se numea „chestiunea siguranței publice” — iscă o mulțime de contradicții, ministeriatul neputându-se decide să se supună unei condiții cu totul opuse practicii sale, iar Parlamentul întâmpinând și el destulă greutate ca să slăbească hăturile unei vechi ordonanțe dată de regii noștri, la întocmirea stărilor. Alte douăzeci și trei de propuneri ale Camerei din Saint-Louis fură luate în discuție mai mult cu izbucniri între particulari decît cu contestări față de conținutul lor. Au avut astfel loc, la Saint-Germain, cinci conferințe. La prima n-au luat parte decît domnii prinți. La celelalte patru fură admiși și Cancelarul și mareșalul de la Meilleraie, care fusese făcut suprintendent în locul lui Émeri. Primul avu discuții aprinse cu primul președinte, care nutrea pentru el un dispreț ce mergea pînă la brutalitate. După fiecare conferință, Parlamentul trăgea concluzii din rapoartele deputaților săi. Ar fi prea mult și prea plicticos să vă redau toate scenele care au avut loc în fața publicului, așa că mă voi mulțumi să vă spun, în general, că Parlamentul obținînd sau mai curînd smulgînd tot ceea ce ceruse, adică restabilirea vechilor ordonanțe printr-o declarație dată în numele regelui, dar redactată și discutată de Parlament, socoti că e cazul să mai slăbească hăturile, făgăduind că nu-și va mai continua adunările.

A doua zi după ce această declarație fu publicată și înregistrată, în 24 octombrie 1648, Parlamentul intră în vacanță și regina se întoarse curînd după asta, cu regele, la Paris [...]

Declarația despre a cărei publicare vă povesteam, re-întoarcerea regelui la Paris, precum și inactivitatea Parlamentului, care se afla în vacanță, liniști pentru un moment poporul, care era atît de aprins, încît cu două sau trei zile înainte de a se înregistra declarația, fusese

pe punctul de a-i ucide pe primul președinte și pe președintele Nesmond, fiindcă Parlamentul nu delibera atât de repede cum ar fi vrut negustorii asupra impozitului pe vinul adus în oraș. Această ardoare reveni odată cu sărbătoarea sfintului Martin. Se părea că toate spiritele erau năucite și amețite de aburii culesului viilor ; ați fi putut vedea niște scene față de care cele din trecut vi s-ar fi părut niște nimicuri și niște dulci pastorale.

Nu există nimic pe lume care să nu-și aibă momentul său decisiv și capodopera unei bune cîrmuirii este să dibui și să profiți de acest moment. Dacă în răzmerițele Statelor îl scapi, riști sau să nu te mai întâlnești cu el, sau să nu-l mai observi. Există, în acest sens, mii și mii de exemple.

Cele șase sau șapte săptămîni care s-au scurs de la publicarea declarației și pînă la sfintul Martin, din 1648, ne prezintă unul care ne-a sărit în ochi. Fiecare cîștigase ceva din acea declarație, adică fiecare ar fi cîștigat dacă ar fi înțeles-o cum trebuie. Parlamentul ar fi avut onoarea de a fi restabilit liniștea. Prinții ar fi împărțit cu el această onoare și ar fi cules principalele roade — adică stima și siguranța. Poporul, iertat de mai bine de șaiszeci de milioane ¹, ar fi simțit o mare ușurare ; iar dacă Mazarin ar fi avut geniul să se arate demn, la nevoie, ceea ce de fapt constituie una dintre cele mai necesare calități ale unui ministru, și-ar fi însușit — printr-un avantaj întotdeauna nedespărțit de favoare — și-ar fi însușit, zic, cea mai mare parte a meritului acestor lucruri la care se opusese atât de tare.

Iată avantajele pe care le-ar fi avut toată lumea ; dar toată lumea pierdu aceste avantaje din niște motive atât de neînsemnate, încît dacă s-ar fi ținut seama de cele mai elementare reguli ale bunului simț, nu s-ar fi pierdut nici avantajele cele mai mărunte. Poporul, care fusese

¹ După doamna de Motteville, care se referă la o mărturisire a reginei, n-ar fi fost vorba decît de treizeci și două de milioane (n.ed.fr.).

plin de zel datorită adunărilor Parlamentului, se sperie de îndată ce le văzu încetînd la apropierea cîtorva trupe, de care era într-adevăr ridicol să se sperie, atît din pricina numărului lor mic cît și din multe alte motive. La reîntoarcerea sa, Parlamentul luă în discuție toate fleacurile care dădeau cît de cît impresia de neexecutare a declarației, cu aceeași asprime și cu aceleași formalități de parcă ar fi fost vorba sau de vreun viciu sau de vreo forcluziune¹. Domnul de Orléans își dădu seama de tot binele pe care-l putea face, ca și de o parte din răul pe care putea să-l împiedice. Dar nici unul, nici celălalt nu l-au lovit în punctul său slab — frica — cusur dominant la el, așa că nu s-a simțit destul de tulburat ca să acționeze.

Domnul Prinț văzu răul în toată întinderea lui ; dar cum virtutea lui firească era curajul, nu se temu îndeștul de el ; voia binele, dar în felul lui ; vîrsta, firea și victoriile sale nu-i îngăduiau să facă uz și de răbdare, și nu-și însuși, la vremea potrivită, acea maximă atît de necesară prinților de a privi incidentele mărunte ca pe un fel de victime ce trebuie întotdeauna sacrificate în folosul faptelor mari. Cardinalul, care nu cunoștea cum se cuvenea felul nostru de a fi, confunda zilnic cele mai importante lucruri cu cele mai neînsemnate ; a doua zi după ce declarația a fost publicată, acea declarație care era socotită — în atmosferă aceea încinsă — drept o lege fundamentală a Statului, chiar a doua zi, spun, după ce a fost publicată, a fost vătămată și denaturată prin niște articole lipsite de importanță pe care cardinalul ar fi trebuit să le respecte chiar cu ostentație, pentru a acoperi încălcarea, pe care se vedea obligat s-o facă, a legilor celor mai importante ; ca urmare a acestei comportări, imediat după ce Parlamentul se deschise și-și reluuă adunările, Camera Conturilor și Curtea Impozitelor, cărora le-a fost adusă în aceeași lună declarația spre a fi înregistrată,

¹ Decădere dintr-un drept neexercitat în termenul stabilit.

își luară libertatea să mai facă și ele niște modificări și să adauge mai multe clauze decât Parlamentul.

Curtea Impozitelor interzise între altele, sub pedeapsa cu moartea, luarea în arendă a impozitelor. Cum fu chemată la Palatul Regal să dea seamă, începu a da înapoi în legătură cu această hotărîre, îngăduind să se facă totuși împrumuturi asupra impozitelor pe termen de șase luni; Parlamentul se supără și se adună, la 30 decembrie, ca să discute în legătură cu acest lucru cît și despre faptul că se aflase că ar mai exista o declarație la Camera Conturilor care autoriza împrumuturile pe termen nelimitat.

Observați, vă rog, că, din 16 ale lunii decembrie, domnul duce de Orléans și domnul Prinț se duseseră zilnic la Parlament ca să împiedice adunările și să oblige Compania să lucreze numai prin deputați, la cercetarea articolelor declarației la care se pretindea că contravenise Mazarin; cererea le-a fost aprobată, dar după niște contestații foarte neplăcute. Domnul Prinț vorbi cu multă minie, ba se pretinse chiar că făcuse un gest cu degetul prin care se părea că amenință. Mi-a spus de multe ori după asta că nici măcar nu se gîndise la așa ceva. Ceea ce e sigur, e că majoritatea consilierilor crezură astfel, că murmururile crescură și că dacă n-ar fi sunat ceasul închiderii, lucrurile s-ar fi înrăutățit și mai mult.

A doua zi, ele pădură mai blînde — după cum v-am spus mai înainte — pentru că Parlamentul acceptă să examineze modificările aduse declarației, dar numai prin deputați, la domnul prim-președinte; această impresie de calm nu dură însă multă vreme.

Parlamentul hotărî, la 2 ianuarie, să se adune ca să treacă la executarea declarației despre care se pretindea că-i fuseseră modificate, mai ales în ultimele opt sau zece zile, mai toate articolele; în ziua de Bobotează, regina luă hotărîrea de a-l scoate din nou pe rege din Paris, la ora patru dimineța, împreună cu toată Curtea. Resorturile

particulare ale acestui eveniment, sînt destul de curioase, deşi ele au fost foarte simple.

Vă daţi suficient seama, din ceea ce v-am spus, cine erau cei ce-o îndemnau pe regină să acţioneze astfel : cardinalul, care-o călăuzea şi prinţul de Orléans, condus, la rîndu-i, de la Rivière, spiritul cel mai josnic şi mai interesat din secolul său. Iată acum şi motivele domnului Prinţ.

Neplăcerile din Parlament despre care v-am mai vorbit, începuseră să-l dezguste pe Prinţ aproape imediat după ce se înţelesese cu Broussel şi cu Longueil ; acest dezgust, împreună cu drăgălăşeniile cu care-l întîmpinase regina la întoarcerea sa, împreună cu supunerea aparentă a cardinalului şi cu înclinarea firii sale, moştenită de la tatăl şi mama sa, de a nu-i plăcea să se certe cu Curtea, atenuară cu destulă uşurinţă, în sufletul lui, nemulţumirile izvorîte din inima sa mare ; am băgat de seamă încă de la început, această schimbare ; şi m-am necăjit pentru mine, şi m-am necăjit pentru popor ; dar adevărul e că m-am necăjit mai mult pentru el însuşi. Îl iubeam pe Prinţ tot atît pe cît îl veneram, şi am văzut, dintr-o privire, prăpastia. V-aş plictisi dacă v-aş reda toate discuţiile pe care le-am avut cu el în legătură cu acest lucru. [...]

Într-una din discuţiile pe care le-am avut cu domnul Prinţ, el mi-a spus, cu minie, de două sau de trei ori, că va arăta clar Parlamentului că dacă mai continua să acţioneze aşa cum fusese obişnuit, nu-i era greu deloc să-l facă să-i vină mintea la cap. Ca să vă spun adevărul, nu m-am dat deloc înapoi să-i smulg unele mărturisiri din care să-mi fac o idee despre ceea ce gîndeau cei de la Curte ; el nu mi-a spus nimic pe faţă ; dar am înţeles destul ca să-mi confirm părerea că Curtea începuse a reveni la primul plan de a ataca Parisul. Ca să mă lămuresc şi mai bine i-am spus domnului Prinţ că Mazarin se putea foarte uşor înşela în privinţa planurilor sale şi că Parisul era o

îmbucătură greu de mistuit ; la care el mi-a răspuns cu minie :

— Fii liniștit, n-o să pună mîna pe el ca pe Dunkerque, prin atacuri și mine, ci o să-l lipsească timp de opt zile de pîinea de la Gonesse ¹.

Am băgat la cap, apoi i-am spus — nu atît pentru a afla mai mult, ci pentru a avea prilejul de a mă despărți de el — că planul de a închide drumul pîinii ar putea în-timpina unele greutăți.

— Care ? a spus el brusc. Crezi că burghezii vor ieși să se lupte ?

— Ei, domnule, dacă ar fi vorba numai de ei, lupta ar fi ușoară, am răspuns.

— Păi cine să mai fie alături de ei ? zise el. Poate dumneata, care-mi spui acest lucru !

— Ar fi un semn rău, căci ar aduce mai mult cu o procesiune a Ligii.

Printul chibzui puțin, apoi spuse :

— Să lăsăm gluma ! Ai fi destul de nebun să pornești alături de oamenii ăia ?

— Aș fi, și încă foarte mult ! Știți, domnule, că pe deasupra mai sînt și coadjutorul Parisului și prin urmare, angajat, și prin onoare și prin interes, să-l apăr. O voi sluji toată viața pe altelea voastră în tot ceea ce nu este legat de această treabă.

Am observat că această declarație îl tulburase pe Prinț ; dar se abținu și-mi spuse doar atît :

— Dacă ai să te angajezi într-o afacere proastă, am să te cînez ; dar n-am nici un motiv să mă plîng de dumneata. Așa că nu te plînge nici dumneata de mine și depune mărturia — pe care dealtfel mi-o datorezi — că, prin purtarea sa, Parlamentul m-a dispensat de toate făgăduielile făcute lui Longueil și lui Broussel.

¹ Pîinea din Gonesse era foarte apreciată la Paris. Se vindea, de două ori pe săptămînă, într-o hală specială.

După care, mă copleși cu politețuri. Se oferi chiar să mă împace cu Curtea. L-am asigurat de supunerea și de zelul meu în tot ceea ce nu va contraveni angajamentelor pe care știa că le luasem. A căzut de acord că nu mă puteam sustrage din toată treaba asta și am ieșit din palatul Condé cu sufletul tulburat, după cum vă puteți închipui și domnia voastră.

Montrésor și Saint-Ibar sosiră la mine, chiar în clipa când isprăvisem de dictat lui Laigue discuția pe care tocmai o avusesem cu Prințul, iar ei făcură tot ce era cu putință ca să mă determine să-i trimit imediat la Bruxelles. Deși îmi era nespus de greu să fiu eu primul care să vîre în treburile noastre sămînța catoliconului Spaniei¹, de nevoie m-am hotărît totuși să fac acest pas și am început a redacta instrucțiunea ce urma să cuprindă mai multe puncte principale și a cărei încheiere fu amînată pe a doua zi.

Dar iată că soarta îmi furniză, după-amiază, un mijloc mai plăcut și mai nevinovat. M-am dus, din întîmplare, la doamna de Longueville, pe care o vizitam foarte rar, fiindcă eram foarte bun prieten cu soțul ei, care nu era în cele mai bune relații cu Curtea. Am găsit-o singură; tot discutînd, se opri asupra afacerilor publice, care erau la modă. Mi se păru foarte pornită împotriva Curții. Știam, din zvonuri publice, că era și mai pornită împotriva domnului Prinț. Am pus alături ceea ce vorbea lumea cu unele cuvinte care-i scăpaseră. Știam că prințul de Conti era ca ceara în mîinile ei. Toate aceste fapte mă izbiră brusc și mă făcură să mă gîndesc la niște lucruri despre care am să vă vorbesc mai tîrziu, după ce voi încerca să vă explic puțin amănuntul pe care mă pregătesc să vi-l arăt.

¹ Adică influența spaniolă. *Satira Menipee privind virtutea catoliconului Spaniei* popularizase sensul acestui cuvînt. În farmacie, „catoliconul” era un purgativ.

Domnișoara de Bourbon ¹ nutrise cea mai tandră prietenie din lume pentru fratele ei mai mare ²; la puțină vreme după ce s-a măritat, doamna de Longueville fu cuprinsă de o furie și de o turbare împotriva lui, care întrecură orice măsură. Vă rog să credeți că nici nu-i trebuia mai mult lumii, ca să facă niște comentarii supărătoare în legătură cu o poveste ale cărei motive nu le prea avea. Nici eu nu le-am putut sesiza niciodată; dar am fost întotdeauna convins că ceea ce se spunea la Curte nu era adevărat, pentru că dacă ar fi fost adevărat că în prietenia celor doi frați ar fi existat pasiune, Prințul n-ar fi păstrat pentru soră-sa tandrețea pe care o păstrase chiar în toiul înfocatei povești cu Coligni ³. Am observat că ei nu s-au certat decît după moartea acestuia și știu, din sursă sigură, că Prințul aflase că sora lui îl iubise cu adevărat pe Coligni. Dragostea pătimasă a celui alt frate, prințul de Conti, pentru ea, dădu acestei familii un oarecare aer de incest, deși foarte nedrept, pe care toate motivele pe care vi le-am arătat mai înainte — după părerea mea, decisive — nu-l putuseră risipi.

V-am arătat că dispoziția în care am găsit-o pe doamna de Longueville mi-a oferit prilejul să mă gîndesc la o pregătire mai rapidă a apărării Parisului, mai firească și mai puțin odioasă decît cea făcută cu ajutorul Spaniei. Cunoșteam bine slăbiciunea prințului de Conti, aproape încă un copil; dar știam, în același timp, că acest copil era prinț de sînge. Nu voiam decît un nume ca să însuflețesc ceea ce fără un nume mare n-ar fi fost decît o nălucă. Răspundeam de domnul de Longueville, omul căruia îi plăceau grozav începuturile tuturor încercătu-

¹ Numele doamnei de Longueville înainte de a se mărita.

² E vorba de prințul de Condé sau, mai pe scurt, Prințul.

³ Contele de Coligni murise în mai 1644, în urma rănilor primite în decembrie 1643, în cursul unui duel cu ducele de Guise, din pricina unor scrisori compromițătoare găsite la doamna de Montbazon.

rilor. Eram foarte sigur că mareșalul de la Mothe, furios împotriva Curtii, nu se va despărți de domnul de Longueville, de care fusese atașat timp de douăzeci de ani, datorită unei pensii și datorită recunoștinței, după ce fusese făcut mareșal al Franței. Îl vedem pe domnul de Bouillon foarte nemulțumit și redus aproape la strîmtoare de situația proastă a afacerilor sale și de nedreptățile pe care i le făcea Curtea. Îi analizasem pe toți acești oameni, dar îi analizasem în vederea unei perspective îndepărtate, pentru că nici unul dintre ei n-ar fi fost în stare să înceapă piesa. Domnul de Longueville nu era bun decît pentru actul al doilea. Mareșalul de la Mothe, soldat bun, dar cu foarte puțin cumpăt, nu putea să joace rolul primului personaj. Domnul de Bouillon l-ar fi putut juca ; dar probitatea lui era mult mai problematică decît talentul său ; în plus, fusesem avertizat că soția lui, care avea o putere absolută asupra-i, era cu trup și suflet, de partea Spaniei. Așa că nu vă veți mai mira că privirile mele erau atît de vagi și de cețoase în legătură cu aceste personaje și nici că i-am strîns pe toți laolaltă — pentru a spune astfel — prin intermediul prințului de Conti, prinț de sînge și care, prin calitatea lui, împăca și apropia tot ceea ce părea mai de neîmpăcat și la unii și la alții.

De îndată ce i-am arătat doamnei de Longueville cam ce rol urma să dețină în întorsătura pe care trebuia s-o ia lucrurile, ea acceptă să intre în această afacere, cu niște manifestări de bucurie pe care nu vi le pot exprima. Am menajat, cu grijă, aceste dispoziții ; l-am înflăcărat pe domnul de Longueville, atît eu, cît și Varicarville — pensionarul lui în care avea, și pe bună dreptate, o încredere deplină — și m-am hotărît să nu mai innod nici o legătură cu Spania și să aștept ca ocaziile — pe care le socoteam a fi foarte apropiate — să-mi prilejuiască o conjunctură în care acțiunile începute să pară că vin de la alții și nu de la mine. Această hotărîre, deși contrazisă cu înverșunare de Saint-Ibar și Montrésor, a fost cea mai judicioasă ;

veți vedea, din ceea ce a urmat, că am judecat sănătos atunci când am socotit că nu era bine să precipit lucrurile, leac de două ori periculos când este aplicat pentru prima oară. Întotdeauna e nevoie de calmante care să pregătească locul ¹.

...ce-o privește pe doamna de Longueville. Vărsatul de vînt îi smulsese floarea frumuseții dintîi ; dar îi lăsase aproape întreaga strălucire ; și această strălucire, împreună cu calitatea, spiritul, melancolia care la ea avea un farmec deosebit, o făceau să fie una dintre cele mai plăcute persoane din Franța. Aș fi plasat-o cu dragă inimă între doamnele de Guémené și de Pommereu. N-am să vă spun că i-ar fi făcut plăcere. Dar vă voi spune că nu nepăsarea m-a făcut să resping acest gînd care a fost la început destul de puternic. Locul nu era liber ; dar nici slujit ca lumea nu era ; îl ocupa domnul de la Rochefoucauld ; dar el plecase în Poitou. Îi scriam zilnic doamnei cite trei-patru bilețele și primeam tot pe atîtea. Mă duceam foarte des la ea, la ora de sculare, ca să putem vorbi nestingheriți despre afaceri. Întrezăream multe avantaje, pentru că-mi dădeam seama că acesta părea a fi unicul mijloc prin care mă puteam asigura mai tîrziu de prințul de Conti. Ca să nu vă ascund nimic, am crezut că întrevăd o posibilitate și în privința doamnei. Dar prietenia strînsă care mă lega de soțul ei, a predominat atît în ceea ce privește plăcerea cît și politica.

Am continuat să strîng legăturile de afaceri cu doamna de Longueville și, prin ea, legăturile cu domnul de la Rochefoucauld, care se întoarse după trei săptămîni sau

¹ Aici, șase rînduri șterse din manuscrisul original care n-au putut fi descifrate și pe care M. A. Feuillet le dă într-o notă, fără însă să le poată garanta : „Sinceritatea care m-a obligat să vă mărturisesc greșeala mea în ceea ce o privește pe doamna de la Meilleraie, mă silește să-mi aduc, odată ajuns aici, un elogiu în ceea ce-o privește pe doamna de Longueville“ (n. ed. fr.).

o lună. Acesta îl făcu pe prințul de Conti să creadă că-l va ajuta în pasiunea ce-o nutrea pentru sora sa ; și ea și el, de comun acord, îl orbiră în așa hal încît nici după patru ani, bietul prinț nu bănuia absolut nimic.

Cum domnul de la Rochefoucauld nu făcuse prea mare vîlvă în afacerea Importanților, ba dimpotrivă, fusese acuzat că s-ar fi împăcat cu Curtea pe spinarea lor (ceea ce, așa după cum am aflat mai apoi, din sursă sigură, nu era adevărat), nu eram totuși prea mulțumit de a-l ști în acea societate. A trebuit totuși să ne obișnuim cu el. Ne-am luat însă toate măsurile. Prințul de Conti, doamna de Longueville, soțul ei și mareșalul de la Mothe se angajară să rămînă la Paris și să se declare pe față dacă ar fi fost atacați. Broussel, Longueil și Viole făgăduiră totul, în numele Parlamentului, care habar n-avea de nimic. Domnul de Retz făcu cîteva drumuri între ei și doamna de Longueville, care se afla împreună cu prințul de Conti la cură, la Noisi. Numai domnul de Bouillon nu voi pentru nimic în lume să se dea în vileag față de ceilalți : se angajă numai față de mine. Mă duceam des la el, noaptea, și doamna de Bouillon era întotdeauna de față ; dacă această femeie ar fi avut tot atîta sinceritate, pe cît spirit, frumusețe, blîndețe și virtute, ar fi fost desăvîrșită. Am fost foarte ațîțat, dar mi-a fost imposibil să-mi croiesc drum spre inima ei. Și cum ațîțarea nu m-a ținut mult, cred că aș fi mai aproape de adevăr dacă aș spune că mi se păruse doar că am fost foarte ațîțat.

După ce mi-am pregătit, după plac, defensiva, m-am gîndit să fac în așa fel — dacă era cu putință — ca nici Curtea să nu împingă lucrurile la extrem. Vă dați seama de utilitatea acestui plan, și veți fi de acord cu posibilitatea lui, cînd vă voi spune că punerea lui în practică nu s-a lovit decît de încăpățînarea cardinalului de a nu agreea o propunere — ale cărei amănunte ar fi prea lungi și prea plicticoase — vînturată acasă la Viole, unde se afla le Cogneux și mulți dintre parlamentari. Ea fu aprobată ;

și dacă Mazarin ar fi fost destul de înțelept s-o accepte și el cu bună-credință, sînt convinși că Statul ar fi susținut cheltuiala necesară și războiul civil n-ar mai fi avut loc.

Cînd am văzut că Curtea nu-și voia binele decît în felul ei, care nu era deloc bun, nu m-am gîndit decît să-i fac rău și abia în acel moment am luat hotărîrea — în-țreagă și deplină — de a-l ataca personal pe Mazarin, pentru că am socotit că neputîndu-l împiedica să ne atace, am proceda mult mai înțelept să-l atacăm noi, prin niște pregătiri care să creeze în popor o proastă impresie despre atacurile sale.

Se poate spune, pe drept, că dușmanii acestui ministru aveau un avantaj asupra lui, pe care nu-l are nimeni aproape niciodată împotriva oamenilor aflați într-un astfel de post. De obicei, din pricina puterii pe care o au, miniștrii nu sînt niciodată susceptibili de pecetea ridicolului ; cardinalul însă era, pentru că spunea prostii, ceea ce nu le stă, de obicei, în fire celor care ocupă astfel de posturi. L-am atașat pe lîngă el pe Marigni¹, care picase la țanc din Suedia, și care-mi era devotat cu trup și suflet. Cardinalul îl întrebasese pe Nouqueval, deputat în Marele Consiliu, dacă nu se credea obligat să-l asculte pe rege, în caz că regele i-ar porunci să nu mai poarte ciucuri la guler ; se folosisese prostește — după cum vedeți — de o comparație, pentru a aduce vîrba de supunerea deputaților în fața unei companii suverane. Marigni parafrază aceste cuvinte² în proză și versuri, cu vreo lună sau cinci săptămîni înainte ca regele să părăsească Parisul ; efectul acestei parafraze a fost de neconceput. M-am folosit de acest moment pentru a turna răul în cana ridicolului, ceea ce constituie amestecul cel mai periculos și de nevindecat.

¹ Jacques Carpentier de Marigni (mort în 1670), poet, autorul a numeroase mazarinade.

² A făcut o „mazarinadă“, adică un pamflet îndreptat împotriva lui Mazarin, intitulat *Parafraza lui Marigni despre ciucuri*.

Ați văzut din cele de mai sus, că și Curtea se pregătea să autorizeze împrumuturile prin declarații, adică vorbind pe față, se pregătea să autorizeze camăta printr-o lege înregistrată în Parlament, pentru că aceste împrumuturi, care se dădeau regelui — de pildă, pe impozite — nu se dădeau niciodată decît cu o camătă imensă. Demnitatea mea mă obliga să nu suport un rău și un scandal general în public. Mi-am îndeplinit, total și precis, datoria. Am pus la cale o faimoasă adunare de preoți, de canonici, de doctori, de călugări ; și fără ca măcar să fi rostit numele cardinalului în toate acele conferințe, unde dimpotrivă dădeam impresia că mă strădui să-l cruț, l-am făcut să treacă, în opt zile, drept jidovul cel mai cămătar din Europa.

Chiar atunci regele plecă din Paris și am aflat acest lucru la ora cinci dimineța, prin intendentul reginei, care mă trezi din somn ca să-mi înmîneze o scrisoare scrisă de mîna ei, scrisoare în care-mi porunceă, în termeni foarte politicoși, să mă duc în aceeași zi la Saint-Germain. Intendentul adăugă că regele tocmai se urcase în trăsură îndreptîndu-se și el într-acolo și că armatei i se poruncise să înainteze. I-am răspuns simplu că mă voi supune ordinului. Aveți într-adevăr dreptate să presupuneți că de fapt nici nu mă gîndeam la așa ceva.

Blancménil intră în odaia mea palid ca un mort. Îmi spuse că regele se îndrepta spre palatul Parlamentului, cu opt mii de călăreți. L-am asigurat că regele tocmai plecase din oraș doar cu două sute. Iată cea mai mărunță dintre prostiile care mi-au fost spuse de la ora cinci dimineța și pînă la zece. Mi s-a perindat prin față o procesiune de oameni speriați, care se credeau pierduți. Eram mai mult amuzat decît neliniștit, pentru că eram avertizat în orice clipă de ofițerii companiilor care erau de partea mea, că prima reacție a poporului, la acea veste, fusese furia, căreia frica nu-i succede decît treptat ; și știam că aveam cu ce stăvili, încă înainte de căderea nopții, această frică ; deși domnul Prinț care n-avea încredere în fratele său, îl

smulsese din pat și-l luase cu sine la Saint-Germain, nu mă îndoiam că, din moment ce doamna de Longueville rămăsese la Paris, aveam să-l revedem și pe el foarte curînd ; și asta cu atît mai repede cu cît știam că domnul Prinț — care nici nu se temea de el și nici nu-l stima, nu-și va împinge neîncrederea chiar atît de departe încît să-l aresteze. În plus, promisem în ajun o scrisoare de la domnul de Longueville, trimisă din Rouen, prin care mă asigura că va sosi chiar în aceeași seară la Paris.

De îndată ce regele a plecat, burghezii — cu de la ei putere și fără nici un ordin — puseră mîna pe Poarta Saint-Honoré ; și de îndată ce intendentul reginei a plecat de la mine, i-am cerut lui Brigalier să ocupe, cu compania sa, Poarta Conferinței¹, Parlamentul, plin de consternare, se adună imediat, și nu știu ce-ar fi făcut, atît era de speriat, dacă n-aș fi găsit mijlocul să-l însuflețesc prin propria sa spaimă. Am observat de o mie de ori acest lucru ; există unele spaime care nu se risipesc decît prin alte spaime, și mai mari. L-am rugat pe consilierul Vedeau, pe care l-am chemat la Parchetul aprozilor, să înștiințeze Compania că la Primărie sosise o scrisoare de la rege prin care acesta arăta primarului orașului și magistraților municipali motivele care-l obligaseră să plece din bunul său oraș Parisul, motive care erau, în esență, următoarele : că unii magistrați din Parlamentul său se înțeleseseră cu dușmanii Statului și că chiar conspiraseră să pună mîna pe persoana sa. Această scrisoare, pusă alături de ceea ce aflasem despre președintele Féron, primarul orașului Paris, cum că era cu totul dependent de Curte, tulbură atît de tare întregul Parlament încît acesta ceru ca scrisoarea să-i fie adusă imediat ; apoi dădu o hotărîre prin care se ordonă ca : burghezii să ia armele, porțile orașului să fie pázite ; primarul orașului și loco-

¹ Poarta Conferinței era la capătul terasei Tuileries, iar Poarta Saint-Honoré spre capătul străzii Saint-Honoré de astăzi.

tenentul civil să aibă grijă de aprovizionarea oraşului ; a doua zi să se delibereze asupra scrisorii regelui.

Vedeţi din conţinutul acestei hotărîri interlocutoare ¹ că spaima Parlamentului încă nu se risipise. Eu n-am fost prea tulburat de şovăiala lui pentru că eram convins că voi avea în curînd cu ce să-i ridic moralul.

Cum socoteam că buna purtare cerea ca primul pas, cel puţin public, de nesupunere, să vină din partea acestui corp legiuitor, care ar fi justificat-o pe cea a particularilor, am socotit că e bine să caut o formă mai atenuată de nesupunere faţă de regină şi să nu mă duc la Saint-Germain. Am pus să se înhame caii la trăsură, mi-am luat rămas bun de la toată lumea, am respins cu o fermitate demnă de admirat, toate insistenţele celor din jur ca să nu plec ; dar din nenorocire — pusă cu grijă la cale — l-am găsit la capătul străzii Neuve-Notre-Dame pe negustorul de lemne du Buisson, care se bucura de mult credit asupra porţilor Parisului. El era cu trup şi suflet de partea mea ; în ziua aceea însă era, chipurile, supărat : îl băt看 pe surugiu, îl ameninţa pe vizitiu. Poporul dînd fuga, grămadă, răsturnă trăsura ; femeile din Marché Neuf făcură, dintr-un butuc, un fel de litieră pe care mă aduseră, plîngînd şi strigînd, pînă acasă. Cred că nu vă mai îndoiiţi de felul în care a fost privită această strădanie a mea, la Saint-Germain. Le-am scris reginei şi domnului Prinţ exprimîndu-le durerea pe care o simţeam de a nu fi izbutit în încercarea mea. Prima îi răspunse cavalerului de Sévigné, care-i dusesese scrisoarea mea, cu o trufie plină de dispreţ ; al doilea nu se putu abţine — cîinîndu-mă — să nu-şi arate minia. La Rivière izbucni în glume deşucheate împotriva mea, iar cavalerul de Sévigné văzu clar că şi unii şi alţii erau convinşi că a doua zi ne vor pune laţul de gît.

¹ Adică o hotărîre care prejudeca fondul problemei ; în sens etimologic înseamnă ; a aprecia prematur.

N-am fost prea tulburat de amenințările lor ; am fost însă tulburat de o veste, pe care am aflat-o în aceeași zi, cum că domnul de Longueville care — așa cum v-am spus — se întorcea de la Rouen, unde făcuse o călătorie de zece ori douăsprezece zile, aflind, la șase leghe de Paris, cespse plecarea regelui, se îndreptă brusc spre Saint-Germain. Doamna de Longueville era sigură că Prințul îl atrăsese de partea lui și că astfel prințul de Conti avea să fie în mod sigur arestat. Mareșalul de la Mothe îi declară de față cu mine că va face, fără excepție, tot ceea ce-i va porunci domnul de Longueville fie pentru, fie împotriva Curții. Domnul de Bouillon îmi reproșă, la rîndu-i, că niște oameni, de care-l asiguraseram tot timpul, se purtau cu totul altfel de cum îl asiguraseram eu de o mie de ori. Judecați, vă rog, încurcătura mea, care era cu atît mai mare, cu cît doamna de Longueville începu să protesteze că nu primise pînă atunci nici o scrisoare de la domnul de la Rochefoucauld, care plecase și el, la două ceasuri după rege, ca să-l încurajeze și să-l aducă îndărăt pe prințul de Conti.

Saint-Ibar trecu din nou la atac pentru a mă obliga să-l trimit fără amînare la contele de Fuensaldagne. N-am fost de părerea lui și am hotărît să-l trimit la Saint-Germain pe marchizul de Noirmoutier, care se împrietenise de cîtva timp cu mine, ca să aflu, prin el, la ce ne puteam aștepta din partea domnului de Longueville și a prințului de Conti. Doamna de Longueville fu de aceeași părere, și Noirmoutier plecă pe la șase seara.

A doua zi dimineața, la 7 ianuarie, deci a doua zi după Bobotează, la Sourdière, locotenent în garda Parlamentului, intră în Parchetul avocaților generali ¹ și le dădu un ordin regal, adresat lor, prin care regele le porunceă să aducă Parlamentului la cunoștință că-i ordona să se ducă la Montargis și să aștepte acolo ordinele sale. În mîinile lui

¹ Acesta era, în organizarea juridică, organul ministerului public (n.ed.fr.).

Sourdière se mai afla și un pachet sigilat, pentru Parlament, precum și o scrisoare pentru domnul președinte. Cum nu era cazul să mă îndoiesc în privința conținutului pachetului, lesne de ghicit din conținutul scrisorii adresată avocaților generali, am socotit că ar fi mult mai respectuos să nu se deschidă un pachet trimis de cei față de care se hotărîse mai înainte să nu ne supunem. L-am înapoiat, deci, fără să-l desfac, lui Sourdière, și s-a hotărît ca avocații generali să fie trimiși la Saint-Germain pentru a o asigura pe regină de supunerea Parlamentului și pentru a o ruga să-i permită să se justifice pentru calomnia din ajun, iscată de scrisoarea trimisă primarului Parisului. Ca să-și apere demnitatea, Parlamentul adăugase în hotărîre că regina era foarte umil rugată să binevoiască a-i numi pe calomniatori, pentru a se proceda împotriva lor conform rigorilor legii. Adevărul este că ne-am izbit de mari dificultăți pentru a insera această clauză, că tot Parlamentul a fost atît de consternat, încît Broussel, Charton, Viole, Loisel, Amelot și alți cinci, de ale căror nume nu-mi mai aduc aminte, și care deschiseseră ședința cerînd îndepărtarea lui Mazarin, n-au mai fost urmați de nimeni, ba chiar au fost tratați drept violenți.

Camera Conturilor primi în aceeași zi un decret regal prin care i se ordona să se ducă la Orléans, iar Marele Consiliu primi porunca să plece la Mantes. Prima își trimise deputații ca să protesteze ; al doilea fu gata să se supună, dar Parisul refuză să-i elibereze pașapoartele. E lesne de conceput starea în care m-am aflat toată ziua aceea, care mi s-a părut efectiv cea mai cumplită din toate prin care trecusem pînă atunci, în viața mea. Spun pînă atunci, căci după aceea am mai trecut și prin altele și mai neplăcute. Vedeam Parlamentul pe punctul de a se înmuia, și mă vedeam astfel obligat sau să îndur împreună cu el jugul cel mai rușinos din lume și chiar cel mai periculos, în ce mă privea, sau să mă erijez, pur și simplu, în tri-

bun al poporului, hotărîre — dintre toate — cea mai puțin sigură și cea mai lașă ori de cîte ori nu are acoperire.

Slăbiciunea domnului prinț de Conti, care se lăsase dus ca un copil de fratele său, cea a domnului de Longueville, care în loc să vină să-i asigure pe cei față de care era angajat, se dusesese să-și ofere serviciile reginei, declarația domnilor de Bouillon și de la Mothe, dezamăgisera grozav acest tribunal. Imprudența lui Mazarin însă îl făcu să-și vină în fire. Cardinalul o determină pe regină să refuze să-i asculte pe avocații generali ; ei se întoarseră în aceeași seară la Paris, convinși că Curtea voia să împingă lucrurile la extrem.

Toată noaptea m-am văzut cu prietenii mei ; le-am împărtășit veștile pe care le promisem de la Saint-Germain și anume că domnul Prinț o asigurase pe regină că va cuceri Parisul în cincisprezece zile și că domnul Le Tellier — care fusese procurorul regelui la Châtelet și care, din acest motiv, cunoștea bine administrația orașului — răspunsese că închiderea a două piețe va înfometa Parisul. Am aruncat, astfel, în treacăt, părerea imposibilității împăcării, care într-adevăr nu era decît reală.

A doua zi dimineată, avocații regelui raportară refuzul audienței lor ; disperarea puse stăpînire pe toate sufletele și le făcu să dea, într-un singur glas, afară de Bernai, mai mult bucătar decît consilier, acea faimoasă hotărîre din 8 ianuarie 1649, prin care cardinalul Mazarin a fost declarat dușman al regelui și al Statului, perturbator al liniștii publice, poruncind tuturor supușilor regelui să se arunce asupra lui.

După-amiază, se institui poliția generală alcătuită din deputații Parlamentului, ai Camerei Conturilor, ai Curții Impozitelor, din domnul de Montbazon, guvernator al Parisului, din primarul orașului și din magistrații municipali precum și din comunitățile celor șase corpuri ale negustorilor. S-a hotărît ca primarul Parisului și magistrații municipali să elibereze un mandat pentru a ridica patru

mii de călăreți și zece mii de pedestrași. În aceeași zi Camera Conturilor și Curtea Impozitelor trimiseră deputați la regină ca s-o roage să-l readucă pe rege la Paris. Orașul trimise și el deputații în același scop. Cum Curtea încă era convinsă că Parlamentul se va înmuia, fiindcă ea nu aflate încă vestea hotărîrii, răspunse cu multă trufie deputaților. Domnul Prinț se mînie chiar foarte tare împotriva Parlamentului, de față cu regina, în timp ce-i vorbea lui Amelot, primul președinte al Curții Impozitelor, iar regina răspunse tuturor reprezentanților acelor Corpuri că nici regele, nici ea nu se vor întoarce pentru nimic în lume la Paris cîtă vreme Parlamentul nu va pleca.

A doua zi dimineată, adică în 9 ianuarie, municipalitatea primi o scrisoare de la rege prin care i se porunceă să aducă Parlamentul la ordine și să-l oblige să plece la Montargis. Domnul de Montbazon, asistat de Fournier, primul magistrat municipal, de un alt magistrat și de patru consilieri ai orașului, aduseră scrisoarea Parlamentului; totodată, susținură că nu vor mai primi ordine decît de la acesta, care porunci în aceeași dimineată, să se adune fondurile necesare pentru recrutări.

După-amiază se ținu adunarea administrației generale în care toate Corpurile orașului și toți coloneii și căpitani de cartiere jurară să fie uniți întru apărarea comună. Veți crede că aveam toate motivele să fiu satisfăcut de starea lucrurilor, care nu-mi mai îngăduia să cred că voi fi abandonat; veți fi și mai convinsă de acest lucru cînd vă voi spune că marchizul de Noirmoutier m-a asigurat, chiar a doua zi după ce a sosit de la Saint-Germain, că prințul de Conti și domnul de Longueville erau de partea noastră și că ar fi sosit mai de mult la Paris, dacă n-ar fi socotit că trebuie să-și asigure cît mai bine plecarea de la Curte, nemaierătîndu-se pe acolo cîteva zile. Domnul de la Rochefoucauld îi scrisese și el același lucru doamnei de Longueville.

Veți crede, desigur, că toată această afacere era în perfectă regulă. Trebuie totuși să vă mărturisesc că aceeași stea care mi-a semănat pietre pe toate drumurile pe unde am trecut, mă făcu să îmi întâlnesc și pe acesta — care părea atât de deschis și de neted — unul din cele mai mari obstacole și una din cele mai mari încurcături pe care le-am întâlnit în cursul vieții mele.

În după-amiaza zilei despre care v-am vorbit, și care era ziua de 9 ianuarie, domnul de Brissac, care se însurase cu verișoara mea ¹, dar cu care nu eram în relații prea strînse, veni la mine acasă și-mi spuse rîzînd :

— Facem parte din aceeași tabără ; vin să slujesc Parlamentul !

Am crezut că domnul de Longueville, cu care se înrudea de aproape prin soția acestuia, l-o fi angajat și, ca să mă lămuresc cum stau lucrurile, am încercat să-l trag de limbă, fără să-i mărturisesc însă ceva. Am aflat că nu știa nimic nici despre domnul de Longueville, nici despre prințul de Conti, că fiind nemulțumit de cardinal și încă și mai nemulțumit de mareșalul de la Meilleraie, cumnatul său, venise să-și caute norocul într-un partid unde credea că înrudirea dintre noi ar putea să-i fie de folos. După o discuție de mai puțin de un sfert de ceas, văzu pe fereastră că mi se puneau caii la trăsură.

— Ah ! Dumnezeuule, spuse, nu ieși ; domnul de Elbeuf ² va fi aici într-o clipă.

— Ce face aici ? Nu era la Saint-Germain ?

— Era, răspunse cu răceală de Brissac ; dar cum n-a mai găsit nimic de mîncare la prînz, a venit să vadă dacă nu va putea lua cina la Paris. De pe podul Neuilly, unde l-am întâlnit, și pînă la Croix-du-Tiroir, unde l-am lăsat,

¹ E vorba de *Louis de Cosé, duce de Brissac*, mort în 1661 și care s-a însurat cu verișoara lui Retz, cea fostă domnișoară de Sceaux căreia îi făcuse el curte în tinerețe.

² Charles de Lorena, prinț de Harcourt, duce de Elbeuf (1596—1657).

s-a jurat de peste zece ori că el va proceda mai bine decît procedase vărul său, domnul de Maine, pe vremea Ligii.

Vă dați seama de încurcătura mea. Nu cutezam pentru nimic în lume să mărturisesc că-i așteptam pe domnul prinț de Conti și pe domnul de Longueville, de frică să nu fie arestați la Saint-Germain. Vedeam un prinț din casa de Lorena, al cărui nume a fost întotdeauna agreat la Paris, gata să se declare și să fie declarat general al trupeilor Parisului, care încă n-aveau general și care aveau o nevoie presantă de unul. Știam că mareșalul de la Mothe — care nu avea încredere în nehotărîrea înăscută a domnului de Longueville, nu va face un pas pînă nu-l va vedea ; nu mă puteam, de asemenea, îndoi, că domnul de Bouillon nu avea să adauge și prezența domnului de Elbeuf — foarte suspect, tuturor celor care-l cunoșteau, la capitolul probității — motivelor pe care le tot găsea de a nu acționa în absența prințului de Conti. Nu vedeam nici un remediu. Primarul Parisului era — în adîncul inimii — cu totul supus Curții și nu puteam ignora acest lucru. Primul președinte nu era sclavul ei, ca celălalt, dar era și el tot de partea Curții ; în plus, chiar dacă aș fi fost atît de sigur de ei ca de mine însumi, tot nu le-aș fi putut propune nimic într-o conjunctură în care poporul furios nu putea să nu se atașeze de primul om ieșit în cale și care ar fi considerat drept minciună și drept trădare orice s-ar fi spus, cel puțin în mod public, despre un prinț care n-avea din măreția predecesorilor săi decît niște maniere foarte afabile ; iată de fapt lucrul de care mă temeam cel mai tare în acel moment. Pe deasupra, nu cutezam să mă asigur pe deplin că prințul de Conti și domnul de Longueville ar putea să vină atît de repede cum mă asiguraseră.

Îi scrisesem, în ajun, celui de al doilea, parcă dintr-un fel de presimțire, că-l rugam să considere că pînă și cele mai mici clipe erau prețioase și că întîrzierea, chiar întemeiată, este totdeauna periculoasă la începutul unor fapte mari. Presupunînd chiar că ar fi venit în cîteva minute,

soseau după un om care avea spiritul cel mai prefăcut din lume, și care nu va întârzia să semene în sufletul poporului neîncrederea, destul de lesne de semănat, fiind vorba de fratele și de cumnatul domnului prinț de Condé. Într-adevăr, ca să mă consolez și ca să iau o hotărîre în urma acestor reflecții, nu mai aveam la dispoziție decît două minute sau poate cel mult un sfert de ceas. Acest sfert de ceas nici n-apucase să treacă, și domnul de Elbeuf și intră în odaia mea, rostind tot ceea ce-i putuse sugera linguşeala casei de Guise. În dosul lui i-am văzut pe cei trei fii ai săi, care nu fură tot atît de elocvenți, dar care mi se părură a fi fost foarte bine instruiți. Am răspuns la complimentele lor cu mult respect și cu tot ceea ce putea să-mi mascheze jocul. Domnul de Elbeuf îmi spuse că de la mine avea să se ducă la Primărie ca să-și ofere serviciile, la care eu i-am răspuns că socoteam că Parlamentul i-ar fi mult îndatorat dacă s-ar adresa a doua zi direct Camerelor adunate ; dar el rămase la ideea lui, deși venise să mă asigure că ținea cu tot dinadinsul să-mi urmeze sfaturile.

De îndată ce s-a urcat în trăsură, i-am scris cîteva rînduri lui Fournier, primul magistrat municipal, care-mi era prieten, ca să aibă grijă ca Primăria să-l trimită pe domnul de Elbeuf la Parlament. Apoi le-am cerut preoților care-mi erau mai apropiați, să semene — prin eclezias-tii lor — neîncrederea în rîndurile poporului, cu privire la înțelegerea dintre domnul de Elbeuf și abatele de la Rivière. Am alergat toată noaptea — deghizat și pe jos — ca să-i înștiințez pe cei din Parlament — față de care nu cutezam să-mi deschid inima în legătură cu prințul de Conti și cu domnul de Longueville — să nu se încreadă într-un om a cărui bună-credință era îndoielnică și care lăsa să i se vadă limpede intențiile față de Parlament, deoarece se adresase mai întîi Primăriei, urmărind astfel să o dezbine de Parlament. Cum voisem să cîștig timp sfătuiindu-l să aștepte pînă a doua zi, înainte de a se pre-

zența la Primărie, mă hotărîsem, ca de îndată ce voi vedea că nu-mi urmează sfatul, să mă folosesc împotriva lui chiar de pasul pe care-l va face ; am observat că izbutisem să impresionez mulți oameni. Dar cum nu puteam vedea decît puțini oameni în scurtul răstimp pe care-l aveam, și cum, în plus, necesitatea unui șef care să comande trupele nu mai suferea nici o amîinare, am observat că vorbele mele mișcau mai mult spiritele decît inimile și, ca să vă spun adevărul, eram foarte încurcat, cu atît mai mult cu cît fusesem înștiințat că domnul de Elbeuf își cunoștea foarte bine interesele.

Președintele le Cognieux — cu care se certase foarte tare cînd fuseseră amîndoi cu Monsieur, la Bruxelles, și cu care Elbeuf se credea împăcat, îmi arată un bilețel pe care acesta îl scrisese la poarta Saint-Honoré cînd intrase în oraș, și care cuprindea aceste cuvinte : „*Trebuie să mă duc să-i prezint omagii coadjutorului ; peste trei zile îmi va aduce el mie omagii*“. Biletul era semnat : „*Un prieten de inimă*“. N-aveam nevoie de această dovadă ca să știu că nu mă iubea. Și eu mă certasem odinioară cu el ; la un bal, la doamna de Perroché, îl rugasem, un pic cam brusc, să tacă, fiindcă mi se păruse că-l cam lua peste picior pe domnul conte ¹ pe care-l ura cumplit, fiindcă, pe vremea aceea, erau amîndoi îndrăgostiți de doamna de Montbazon.

După ce-am alergat prin oraș pînă pe la ora două noaptea, m-am întors acasă aproape hotărît să mă declar în mod public împotriva domnului de Elbeuf, să-l acuz de înțelegere cu Curtea, să determin poporul să ia armele și să-l iau prizonier pe Elbeuf sau cel puțin să-l determin să plece din Paris. Simțeam că poporul avea încă destulă încredere în mine pentru a-l putea convinge, în mod judicios, de aceste acțiuni ; dar trebuie să vă mărturisesc că primejdia era mare, datorită unor circumstanțe numeroase și mai

¹ E vorba de contele de Soisson.

ales datorită răscolei care putea să fie mare într-un oraș luat cu asalt, înconjurat încă de oștile regelui său.

În vreme ce mi se învîrteau prin cap toate aceste gînduri — cam agitate, după cum vă puteți imagina — mi se spuse că domnul cavaler de la Chaise, devotat domnului de Longueville, era la ușa odăii mele. Intrînd, acesta strigă :

— Scoală-te, domnule ! Domnul prinț de Conti și domnul de Longueville sînt la Poarta Saint-Honoré ; iar poporul — care strigă și care susține că vin să trădeze orașul — nu vrea să-i lase să intre !

M-am îmbrăcat în grabă, l-am luat pe bătrînul Broussel cu mine, am poruncit să se aprindă opt sau zece făclii și ne-am dus, cu tot acel echipaj, la poarta Saint-Honoré. Pe stradă, ne-am întîlnit cu atîta lume încît abia am putut străbate prin mulțime ; se făcuse ziuă cînd am poruncit să se deschidă poarta, fiindcă ne-a trebuit o mulțime de timp pînă ce am liniștit spiritele care erau de o neîncredere de neînchipuit. Am ținut un discurs poporului, apoi i-am dus pe domnul prinț de Conti și pe cumnatul său la palatul de Longueville.

Pe urmă, m-am dus la domnul de Elbeuf ca să-i fac un compliment care nu i-a prea plăcut ; fiindcă m-am dus să-i propun să nu se ducă la palatul Parlamentului sau cel puțin să se ducă împreună cu ceilalți, după ce vor fi discutat ce anume era de făcut pentru binele partidului. Neîncrederea generală manifestată față de tot ceea ce avea o cît de mică legătură cu domnul prinț de Condé, ne obliga să menajăm, pe cît ne stătea în putință, acele prime momente. Ceea ce poate că ar fi fost lesne de făcut în ajun, ar fi fost cu neputință, ba chiar ruinător, în dimineța zilei următoare ; și acel domn de Elbeuf, pe care credeam că-l pot alunga din Paris, în 9, m-ar fi alungat el pe mine în 10, dacă ar fi știut cum să manevreze lucrurile, căci pînă într-atît devenise de suspect poporului numele de Condé.

De îndată ce-am văzut că a scăpat momentul întoarcerii la Paris a domnului prinț de Conti, nu m-am mai îndoit

— știind că în străfundul inimii sale, poporul era de partea mea — nu m-am mai îndoit, zic, că nu mi-l voi putea apropia în scurtă vreme, așa cum îmi va plăcea ; dar cum aveam nevoie de puțin timp, am socotit că e bine să-l tratez cu prudență pe domnul de Elbeuf și să-i arăt că putea să-și afle locul și câștigul unindu-se cu domnul prinț de Conti și cu domnul de Longueville. Ceea ce m-a făcut să cred că această propunere nu i-a plăcut, a fost faptul că în loc să mă aștepte la el, așa cum îi trimisese vorba, el se duse la Parlament. Primul președinte, care nu voia ca Parlamentul să se mute la Montargis, dar care nu voia nici război civil, îl primi pe Elbeuf cu brațele deschise, grăbi adunarea Camerelor și, în ciuda a tot ceea ce spuseră Broussel, Longueil, Viole, Blancménéil, Novion și le Cogneux îl declară pe Elbeuf general, cu scopul — așa cum mi-a mărturisit după aceea președintele Mesme, care se dădea drept autorul acestui sfat — de a crea o dezbinare în partid, care — după părerea sa — n-ar fi fost în stare să determine Curtea să se mai îmblinzească, dar care ar fi fost totuși în stare să slăbească destul facțiunea pentru a o face mai puțin periculoasă și mai puțin durabilă. Această idee mi s-a părut a fi una din acele viziuni a căror speculație este frumoasă, dar practic, imposibilă : calculul greșit, în astfel de treburi, este întotdeauna periculos.

Cum nu l-am găsit pe domnul de Elbeuf, și cum cei cărora le dădusem ordin să-l supravegheze îmi raportară că plecase la Parlament — când am auzit că grăbiseră adunarea Camerelor, m-am socotit avertizat ; nu mă îndoiam că era adevărat, așa că m-am întors în grabă la palatul de Longueville, pentru a-i obliga pe prințul de Conti și pe domnul de Longueville să se ducă imediat la Parlament. Cel de al doilea nu se grăbise niciodată, iar ultimul ¹, obosit după o noapte proastă, se vîrîse în pat. M-am străduit cît am putut să-l determin să se scoale. Se simțea rău și a

¹ Greșeală în text ; trebuia : *primul*.

întârziat atîta încît, la un moment dat, am fost înştiinţaţi că adunarea se isprăvise şi că domnul de Elbeuf se îndrepta spre Primărie pentru a depune jurămîntul. Vă închipuiţi lesne amărăciunea unei astfel de veşti. Ea ar fi fost şi mai mare dacă prima ocazie¹, pe care domnul de Elbeuf o scăpase, nu m-ar fi făcut să nădăjduiesc că nu va şti să se folosească mai bine nici de cea de a doua. Cum mă temeam totuşi ca succesul din acea dimineaţă să nu-l înflăcăreze prea tare, am socotit că nu trebuia să-i las timp pentru aşa ceva şi i-am propus domnului prinţ de Conti să vină după-amiază la Parlament, să-şi ofere serviciile.

Domnul prinţ de Conti se urcă în trăsură mea fără nici o suită decît a mea, în livrea, care era foarte numeroasă şi care făcea să fiu recunoscut de departe ; ceea ce era destul de nimerit, în această ocazie, dar care nu-l împiedica pe prinţul de Conti să le dovedească astfel burghezilor că avea încredere în ei, fapt cît se poate de necesar. Am ajuns la Parlament înaintea domnului de Elbeuf ; pe trepte şi în sală, lumea începu a striga : „Trăiască coadjutorul !“, dar cu excepţia oamenilor pe care-i adusesem special pentru asta, nimeni n-a strigat : „Trăiască Conti !“ Şi deşi aveam mulţi oameni plasaţi acolo, mi-am dat lesne seama că grosul norodului nu se vindecase de neîncredere ; vă mărturisesc că m-am simţit mult mai uşurat după ce l-am scos pe prinţ din acea sală şi l-am dus în Marea Cameră.

După un moment sosi şi domnul de Elbeuf urmat de toate gărzile oraşului, care-l însoţeau încă de dimineaţă, ca pe un general. Poporul izbucni din toate părţile, strigînd : „Trăiască alteţa sa ! Trăiască Elbeuf !“ şi cum se striga totodată şi „Trăiască coadjutorul !“, l-am abordat — cu un chip vesel — şi i-am zis !

— Iată, domnule, un ecou, care mă face să fiu orgolios !

¹ Adică sosirea la Paris a prinţului de Conti.

— Sînteți foarte politicoși ! și întorcîndu-se spre gărzile sale, le spuse : Rămîneți la ușa Marei Camere.

Am dat același ordin oamenilor mei și am rămas și eu acolo cu suita mea, care era destul de mare. După ce Parlamentul s-a așezat, domnului prinț de Conti a luat cuvîntul și a spus că, văzînd — la Saint-Germain — sfaturile proaste care i se dădeau reginei, se socotise obligat, în calitate de prinț de sînge, să se opună. Vă închipuiți urmarea acestui discurs. Domnul de Elbeuf care — ca toți oamenii slabi — era arogant și trufaș, pentru că se credea cel mai tare, spuse că recunoștea respectul pe care i-l datora domnului prinț de Conti, dar că asta nu-l împiedica să afirme că el fusese cel care rupsesse gheața, care-și oferise primul serviciile, Parlamentului, și că acesta îi făcuse onoarea de a-i încredința bastonul de general, la care nu va renunța decît odată cu viața. Mulțimea din Parlament, care, ca și poporul, nu avea încredere în domnul prinț de Conti, aplaudă această declarație alcătuită din mii de perifraze foarte caracteristice domnului de Elbeuf. Toucheprès, căpitanul gărzilor sale, om de spirit și de inimă, le comentă în sală. Parlamentul se ridică după ce dădu o hotărîre prin care ordona trupelor — sub pedeapsa crimei de les-majestate — să nu se apropie decît pînă la douăzeci de leghe de Paris și atunci am văzut că, pentru ziua aceea, trebuia să mă mulțumesc doar să-l readuc pe domnul prinț de Conti, teafăr și sănătos, la palatul Longueville. Cum mulțimea era numeroasă, a trebuit să-l iau aproape în brațe ca să pot ieși din Marea Cameră. Domnul de Elbeuf care se credea stăpîn atotputernic, îmi spuse pe un ton ironic, auzind răcnetele poporului, care striga, în reprize, numele lui și al meu, împreună :

— Iată, domnule, un ecou care mă face să fiu orgolios !
La care eu i-am răspuns :

— Sînteți foarte politicoși ! dar pe un ton ceva mai vesel decît o spusese el ; căci deși credea că afacerile îi erau în bună regulă, socoteam, fără să șovăi, că ale mele vor fi

în curînd într-o formă și mai bună decît ale sale, de îndată ce am văzut că lăsase să-i scape și cea de-a doua ocazie.

Sosînd la palatul de Longueville, l-am găsit pe Quincerot, căpitan de Navara și care fusese crescut, ca paj, de marchizul de Ragni, tatăl doamnei de Lesdiguière. Ea mi-l trimisese de la Saint-Germain, unde se afla ¹, sub pretextul de a cere înapoi un prizonier ; dar în realitate pentru a mă avertiza că la un ceas după sosirea prințului de Conti și a domnului de Longueville la Paris, domnul de Elbeuf îi scrisese lui la Rivière aceste cuvinte : „*Spuneți-i reginei și lui Monsieur că diavolul ăsta de coadjutor strică totul aici ; că în două zile nu voi mai avea nici o putere ; dar dacă vor binevoi să mă ajute, le voi dovedi că n-am venit la Paris cu o intenție atît de rea cum sînt convinși*“. La Rivière îi arătă biletul cardinalului, care-și bătu joc de el și care-l arătă mareșalului de Villeroi. M-am folosit cum nu se poate mai bine de acest bilet ; știind că tot ceea ce are-un aer de mister este bine primit de popor, am împărtășit secretul la patru sau la cinci sute de persoane. Preoții bisericilor Saint-Eustache, Saint-Roch, Saint-Méri și Saint-Jean îmi aduseră la cunoștință, pe la nouă seara, că încrederea pe care domnul prinț de Conti o arătase față de popor, ducîndu-se singur și fără suită, în trăsura mea, ca să se dea pe mîna celor ce strigasera împotriva lui, avusese un efect nemai-pomenit.

Ofițerii din cantonamente îmi aduseră, pe la zece seara, cincizeci și ceva de bilete, ca să mă înștiințeze că munca lor reușise și că situația era sensibil și vizibil schimbată. L-am pus pe Marigni la treabă, și între zece și unsprezece seara, compuse acel faimos cuplet, baza tuturor trioletelor care aveau să urmeze :

„*Domnul de Elbeuf și fiii săi...*“,

pe care l-ați auzit cîntîndu-se atîta la familia Caumartin. Între douăsprezece și unu, domnul de Longueville, mare-

¹ Ducesa de Lesdiguière fugise din Paris, deghizată în țărăncă.

șalul de la Mothe și cu mine ne-am dus la domnul de Bouillon, care era în pat cu guta lui, și care, în incertitudinea lucrurilor, nu voia cu nici un chip să se declare de partea noastră. I-am arătat planul nostru și ușurința de a-l executa. Pricepu și intră și el în joc. Ne-am luat toate măsurile ; am dat eu însumi ordine coloneilor și căpitanilor, care-mi erau prieteni.

Veți înțelege mai bine planul nostru din istorisirea execuției sale asupra căreia mă voi întinde, după ce voi mai face o remarcă și anume că lovitura cea mai periculoasă pe care i-am dat-o domnului de Elbeuf, în toată acea frământare, a fost impresia pe care am creat-o, prin obișnuința parohiilor — și care la rîndul lor o crezură — pe care am creat-o, zic, în popor, cum că Elbeuf fusese înțeles cu trupele regelui care în seara zilei de 9 puseseră mîna pe Charenton. În momentul în care se răspîndi acest zvon, l-am întîlnit pe domnul de Elbeuf pe treptele Primăriei ; mi-a spus :

— Ce părere aveți că există oameni atît de răutăcioși care să spună că eu am aranjat să fie luat Charentonul ?

La care eu i-am răspuns :

— Ce părere aveți că există oameni atît de sclerați care să spună că domnul prinț de Conti a venit aici de comun acord cu domnul prinț de Condé ?

Revin la execuția planului despre care v-am vorbit mai înainte. Cînd am văzut norodul destul de vioi și destul de vindecăt de neîncredere ca să nu se mai intereseze de domnul de Elbeuf, am socotit că nu mai avea rost să păstrăm măsura, ci că, dimpotrivă, ostentația ar fi fost mult mai potrivită în acea zi decît modestia care fusese la modă în ajun.

Domnul prinț de Conti și domnul de Longueville se urcară deci în cea mai mare și mai luxoasă trăsură a doamnei de Longueville, urmată de un număr foarte mare de oameni în livrea. M-am așezat alături de primul, la portieră, și ne-am îndreptat astfel către Parlament, la pas și

cu mare pompă. Domnul de Longueville nu venise în ajun pentru că am socotit că, în caz de răzmeriță, lumea va avea mai mult respect atît pentru tandra tinerețe cît și pentru calitatea de prinț de sînge a domnului de Conti, decît pentru persoana domnului de Longueville — pe care de fapt Elbeuf nu-l putea suferi ; pe de altă parte, domnul de Longueville nefiind pair, n-avea dreptul să participe la ședința Parlamentului, așa că a fost nevoie să convenim în prealabil, asupra locului său, care i s-a dat deasupra locului decanului ¹, de partea cealaltă a ducilor și a părilor.

El își oferi mai întîi Parlamentului serviciile împreună cu orașele Rouen, Caen, Dieppe și întreaga Normandie, apoi rugă Parlamentul să aprobe ca, drept garanție a angajamentului său, soția, fiica și fiul lui să locuiască la Primărie. Vă rog să judecați ce efect a făcut această propunere. Ea fu susținută cu putere și cu plăcere de domnul de Bouillon care, din pricina gutei, intră sprijinit de doi gentilomi. Luă loc pe un scaun, sub domnul de Longueville și strecură — așa după cum ne înțelesesem cu o noapte înainte — în discursul său, că va servi cu multă bucurie sub ordinele unui prinț atît de mare ca prințul de Conti. La acest cuvînt, domnul de Elbeuf se încinse și repetă ceea ce spusese în ajun, că nu va renunța decît odată cu viața la bastonul de general. Murmurele sporiră la acest început de contestare în care domnul de Elbeuf dovedi că avea mai mult spirit decît judecată. Vorbi foarte bine, dar vorbi în van. Am observat însă că oamenii slabi nu se supun niciodată cînd trebuie.

În acel moment, am lansat cea de a treia ștafetă, mareșalul de la Mothe, care s-a așezat sub domnul de Buillon și care a făcut Parlamentului aceeași propunere ca și el. Ne înțelesesem ca toate aceste personaje să nu apară în teatru decît unul după altul, pentru că am socotit că nimic

¹ Ședința se ținea într-un amfiteatru, deci locurile se aflau unele deasupra altora.

nu tulbură și nu mișcă atîta poporul ca varietatea spectacolelor. Nu ne-am înșelat, și cele trei apariții care urmară una după alta avură un efect mult mai prompt și mai mare decît l-ar fi avut dacă ar fi apărut toate deodată. Domnul de Bouillon, care la început nu fusese de această părere, mi-a mărturisit-o a doua zi, chiar înainte de a ieși din palatul Parlamentului.

Domnul președinte, care era un om dintr-o bucată, rămase la ideea lui de a se folosi de această ceartă pentru a slăbi facțiunea și propuse să lăsăm lucrurile nelimpazite, pînă după-amiază ca să le dăm timp acelor domni să se împace. Președintele de Mesme, care era și el tot atît de bine intenționat față de Curte, ca și celălalt, dar care avea vederi mai largi și mai multă dibăcie în a face sau nu un lucru la momentul potrivit, îi șopti la ureche, iar eu l-am auzit :

— Cred că glumiți, domnule ; se vor împăca, poate în dauna autorității noastre, dar să privim mai departe : nu vedeți că domnul de Elbeuf e înșelat și că stăpînii sînt ceilalți ?

Președintele le Cognieux, căruia îi spuseseam totul peste noapte, ridică vocea și zise :

— Trebuie să isprăvim înainte de masă, chiar de-ar fi să prînzim la miezul nopții ! Să discutăm cu fiecare din acei domni !

După care îi rugă pe domnul prinț de Conti și pe domnul de Longueville să intre în cea de a patra cameră a Anchetelor, prin care se intra din Marea Cameră ; iar pe domniile de Novion și de Bellièvre, să-l ducă pe domnul de Elbeuf, care se opunea încă puternic, într-a doua.

Odată ce-am văzut pornindu-se tratativele și că sala Parlamentului se afla într-o stare care nu mai prezenta temeri, m-am dus în grabă să le iau pe doamna de Longueville, pe fiica ei vitregă, pe doamna de Bouillon și pe copiii lor, pe care i-am condus, aproape în triumf, la Primărie. Vărsatul de vînt nu-i răpise doamnei de Longue-

ville, după cum v-am mai spus în alt loc, strălucirea frumuseții, deși aceasta mai scăzuse ; iar frumusețea doamnei de Bouillon, deși puțin mai ștearsă, era totuși remarcabilă. Imaginați-vă, vă rog, cele două persoane pe peronul Primăriei, cu atât mai frumoase cu cât păreau părăsite, deși nu era deloc așa. Fiecare ținea în brațe câte un copil, frumoși ca și mamele lor. Piața Grève era plină de lume pînă și pe acoperișuri ; toți bărbații scoteau strigăte de bucurie ; toate femeile plîngeau de înduioșare. Am aruncat cinci sute de pistoli pe ferestrele Primăriei ; și, după ce i-am lăsat lîngă doamne pe Miron și pe Noirmoutier, m-am reîntors la palatul Parlamentului și am ajuns acolo însoțit de o mulțime nenumărată de oameni înarmați și neînarmați.

Tuchepress, căpitanul gărzilor domnului de Elbeuf, despre care mi se pare că v-am mai vorbit, și care mă urmăsea, intră cu puțin înaintea mea în curtea palatului, intră zic, în camera a doua ca să-și avertizeze stăpînul, că dacă nu se împăca, era pierdut : acesta a fost motivul pentru care l-am găsit foarte încurcat, ba chiar abătut. Fu și mai abătut cînd domnul de Bellièvre — care-l amăgi cu un scop anume — mă întrebă ce era cu tobele acelea care băteau ; cu i-am răspuns că va mai auzi și altele, că oamenii erau sătui de diversiunea pe care încercaseră unii s-o semene în oraș. Mi-am dat seama în acel moment că — în unele afaceri — spiritul nu înseamnă nimic fără inimă. Domnul de Elbeuf nu mai păstră nici măcar aparențele. Retrăctă — în chip ridicol — tot ce afirmase mai înainte ; spuse chiar mai mult decît trebuia ; și numai cîntea și bunul simț al domnului de Bouillon i-au păstrat calitatea de general și dreptul de „prima zi“¹, împreună cu domnii de Bouillon și de la Mothe, și ei generali, toți trei sub comanda domnului prinț de Conti, declarat, atunci, pe loc, generalisimul armatelor regelui, sub ordinele Parlamentului.

¹ Cei trei generali trebuiau să comande, pe rînd, fiecare în câte o zi.

Iată ce se petrecu în dimineața de 11 ianuarie. După-amiază, domnul de Elbeuf — căruia i se încredințase această sarcină spre a-l consola — somă Bastilia¹, iar seara avu loc la Primărie o scenă despre care trebuie să vă vorbesc pentru că a avut niște urmări mult mai mari decât merita. Noirmoutier, care fusese făcut în ajun locotenent general, ieși din Paris cu cinci sute de călăreți pentru a pune pe goană grupele de hărțuială din trupele pe care noi le numeam „ale lui Mazarin“, și care veneau să tragă cu pistoalele pe la periferii. Reîntorcându-se la Primărie, Noirmoutier a intrat împreună cu Matha, Laigue și Boulaie, împlătoșați cu toții — în odaia doamnei de Longueville, odaie care era plină de doamne. Acel amestec de eșarfe albastre, de doamne, de platoșe și de viori din odaie, de trompetele care cântau în piață ofereau un spectacol ce se vede mai mult în romane decât în alte părți. Noirmoutier, căruia îi plăcea foarte mult romanul *l'Astrée*², îmi spuse :

— Îmi închipui că sîntem asediați în Marcelli.

— Ai dreptate, i-am răspuns : doamna de Longueville e tot atît de frumoasă ca și Galatea ; numai că Marcillac (domnul de la Rochefoucauld încă nu murise și deci fiul său nu-i moștenise încă numele) nu-i un bărbat tot atît de cinstit ca Lindamour.

Reîntorcîndu-mă, mi-am dat seama că micul Courtin, care stătea la fereastră, putea să mă audă ; iată ce n-am izbutit să aflu niciodată ; dar n-am putut presupune o altă cauză a urii pe care, începînd de atunci, a nutrit-o față de mine domnul de la Rochefoucauld.

Știu că vă plac portretele și sînt destul de necăjit că nu v-am putut arăta pînă acum nici unul care să nu fi fost schițat din profil și care să nu fie, prin urmare, decât destul

¹ Guvernatorul Bastiliei, du Tremblay, nevrînd să cedeze la somația de a preda cheile, a fost asediat. În locul lui a fost instalat consilierul Broussel (n.ed.fr.).

² Roman de Honoré d'Urfé. Galatea și Lindamour sînt personajele principale.

de imperfect. Mi se pare că nu e destulă lumină în acest vestibul din care tocmai ați ieșit și unde n-ați văzut decît zugrăvelile superficiale ale pregătirilor războiului civil. Iată acum galeria unde figurile vă vor apărea în toată amploarea lor și unde vă voi prezenta tablourile personajelor pe care le-ați văzut mai înainte în acțiune. Veți judeca — după trăsăturile particulare pe care le veți putea remarca în continuare, dacă am izbutit sau nu. Iată portretul reginei, cu care este drept să încep.

Regina avea, mai mult decît orice persoană pe care am văzut-o, atîta spirit cît îi era necesar ca să nu pară proastă în ochii celor care n-o cunoșteau. Avea mai multă răutate decît trufie, mai multă trufie decît măreție, mai multe maniere decît suflet, mai multă nesăbuintă în ceea ce privește banii decît mărinimie, mai multă mărinimie decît interes, mai mult interes decît dezinteresare, mai mult atașament decît pasiune, mai multă duritate decît mindrie, mai multă ținare de minte a ocărilor decît a binefacerilor, mai multă intenție de pietate decît însăși pietate, mai multă încăpăținare decît fermitate, și mai multă incapacitate decît toate cele de mai sus la un loc.

Domnul duce de Orléans avea — cu excepția curajului — tot ceea ce-i era necesar unui om de lume ; dar cum n-avea nimic din harurile unui mare om, nu avea în el însuși nimic care să-i poată suplini sau măcar susține marea lui nehotărîre. Cum ea domnea în inima lui datorită fricii și în spiritul lui datorită neîncrederii, acest cusur îi înnegri tot cursul vieții. Se vîrî în toate afacerile pentru că n-avea puterea să reziste în fața celor care-l tîrau în ele pentru interesele lor ; nu se alegea din asta decît cu rușinea, pentru că n-avea curajul să le susțină. Această neîncredere vesteji încă din tinerețe, în el, culorile cele mai vii și mai vesele care trebuiau să strălucească, în mod firesc, într-un spirit frumos și luminat, printr-o veselie plăcută, printr-o intenție bună, printr-o dezinteresare totală și o ușurință de necrezut a moravurilor.

Domnul Prinț se născuse să fie căpitan, ceea ce nu i s-a întîmplat decît lui, lui Cezar și lui Spinola¹. L-a egalat pe primul, l-a întrecut pe al doilea. Curajul a fost una din cele mai mărunte trăsături ale sale. Natura îi dăruise un spirit tot atît de mare pe cît îi era și inima. Soarta aruncîndu-l într-un secol războinic, a lăsat-o pe a doua să se desfășoare în toată întinderea ei ; spița aleasă sau mai curînd educația, într-o casă atașată și supusă cabinetului regal, i-a zăgăzuit prea mult spiritul. Nu i-au fost insuflete de timpuriu marele și generalele precepte care fac și care formează ceea ce se numește perseverență. N-a avut vreme să le învețe singur, pentru că a fost precedat încă din tinerețe de prăbușirea neprevăzută a marilor afaceri și de obișnuința fericirii. Acest cusur a făcut ca — deși cu sufletul cel mai puțin răutăcios din lume — să săvîrșească nedreptăți ; cu o inimă ca a lui Alexandru — să nu fie scutit nici el, mai mult decît acesta, de slăbiciuni ; cu un spirit minunat, să comită imprudențe ; cu toate calitățile unui François de Guise — să nu slujească, în unele ocazii, Statul, atît de bine pe cît ar fi putut ; și, cu toate calitățile lui Henric al IV-lea, al cărui nume îl și purta — să nu împingă facțiunea acolo unde putea s-o împingă. Nu și-a putut desăvîrși gloria și asta e un cusur ; rar, dar frumos.

Domnul de Longueville avea comun cu marele nume de Orléans vioiciunea, farmecul, risipa, dărnicia, dreptatea, măreția, dar n-a fost niciodată decît un om mediocru, pentru că a avut întotdeauna niște idei care au fost cu mult deasupra capacității sale. Deși cu mari calități și cu mari planuri, poți să nu fii de nici o ispravă ; cînd nu ți le susții, aceste calități nu contează mai deloc ; și asta te face să fii mediocru.

Domnul de Beaufort n-a ajuns niciodată nici măcar pînă la a plănuî unele mari afaceri : își manifesta doar intenția.

¹ *Ambrogio Spinola* (1569—1630), ofițer italian care s-a distins — slujind Spania — în Țările-de-Jos și în Lombardia.

li auzise vorbind despre ele pe „Importanți“ ; reținuse câte ceva din jargonul lor. Acest ceva, amestecat cu expresiile pe care și le însușise, în chip foarte fidel, de la doamna de Vendôme¹ alcătuiau o limbă care ar fi dat peste cap pînă și bunul-simț al lui Caton. Al său era limitat și greoi, cu atît mai mult cu cît era năpădit de îngîmfare. Se credea dibaci, ceea ce-l făcea să pară prefăcut, căci îți dădeai totuși seama încă de la început că n-avea suficient spirit ca să fie subtil. Era plin de curaj, chiar mai mult decît se cuvenea unui fanfaron : era cutezător în orice, fără nici o excepție ; dar în nimic nu era mai fals ca în aventurile sale galante. Vorbea și gîndea ca oamenii de rînd al căror idol a și fost o vreme : și veți vedea și de ce.

Domnul de Elbeuf n-avea inimă pentru că era cu neputință ca un prinț din casa de Lorena să aibă. Avea doar spiritul pe care poate să-l aibă un om ce posedă mai multă măiestrie decît bun-simț. Adică vorbirea cea mai încîlcită și mai plină de înflorituri. A fost primul prinț pe care sărăcia l-a înjosit. Și poate că nici un om n-a posedat mai puțin decît el arta de a se plînge de sărăcia sa. Bunăstarea nu l-a mai ajutat să se ridice ; și chiar dacă ar fi ajuns pînă la bogăție, l-ai fi dorit mai curînd om de casă și nu om de lume, pînă într-atît i se părea de firească mizeria și de făcută anume pentru el.

Domnul de Bouillon avea calități vădite și un profund bun-simț. Sînt convinși, văzîndu-l cum s-a comportat, că s-a făcut o mare nedreptate probității sale atunci cînd a fost calomniată. Nu știu dacă totuși nu i s-au ridicat prea mult în slavă meritele, crezîndu-l capabil de lucruri mari pe care nu le-a făptuit.

Domnul de Turenne a avut, încă din tinerețe, calități frumoase, și a căpătat destul de repede altele și mai frumoase. Nu i-a lipsit nici una decît cele la care nu s-a gîndit niciodată. A fost socotit mai capabil să stea în fruntea

¹ Mama lui.

unei armate decît a unui partid, şi eu cred la fel, pentru că nu era întreprinzător din fire. Dar totuşi, cine ştie ? A avut întotdeauna, în toate, ca şi în vorbire, unele obscurităţi care n-au ieşit la iveală decît în unele ocazii, dar care s-au întors întotdeauna întru gloria sa.

Mareşalul de la Mothe avea multă inimă. Era căpitan de clasa a doua. Nu era un om cu prea multă înţelepciune. În viaţa civilă, era blînd şi uşuratic. Era foarte util într-un partid, pentru că era foarte comod.

Cît pe ce să-l uit pe domnul prinţ de Conti, ceea ce este un semn bun pentru un şef de partid. Nu cred că vi l-aş putea zugrăvi mai bine decît spunîndu-vă că acest şef de partid era un zero, care nu era luat în seamă decît pentru că era prinţ de sînge. Asta pentru public. În ceea ce-l privea pe el, răutatea era pentru sine ceea ce era slăbiciunea pentru domnul duce de Orléans¹. Ea se revărsa peste toate celelalte calităţi, care, dealtfel, nu erau decît mediocre şi toate presărate cu slăbiciuni.

În făptura domnului de la Rochefoucauld a existat întotdeauna un nu ştiu ce. A vrut să se amestece în intrigi de foarte tînăr şi într-o vreme în care nu-şi dădea seama de micile interese pentru care nu a simţit niciodată vreo slăbiciune ; sau cînd nu le cunoştea pe cele mari care — într-un alt sens — n-au fost niciodată partea lui tare. N-a fost nicîcînd în stare de nici o acţiune şi nu ştiu de ce ; căci avea calităţi care ar fi putut să le suplinească pe cele pe care nu le avea. N-avea o privire destul de largă şi nu vedea tocmai lucrurile care-i erau la îndemînă ; dar bunul lui simţ — foarte iscusit în speculaţii, laolaltă cu blîndeţea şi frivolitatea moravurilor — care era de admirat, avea să-l răsplătească mai mult decît lipsa lui de pătrundere. A fost întotdeauna nehotărît. Nici nu ştiu cărui fapt să atribui această nehotărîre, căci ea nu se datora unei imaginaţii bogate care, dealtfel, era destul de

¹ Probabil că Molière l-a luat ca model pentru *Don Juan* pe prinţul de Conti (n.ed.fr.).

vie. Nu i-o pot pune nici în sarcina unei judecăți sterpe ; căci, deși nu strălucea prin fapte, avea totuși o judecată temeinică. Vedem efectele acestei șovăieli, deși nu-i cunoaștem cauzele. N-a fost niciodată om de arme, deși a fost un bun soldat. N-a fost niciodată — prin el însuși — un bun curtean, deși a avut întotdeauna buna intenție de a fi. N-a fost niciodată un om destoinic de partid, deși toată viața s-a angajat în așa ceva. Acel aer de sfială și de timiditate pe care i-l vedeți în viața civilă, în afaceri, s-a preschimbat într-un aer apologetic. A socotit întotdeauna că ar avea nevoie de acest aer ceea ce — împreună cu *Maximele* sale, care nu dovedesc prea multă încredere în virtute, și cu felul său de a ieși din afaceri cu tot atîta nerăbdare cu cîtă intrase — mă face să trag concluzia că ar fi făcut mai bine să se cunoască și să se mulțumească a trece — așa cum ar fi putut — drept curteanul cel mai cultivat din secolul său.

Doamna de Longueville avea, firește, mult spirit, dar mai avea și mult rafinament și ocolișuri. Capacitatea sa, care nu s-a desfășurat din pricina lenii, n-a mers pînă la acțiunile către care^a mînat-o ura față de prințul de Condé, fiind ținută în loc de galanteriile ei. Avea în ea un fel de melancolie care te mișca mult mai mult decît strălucirea femeilor mai frumoase decît ea. Pînă și spiritul îi era melancolic deși avea unele izbucniri surprinzătoare și pline de lumină. Ar fi avut puține cusururi dacă galanteria nu i-ar fi sădit în suflet atîtea. Cum pasiunile sale o obligau să nu pună politica decît pe planul al doilea, din eroină a unui mare partid a devenit o aventurieră. Călugăria i-a redat ceea ce lumea nu-i mai putea da.

Doamna de Chevreuse¹ nu mai avea nici măcar o fărîmă de frumusețe cînd am cunoscut-o eu. N-am văzut

¹ *Marie de Rohan, ducesă de Chevreuse* (1600—1679), soția, mai întîi, a conetabilului de Luynes, apoi a prințului Claude de Lorena. A dus o viață foarte agitată.

încă o persoană la care vioiciunea să-i țină loc de judecată. Ea îi oferea chiar destul de des niște găselnițe atât de scilpitoare încît erau aidoma unor fulgere ; și atât de judicioase încît n-ar fi putut să fie tăgăduite nici de cei mai mari oameni ai tuturor secolelor. Acest merit nu era totuși decît ocazional. Dacă ar fi trăit într-un secol unde n-ar fi existat afaceri publice, nici nu i-ar fi trecut prin minte că putea să existe și așa ceva ; dacă priorul cartezienilor i-ar fi plăcut, ar fi devenit, de bună voie, călugăriță. Domnul de Lorena, care s-a atașat de ea, a vîrît-o în afacerile publice ; domnul de Buckingham și contele de Holland ¹ au vîrît-o și mai bine în astfel de afaceri ; domnul de Châteauneuf a știut s-o amuze ; ea li s-a dăruit pentru că se dăruia pe deplin lucrurilor care-i plăceau celui pe care-l iubea. Iubea fără alegere, pur și simplu pentru că trebuia să iubească pe cineva. Nu era deloc dificil, odată alegerea făcută, să-i găsești un amant ; dar de îndată ce și-l lua, îl iubea numai pe el și cu fidelitate. Ne-a mărturisit — doamnei de Rhodes ² și mie — că printr-un capriciu al soartei — așa spunea ea — nu izbutise niciodată să-i iubească puternic pe cei pe care-i stimase foarte mult, doar — adăugase ea — cu excepția bietului Buckingham. Devotamentul față de pasiunea sa — despre care ai fi putut spune că era eternă cu toate că schimba des subiectul, n-o împiedica deloc să aibă uneori chef și pentru alte distrații ; se întorcea însă la el cu un elan și mai mare. Nimeni, niciodată, n-a făcut mai puțin caz de pericole ca ea, și nici o femeie n-a nutrit mai mult dispreț față de scrupule și față de îndatoriri ; căci nu recunoștea nici o altă îndatorire decît pe cea de a place iubitului ei.

¹ *Henri Rich, conte de Holland* (mort în 1649), ambasadorul Angliei în Franța, în 1624. A murit decapitat.

² *Louise de Lorena, soția lui Claude Pat, senior de Rhodes*, mare maestru de ceremonii ; era fiica naturală a lui Louis al III-lea de Lorena, cardinal de Guise.

Domnișoara de Chevreuse¹ care era mai mult frumoasă decît plăcută, era — din fire — proastă pînă la ridicol. Numai pasiunea o făcea să aibă spirit, și chiar serios și plăcut, dar numai față de cel pe care-l iubea ; mai apoi îl trata însă foarte repede întocmai ca pe fustele sale : cînd îi plăceau, se urca cu ele în pat ; dar după două zile, din pură aversiune, le ardea.

Doamna Palatină² prețuia tot atît de mult galanteria pe cît îi plăcea stabilitatea în dragoste. Nu cred că regina Elisabeta a Angliei a avut mai multă capacitate decît ea să conducă un Stat. Am văzut-o în facțiune, am văzut-o în cabinet, și pretutindeni mi s-a părut la fel de sinceră.

Doamna de Montbazon era de o frumusețe neasemuită. Dar îi lipsea modestia. Morga și jargonul ei ar fi putut înlocui — în vremuri liniștite — lipsa sa de spirit. A dovedit prea puțină sinceritate în amorurile sale și deloc în afaceri. Nu iubea decît plăcerea și, peste plăcere, interesul. N-am văzut pe nimeni care să fi păstrat, în viciu, atît de puțin respect față de virtute.

Dacă nu e un fel de ocară să spui că a existat cineva în secolul nostru, mai întreprinzător decît marele Gustav³ și decît prințul de Condé, aş spune că acesta a fost Molé⁴, primul președinte. Dar spiritul nu-i era nici pe departe, tot atît de mare ca inima. E adevărat că vorbea prea curgător ; dar avea un fel de elocință care, încîntînd urechea, înflăcăra imaginația. Voia binele Statului, înainte de orice,

¹ *Charlotte-Marie de Lorena, doamnăsoară de Chevreuse* (1627—1652), a doua dintre cele trei fete ale doamnei de Chevreuse ; a fost iubită cardinalului de Retz.

² *Anne de Gonzague de Clèves* (1616—1684), soția lui Leonor-Edouard de Bavaria, conte palatin.

³ Gustav al II-lea, regele Suediei, sau Gustav-Adolf.

⁴ *Mathieu Molé* (1584—1656), senior de Champlâtreux ; consilier în Parlament, apoi prim-președinte. La 3 aprilie 1651 este numit cancelar, peste zece zile renunță la această funcție, dar în 9 septembrie a aceluiaș an este numit din nou cancelar, slujbă pe care o va păstra pînă la moarte.

chiar și a familiei sale, deși părea s-o iubească prea mult pentru un magistrat ; dar n-a avut un geniu atât de înalt încît să vadă din vreme ce-ar fi putut face. Avea o părere prea bună despre puterea sa ; își închipuia că va modela și Curtea, și Parlamentul ; dar n-a reușit nici cu una, nici cu cealaltă. A devenit suspect amîndurora și astfel a făcut răul, cu cele mai bune intenții. A contribuit mult la asta și preocuparea sa exagerată față de orice lucru ; ba chiar am observat că judeca întotdeauna faptele după oameni și aproape niciodată oamenii după fapte. Cum fusese crescut după tipicul Palatului, tot ceea ce era deosebit i se părea suspect. Nu există o înclinare mai periculoasă la toți cei din treburile publice unde regulile obișnuite nu mai au ce căuta.

Mica parte pe care am avut-o printre cei despre care e vorba în acest loc, poate că m-ar îndreptăți să adaug aici și portretul meu. Dar, pe lângă faptul că nimeni nu se cunoaște atât de bine încît să se poată zugrăvi în mod rezonabil pe sine însuși, mărturisesc că încerc o satisfacție cu totul deosebită să vă las pe domnia voastră — în mod unic și absolut — să mă judecați în ce mă privește, fiindcă eu nu pot să mă hotărăsc, în forul meu interior, să-mi fac nici cea mai mică idee despre mine...

Reiau firul povestirii.

Comandamentul armatei fiind orînduit cum v-am mai spus mai înainte, s-a continuat a se lucra la fondurile necesare recrutării și subzistenței trupelor¹. Toate stările și toate breslele puseră mină de la mină și Parisul dădu

¹ Retz a recrutat un regiment de cavalerie format din cinci companii, regimentul din Corint, comandat de cavalerul de Sévigné. Retz se ferește să vorbească de un proiect care i-a fost adesea reproșat pe urmă, acela de a vinde obiectele de cult și relicvele bisericilor din Paris cu scopul de a-și procura banii ca să susțină asediul (n.ed.fr.).

naștere, fără dureri, unei armate complete, în numai opt zile. Bastilia se predă, după ce răbdase de formă, cinci ori șase lovituri de tun. Fu un spectacol destul de plăcut, ca să vezi, la acel faimos asediu, femeile ducându-și jilțurile în grădina Arsenalului, întocmai ca la predică.

Domnul de Beaufort, care de cînd fugise din închisoarea Vincennes, se ascunsese în Vendômois, din casă în casă, sosi în acea zi la Paris și trase la Prudhomme. Montrésor, pe care trimisese să-l cheme încă de la poarta orașului, veni să mă caute ca să mă salute din partea sa și să-mi spună că într-un sfert de ceas, Beaufort va fi la mine acasă. I-am luat-o înainte și m-am dus eu la Prudhomme. Nu mi s-a părut că închisoarea îl făcuse mai cumpătat. Ade-vărul e totuși că-i sporise reputația. Și-o susținuse cu fermitate, ieșise din povestea asta cu curaj; ba era chiar meritul lui că nu părăsise malurile Loarei într-o vreme în care e adevărat că i-ar fi trebuit și multă dibăcie și multă fermitate ca să le apere.

Nu-i greu să scoți în evidență, la începutul unui război civil meritele celor rău văzuți la Curte. Ba e chiar important să nu fii binevăzut. Cum trecuse o bucată de vreme de cînd Beaufort mă asigurase, prin Montrésor, că ar fi bucuros să ia legătura cu mine și cum prevedeam cam la ce l-aș folosi, lansasem în popor — la intervale și fără afectare — zvonuri avantajoase pentru el. Împodobisem cu mii de culori frumoase o afacere pe care cardinalul și-o atribuia lui. Montrésor, care-i amintea întruna lui Beaufort cît îmi datora, făcuse toate pregătirile necesare pentru o asociație foarte serioasă între noi. Vă rog să credeți că nu-i era deloc dezavantajoasă, avînd în vedere situația pe care o aveam eu în partid; iar mie îmi era necesară fiindcă profesia mea putînd să mă încurce, totuși, în multe situații, aveam nevoie de un om pe care, în anumite conjuncturi, să-l pun înaintea mea. Mareșalul de la Mothe era atît de dependent de Longueville încît nu puteam răspunde de el. Domnul de Bouillon nu era o

ființă care să poată fi cîrmuită. Îmi trebuia o fantomă, dar numai o fantomă ; și, din fericire pentru mine, se nimeri ca această fantomă să fie nepotul lui Henric cel Mare, căre vorbea cum se vorbește în hale, ceea ce nu prea intra în obiceiul copiilor lui Henric cel Mare și care avea plete foarte lungi și foarte blonde. Nu vă puteți imagina greutatea acestei întreprinderi, nu puteți concepe efectul pe care-l avură toate aceste lucruri asupra popoului.

Ieșirăm împreună de la Prudhomme ca să ne ducem să-l vedem pe prințul de Conti. Ne urcarăm în aceeași caleașcă. Ne oprirăm în strada Saint-Denis și în strada Saint-Martin. L-am numit, l-am arătat și l-am lăudat tuturor pe domnul de Beaufort. Focul se aprinse în mai puțin de o clipă. Toți oamenii strigară : „Trăiască Beaufort !“, toate femeile îl sărutară ; și, fără exagerare, din cauza mulțimii, abia am putut ajunge pînă la Primărie. El înfățișă a doua zi Parlamentului o cerere prin care solicita să fie primit ca să se justifice pentru acuzația ce i se aducea, de a fi atentat la persoana cardinalului ; lucru ce-i fu acordat și executat a doua zi.

Domnii de Luines și de Vitri sosiră și ei tot atunci la Paris, ca să intre în partid ; apoi Parlamentul dădu acea faimoasă hotărîre prin care ordona ca toate veniturile regale adunate din toate sumele încasate, generale și particulare, ale regatului, să fie strînse și folosite pentru apărarea orașului.

Domnul Prinț își statornici, la rîndu-i, taberele. Îi postă pe mareșalul du Plessis la Saint-Denis, pe mareșalul de Gramont la Saint-Cloud și pe Palluau, care a devenit după aceea mareșal de Clairambault, la Sèvres. Dorința înnăscută de acțiune a domnului Prinț se aprinse și mai tare din pricina miniei provocată de declarația prințului de Conti și a domnului de Longueville care semănase la Curte o atît de mare neîncredere în privința intențiilor sale încît cardinalul, nemaîndoiindu-se că el se înțelesese cu ei, fu pe punctul de a părăsi Curtea și nu se liniști pînă ce nu-l

văzu întorcându-se de la taberele din Saint-Germain unde se dusesese să dea niște ordine. Sosind acolo, izbucni cu furie mai ales împotriva doamnei de Longueville, căreia doamna Prințesă-mama, care se afla și ea la Saint-Germain, îi scrisese totul a doua zi în amănunt. Am citit în scrisoare, aceste cuvinte : „*Toți sînt aici atît de porniți împotriva coadjutorului, încît trebuie să vorbesc și eu despre el ca toți ceilalți. Totuși nu mă pot abține să nu-i mulțumesc pentru ceea ce a făcut pentru biata regină a Angliei*”¹.

Povestea asta cu regina Angliei e curioasă mai ales prin raritatea faptului. Cu cinci sau șase zile înainte ca regele să plece din Paris, m-am dus la regina Angliei pe care am găsit-o în odaia fiicei sale, Henriette², devenită mai apoi doamna de Orléans. Mai întîi mi-a spus :

— Vedeți, îi țin companie Henriettei. Biata copilă n-a putut să se scoale astăzi din pat fiindcă n-avem lemne să facem focul.

Adevărul era că trecuseră vreo șase luni de cînd cardinalul nu-i mai plătise reginei Angliei pensia ; că negustorii nu mai voiau să-i dea nimic pe datorie și că nu exista o bucată de lemn în toată casa. Vă rog să mă credeți că fata reginei Angliei n-a rămas și a doua zi în pat fiindcă n-avea lemne ; dar vă rog să credeți că nu asta voise să spună doamna Prințesă în biletul ei. Mi-am amintit după cîteva zile. Am exagerat rușinea acelui abandon și Parlamentul i-a trimis reginei Angliei patruzeci de mii de livre³. Posterității îi va fi greu să creadă că unei fiice a reginei Angliei, și unei nepoate a lui Henric cel Mare,

¹ *Henriette-Marie de France* (1609—1669), prințesă franceză, fiica lui Henric al IV-lea și a Mariei de Medicis. S-a măritat cu Carol I, regele Angliei, cel care a murit decapitat.

² *Henriette-Anne Stuart* (1644—1670), fiica precedentei ; s-a măritat cu Philippe de Orléans, fratele lui Ludovic al XIV-lea. Se pare că ar fi murit otrăvită, după ce a încheiat cu fratele ei, regele Carol al II-lea al Angliei, tratatul de la Dower.

³ Contemporanii vorbesc doar de douăzeci de mii de livre (n.ed.fr.).

să-i lipsească un braț de lemne ca să se poată da jos din pat, în luna ianuarie, la Luvru. Ne apucă groaza, citind Istoria, plină de lașități mai puțin monstruoase decât asta ; puținul sentiment pe care l-am aflat în majoritatea sufletelor în legătură cu acest fapt m-a obligat să fac, cred, de nenumărate ori reflecția că pildele trecutului îi mișcă mult mai mult pe oameni decât cele din secolul lor. Ne obișnuim cu tot ceea ce vedem ; v-am mai spus că nu știu dacă ridicarea la rang de consul a calului lui Caligula ne-ar fi surprins chiar atîta cît ne surprinde astăzi.

Partidul prinzînd consistență, nu mai lipsea decât stabilirea coaliției, care se făcu fără negocieri. Un stegar de cavalerie din regimentul meu, luat de un pilc al regimentului lui Villete, fu dus la Saint-Germain și regina porunci să i se taie capul. Șeful magistraților, care nu se îndoia deloc de consecințe și care-mi era destul de bun prieten, mă înștiință imediat ; eu am trimis de îndată un trîmbițaș la Palluau, care comandă tabăra din Sèvres, cu o scrisoare foarte ecleziastică, dar care-l făcea să vadă limpede inconveniente ce-ar fi putut urma, cu atît mai mult cu cît și noi luasem prizonieri, între alții pe domnul de Olonne¹, care fusese arestat tocmai cînd voia să fugă îmbrăcat în lacheu. Palluau se duse îndată la Saint-Germain arătîndu-i reginei consecințele acelei execuții. Obținui de la ea, cu mare greutate, ca execuția să fie amînată pe a doua zi ; între timp, i se explică pe îndelete importanța aceluia fapt ; stegarul meu fu schimbat cu un alt prizonier, și astfel iertarea se stabilă pe nesimțite.

Nu mă voi opri să vă istorisesc amănuntele petrecute la asediul Parisului care începu la 9 ianuarie 1649 și care fu ridicat la 1 aprilie același an, ci mă voi mulțumi doar să vă rezum zilele cele mai importante. Dar înainte de a mă opri la acest detaliu, cred că e cazul să fac două sau trei observații care merită reflecție.

¹ *Louis de la Trémouilles*, conte de Olonne (1626—1686).

Prima e că n-a existat niciodată nici umbră de răscoală în oraș, deși toate trecerile peste riuri fuseseră ocupate de dușmani, și cetele lor alergau neîncetat pe maluri. Se poate ehiair spune că nu ne-am stîmjenit în nici un fel ; trebuie adăugat că n-a existat teamă decît la 23 ianuarie și la 9 și 10 martie cînd s-a produs în piețe o mică scînteie de răzmeriță, pricinuită mai curînd de răutatea și de interesul brutarilor decît de lipsa pîinii ¹.

A doua observație e că imediat ce Parisul luă atitudine, întregul regat se clătina. Parlamentul din Aix, care-l arestase pe contele d'Alais ², guvernator în Provence, se uni cu cel din Paris. Cel din Rouen, unde domnul de Longueville se dusesese încă din 20 ianuarie, făcu același lucru. Cel din Toulouse fu cît pe ce să facă la fel, dar nu fu reținut decît de vestea conferinței din Ruel, despre care vă voi vorbi mai pe urmă. Prințul de Harcourt, care este astăzi duce de Elbeuf, se năpusti în Montreuil, al cărui guvernator era, și luă partea Parlamentului. Reims, Tours și Poitiers luară armele în favoarea sa. Ducele de la Trémouille făcu în mod public înrolări pentru el ; ducele de Retz îi oferi ajutorul și Belle-Isle. Mans-ul își alungă episcopul și toată familia de Lavardin care era atașată Curții ; Bordeaux nu aștepta, ca să se declare, decît scrisorile pe care Parlamentul din Paris le scrisese către toate companiile suverane din toate orașele regatului, pentru a le îndemna să se unească cu el împotriva dușmanului comun. Acele scrisori fuseseră însă interceptate aproape de Bordeaux.

A treia observație este că în cursul celor trei luni de blocadă, în timpul căroră Parlamentul se aduna cu re-

¹ A. Feillet, în *Sărăcia din timpul Frondelor*, precizează dimpotrivă că la Paris ca și în provincie poporul era înfometat și sărăcit (n.ed.fr.).

² *Louis de Valois*, conte d'Alais, fiul unui bastard al lui Carol al IX-lea, a fost arestat la Aix, de popor, la 20 ianuarie 1649 (n. ed. fr.).

gularitate, în fiecare dimineață, ba uneori chiar și după-amiezele, nu se ocupa decît de lucruri atît de superficiale și de frivole, încît ar fi putut să fie duse la bun sfîrșit de doi slujbași într-un sfert de ceas, în fiecare dimineață. Cele mai numeroase erau înștiințările ce se primeau, în fiecare clipă, despre mobilele sau despre banii ce se pretindea a fi ascunși la partizanii cardinalului și la oamenii Curții. Dintr-o mie, nici zece nu erau întemeiate ; această încăpăținare pentru fleacuri a Parlamentului, adăugată la înverșunarea de a nu se despărți de forme, în treburi care erau diametral opuse, mă determină să-mi dau în curînd seama că adunările care sînt făcute pentru vremuri de pace nu se potrivesc niciodată cu cele din vremuri de răscoală. Revin la amănunte.

În 18 ianuarie, am fost primit consilier în Parlament, pentru a avea un loc și un vot deliberativ, în absența unchiului meu ; după masă, semnarăm, la domnul de Bouillon, un angajament pe care persoanele de vază ale partidului îl luaseră împreună. Iată-le numele : domnii de Beaufort, de Bouillon, de la Mothe, de Noirmoutier, de Vitri, de Brissac, de Maure, de Matha, de Cognac, de Barriere, de Silléri, de la Rochefoucauld, de Laigué, de Béthune, de Luines, de Chaumont, de Saint-Germain d'Achon și de Fiesque.

În 21 ale aceleiași luni, se citiră, se examină și se publicară discursurile pe care Parlamentul — dînd sentința împotriva cardinalului Mazarin — ordonase să fie ținute în scris regelui. Erau crîncene împotriva ministrului și ele nu serviră de fapt decît ca manifest, fiindcă nu fură acceptate la Curte, unde se pretindea că Parlamentul, pe care-l suprimaseră printr-o declarație, ca rebel, nu mai putea să-și spună cuvîntul.

În 24, domnii de Beaufort și de la Mothe se deplasară pentru un atac pe care-l puseseră la cale asupra satului Corbeil. Dar ieșirea lor fu preîntîmpinată de domnul Prinț, care-și năpusti trupele într-acolo.

În 25, fu înhățat tot ceea ce se afla în casa cardinalului¹.

În 29, domnul de Vitri, deplasându-se cu un grup de cavalerie ca s-o aducă pe soția lui, ce venea de la Coubert la Paris, se întâlnește în Valea Fescou², cu germanii din pădurea Vincennes, pe care îi împinse pînă la barierele castelului. Tancrède, pretinsul fiu al domnului de Rohan³, care se declarase în ajun de partea noastră, fu, din nenorocire, ucis cu acest prilej.

În 1 februarie, domnul de Elbeuf își așază garnizoana în Brie-Comte-Robert pentru a înlesni trecerea alimentelor care veneau din Brie.

În 8 ale aceleiași luni, Talon, unul dintre avocații generali, propuse Parlamentului să facă cîțiva pași de respect și de supunere către regină și propunerea sa fu sprijinită de domnul prim-președinte și de președintele de Mesme. Dar fu respinsă de toată adunarea, ba chiar cu mare larmă, pentru că au crezut că fusese făcută de comun acord cu Curtea. Eu nu cred. Nici unul dintre generali nu era de față și din această pricină m-am opus foarte tare.

În seara aceleiași zile, Clanleu, pe care-l plasasem în Charenton, cu trei mii de oameni, primi vestea că domnul de Orléans și domnul Prinț se îndreptau spre el cu șapte mii de oameni pe jos, patru mii călare și cu tunuri. Un bilet primit din Saint-Germain îmi aducea aceeași veste.

Domnul de Bouillon care se afla în pat, bolnav de gută, socotind că locul nu putea fi păstrat, fu de părere să re-

¹ Retz rosti în acea zi o predică în biserica Saint-Paul care fu, în parte, un violent atac politic împotriva lui Mazarin. După trei zile, regimentul de cavalerie ușoară, pe care-l recrutase, fu pus pe goană. Această faptă de arme fu numită nu fără spirit, „prima scrisoare către Corintieni“ (Retz era arhiepiscop de Corint) (n.ed.fr.).

² Această vale era pe locul unde e azi strada Dumesnil din Reuilly (n.ed.fr.).

³ *Tancrède de Rohan* (1630—1649), era fiul ducelui de Candale și al Margueritei de Rohan, soția lui Henric I de Rohan.

tragem trupele de acolo și să păstrăm doar mijlocul podului. Domnul de Elbeuf, care-l iubea pe Clanleu și care credea că-l va face să dobândească ieftin o mare glorie, fiindcă nu era deloc convins că știrea ar fi adevărată, nu fu de aceeași părere. Domnul de Beaufort făcu pe vi-teazul. Mareșalul de la Mothe crezu — așa cum mi-a mărturisit mai pe urmă — că Prințul nu va cuteza acel atac la vederea trupelor noastre, postate mult mai avanta-jos. Prințul de Conti porni cu mare tamtam, cum au obiceiul să facă toți oamenii slabi. Îi ceru lui Clanleu să reziste și-i făgădui să ajungă la el în zori, dar nu se ținu de cuvânt. Trebuia un timp infinit să poți scoate niște trupe pe porțile Parisului. Nu fură gata de luptă, pe colina Fescan, decît la ora șapte dimineața, deși începuseră să se prefire încă de la unsprezece noaptea. Prințul atacă deci Charentonul în zori ; îl cuceri după ce-l pierdu aici pe domnul de Châtillon, care era locotenent general în armata sa. Clanleu fu și el ucis ; pierdurăm optzeci de ofițeri ; din armata Prințului n-au fost uciși decît doisprezece ori cincisprezece. Cînd armata noastră începu a mărșălui, văzu oastea Prințului, așezată pe două șiruri, de cealaltă parte a colinei. Nici una dintre părți nu voia însă să atace pentru că nici una nu voia să se expună celeilalte, la coborîrea în vale. Se priviră, apoi urmară niște scurte încăierări ; Noirmoutier, profitînd de aceste încăierări, alcătui un detașament de o mie de cai, fără ca Prințul să observe, și porni spre Estampes ca să aducă și să escorteze un convoi foarte mare de provizii ce fuseseră adunate acolo. Trebuie remarcat că toate provinciile dădeau acum buzna spre Paris, și fiindcă banii se aflau din belșug acolo, și fiindcă oamenii erau foarte dornici să-l apere.

În 10, domnul de Beaufort și domnul de la Mothe atacară pentru a favoriza reîntoarcerea lui Noirmoutier ; îl găsiră pe mareșalul de Gramont în cîmpia Villejuif, cu două mii de pedestri din gărzile elvețiene și franceze

și cu două mii de călăreți. Nerlieu, fratele mai mic al lui Beauvais, ofițer bun, care comanda cavaleria lui Mazarin, năpustindu-se cu prea multă vigoare la atac, fu ucis de gărzile lui Beaufort, la poarta Vitri. Briole, tatăl celui pe care-l cunoașteți, smulse sabia domnului de Beaufort. Dușmanii cedară, infanteria lor dădu înapoi, dar iată că sulilele batalioanelor de gardă începură a se încrucișa și a zăngăni ; mareșalul de la Mothe le porunci însă ostașilor săi să se oprească, fiindcă nu voia să expună incertitudinii unei lupte convoiul care începea să apară. Mareșalul de Gramont fu foarte fericit să se retragă și convoiul reintră în Paris însoțit, cred, de mai bine de o sută de mii de oameni, care ieșiseră înarmați la primul zvon lansat cum că domnul de Beaufort se angajase în luptă.

În 11, Brillac, consilier al Anchetelor și om cu reputație în Parlament, spuse, în plină adunare a Camerelor, c-ar trebui să ne gândim la pace ; că burghezii se săturaseră să mai furnizeze hrană trupelor și că pînă la urmă totul va cădea în sarcina Adunării ; că știa, din surse sigure, că propunerea va fi foarte agreată de Curte. Președintele Aubri, de la Camera Conturilor, vorbise în ajun în același sens, la sfatul de la Primărie ; veți vedea că cei de la Saint-Germain, se slujiseră de credulitatea celor doi oameni, dintre care primul n-avea înclinări decît pentru Curte, iar al doilea, n-avea pentru nimic ; veți vedea, spun, că cei de la Saint-Germain se slujeau de ei pentru a ascunde un atac pe care-l pregătiseră asupra Parisului. Deci, cînd auzi de propunerea de pace, Parlamentul se încinse zdravăn. Se peroră îndelung, și dintr-o parte și din alta ; în sfîrșit, se hotărî că se va delibera a doua zi dimineață.

A doua zi, 12 februarie, Michel ¹, care comanda garda de la Poarta Saint-Honoré, veni să înștiințeze Parlamentul că se înfățișase la acea poartă un crainic în ținută de luptă,

¹ E vorba, desigur, de Michel, din cartierul Luvru (n.ed.fr.).

Însoțit de doi trîmbițași, care cerea să vorbească Adunării și care avea trei scrisori, una pentru Adunare, alta pentru prințul de Conti și alta pentru Primărie. Această veste sosi exact în momentul cînd aveam în față focul discuțiilor din Marea Cameră și cînd tocmai eram pe punctul de a ne așeza ; toată lumea discuta despre ceea ce se întîmplase în ajun, la ora unsprezece seara, în hale, unde cavalerul de la Valette fusese prins împrăștiind niște bilete foarte injurioase la adresa Parlamentului și mai ales la adresa mea. Fu adus la Primărie și m-am întîlnit cu el, pe trepte, tocmai cînd coboram din odaia doamnei de Longueville. Cum îl cunoșteam foarte bine, am fost foarte amabil cu el, ba chiar am poruncit mulțimii, care-l maltrata, să se retragă. Dar am fost foarte surprins cînd în loc de răspuns la atențiile mele, el mi-a spus pe un ton trufaș :

— Nu mă tem de nimic ; căci eu îl slujesc pe rege !

Am fost mai puțin mirat de felul său de a se comporta după ce mi s-au arătat acele bilete, care într-adevăr nu erau deloc în concordanță cu complimentele mele. Burghezii îmi puseră în mînă patru sau cinci sute de copii care fuseseră găsite în trăsura lui. El nu le tăgădui. Continuă să-mi vorbească de sus. Eu nu mi-am schimbat tonul. I-am mărturisit durerea pe care-o simțeam văzîndu-l în necaz, după care primarul Parisului îl trimise la Conciergerie.

Această întîmplare, care nu prea avea legătură cu acele bune înclinări ale Curtii către pace, cu care Brillac și președintele Aubri se lăudaseră a fi atît de bine și în mod atît de deosebit informați, această întîmplare, zic, adăugată la apariția crainicului, care se iveau pe nepusă-masă, exact la țanc, arăta cît se poate de fățiș, un plan. Îl vedea întregul Parlament, îl vedea toată lumea ; dar întreg acel Parlament avea să se înșele, fiindcă era atît de obișnuit să se supună orbește formalităților, încît, în situații extraordinare, nu mai vedea niciodată ceea ce trebuia să vadă.

— Trebuie să ne ferim de acest crainic ; nu vine el aici de pomană ; uite câte circumstanțe, laolaltă ; mai întâi ne încântă cu propuneri, apoi ne trimite oameni să semene bilete ca să răscoale norodul ; a doua zi apare un crainic ; aici nu e lucru curat !

Iată cam ce spunea întreaga Adunare și tot acea Adunare adăuga :

— Dar ce-i de făcut ? Un Parlament să refuze să-l asculte pe crainicul regelui său ? Un crainic, pe care nu-l refuzi niciodată, nici chiar din partea unui dușman ?

Toți vorbeau pe același ton, și singura deosebire dintre ei era că unii o spuneau în gura mare, iar alții, în șoaptă. Cei care erau devotați Curții, vorbeau tare, cei care erau devotați partidului, vorbeau în șoaptă. Trimiseră să-l roage pe prințul de Conti și pe generali să vină să-și ocupe locurile ; și-n vreme ce-i așteptau, unii în Marea Cameră, alții în a doua, alții într-a patra, l-am luat deoparte pe bătrînul Broussel și i-am destăinuit un plan care mi-a venit în minte cu un sfert de oră înainte de a începe ședința.

Primul meu imbold cînd mi-am dat seama că Parlamentul se pregătea să-l primească pe crainic, a fost să poruncesc tuturor trupelor să-și ia armele, să-l vîrîm între ostași, cu mare ceremonie și să-l ținem strîns, sub pretextul onoarei, încît să nu fie nici văzut, nici auzit de popor. Al doilea imbold a fost mai bun și a îndreptat mult mai bine lucrurile. I-am propus lui Broussel, care, ca cel mai bătrîn din Cameră, își rostea primul părerea, să spună că el nu vedea nici o încurcătură în povestea cu crainicul ; că audiența, ba chiar și intrarea crainicului în Parlament erau imposibile, întrucît astfel de soli nu se trimiteau decît dușmanilor sau celor egali ; că trimiterea crainicului nu era decît un tertip foarte grosolan al cardinalului Mazarin care-și închipuia că va înșela și Parlamentul și orașul pentru a-i obliga să facă pasul cel mai lipsit de respect și

cel mai criminal, sub pretextul ascultării lui. Moș Broussel, convins de puterea acestui raționament, îl expuse cu lacrimi în ochi. Toată adunarea se emoționează. Au priceput toți deodată că asta era răspunsul firesc. Președintele Mesme, care voi să dea douăzeci și cinci ori treizeci de pilde de crainici trimiși de regi supușilor lor, fu huiduit și fluierat, ca și cum ar fi spus cel mai extravagant lucru din lume ; nimeni nu mai voi să-i asculte pe cei care aveau o părere contrarie și se hotări să se refuze intrarea în oraș a crainicului și să-i oblige pe avocații generali să se ducă la Saint-Germain ca să-i motiveze reginei acest refuz.

Printul de Conti și Primăria se slujiră și ei de același pretext ca să nu-l asculte pe crainic și ca să nu-i primească scrisorile pe care el le lăsa, a doua zi, la poarta Saint-Honoré. Acest incident, adăugat prinderii cavalerului de la Valette, făcu să nu-și mai amintească nimeni de hotărîrea ce se luase, în ajun, de a se delibera asupra propunerii lui Brillac. Nimeni nu mai avu decît scîrbă și dispreț pentru acele false licăriri de împăcare ; și se indispuseră și mai mult, după cîteva zile, cînd aflară amănuntele acelei afaceri. Cavalerul de la Valette, suflet negru, dar hotărît, și cu un curaj înclinat spre acțiune, cu care nu era obișnuit secolul nostru, își făcuse planul să ne ucidă pe domnul de Beaufort și pe mine, pe treptele palatului și să se slujească, în acest scop, de tulburarea și de confuzia pe care nădăjduia că le va isca în oraș spectacolul extraordinar al sosirii celui crainic. Curtea a negat întotdeauna acest complot cu privire la asasinarea noastră. Ceea ce știu în mod sigur, e că Cohon, episcop de Dol, îi spusese cu două zile mai înainte episcopului Aire că domnul de Beaufort și cu mine nu vom mai fi în viață peste trei zile.

În 19, printul de Conti spuse Parlamentului că în incinta aprozilor se afla un gentilom trimis de arhiducele Leopold, care era guvernatorul Țărilor-de-Jos în numele

regelui Spaniei, și că acel gentilom cerea să fie primit de Adunare. Avocații generali intrară, pe ultimul cuvânt al discursului prințului de Conti, ca să dea socoteală de ceea ce făcuseră la Saint-Germain unde fuseseră primiți cum nu se poate mai bine. Reginei îi plăcuseră grozav motivele pentru care Adunarea refuzase intrarea crainicului; ea îi asigurase pe avocații generali că în starea în care ajunseseră lucrurile, nu putea recunoaște deliberările Parlamentului ca niște hotărâri ale unei adunări suverane, dar că primea cu bucurie asigurările pe care i le dădea acest Parlament, în ceea ce privea respectul și supunerea lui; și că dacă Parlamentul ar da oricât de puțin urmare promisiunilor sale, ea îi va da la rîndu-i, toate dovezile de bunătate, ba chiar și de bunăvoință, atît în general cît și în particular. Talon, avocat general, și care vorbea întotdeauna cu demnitate și cu tărie, împodobi acel raport cu toate ornamentele de rigoare și încheie printr-o asigurare pe care o dădu el însuși, în termeni foarte patetici, Adunării, că dacă ea voia să trimită o deputație la Saint-Germain, va fi foarte bine primită și va constitui o bună călăuză către pace. Primul președinte, spunîndu-i mai pe urmă că la ușa Marii Camere se afla un trimis al arhiducei, Talon, care era abil, găsi prilejul să-și modifice părerea. El arată că providența prilejuise această ocazie pentru a avea și mai multe motive de a-i dovedi încă o dată regelui fidelitatea Parlamentului, neacordînd audiență trimisului. Cum această apariție a unui deputat din Spania în Parlamentul din Paris alcătuia o scenă care nu este prea obișnuită în istoria noastră, cred c-ar fi bine s-o reiau mai în amănunt.

Ați și văzut că Saint-Ibar, care purta o corespondență regulată cu contele de Fuensaldagne, mă presa din cînd în cînd să leg și eu relații cu el și v-am arătat de asemenea și motivele care m-au împiedicat să fac acest lucru. Cînd am văzut că eram asediați, că Mazarin îl trimisese pe

Vautorte¹ în Flandra pentru a începe unele negocieri cu spaniolii, și cînd mi-am dat seama că partidul nostru era destul de închegat, pentru a nu fi obligat, în numele meu, la compromisuri cu dușmanii Statului, n-am mai fost atît de scrupulos, nici atît de delicat și i-am scris, prin Montrésor, lui Saint-Ibar, care nu mai era în Franța și care se afla cînd la Haga, cînd la Bruxelles, că în starea în care se aflau treburile, socoteam că pot să ascult, cu cîinste, propunerile care mi s-ar face pentru ajutorarea Parisului; că-l rugam totodată să facă în așa fel încît să nu mi se adreseze mie direct și că eu să nu apar în nimic din ce-ar fi public. Ceea ce m-a obligat să-i scriu în acest sens lui Saint-Ibar, sau mai curînd să poruncesc să i se scrie, a fost faptul că-mi spusese el însuși, prin Montrésor, că spaniolii care știau că doar eu singur eram stăpîn pe norodul Parisului, și care vedeau că nu le trimiteam vorbă, începuseră să-și închipuie că aveam probabil vreo îngrădire din partea Curții care mă împiedica să fac acest pas; așa că ei, nemaicontînd, în ceea ce privea Parisul, pe ceilalți generali, ar putea să accepte ofertele extrem de avantajoase pe care cardinalul le făcea zilnic. Știu, dintr-o vorbă pe care doamna de Bouillon o lăsase să-i scape, că și ea știa tot atîtea cît și Saint-Ibar despre treaba asta; așa că de comun acord, cu soțul ei și cu ea, am făcut pasul despre care tocmai am vorbit și am insinuat, tot de comun acord cu ei, că ne-ar face plăcere să deschidem scena prin domnul de Elbeuf. Cum el fusese, pe vremea cardinalului de Richelieu, doisprezece sau cincisprezece ani în Flandra, cu pensie dată de Spania, calea părea foarte firească. Ea fu urmată de îndată ce fu propusă. Conte de Fuensaldagne îl trimise, chiar a doua zi, pe Arnolfini, călugăr bernardin, pe care-l îmbracă în cavalier, sub numele de don José de Illescas. Acesta sosi la

¹ *François Gruget, sieur de Vautorte*, avocat general în Marele Consiliu, apoi consilier de Stat.

Elbeuf, la două după miezul nopții și îi dădu un bilețel ; i-l explică așa cum vă puteți imagina.

Domnul de Elbeuf se crezu cel mai de seamă om din partid ; și a doua zi, la ieșirea din palat, ne duse pe toți să luăm masa la el, adică pe toți cei care eram mai importanți, spunându-ne că avea să ne comunice un lucru de seamă. Prințul de Conti, domniile de Beaufort și de la Mothe și președinții le Cogneux, Bellièvre, Nesmond, Novion și Viole se aflau și ei acolo. Domnul de Elbeuf, care era un mare saltimbanc din fire, începu comedia mărturisindu-ne că dragostea pe care-o nutrea pentru poporul francez nu-i îngăduia să deschidă nici măcar un bilețel pe care-l primise dintr-un loc suspect. Acel loc nu fu numit decât după două ori trei circumlocuțiuni, toate pline de scrupule și de mistere ; președintele de Nesmond, care, cu toată înflăcărarea spiritului său gascon, era cel mai simplu om din lume, umplu cea de a doua scenă cu tot atîta bună-credință cită artă avusese prima. El privi acel bilețel pe care Elbeuf îl aruncase pe masă, foarte corect lipit din nou, ca pe o jertfă de sabbat. Spuse că domnul de Elbeuf nu procedase bine chemînd niște membri ai Parlamentului la o acțiune de această natură. În sfîrșit, președintele le Cogneux, care se impacientă din pricina acelor negliobii, luă bilețul, care avea mai mult aerul unui bilet de dragoste decât al unei scrisori de afaceri ; îl deschise și după ce citi ce cuprindea — de fapt nu era decât o simplă scrisoare de acreditare — și auzi din gura domnului de Elbeuf ce-i spusese aducătorul acelei scrisori, ne jucă o bufonerie demnă de primele scene ale piesei. Preschimbă în ridicol toate fasoanele făcute ; o luă înaintea celor care urmau să se mai facă ; și trase concluzia, în numele tuturor, că ajutorul Spaniei nu era de disprețuit. Dificultatea consta în felul de a-l primi.

Doamna de Bouillon, care discutasese pe față, cu mine, în ajun, despre legăturile pe care le avea cu Spania, îmi

explicase intențiile lui Fuensaldagne care dorea să se angajeze față de noi cu condiția să fie la rîndul lui asigurat că și noi ne vom angaja față de el. Acest angajament nu se putea lua, din partea noastră, decît de Parlament sau de mine. El se îndoia foarte tare de Parlament, pe ai cărui principali doi șefi, primul președinte și președintele de Măsme, nu-i vedea în stare de nici o propunere. Slaba nădejde pe care i-o dădusem pînă atunci de a negocia cu mine, îl făcea să nu se bazeze cu mult mai mult pe făgăduielile mele decît pe cele ale Parlamentului. Nu ignora nici puțină putere, nici puțină siguranță a domnului de Elbeuf ; știa că domnul de Beaufort era la discreția mea și că, din pricina incapacității sale, creditul său nu era decît un fum. Incertitudinile veșnice ale lui Longueville și puțină înțelepciune a mareșalului de la Mothe, nu-l mulțumeau deloc ; să se încreadă în domnul de Bouillon ? Dar domnul de Bouillon nu putea răspunde de Paris : n-avea nici o putere în acest oraș ; iar gutele care-l țineau la pat și care-l împiedicau să acționeze, dăduseră prilej oamenilor de la Curte să arunce unele bănuieli în sufletul norodului. Toate aceste considerații, care-l încurcau pe Fuensaldagne și care-l puteau obliga, în chip foarte firesc, să caute avantaje la Saint-Germain, care se temea — și pe bună dreptate — de joncțiunea lui cu noi, toate aceste lucruri, zic, nu se puteau îndrepta, spre binele partidului, decît printr-un tratat al Parlamentului cu Spania, care era treaba cea mai dificilă, sau printr-un angajament pe care să-l iau eu însumi, față de spanioli.

Saint-Ibar, care-și reaminti că scrisese odinioară, la porunca mea, o instrucțiune prin care propuneam acest angajament, nu se îndoia că n-aș mai fi în aceeași dispoziție, pentru că eram hotărît să-l ascult ; și, deși Fuensaldagne nu fu de părerea sa, pentru motivul pe care vi l-am arătat mai înainte, îl lăasă pe trimis să-și asume sarcina de a încerca, arătînd însă că nu va face nici un pas către noi pînă nu va vedea clar în ce ape ne scaldăm. Acel trimis,

care înainte de a-l vedea pe domnul de Elbeuf, discutase două zile cu domnul și doamna de Bouillon, se explică în mod clar față de ei, ceea ce o obligase pe aceasta din urmă să fie și mai sinceră față de mine, lucru pe care nu-l făcuse pînă atunci. Faptul că necesitatea unui ajutor prompt și grabnic mă determinase odinioară să propun acțiunea despre care tocmai v-am vorbit, acum nu mă mai interesa. Nu mai puteai face un secret din tratatul care, de nevoie, trebuia să fie făcut de comun acord cu generalii, dintre care unii îmi erau suspecti, iar de alții mă temeam. Începusem să bag de seamă că la Rochefoucauld schimbase foarte mult bunele sentimente ale doamnei de Longueville față de mine și că, drept urmare, nu mai puteam conta pe prințul de Conti.

V-am mai explicat firea domnului de Longueville și purtarea mareșalului de la Mothe. N-am nimic să vă spun despre domnul de Elbeuf. Îl socoteam pe domnul de Bouillon — susținut de Spania, cu care avea, din pricina Sedanului, cele mai firești interese — ca pe un nou duce de Maine, dar care putea să mai aibă și alte interese deosebite de cele ale Parisului; socoteam că, cu timpul, ajutat de intrigă și de banii Castiliei, n-ar fi fost exclus să-l alunge pe coadjutorul Parisului, după cum bătrînul de Maine îl alungase din Ligă pe cardinalul de Gondi, unchiul meu. În discuția avută cu domnul și cu doamna de Bouillon cu privire la trimis, nu le-am ascuns nimic din temerile mele, fără a o excepta chiar și pe aceasta din urmă, pe care am condimentat-o, cum vă puteți da seama, cu ironia cea mai blîndă și mai politicoasă cu putință. Doamna de Bouillon, care nu făcea, sau care mai curînd, nu spunea niciodată drăgălășenii decît de comun acord cu soțul ei, nu omise nimic din tot ceea ce-ar fi putut s-o facă una dintre cele mai drăguțe persoane din lume, chiar dacă ar fi fost urîtă, ca să mă convingă că nu trebuia să mai șovăi; că soțul ei și cu mine, strînși printr-o legătură

deosebită, vom înclina atît de tare, de partea noastră. balanța, încît ceilalți nu ne vor mai putea face nici o greutate.

Domnul de Bouillon, care era foarte abil și care știa foarte bine că gîndeam și că vorbeam conform adevăratelor mele interese, reveni brusc la părerea mea, printr-o maximă foarte comună, dar totuși foarte rară. N-am văzut om ca el care să nu conteste decît ceea ce nu credea că ar putea obține. Îmi împărtăși, foarte îndatoritor, sentimentele. Îi spuse doamnei de Bouillon că în postul în care mă aflam jucam cinstit ; că războiul civil ar putea să înceteze chiar a doua zi ; că eram arhiepiscop al Parisului pe toată viața ; că aveam mai mult ca oricare interesul de a salva orașul ; dar că n-aveam nici cel mai mic interes să mă las dezonorat mai tîrziu ; că socotea, după tot ceea ce-i spusese, că totul se putea remedia. Îmi făcu deci o propunere care mie nu-mi venise în minte, pe care la început n-am aprobat-o pentru că mi s-a părut impracticabilă, dar la care m-am reîntors la rîndu-mi, după ce am examinat-o : și anume de a obliga Parlamentul să-l asculte pe deputatul Spaniei, ceea ce avea să aducă după sine exact urmările pe care ni le doream. Spaniolii, care nu se așteptau la asta, aveau să fie plăcut surprinși ; Parlamentul se va angaja, fără să-și dea seama ; generalii vor avea prilejul să trateze, după acest pas, care ar putea fi interpretat după aceea, drept o aprobare tacită pe care Parlamentul ar da-o demersurilor particularilor. Domnului de Bouillon nu i-ar fi fost greu să-l facă pe deputat să priceapă avantajele pe care le-ar avea, anunțîndu-l prin primul curier pe domnul arhiduce, că Parlamentul pairilor Franței ar fi primit o scrisoare și un deputat al unui general al regelui Spaniei în Țările-de-Jos. Nădăjduia că printr-o foarte amplă depeșă cifrată îl va face pe contele de Fuensaldagne să înțeleagă că se cuvenea să aleagă pe cineva din partid care, de comun acord cu el,

să dea impresia că nu întreprinde nimic cu Spania, dar care, prin această comportare, să se poată opune neplăcerilor pe care le va aduce după sine o legătură cu dușmanii Statului, într-un partid pe care stima Parlamentului îl determina să adopte niște măsuri mult mai juste din acest punct de vedere decît din oricare altul : că acest personaj mi se potrivea, și că se întîmpla să fie, prin demnitate cît și prin profesie, atît în interesul comun cît și al meu personal. Greutatea era de a convinge Parlamentul să acorde audiență deputatului arhiducelui, iar această audiență era totuși singura circumstanță care putea să înlocuiască, în ochii acelui deputat, lipsa semnăturii mele, fără de care ar protesta că avea ordin să nu întreprindă nimic. Acestea fiind zise, eu și domnul de Bouillon ne-am lăsat în voia soartei ; exemplul pe care-l avusesem de curînd, cel al crainicului exclus sub cel mai frivol pretext din lume, ne făcea să nădăjduim că nu i se va refuza trimisului o audiență, pentru că vor avea de invocat niște motive mai solide.

Călugărul nostru bernardin care-și avea profitul lui în audiența asta, despre care nici măcar nu fusese vorba la Bruxelles, fu mai mult decît satisfăcut de propunerea noastră. Trimise arhiducelui o depeșă exact așa cum doream noi ; și ne făgădui să facă, fără să mai aștepte răspuns, tot ceea ce-i vom porunci ; uză de aceste cuvinte și avea dreptate ; fiindcă am aflat după aceea că i se poruncise să urmeze în totul și peste tot, fără excepție, păreriile domnului și doamnei de Bouillon.

Iată unde ajunseseam, cînd Elbeuf ne arată, ca pe o mare noutate, biletul pe care i-l scrisese contele de Fuensaldagne ; vă dați lesne seama că n-am mai stat în cumpănă să-mi spun părerea cum că deputatul trebuia să înfățișeze Parlamentului scrisoarea arhiducelui. Propunerea a fost primită la început ca o erezie ; și, fără exagerare, puțin a lipsit să nu fie fluierată de toată Adunarea. Am persistat

în părerea mea ; am invocat motive care n-au convins pe nimeni. Bătrînul preşedinte le Cogneux, care avea un spirit mai viu şi care băgase de seamă că vorbeam din cînd în cînd despre o scrisoare a arhiducelui, despre care nu se spusese încă nimic, fu dintr-odată de părerea mea, fără să-mi spună totuşi adevăratul motiv, şi anume că-şi dădea seama că eu văzusem dedesubturile unei chestiuni care mă silea să procedez astfel. Şi cum discuţia era destul de confuză, şi se purta în picioare, certîndu-ne unii cu alţii, el îmi spuse :

— De ce nu vorbeşti cu prietenii dumitale în particular ? Vei realiza ce vrei ; văd bine că ai mai multe noutăţi decît cel care ni le-a trimis.

Am fost, ca să vă spun drept, teribil de ruşinat, de prostia mea. Căci mi-am dat seama că nu-mi putea vorbi astfel decît fiindcă pomenisem Parlamentului despre scrisoarea arhiducelui, care de fapt nu era decît o hîrtie iscălită în alb, pe care o completasem noi, la domnul de Bouillon. Am strîns mîna preşedintelui le Cogneux ; am făcut semn domnilor de Beaufort şi de la Mothe ; preşedinţii de Novion şi de Bellièvre îmi împărtăşiseră sentimentul bazat pe faptul că eram obligaţi să primim ajutorul Spaniei ca pe un leac al nenorocirilor noastre ; dar ca pe un leac pe care-l socoteam a fi periculos şi empiric — căci ar fi fost mortal pentru toţi, dacă n-ar fi fost trecut cîtuşi de puţin prin alambicul Parlamentului. Îl rugarăm cu toţii pe domnul de Elbeuf să-l convingă pe bernardin să discute cu noi doar despre felul în care urma să se comporte. În aceeaşi noapte, le Cogneux şi cu mine ne-am dus la el acasă. Îi spuserăm, în prezenţa lui Elbeuf, în mare secret, tot ceea ce voiam să se afle. Stabilisem încă din ajun, la domnul de Bouillon, ce trebuia să spună în faţa Parlamentului. El se achită foarte bine de însărcinare, ca un om de înţeles ce era. Vă voi face un rezumat al discursului pe care-l ţinu, după ce vă voi arăta ce s-a

petrecut cînd a cerut audiență sau, mai curînd, cînd prințul de Conti a cerut-o pentru el.

Președintele de Mesme, om de foarte mare capacitate în profesia lui, unchiul celui pe care-l vedeți astăzi, dar atașat pînă la slugărnicie de Curte, atît prin ambiția care-l devora cît și prin timiditatea care-i era excesivă, președintele Mesme, zic, scoase o exclamație doar la auzul numelui trimisului arhiducelui, mai elocventă și mai patetică decît tot ceea ce am citit în acest gen în antichitate ; și întorcîndu-se cu ochii înecați în lacrimi către prințul de Conti, exclamă :

— E cu puțință, domnule, ca un prinț de sînge al Franței să consacre o ședință a florilor de crin unui deputat al celui mai crud dușman al florilor de crin ?

Cum prevăzusem această furtună, l-am lăsat cu bunăștiință pe Elbeuf să suporte primele sale lovituri ; dar el a ieșit din asta cu destulă iscusință, spunînd că același motiv care-l obligase să dea socoteală generalisimului¹ său, despre scrisoarea pe care o primise, nu-i îngăduia să vorbească despre ea în prezența sa. Trebuia totuși să existe cineva care să pregătească drumul și să arunce — într-o adunare unde primele impresii au o mare putere — primele scînteii ale păcii particulare și generale pe care acest trimis tocmai venea s-o anunțe. Felul în care numele său avea să-i impresioneze pe cei de la Anchete, avea să decidă refuzul sau acceptarea audienței sale ; totul bine cîntărit și drămuț și dintr-o parte și dintr-alta, socotirăm că ar fi mai puțin dezavantajos, să lăsăm să se creadă că ar fi vorba de o înțelegere, decît să pregătim printr-un canal obișnuit, nedetestabil și favorabil, leacurile pe care trimisul Spaniei avea să ni le furnizeze. Asta nu înseamnă că în aceste adunări, care se numesc regulate, cea mai mică bănuială de înțelegere să nu fie în stare să otrăvească lucrurile chiar și cele mai juste, chiar și cele

¹ Adică prințului de Conti.

mai necesare. V-am mai spus asta de cîteva ori ; şi acest inconvenient era mai de temut în această situaţie decît în oricare alta. L-am admirat pe domnul de Bouillon, care a luat hotărîrea de a da curs propunerii prin prinţul de Conti. N-a şovăit nici un moment. Căci prin nimic nu se manifestă mai bine judecata solidă a unui om, decît arătînd că ştie să aleagă între marile inconveniente. Revin la preşedintele de Mesme care se agăţase de prinţul de Conti şi care pe urmă se întoarse spre mine, spunîndu-mi aceste cuvinte :

— Cum, domnule, refuzi intrarea unui crainic al regelui dumitale sub pretextul cel mai frivol din lume ?

Cum nu mă îndoiam deloc de cea de a doua parte a apostrofei ¹, am vrut s-o previn şi i-am răspuns :

— Îmi vei îngădui, domnule, să nu socotesc drept frivole nişte motive care au fost consacrate printr-o hotărîre.

La aceste cuvînte se creie o dezordine ce scoase şi mai mult în evidenţă cuvintele preşedintelui, care era într-adevăr foarte imprudent şi care duseră, împotriva intenţiei sale — după cum vă puteţi da seama — la audierea trimisului. Cînd am văzut că Adunarea se încinge şi se ridică împotriva preşedintelui de Mesme, am ieşit sub nu ştiu ce pretext, şi i-am spus lui Quatresous, consilier la Anchete, şi cel mai impetuos spirit din acel Colegiu, să întreţină încăierarea pentru că verificasem de multe ori că mijlocul cel mai sigur prin care poate fi aprobată o afacere dificilă, de către adunări, este să-i atîţi pe tineri împotriva bătrînilor. Quatresous se achită demn de această însărcinare : îi infurie pe preşedintele de Mesme şi pe primul preşedinte vorbind despre un oarecare Raillièrs, bancher faimos, pe care-l virî în toate luările sale de cuvînt. Cei de la Anchete îi luară apărarea lui Quatresous pe care preşedinţii — care pînă la urmă se impacientară

¹ Adică : „Şi o accepţi pe cea a unui deputat spaniol ?”.

din pricina impertinențelor sale — voia să-l dea afară. A trebuit, ca să schimbe vorba, să delibereze în legătură cu trimisul ; și, în ciuda concluziilor avocaților generali și a exclamațiilor celor doi președinți și a multor alora, se hotărî să fie audiat.

Îl poftiră să intre imediat ; i se oferî loc la capătul mesei ; îl poftiră să se așeze, ba chiar îl și înveliră. El prezentă scrisoarea arhiducelui, în Parlament, care nu era decît o scrisoare de acreditare și o motivă zicînd că alțeta sa imperială, stăpînul său, îi încredințase sarcina să dea în vileag Adunării o negociere pe care cardinalul Mazarin încercase s-o facă cu el încă de pe vremea blocadei Parisului ; că regele catolic socotise că n-ar fi corect să accepte ofertele sale într-o perioadă în care, pe de o parte, se vedea bine că nu le făcea decît ca să poată oprî și mai zdravăn Parlamentul care era respectat de toate națiunile lumii, iar pe de altă parte, fiindcă toate tratatele care s-ar fi putut încheia cu un ministru condamnat, ar fi fost nule de drept, cu atît mai mult cu cît ar fi fost făcute fără concursul Parlamentului, singurul căruia îi aparținea dreptul de a înregistra și de a verifica tratatele de pace ca să devină certe și autentice ; că regele catolic, care nu urmărea să obțină nici un avantaj din împrejurările prezente, poruncise arhiducelui să-i asigure pe domnii din Parlament pe care îi știa atașați adevăratelor interese ale majestății sale preacrestine, că-i recunoștea din toată inima, și cu bucurie drept arbitri ai păcii ; că se va supune judecății lor și că dacă ei acceptau să fie judecători, va lăsa la alegerea lor să delege pe cineva din Colegiul lor, în orice loc vor vrea, fie chiar și la Paris ; că regele catolic își va trimite fără întîrziere deputații, ca să-l reprezinte ; că în așteptarea răspunsului lor, poruncise unei armate de optsprezece mii de oameni să înainteze spre frontieră, ca să-i ajute în caz că ar fi avut nevoie, dar cu ordinul de a nu întreprinde nimic pe pămînturile regelui preacrestin,

măcar că ele fuseseră în cea mai mare parte, părăsite ; că regele nu mai avea nici șase sute de oameni în Péronne, în Saint-Quentin și în Catelet ; dar că voia să dovedească, în întâlnirea asta, sinceritatea intențiilor sale pentru binele păcii și că-și dădea cuvîntul că, atîta timp cît vor trata această pace, el nu va îngădui armatelor sale să se miște din loc, dar că dacă ele puteau fi de vreun folos Parlamentului, acesta n-avea decît să dispună de ele, chiar comandate de ofițeri francezi ; că dacă socoteau de cuviință, n-aveau decît să ia toate precauțiile pe care le vor crede necesare pentru a înlătura bănuielile ce se puteau isca oricînd, și pe bună dreptate, privind comportarea străinilor:

Înainte de a intra trimisul sau, mai bine-zis, înainte de a se fi deliberat dacă să intre sau nu, se iscaseră în Adunare multe dispute pătimașe ; președintele de Mesme nu uitase să arunce asupra-mi toată odioasa cîrdășie cu dușmanii Statului pe care-o învălui în toate culorile ce-i veniră la îndemină, destul de vii și destul de clare, în comparația pe care-o făcu între crainic și deputat. E adevărat că conjunctura era foarte supărătoare ; și cînd se nimereste cîte una de acest fel, nu există alt remediu de a ieși din ea decît tăcînd. Am urmat cu mare strictețe această regulă în acea împrejurare care era, pentru mine, foarte delicată ; căci deși președintele de Mesme mă socotea vinovat — cu sîrguință și dibăcie — n-am scos o vorbă atîta vreme cît prințul de Conti încă nu se pronunțase ; dar cînd am auzit că se va pronunța numai după ce-l va asculta pe trimis, am schimbat tactica.

După ce trimisul s-a explicat el însuși, atît de amplu și de îndatoritor față de Parlament, și după ce am văzut că Adunarea fusese măgulită de discursul pe care acesta îl ținuse, am socotit că e timpul să-l pun la punct pe președintele de Mesme căruia i-am zis : că respectul pe care-l aveam pentru Adunare mă obligase să mă fac

că nu aud și să-i îndur toate înțepăturile ; dar că le auzisem foarte bine ; mă prefăcusem doar că nu le aud și că aș fi rămas încă în aceeași dispoziție, dacă hotărîrea Parlamentului pe care nu ți-e niciodată îngăduit s-o anticipezi, dar pe care trebuie totdeauna s-o respecti, nu mi-ar fi deschis gura ; că această hotărîre aprobase, împotriva părerii sale, intrarea trimisului Spaniei, după cum precedenta, care nici ea nu se luase după părerea sa, dusesse la excluderea crainicului ; că nu-mi puteam închipui că voia să constrîngă Adunarea să urmeze întotdeauna doar părerile sale ; că nimeni nu-l cinstea și nu-l prețuia mai mult ca mine, dar că libertatea ne impunea fiecăruia să trăim în stimă și în respect ; că-i rugam pe domnii magistrați să-mi îngăduie să-i dau președintelui o dovadă a respectului ce i-l purtam, făcîndu-i un rezumat, care poate că avea să-l surprindă, al părerilor mele despre cele două hotărîri, a crainicului și a trimisului, în legătură cu care mă atacase atîta ; că în privința primului, mărturiseam că fusesem destul de credul ca să cad în cursă ; și că dacă domnul de Broussel n-ar fi făcut propunerea la care el, președintele, se opusese, cădeam — dintr-un exces de bună intenție — într-o imprudență care poate că ar fi pricinuit pierderea orașului și într-o crimă vădită față de un lucru pentru care regina își arătase deplina sa mulțumire ; că în ceea ce privea trimisul Spaniei mărturiseam că nu fusesem de părere să i se acorde audiență, decît fiindcă știam bine că majoritatea glasurilor Adunării aveau să i-o acorde ; că socotisem că fac bine supunîndu-mă voinței majorității, și dovedind astfel — în niște lucruri unde se vedea limpede că orice opunere ar fi inutilă — unitate de vederi în Colegiu.

Acest fel umil și modest de a răspunde la o sută de vorbe acre și înțepătoare pe care le îndurasem timp de douăsprezece sau cincisprezece zile, ba chiar și în dimineața aceea, și de la primul președinte, și de la pre-

ședintele de Mesme, făcu un efect pe care nu vi-l pot exprima și șterse, pentru multă vreme, impresia pe care și unul și celălalt se străduiseră s-o semene în Adunare cum că pretindeam s-o guvernez prin intrigile mele ; nimic nu-i mai periculos decît un astfel de lucru în orice fel de adunare ; și dacă înflăcărarea președintelui de Mesme nu mi-ar fi dat prilejul să deghizez puțin manevrele făcute în cele două scene destul de deosebite, a crainicului și a trimisului, nu știu dacă majoritatea celor care hotărîseră excluderea unuia și primirea celui alt, nu s-ar fi căit de a fi fost de o astfel de părere. Președintele de Mesme voi să răspundă la ceea ce spusese ; dar fu aproape înăbușit de strigătele de protest care se ridicară de la Anchetă. Sună ceasul cinci ; nimeni nu mîncase, mulți nu-și luaseră nici masa de prînz, așa că domnii președinți fură înfrinți : ceea ce nu-i prea avantajos în această materie.

Hotărîrea care aprobase intrarea deputatului Spaniei stipula că i se va cere o copie, semnată de el, după cele spuse Parlamentului, care va fi înregistrată și care va fi trimisă printr-o deputație solemnă reginei, asigurînd-o de fidelitatea Parlamentului, rugînd-o să dăruiască pacea popoarelor sale și să retragă trupele regelui din împrejurimile Parisului. Primul președinte făcu niște eforturi de neînchipuit pentru a se insera în hotărîre că se va trimite reginei însăși foaia, adică originalul din registrul Parlamentului. Cum se făcuse foarte tîrziu și tuturora le era foame, fapt care are o foarte mare influență asupra deliberărilor, fură cît pe ce să îngăduie această clauză, din nebagare de seamă. Președintele le Cogneux, care era din fire atent și pătrunzător, băgă primul de seamă consecința și spuse, întorcîndu-se către un mare număr de consilieri ce începuseră a se ridica :

— Am, domnilor, de vorbit Adunării ; vă rog să vă reluați locurile ! Este vorba de soarta noastră în fața întregii Europe !

Toată lumea reaşezându-se, el rosti cu un aer rece şi majestuos, care nu-i era în obicei jupînului Gonin (aşa era el poreclit ¹) aceste cuvinte pline de bun simţ :

— Regele Spaniei ne ia drept arbitri ai păcii generale : poate că-şi bate joc de noi ; dar ne face totuşi cîmstea de a ni se adresa. Ne oferă trupele lui ca să vină în ajutorul nostru, şi e sigur că asupra acestui articol nu-şi mai bate joc de noi şi că ne face chiar plăcere. L-am ascultat pe trimisul său ; şi avînd în vedere nevoia în care ne aflăm, bine am făcut că l-am ascultat. Am hotărît să-l informăm pe rege, şi bine am făcut. Numai că unii au socotit să-i trimitem chiar originalul hotărîrii. Iată capcana. Vă declar, domnule, spuse el întorcîndu-se spre primul preşedinte, că Adunarea nu e de acord, că ea a hotărît că va pleca doar copia, iar originalul va rămîne la grefă. Aş fi dorit să nu fiu obligat să mă explic pentru că există lucruri despre care e bine să nu vorbeşti decît pe jumătate ; dar, pentru că sînt silit, voi spune, fără să şovăi, că dacă vom duce originalul, spaniolii vor crede că supunem capriciilor lui Mazarin propunerile pe care ni le fac ei privind pacea generală şi chiar pe cele ce privesc ajutorul nostru : neducînd decît copia şi adăugînd, în acelaşi timp, aşa cum foarte înţelept a ordonat Adunarea, nişte foarte umile rugăminţi pentru a face să se ridice asediul, întreaga Europă va afla că sîntem în stare să facem ceea ce e bine pentru rege şi bine pentru Stat.

Acest discurs fu primit cu o aprobare generală ; se strigă din toate părţile că Adunarea asta şi aştepta. Domnii de la Anchete îi năpădiră, ca de obicei, cu o mulţime de bruftuieli pe domnii preşedinţi ; Martineau, consilier la Curtea de Casaţie spuse public că retentum ²-ul no-

¹ Gonin era numele unui saltimbanc (n.ed.fr.).

² Vechi termen de procedură penală. Parte a unei hotărîri pe care judecătorii o ţin secretă.

tărîrii era ca să-l primească cu zîmbetul pe buze pe trimisul Spaniei, așteptînd răspunsul de la Saint-Germain, care nu putea fi decît vreo „șuritenie“¹ răutăcioasă de-a lui Mazarin. Charlon îl rugă cu glas tare pe prințul de Conti să îndeplinească el formalitățile Parlamentului care nu-i erau îngăduite Adunării să le facă. Pontcarré² zise că nici un spaniol nu-i pricinuia atîta teamă cît Mazarin. În sfîrșit, e sigur că generalii văzuseră destul pentru a nu se mai teme că Parlamentul s-ar supăra pentru demersurile pe care le-ar face către Spania. Domnului de Bouillon și mie nu ne mai rămăsese prea mult de făcut ca să-l mulțumim pe deplin pe trimisul arhiducelui, în fața căruia ne slujirăm pînă și de cele mai mici circumstanțe. El fu mulțumit mai mult decît spera și trimise, chiar în aceeași noapte, un al doilea curier la Bruxelles pe care-l escortarăm, cu cinci sute de călăreți, vreo zece leghe dincolo de Paris. Acel curier ducea relatarea a tot ceea ce se petrecuse în Parlament, condițiile pe care prințul de Conti și ceilalți generali le puneau pentru a încheia un tratat cu regele Spaniei, precum și cu ce anume mă puteam eu angaja în particular. Am să vă vorbesc despre acest amănunt și despre urmarea lui, după ce vă voi fi istorisit ce s-a petrecut în aceeași zi, adică în 19 februarie.

În vreme ce întreagă această piesă a trimisului Spaniei se juca la palat, Noirmoutier ieși cu două mii de călăreți pentru a aduce la Paris un convoi de cinci sute de căruțe cu făină, din Brie-Comte-Robert unde aveam garnizoana. Cum primise știrea că contele — astăzi mareșalul — Grancei³ venea dinspre Lagni, ca să i se opună, îl detașă pe domnul de la Rochefoucauld, cu șase escadroane, ca să ocupe un defileu pe unde dușmanul era obligat să treacă. La

¹ Retz ironizează aici pronunția italiană a lui Mazarin.

² E vorba de Nicolas Camus, *sieur de Pontcorré*, consilier în Parlament.

³ Charles-Rouxel, *conte de Grancey* (1603—1680), locotenent general al armatei regelui, care în 1651 a fost făcut mareșal.

Rochefoucauld, care avea mai multă inimă decît experiență, se înfierbîntă : nu-i respectă ordinul, ieși din postul său, care era foarte avantajos, și-l atacă, cu multă vigoare, pe dușman. Cum avea de-a face cu trupe cu experiență în timp ce el n-avea decît trupe noi, fu în curînd învins. El însuși fu rănit grav la gît de focul unui pistol. Îl pierdu acolo pe Rosan, fratele lui Duras ; marchizul de Silleri, cumnatul lui, fu luat prizonier ; Rochecour, primul căpitan al regimentului meu de cavalerie, fu grav rănit ; convoiul ar fi fost inevitabil pierdut dacă Noirmoutier n-ar fi sosit cu restul trupelor. Îndreptă căruțele către Villeneuve-Saint-Georges ; mărșalui cu trupele sale în deplină ordine, pe drumul cel mare dinspre Gros-Bois, în nasul lui Grancei care nu socoti că trebuie să se hazardeze să treacă podul Iblon înaintea lui. Noirmoutier se alătură convoiului în cîmpia Créteil și-l aduse, fără să fi pierdut o căruță, la Paris, unde nu intră decît la unsprezece noaptea.

Ați văzut pînă acum două acte a aceluia 19 februarie ; iată un al treilea din noaptea următoare, care n-a fost atît de public, dar despre care e necesar să fiți informată în acest loc pentru că a prilejuit multe fapte deosebite pe care sînteți pe punctul de a le vedea.

V-am spus mai înainte că domnul de Bouillon și cu mine, în înțelegere cu alți generali, am expedit un curier la Bruxelles, care a plecat la miezul nopții. Puțin după aceea ne așezarăm la masă, la domnul de Bouillon, el, soția lui și cu mine. Cum, în particular, ea era foarte veselă și, în plus, succesul acelei zile o înveselise și mai mult, ne spuse că voia să-și facă de cap. Le porunci tuturor celor care ne serveau, să se retragă, și nu-l opri decît pe Riquemont, căpitanul gărzilor soțului ei, în care și unul și celălalt aveau încredere. Adevărul este că voia să vorbească nestînjenită despre starea de lucruri pe care o cre-

dea admirabil de bună. Nu i-am arătat că se înșeală, atîta vreme cît ne-am aflat la masă, ca să nu-i stric cîna, nici ei, nici domnului de Bouillon, care era destul de bolnav de gută. Dar cînd ne-am ridicat de la masă, am schimbat tonul : le-am arătat că nu exista nimic mai delicat decît situația în care ne aflam, că dacă am fi făcut parte dintr-un partid care să aibă la dispoziție întreg poporul regatului, atît de favorabil cum îl aveam noi, am fi fost în mod incontestabil stăpîni pe situație. Dar că Parlamentul, care constituia, într-un sens, principala noastră forță, constituia, în două sau trei cazuri, și principala noastră slăbiciune ; că deși în această adunare, își făcuse apariția iritarea, ba chiar foarte adesea și mînia, continua să existe totuși un spirit retrograd care se reînsuflețea cu orice prilej ; că, chiar în deliberarea din ziua în care vorbeam, avusesem nevoie de toată iscusința noastră pentru a face Parlamentul să nu-și pună el însuși ștreangul de gît : că eram de acord că ceea ce dobîndisem era util pentru a-i face pe spanioli să creadă că Parlamentul nu era atît de inabordabil pentru ei cum își închipuiseră ; dar că în același timp trebuia să fim de acord că dacă Curtea se purta bine, ar dobîndi ea însăși un foarte mare avantaj, fiindcă se sluzea de respectul, cel puțin aparent, al Adu-nării, care-i dăduse socoteală de deputatul Spaniei mai mult ca s-o îndemne să renunțe la semeția sa de la început ; și de deputăția solemnă pe care Parlamentul hotărîse să i-o trimită, ca de un mijloc foarte firesc pentru a trece la negocieri ; că nu mă îndoiam deloc că proasta impresie pe care o produsese refuzul de a acorda audiență avocaților generali trimiși de Parlament la Saint-Germain, a doua zi după plecarea regelui, nu constituise un exemplu destul de instructiv pentru Curte încît s-o oblige să nu scape ocazia ce i se prezenta acum ; că nu eram deloc convins de faptul că ea primise chiar cu atîta îngăduință și blîndețe scuzele noastre în legătură cu excluderea crainicului ; că

ea nu putea ignora totuși că aceste scuze aveau la bază un pretext foarte slab și socotit drept frivol de toate uzanțele ; că primul președinte și președintele de Mesme, care vor fi cu siguranță șefii deputăției, nu vor scăpa ocazia ca să-i arate lui Mazarin adevăratele sale interese în această conjunctură ; că cei doi oameni nu aveau ochi decât pentru interesele Parlamentului ; că urmărind să iasă din această afacere, ei vor avea bucuria să ne lase baltă, făcând o învoială în care se va stipula siguranța noastră, dar fără să ne-o și acorde, și că războiul civil odată isprăvit, servitutea va fi pe deplin restabilită.

Doamna de Bouillon care pe lângă o blîndețe minunată avea și o vioiciune pătrunzătoare, mă întrerupse la acest cuvînt și-mi spuse :

— Iată niște inconveniente care trebuiau prevăzute, mi se pare, înaintea audienței trimisului Spaniei ; pentru că ea le-a făcut să se ivească.

Soțul ei replică brusc :

— Ai uitat ce-am spus ultima oară despre asta, chiar în acest loc ? N-am prevăzut noi oare, în mare, aceste inconveniente ? După ce le-am cumpănit gîndindu-ne cum să împăcăm și trimisul și Parlamentul, l-am ales pe cel care ni s-a părut mai mic și văd bine că domnul coadjutor se gîndește acum să-l remedieze chiar și pe acesta.

— E adevărat, domnule, i-am răspuns, și vă voi propune un remediu la care mă gîndesc, după ce voi isprăvi de lămurit toate inconvenientele pe care le întrevăd. Ați băgat de seamă, mai zilele trecute, că Brillac, în Parlament și președintele Aubri, în Consiliul Primăriei au făcut niște propuneri de pace la care Parlamentul a consimțit aproape orbește ; și a crezut că a făcut un lucru mare dacă s-a hotărît să nu delibereze fără generali : vedeți că există mulți oameni în companii care încep să nu-și mai plătească taxele și să strecoare dezordinea în administrație. Grosul poporului, care este ferm, face să nu se observe

încă această dezbinare dintre partide, care ar slăbi și s-ar dezmembra în foarte scurtă vreme, dacă nu se va munci cu sîrguință ca să fie unite și întărite. Înfierbîntarea spiritelor produce acest efect doar la început. Cînd ea se domolește, trebuie s-o înlocuiască forța ; cînd vorbesc de forță, nu mă refer la violență, care nu-i, aproape niciodată, decît un remediu empiric : mă refer la cea izvorîtă din respectul ce le mai rămîne aceloră de la care îți poate veni răul pe care încerci să-l remediezi. Ceea ce faceți acum cu Spania obligă Parlamentul să întrezărească faptul că el nu e totul. Ceea ce putem face, domnul de Beaufort și cu mine, pentru popor, e să-i arătăm cît prețuiește el în ochii noștri. Dar aceste două posibilități au și avantajul și dezavantajul lor. Uniunea generalilor cu Spania nu e încă destul de publică pentru a semăna, în toate spiritele, încrederea deplină care — pe de o parte, ar putea fi necesară, dar care — pe de alta — dacă această uniune ar fi mai fățișă, ar fi primejdioasă. Cum totuși uniunea nu e destul de secretă, ea poate oferi Parlamentului un avantaj împotriva domniei voastre, în hotărîrile pe care le va lua totuși și încă foarte repede, dacă vă va crede fără apărare. În ceea ce privește încrederea de care domnul de Beaufort și cu mine ne bucurăm în ochii poporului, aceasta e de așa natură încît poate să facă Parlamentului mult mai mult rău decît poate să ne cășune el nouă. Dacă am fi din drojdia poporului, am putea face ceea ce a făcut Bussy Le Clerc¹ pe vremea Ligii, adică să întemnițeze și să devasteze Parlamentul. Am putea face ceea ce au făcut cei șaisprezece cînd l-au spînzurat pe președintele Brisson,

¹ *Le Clerc*, zise *Bussy le Clerc*, maestru de arme, apoi procuror în Parlament, numit de ducele de Guise guvernator al Bastiliei, s-a retras, după Ligă, la Bruxelles ; a fost condamnat la moarte și executat în efigie pentru că a întemnițat cincizeci de parlamentari și a luat parte la moartea lui *Barnabé Brisson* (1531—1591), președintele Parlamentului, numit în locul lui *Achille de Harlay*, care fusese întemnițat.

dacă vrem să fim tot atât de dependenți de Spania cum au fost și cei șaisprezece. Domnul de Beaufort este nepotul lui Henric cel Mare, iar eu sînt coadjutorul Parisului. N-ar fi nici în interesul, nici spre cînstea noastră, și totuși ne-ar fi mai ușor de făptuit ceea ce a făptuit Bussi Le Clerc și ce-au făptuit cei șaisprezece, decît să facem ceea ce Parlamentul știe — și încă în mod foarte clar — că am putea face împotriva lui pentru a-l determina să nu facă împotriva noastră ceea ce va socoti întotdeauna că i-ar fi lesne să facă ; iată soarta și ghinionul puterii populare. Nu-i luați în serios decît atunci cînd se face simțită și nu ține adesea decît de interesul sau de cînstea celor în mîinile căreia se află ca s-o facă mai puțin simțită decît crezută. În această situație ne aflăm noi acum. Parlamentul înclină, sau mai curînd alunecă, spre o pace și foarte puțin sigură și foarte rușinoasă. Dacă vrem, putem ridica mîine poporul ; dar oare trebuie să vrem acest lucru ? Și dacă-l ridicăm și smulgem Parlamentului autoritatea în ce prăpastie aruncăm pe urmă Parisul ? Dar să încercăm să întoarcem foaia. Dacă nu-l ridicăm, oare Parlamentul nu va crede că nu-l putem ridica și se va abține să facă niște pași către Curte care poate că-l vor pierde, dar care pe noi ne-ar pierde negreșit, înaintea lui ? Aveți dreptate, doamnă, mult mai multă ca altădată, să spuneți că nu arăt decît inconvenientele și că dau prea puține soluții : vă rog să-mi îngăduiți a vă răspunde la această observație că n-am încetat a vă vorbi despre cele care se și află, firește, în tratatul pe care-l proiectați cu Spania, cît și în străduința pe care domnul de Beaufort și cu mine o depunem, ca să ne păstrăm simpatia poporului ; dar, cum recunosc în amîndoi anumite cusururi, care slăbesc forța și virtutea acestor soluții, m-am crezut obligat, domnule de Bouillon, să caut în capacitatea și în experiența domniei voastre ceea ce le-ar putea înlocui ; faptul acesta m-a făcut să-mi iau libertatea, de a vă vorbi, domnule, de un amănunt pe care l-ați fi văzut dintr-o privire mult mai clar și mai

distinct decît mine, dacă boala v-ar fi îngăduit să asistați măcar o dată sau la o adunare a Parlamentului sau la un Consiliu al Primăriei.

Domnul de Bouillon, care nu credea deloc că treburile ar fi în această stare, mă rugă, la puțin timp după întreruperea doamnei de Bouillon, să pun în scris tot ceea ce începusem și tot ceea ce mai aveam a-i spune. Am făcut-o de îndată și el mi-a înmînat, a doua zi, o copie pe care-o mai am încă, scrisă de mîna secretarului său și din care am copiat și eu ceea ce ați văzut aici. Nimeni n-ar putea fi mai mirat și mai necăjit decît au fost domnul și doamna de Bouillon după ce le-am arătat situația în care se găseau treburile, și nici eu n-am fost mai puțin surprins decît ei, pentru că dintr-o dată mi s-au limpezit și mie niște lucruri. Răspunsul blînd și cinstit pe care îl dăduse regina avocaților generali cu privire la crainic, asigurarea de a ierta sincer pe toată lumea, culorile în care Talon, avocat general, învăluisese acest răspuns, suciseră într-o clipă toate mințile. Am remarcat acest lucru și am fost bucuros să discut cu domnul de Bouillon, care era singurul om cu cap din cîți erau în acel partid, ca să văd împreună cu el ce atitudine urma să luăm. Am făcut haz împreună cu ceilalți ; am pus în lumină cele mai mici circumstanțe aproape cu tot atîta grijă ca și în fața deputatului arhiducelui. Președintele de Mesme — care îndurase toate bruftuielile din ultimele deliberări și care văzuse că focul ce se aprinsese nu era decît un foc de paie — îi spusese președintelui Bellièvre că fusesem păcălit și că luasem fleacul drept esență. Președintele Bellièvre, căruia mă destăinuisem, m-ar fi putut justifica, dacă ar fi socotit de cuviință ; dar se prefăcu el însuși înșelat și-i vorbi președintelui de Mesme ca unui om căruia îi face plăcere să se flateze pe sine însuși.

Domnul de Bouillon examinînd, tot restul nopții, pînă la ceasurile cinci dimineata, hîrtia pe care eu i-o lăsasem la două și a cărei copie ați văzut-o mai sus, îmi scrise, a

doua zi, un bilet prin care mă ruga să vin la el la trei după-amiază. M-am dus de îndată și am găsit-o pe doamna de Bouillon cumplit de îndurerată fiindcă soțul ei o asigurase că ceea ce-i arătasem eu era cît se poate de întemeiat, avînd în vedere faptele despre care nu putea crede că n-aș fi fost foarte bine informat și că la toate acestea el n-avea decît o soluție, pe care nu numai că n-aveam s-o accept, dar la care sigur aveam să mă opun. Această soluție era să las Parlamentul să lucreze din plin, după tipicul lui, să-l determin pe ascuns, și fără ca el să-și dea seama de acest lucru, să facă niște pași care n-ar fi fost pe placul poporului, să încep apoi să-l discreditez în popor, să joc rolul aceluiași personaj și cu privire la Primărie al cărei șef, președintele Féron, devenise de-acum foarte suspect, și să mă slujesc pe urmă de prima ocazie pe care o voi socoti mai prielnică pentru a pregăti sau exilul sau temnița unor persoane de care nu puteam răspunde ca de noi înșine.

Iată ce-mi propuse domnul de Bouillon, fără să șovăie, adăugînd că Longueil, care cunoștea mai bine ca oricine Parlamentul, și pe care-l văzuse, la prînz, îi confirmase tot ceea ce-i spusese eu în ajun despre înclinarea pe care o avea Colegiul, și că același Longueil convenise împreună cu el că singura soluție eficientă era să fie „purificat”. Asta era vorba lui și l-am recunoscut după acest cuvînt. N-a existat nicicînd un spirit atît de hotărît și nici atît de violent ca el ; dar nici n-a existat vreunul care să-și atenueze hotărîrile și violențele prin termeni mai blînzi. Deși îmi venise și mie în minte aceeași soluție pe care mi-o propunea domnul de Bouillon, și poate mai bine chibzuită decît a lui, fiindcă eu cunoșteam mai bine decît el posibilitățile, nu l-am lăsat nici o clipă să creadă că aș fi gîndit cît de cît la fel, fiindcă știam că avea slăbiciunea de a-și închipui că el se gîndise totdeauna primul la un lucru ; asta era unicul lui cusur pe care i l-am observat în

timpul demersurilor. După ce mi-a explicat ideea lui, l-am rugat să binevoiască a mă lăsa să mi-o exprim pe a mea în scris, ceea ce am și făcut de îndată cam în acești termeni :

„Sînt de acord cu posibilitatea execuției ; dar, în privința urmărilor, ideea mi se pare slabă și pentru public și pentru particulari, fiindcă același popor, de care vă veți servi ca să doborîți autoritatea magistraților, n-o va mai recunoaște pe a dumneavoastră, de îndată ce veți fi obligat să-i cereți ceea ce-i ceruseră magistrații. Acest popor a adorat Parlamentul, pînă la război ; el vrea încă războiul și începe a nu mai avea atîta simpatie față de Parlament. El își închipuie că răul nu privește decît pe cîțiva dintre membrii săi care sînt mazariniști ; se înșeală ; răul cuprinde întreaga Adunare ; dar o cuprinde pe nesimțite și progresiv. Adunarea a obosit mai înainte de a observa acest lucru. Ura împotriva lui Mazarin susține și ascunde această oboseală. Noi înveselim spiritele prin satirele noastre, prin versurile, prin cîntecele noastre ; zgomotul trompetelor, al tobelor și al țimbalilor, vederea stindardelor și a drapelelor bucură privirile ; dar credeți că oamenii mai plătesc cu aceeași punctualitate taxele pe care le-au plătit în primele săptămîni ? Credeți că mulți oameni ne-au imitat, pe dumneavoastră, domnule de Bouillon și pe mine, cînd ne-am trimis vesela la mone-tărie ? Nu observați că unii dintre cei care se cred încă foarte bine intenționați față de cauza comună încep a-i scuza, în acțiunile lor personale, pe cei care sînt mai puțin ? Iată dovezile infailibile ale unei oboseli care este cu atît mai îngrijorătoare cu cît nu sînt nici șase săptămîni de cînd a început să se propage ; gîndiți-vă la cea care va fi pricinuită de un drum mai lung. Poporul încă n-o prea simte pe a lui ; deocamdată e cel puțin sigur că nu și-o cunoaște. Cei care sînt obosiți își închipuie că nu sînt decît

mînioși și această mînie se manifestă împotriva Parlamentului, adică împotriva unui Corp care era, nu-i nici o lună de atunci, idolul poporului și pentru apărarea căruia el a luat armele.

Cînd vom fi puși în locul acestui Parlament, cînd îi vom fi ruinat autoritatea în ochii poporului, cînd o vom fi restabilit pe a noastră, vom întîmpina în mod infailibil aceleași inconveniente pentru că vom fi obligați să facem aceleași lucruri pe care le face astăzi Parlamentul. Vom ordona mînioși, vom strînge impozite, și nu va exista decît o diferență, și anume, că ura și invidia pe care ni le vom atrage din partea unei treimi din populația Parisului, adică a grosului burgheziei, această ură, zic, și această invidie vor isca și vor desăvîrși împotriva noastră, în celelalte două treimi, în numai opt zile ceea ce au iscat cele șase săptămîni împotriva Parlamentului. Avem în Ligă un exemplu faimos al celor spuse de mine. Domnul de Maine, găsind în Parlament aceeași situație pe care-o vedeți astăzi, s-a slujit, pe ascuns, de cei șaisprezece ofițeri de pază ai orașului, pentru a doborî Adunarea. Pe urmă a fost obligat să spînzure patru din cei șaisprezece fiindcă erau prea atașați Spaniei. Rezultatul celor întreprinse de el cu acest prilej ca să devină mai puțin dependent de Spania, fu că avu și mai mare nevoie de ea ca să se susțină împotriva Parlamentului ale cărui rămășițe începeau să se ridice. Ce s-a ales din toate aceste mișcări? Domnul de Maine, unul din cei mai mari oameni ai secolului său, fu obligat să încheie un tratat care a făcut întreaga posteritate să spună că el n-a știut să facă nici pace, nici război. Iată soarta domnului de Maine, șeful unui partid alcătuit întru apărarea credinței, cimentat de sîngele domnilor de Guise, socotiți de toată lumea drept Macabeii¹ vremii lor : al

¹ Aluzie la Iuda Macabeul și la urmașii săi rezistînd lui Antiohos. Prin extensie : conduită vitejească.

unui partid care se și răspîndise în toate provinciile, și care cuprinsese de-acum întregul regat. Noi am ajuns oare acolo ? Oare Curtea nu poate îndepărta mîine pretextul războiului civil prin ridicarea asediului și, mă rog, prin izgonirea lui Mazarin ? Provinciile încep să se clatine ; dar, în sfîrșit, focul nu este încă destul de puternic acolo ca să continuăm, cu mai multă străduință ca niciodată, să facem din Paris capitalul¹ nostru. Și propunînd aceste motive, oare e înțelept să facem în partidul nostru o scindare care l-a ruinat pe cel al Ligii, mult mai încheșat, mai așezat și mai considerabil decît al nostru ? Doamna de Bouillon va susține că arăt iarăși numai inconvenientele, fără să dau și soluții ; iată-le și pe acestea.

Nu voi vorbi despre tratatul pe care-l proiectați cu Spania, nici despre menajarea poporului ; presupun necesitatea acestor lucruri. Există însă un lucru care mi-a venit în minte și care, după părerea mea, este cît se poate de capabil să ne aducă, în Parlament, toată considerația de care avem nevoie acolo. Avem, în Paris, o armată care, atîta vreme cît va fi închisă între zidurile lui, nu va fi socotită decît ca popor. De opt zile încoace am observat ceea ce vă spun poate de mai bine de douăzeci de ori. La Anchete, nu există consilier care să nu se creadă stăpînul ei cel puțin tot atît cît și generalii. Vă spuneam, mi se pare, ieri seară, că puterea pe care o au cîteodată particularii asupra poporului nu poate fi crezută decît prin efectele ei, fiindcă cei care trebuie s-o aibă în mod firesc își mai fac iluzii că o mai păstrează încă și după ce au pierdut-o. Gîndiți-vă, vă rog, la ceea ce ați văzut la Curte referitor la acest lucru. Există acolo vreun ministru, sau vreun curtean care, pînă în zilele baricadei să nu-și fi bătut joc de tot ceea ce se spunea despre simpatia poporu-

¹ A-ți face capital din ceva : a te baza mult pe acel lucru, a miza pe el.

lui față de Parlament ? Și e totuși adevărat că n-a existat nici un curtean, nici un ministru care să nu fi văzut semnele infailibile ale revoluției. Să recunoaștem că baricadele trebuiau să-i convingă : au făcut-o ? Ceea ce facem noi astăzi, ceea ce vom face în viitor, va putea să le deschidă ochii și să-i lecuiască de această meteahnă ? Nu i se spune zilnic reginei că grosul burgheziei e alături de ea, și că, la Paris, doar ticăloșii cumpărați cu bani sînt alături de Parlament ? V-am arătat motivul pentru care oamenii nu scapă niciodată prilejul de a se flata și a se înșela pe ei înșiși în această materie. Ceea ce s-a întîmplat la Curte se întîmplă acum în Parlament. În această mișcare există semnul autorității ; dar el își va pierde curînd substanța. Parlamentul ar trebui să întrevadă acest lucru și din murmurele care încep să se ridice împotriva lui și din creșterea simpatiei poporului față de Beaufort și de mine. Dar nu : el nu-și va da seama niciodată de acest lucru decît printr-o violență doveditoare, decît printr-o lovitură care-l va doborî sau care-l va umili. Tot ceea ce va vedea, i se va părea o tentativă pe care o vom încerca asupra lui, și în care vom eșua. Va căpăta curaj, și ne va respinge dacă ne înclinăm, iar prin asta ne va obliga să-l distrugem. Acest lucru nu-i în interesul nostru din motivele pe care vi le-am arătat mai înainte ; dimpotrivă, interesul nostru este să nu-i facem nici un rău, ca să nu ducem la dezbinări în partid și, totodată, să acționăm într-un fel care să-l facă să vadă că e spre binele lui să conlucreze cu noi.

În acest scop nu există nici un mijloc mai eficace, după părerea mea, decît să scoatem armata din Paris, s-o postăm într-un loc unde să poată fi în afara atacurilor dușmane și de unde să ne poată totodată, favoriza aprovizionarea ; numai că trebuie să procedăm în așa fel încît acest lucru să fie cerut de către însuși Parlamentul, pentru ca să nu

se iște vreo bănuială sau, cel puțin, ea să nu apară decît atunci cînd va fi bine pentru noi să apară, ca să-l obligăm să se poarte cu mai multe menajamente. Această precauție adăugată celor pe care le-ați hotărît dumneavoastră, va face ca Parlamentul să ajungă, aproape pe neobservate, în situația de a conlucra cu noi ; și simpatia poporului, singura care am mai putea-o într-adevăr păstra, nu i se va mai părea un fum, deîndată ce o va vedea însuflețindu-se și sprijinită de o armată pe care n-o va mai avea în mîinile sale."

Iată ce-am scris, cu grabă, pe masa din cabinetul doamnei de Bouillon. Am citit amîndurora cele scrise și am observat că atunci cînd am ajuns la scoaterea armatei din Paris, doamna de Bouillon îi făcu un semn soțului ei care, în clipa cînd mi-am isprăvit lectura, o luă deoparte. Îi vorbi vreo șapte-opt minute, după care îmi spuse :

— Dumneata cunoști atît de bine situația Parisului și eu atît de puțin, încît trebuie să mă scuzi dacă n-ăm să vorbesc despre acest lucru. Nu se poate răspunde rațiunilor dumitale ; dar aș vrea să le întăresc printr-un secret pe care ți-l vom spune cu condiția să ne fîgăduiești, pe salvarea sufletului dumitale, că-l vei păstra față de toată lumea, fără nici o excepție, dar mai ales față de domnișoara de Bouillon.

După care continuă cam în acești termeni :

— Domnul de Turenne ne-a scris că e pe punctul de a se declara de partea noastră ; că în armata lui nu mai sînt decît doi colonei care-i fac greutate ; că se va asigura de ei într-un fel sau altul, pînă în opt zile, și că în acel moment se va îndrepta spre noi. Ne-a cerut să păstrăm secretul față de toată lumea fără nici o excepție, în afară de dumneata.

— Dar guvernanta lui, adăugă cu minie doamna de Bouillon, ne-a pus în vedere să nu spunem nimic nici dumitale, nici altora.

Guvernanta despre care vorbea era bătrîna domnișoară de Bouillon, sora lui Turenne, în care el avea o încredere fără margini și pe care doamna de Bouillon o ura din toată inima. Domnul de Bouillon își reluă vorba și-mi spuse :

— Ce zici de asta ? Nu sîntem stăpîinii și ai Curții și ai parlamentului ?

— Nu voi fi ingrat, i-am răspuns domnului de Bouillon ; vă voi răsplăti secretul domniei voastre cu un altul, care nu este atît de important, dar care nu este mai puțin considerabil. Tocmai am văzut un **bilet** al lui Hocquincourt către doamna de Montbazan, în care nu se aflau decît aceste cuvinte : „*Péronne este frumoasa frumoaselor*“ : am primit și eu unul la fel, de dimineață, de la Bussi Lâmet¹ care mă asigură de orașul Mézières.

Doamna de Bouillon, care era foarte veselă din fire, se aruncă de gîtul meu ; mă sărută cu dragoste. Nu ne mai îndoirăm de nimic și hotărîrăm, într-un sfert de ceas, toate acele amănunte pe care le-ați văzut mai sus. Nu pot omite, în legătură cu asta, o vorbă a domnului de Bouillon. În timp ce examinam mijloacele de a scoate armata dincolo de zidurile Parisului, fără a isca neîncrederea Parlamentului, doamna de Bouillon, care era peste măsură de încîntată de atîtea vești bune, nu mai era deloc atentă la ceea ce discutam. Soțul ei se întoarse spre mine, și-mi spuse, aproape mînios, pentru că băgase de seamă că și pe mine mă mișcase și mă distrăsese ceea ce aflasem despre domnul de Turenne.

— O iert pe soția mea, dar nu ți-o iert dumitale !

Bătrînul prinț de Orania zicea că în momentul în care primea cele mai mari și mai plăcute vești, trebuia să-și dubleze atenția față de fleacuri:

¹ Antoine-François, marchiz de Bussy-Lamet, guvernatorul orașului Mézières.

În 24 ale acelei luni, care era cea a lui februarie, deputații Parlamentului, care-și primiseră în ajun pașapoartele, porniră spre Saint-Germain să-i dea reginei raportul despre audiența acordată trimisului arhiducelui. Curtea nu scăpă ocazia să se servească, așa cum socotisem și noi, de acest prilej, pentru a intra în tratative. Deși nu-i trată pe deputați ca președinți și consilieri, nu-i trată nici ca pe niște oameni care ar fi decăzut din aceste funcții ; se mulțumi să le spună, simplu, pe nume. Regina zise deputaților că ar fi fost mult mai avantajos pentru Stat și mult mai onorabil pentru Parlament să nu-l fi audiat pe deputat ; dar că din moment ce faptul se petrecuse, trebuiau să se gîndească la o pace durabilă ; că ea era foarte dispusă la asta ; și că domnul Cancelar fiind bolnav de cîteva zile, va da chiar ea a doua zi, un răspuns mai amplu în scris. Domnul de Orléans și domnul Prinț se arătară și mai favorabili și făgăduiră primului președinte și președintelui de Mesme, care avură cu ei convorbiri secrete și foarte lungi, să deschidă toate trecerile de îndată ce Parlamentul și-ar fi numit deputații pentru tratative. În aceeași zi, 24 februarie, ni s-a adus la cunoștință că domnul Prinț plănuise să arunce în rîu toată făina din Gonesse și din împrejurimi, pentru că țărani o aduceau în spate, în foarte mare cantitate, în oraș. I-am luat-o înainte. Ieșirăm cu toate trupele, între nouă și zece seara. Noaptea trecu în lupte lingă Saint-Denis, pentru a-l împiedica pe mareșalul du Plessis, care se afla acolo cu opt sute de călăreți, alcătuiți din jandarmerie, să ne stăvilească convoiul. Luarăm cu noi toate căruțele și caii din Paris. Mareșalul de la Mothe porni cu o mie de cai, ridică tot ce găsi în Gonesse și în ținut și reintră în oraș fără să fi pierdut un singur om, nici măcar un singur cal. Jandarmii reginei dădură peste coada convoiului ; dar fură respinși prin Saint-Germain d'Achon, pînă la bariera Saint-Denis.

În aceeași zi Flammarin¹ sosi la Paris pentru a prezenta condoleanțe din partea ducelui de Orléans, reginei Angliei, în legătură cu moartea soțului ei², de care nu auzisem decît cu trei sau patru zile mai înainte. Acesta a fost pretextul călătoriei lui Flammarin ; dar iată și cauza. La Riviére, cu care era intim și de care depindea, își pusese în gînd să lege o relație, prin intermediul lui Flammarin, cu la Rochefoucauld, cu care acesta era foarte bun prieten. Știam, de la o clipă la alta, tot ce se petrecea între ei, pentru că Flammarin, care era pătimaș îndrăgostit de doamna de Pommereux, îi spunea totul în chip foarte fidel. Cum cardinalul Mazarin îl făcea pe la Riviére să creadă că singurul obstacol aflat în calea funcției de cardinal, la care rîvnea acesta, era prințul de Conti, Flammarin crezu că nu-i poate aduce un mai bun serviciu prietenului său decît vorbind cu la Rochefoucauld care să-l convingă la rîndul lui pe Conti³. În acest scop, de îndată ce sosi la Paris îl și văzu pe la Rochefoucauld și nu-i fu prea greu să-l convingă. Îl găsi în pat, foarte stingherit de rana sa și sătul pînă în gît de războiul civil. Îi spuse lui Flammarin că intrase fără voia lui în acel război și că, dacă s-ar fi întors de la Poitou cu două luni înainte de asediul Parisului, ar fi împiedicat-o în mod sigur pe doamna de Longueville să intre în această afacere nenorocită ; dar că profitasem de absența lui ca să-i vîr în afacerea asta, și pe ea și pe prințul de Conti ; că el găsisese lucrurile mult prea avansate ca să-i mai facă să dea înapoi ; că rana sa era și ea un nou obstacol în calea planurilor lui, care au fost și care vor fi întotdeauna de a reuni casa regală ; că diavolul de coadjutor nu voia cu nici

¹ Sau *Flammarens* (*Antoine-Agésilan*), baron și marchiz, care a pierit în lupta dată în foburgul Saint-Antoine, în 1652.

² Carol I, a cărui moarte a fost aflată la Paris, la 19 februarie.

³ Prințul de Conti urma să fie numit cardinal, la cererea fratelui său, prințul de Condé.

un preț pacea ; că nu-i părăsea nici o clipă pe prințul de Conti și pe doamna de Longueville, ca să nu ajungă nimic la urechile lor ; că rana îl împiedica să acționeze asupra lor cum ar fi trebuit ; și că, fără această rană, ar fi făcut tot ce era de datoria lui să facă. După care, împreună cu Flammarin, luară toate măsurile ca să-l determine pe prințul de Conti să cedeze numirea lui la cardinalat, lui la Rivière.

Am fost informat de toate acestea de către doamna de Pommereux. După ce mi-am lămurit bine toate lucrurile, i-am poruncit lui Flammarin — prin primarul Parisului — să plece din oraș pentru că trecuseră câteva zile de cînd îi expirase pașaportul.

În 26, cei din Parlament se încinseră auzind vestea că Grancei asediasc Brie-Comte-Robert, cu cinci mii de pedestrași și trei mii de călăreți ; majoritatea consilierilor țineau morțiș să se expună la o bătălie ca să-l ajute. Domnii generali avură serios de furcă pentru a-i face să asculte de glasul rațiunii. Locul acela nu valora mai nimic și asta din două sau trei motive ; domnul de Bouillon, care din pricina gutei sale, nu putea veni la palat, își trimise părerile în scris Adunării ; Bourgogne, care se afla în cetatea asediată, se predă chiar în aceeași zi și nu știu, de-ar fi rezistat mai multă vreme, dacă ne-am fi putut abține să nu comitem — împotriva tuturor regulilor războiului — vreo tentativă bizară ca să înăbușim vociferările impertinente ale ignoranților. M-am slujit de acest lucru, în mod cît se poate de fericit, pentru a determina Parlamentul să dorească el însuși ca armata noastră să iasă din Paris. L-am pus pe contele de Maure, care părea cel mai împăciuitor din sînul partidului, să-i spună președintelui Charton că știa din sursă sigură că adevăratul motiv pentru care nu se sărise în ajutorul cetății Brie-Comte-Robert fusese imposibilitatea de a scoate, la vreme, trupele din oraș și că aceasta fusese singura cauză și a pierderii Charentonului. L-am pus totodată pe Gressi

să-i spună preşedintelui de Mesme, cum că aflate că eram grozav de încurcat pentru că — pe de o parte, vedem că pierderea celor două cetăţi era imputată, de public, încăpătînării, mele de a ţine trupele ferecate între zidurile Parisului, iar pe de alta, că nu mă puteam hotărî să îndepărtez nici măcar cu doi paşi, de lângă mine, pe acei ostaşi care, de fapt, erau nişte scandalagii plătiţi, pe străzile şi în sala Parlamentului.

Nu vă pot spune în ce hal s-a aprins toată această pulbere. Preşedintele Charton nu mai vorbi decât de tabere ; preşedintele de Mesme îşi încheie toate frazele cu necesitatea de a nu mai lăsa trupele să stea degeaba. Generalii se prefăcură a fi încurcaţi de această propunere. M-am prefăcut şi eu că sînt împotriva. Ne-am lăsat rugaţi opt sau zece zile după care am făcut — cum veţi vedea — ceea ce doream cu mult mai multă ardoare decât cei care ne presau.

Noirmoutier, ieşit din Paris cu o mie cinci sute de cai, aduse în aceeaşi zi, de la Dammartin şi din împrejurimi, o cantitate imensă de grîne şi de făină. Prinţul nu putea fi peste tot ; n-avea atîta cavalerie ca să ocupe toate satele, şi toate satele ţineau cu Parisul. Se aduse, în ultimele două zile, mai mult grîu decât ne-ar fi trebuit ca să rezistăm şase săptămîni. În oraş lipsise grîul, datorită şarlatanilor de brutari şi prea puţinei griji a ofiţerilor din administraţie.

În 27, primul preşedinte făcu în Parlament o relatare despre ceea ce se petrecuse la Saint-Germain, despre care v-am şi vorbit şi se hotărî ca generalii să fie rugaţi să poftească chiar în acea după-amiază la palat pentru a se delibera asupra propunerilor Curţii. Domnului de Beaufort şi mie ne veni foarte greu să oprim poporul, care voia să intre în Marea Cameră şi care-i ameninţa pe deputaţi că-i aruncă în rîu strigînd că-l trădaseră şi că avuseseră convorbiri secrete cu Mazarin. A trebuit să apelăm la tot creditul nostru ca să-l liniştim. Partea bună e că Parlamen-

tul crezuse că noi îl ridicasem. Puterea de care te bucuri în popor e uneori stînjenoare pentru că ajungi să fii făcut răspunzător chiar și de ceea ce s-a întîmplat fără voia ta. Experiența pe care am făcut-o în acea dimineață ne-a obligat să-l rugăm pe prințul de Conti să spună Parlamentului că nu va putea veni după-amiază și că ruga să se amîne deliberarea pe a doua zi dimineață ; am socotit că ar fi nimerit să ne vedem seara la domnul de Bouillon pentru a ne pune de acord cu ceea ce aveam de zis și de făcut, în conjunctura în care ne aflam, adică între un popor care cerea sus și tare războiul, un Parlament care voia pacea și spaniolii care puteau să vrea și una și alta, pe spinarea noastră și în funcție de interesul lor.

Dar în întrunirea noastră de la domnul de Bouillon furăm tot atît de încurcați cum ne temusem că o să fim și în Parlament. Prințul de Conti, instruit de la Rochefoucauld, vorbi ca un om care voia războiul, dar se purtă ca unul care voia pacea. Acest personaj, pe care-l jucă într-un mod demn de milă, unit cu cel pe care-l știam de la Flammarin, nu-mi mai lăsă nici o îndoială că n-ar aștepta vreun răspuns de la Saint-Germain. Propunerea pe care o făcu domnul de Elbeuf fu să se închidă tot Parlamentul, *in corpore*, la Bastilia. Domnul de Bouillon nu cuteza să spună nimic de domnul de Turenne, pentru că acesta încă nu se declarase în mod public de partea noastră.

De îndată ce discuția s-a terminat, am primit un bilet de la vicarul din Saint-Paul prin care mă anunța că Toucheprés, căpitanul gărzilor domnului de Elbeuf, zvîrlise niște bani băieților de prăvălie de pe strada Saint-Antoine, ca să protesteze a doua zi împotriva păcii, în sala Parlamentului ; domnul de Bouillon, înțelegîndu-se cu mine, scrise de îndată domnului de Elbeuf — cu care se împăcase întotdeauna destul de bine — aceste cîteva cuvinte pe dosul unei hărți ca să-i arate cît era el însuși de grăbit : „*Mîine la Parlament nu există nici un fel de siguranță pentru dumneata*“.

Domnul de Elbeuf veni imediat la palatul Bouillon să afle ce voia să însemne acel bilet ; domnul de Bouillon îi spuse că tocmai aflate că norodul își vîrîse în cap că domnul de Elbeuf și el erau înțeleși cu Mazarin și că nu socotea că ar fi bine să se afle în mulțimea care, așteptînd eliberarea prinților, va fi atrasă în mod sigur a doua zi în sala Parlamentului.

Domnul de Elbeuf, care știa bine că n-avea votul public și care nu se simțea mai în siguranță la el acasă decît aiurea, mărturisi că se temea ca absența lui să nu fie prost interpretată. Domnul de Bouillon îi spuse c-ar face bine să se ducă la Parlament, dar că să nu se ducă totuși acolo ca unul păcălit ; că ar trebui să meargă împreună cu mine. Vă dați lesne seama că domnul de Elbeuf, care veni să mă ia de acasă a doua zi, n-a băgat de seamă că, în ceea ce privea vizita lui, mă înțelesesem cu domnul de Bouillon.

În 28 februarie, adică a doua zi după această manevră, m-am dus la Parlament cu domnul de Elbeuf și am găsit în sală o mulțime nenumărată de norod care striga : „Trăiască coadjutorul ! Nu vrem pace și nu-l vrem pe Mazarin !” Cum domnul de Beaufort intră în același timp pe scara cea mare, ecourile numelor noastre, care-și răspundeau, îi făcură pe oameni să creadă că ceea ce nu era decît o pură întimplare, fusese aranjat dinainte ca să tulbure deliberarea Parlamentului ; și cum în materie de răscoală, orice bănuială o ajută să crească, puțin a lipsit să nu facem de îndată ceea ce ne trudeam de opt zile, cu o sîrguință de necrezut, să împiedicăm. V-am mai spus că cea mai mare nenorocire în războaiele civile e faptul că ești făcut răspunzător chiar și de răul pe care nu-l făptuiești.

Primul președinte și președintele Mesme, care de comun acord cu ceilalți deputați, renunțaseră la răspunsul în scris pe care li-l dăduse regina, ca să nu mai ațîțe spiritele prin unele expresii puțin cam prea tari pentru urechile lor, și care-se aflau scrise acolo, înfloriră pe cît putură

termenii binevoitori în care, chipurile, le vorbise ea. Pe urmă, își dădura cu părerea ; și după unele contestări despre mai multa sau mai puțină putere ce urma să se dea deputaților, s-a hotărît ca această putere să fie deplină și întreagă, și să aleagă, pentru întrevedere, orice localitate îi va plăcea reginei ; să numească drept deputați patru președinți, doi consilieri din Marea Cameră, unul din Camera Anchetelor, unul de la Curtea de Casație și un raportor de la Consiliul Statului ; unul sau doi dintre generali, cîte doi membri din fiecare Companie suverană, și pe primarul orașului Paris ; să fie înștiințați domnul de Longueville și deputații Parlamentului din Rouen și din Aix ; iar avocații generali să fie trimiși chiar a doua zi ca să ceară deschiderea trecherilor, conform celor făgăduite de regină. Președintele de Mesme, surprins că nu întâmpină nici o opoziție, nici din partea generalilor, nici dintr-a mea, la tot ceea ce se hotărîse, spuse primului președinte, vorbele pe care președintele de Bellièvre, ce le auzise în mod sigur, mi le reproduse după aceea :

— Iată o înțelegere deplină, dar mă tem de urmările acestei false moderații.

Cred că a fost și mai mirat cînd aprozii venind să-i spună că norodul amenința să-i ucidă pe toți cei care ar fi fost de părere să aibă loc o întrevedere, înainte ca Mazarin să fie alungat din regat, noi, adică domnul de Beaufort și cu mine, am plecat ; i-am determinat pe răzvrățiți să se retragă și Compania a ieșit fără nici o primăjdie și fără nici o larmă. Am fost eu însumi surprins la culme, cît de ușor au mers lucrurile ¹. Faptul dădu Parla-

¹ Contemporanii afirmă dimpotrivă, că norodul nu era chiar atît de calm și că ieșirea n-a fost chiar atît de ușoară cum spune Retz. Broussel și Retz, invitați să potolească mulțimea, s-ar fi recuzat, cînd au auzit amenințările de a-i ucide cu pumnalele pe Molé și pe Mesme. Așa se explică tăcerea lui Retz în legătură cu această agitație populară (n.ed.fr.).

mentului o cutezanță care era cît pe-aci să-l piardă. Veți vedea mai încolo.

În 2 martie, Champlâtreux¹, fiul primului președinte, aduse Parlamentului, din partea tatălui său, care se simțea rău, o scrisoare a ducelui de Orléans și o alta a domnului Prinț prin care-și mărturiseau, amîndoi, bucuria ce-o simțeau pentru pasul făcut de Parlament ; dar prin care, totodată, negau cu tărie că regina ar fi făgăduit deschiderea trecherilor. Nu vă pot exprima furia și fierbințeala care a cuprins întregul corp legiuitor și pe toată lumea la această veste. Pîna și primul președinte, care spusese acest lucru Companiei, se înfurie la culme din pricina unui asemenea procedeu. [...]

A doua zi, care fu 3 martie, înfierbîntarea continuă. Magistrații se străduiră cu ardoare cerînd să se plătească taxele pe care nimeni nu mai voia să le achite, în nădejdea că întrevederea va aduce pacea, care va șterge toate datoriile. Domnul de Beaufort — de comun acord cu domnul de Bouillon, cu mareșalul de la Mothe și cu mine — folosindu-se de acest răgaz pentru a încerca să însușească Parlamentul, vorbi în felul lui, împotriva contravenției, și adăugă cum că se angaja în numele său și al colegilor săi, să deschidă, în cincisprezece zile, trecherile, cu condiția ca Parlamentul să ia hotărîrea fermă de a nu se mai lăsa înșelat de propuneri amăgitoare, care nu urmăreau decît să înlăture răzmerița din întregul regat și care, fără zvonurile acelor negocieri și întrevederi, s-ar fi declarat cu totul de partea capitalei. E de necrezut ce efect au putut produce în spirite, cele douăzeci sau treizeci de cuvinte, în care nu exista nici măcar o umbră de retorică. N-a mai existat nimeni care să nu socoată că tratatul trebuia rupt. Dar, o clipă mai tîrziu, se schimbă totul.

¹ *Jean-Louis Molé, senior de Champlâtreux* (mort în 1682), consilier de onoare al Parlamentului.

Avocații generali se întoarseră de la Saint-Germain ; aduseră pașapoarte pentru deputați și un răspuns foarte încilcit — ca să vorbim deschis — în privința aprovizionării Parisului ; căci în loc de deschiderea trecerilor, Curtea aprobase doar trecerea a o sută de muizi ¹ de griu pe zi, pentru oraș ; și încă se prefăcuse a omite din primul pașaport care a fost expedit, cuvintele „pe zi“, așteptînd să vadă cum vor evolua lucrurile. Acea încilceală convinse însă Parlamentul că totul era bine ; nu-și mai aminti nici ce făcuse, nici ce spusese mai înainte și se pregăti să-și trimită chiar a doua zi deputații la întrevvedere pe care regina o fixase la Ruel...

A doua zi, în 4 martie, deputații ieșiră din oraș, îndreptîndu-se spre Ruel, iar armata noastră ieși și ea ca să se ducă la tabăra aflată între Marna și Sena. Infanteria fu postată la Villejuif și la Bicêtre, cavaleria la Vitri și Ivry. Se ridică un pod de vase peste rîu, la Port-à-l'Anglais, apărut de niște redute cu tunuri. Nici nu se poate imagina bucuria ivită în Parlament la ieșirea armatei ; cei care erau bine intenționați față de partid fiind convinși că ea va acționa cu și mai multă vigoare, iar cei care țineau cu Curtea, închipuindu-și că norodul, care nu va mai fi ațîțat de soldați, va fi mai suplu și mai ușor de îmblînzit. Pînă și Saint-Germain ² căzu în această cursă...

După-amiaza zilei de 4 martie, prilejui un fapt destul de important. Ajungînd pe la ora patru la Ruel, deputații aflară că Mazarin era unul dintre cei desemnați de regină să asiste la conferință. Cei din Parlament pretinseră că fiind condamnat de Companie nu puteau conferi cu el. Domnul le Tellier le spuse — din partea ducelui de Orléans — că reginei i se părea ciudat că Parlamentul nu numai că nu se mulțumea să trateze ca de la egal la egal cu regele său, dar că mai voia să-i și îngrădească autoritatea, luîndu-și libertatea de a-i exclude pe deputații săi.

¹ Veche măsură de capacitate.

² E vorba de Curtea care-și avea reședința la Saint-Germain.

Primul președinte rămânând ferm, iar Curtea persistând și ea la rîndu-i, fură pe punctul de a întrerupe discuțiile. Președintele le Cogneux și domnul de Longueil, cu care noi aveam legături secrete, dîndu-ne de veste ce se petrecea, le-am comunicat să nu cedeze deloc și să le arate, chipurile, în taină, președintelui Mesme și lui Mainardeau, care erau amîndoi foarte legați de Curte, începutul unei scrisori ale mele către Longueil, în care pusesem ca apostilă aceste cuvinte : „*Noi ne-am luat toate măsurile ; sîntem în stare să vorbim mult mai hotărît decît am vorbit pînă acum ; iar după ce-am scris această scrisoare, am aflat o veste care mă obligă să vă avertizez că Parlamentul va fi pierdut dacă nu va proceda foarte înțelept*“. Acest lucru, împreună cu discursurile pe care le-am ținut, în dimineata zilei de 5, în fața Marei Camere, îi obligară pe deputați să nu cedeze în privința prezenței cardinalului la conferință, lucru ce-ar fi fost atît de odios norodului încît, dacă l-am fi acceptat, ne-am fi pierdut cu toții creditul de care ne bucuram în fața lui ; e sigur că dacă deputații s-ar fi lăsat în voia înclinării lor, ne-am fi văzut siliți ca din această pricină, să le închidem porțile în nas cînd aveau să se întoarcă. Ați văzut mai sus că ne străduiam, pe toate căile posibile, să nu fim obligați la astfel de extreme.

Cînd Curtea văzu că primul președinte și colegii săi cerură o escortă ca să se întoarcă la Paris, se îmblînzi. Domnul duce de Orléans trimise să-i cheme pe primul președinte și pe președintele de Mesme. Căutară niște expediente șirecurseră la cel prin care să trimită doi deputați din partea regelui și doi din partea Parlamentului, care să confere într-una din odăile ducelui de Orléans asupra propunerilor ce vor veni și dintr-o parte și dintr-alta și care să facă după aceea un raport în fața celorlalți deputați, ai regelui și ai Parlamentului. Această înțelegere, care, după cum vedeți, nu-l scutea pe cardinal de necazul de a nu fi conferit cu Parlamentul, și care-l obliga efectiv să părăsească Ruelul și să se înapoieze la Saint-Germain,

fu acceptată cu bucurie și deschise scena conferinței, într-un mod foarte dezagreabil pentru primul ministru. [...]

Ceea ce v-am istorisit despre discuțiile noastre la domnul de Bouillon și la Primărie, s-a petrecut la 5,6 și 7 martie. E necesar să vă arăt acum ce s-a petrecut în acele zile și în Parlament și la conferința de la Ruel.

Aceasta a început cum nu se poate mai prost. Deputații pretinseră, și pe bună dreptate, că nu se respectase euvîntul ce li se dăduse, de a deschide trecerile și că nu erau lăsați să treacă nici măcar cei o sută de muizi de grîu. Curtea susținea că ea nu făgăduise deschiderea trecerilor, dar că nici nu împiedica intrarea celor o sută de muizi de grîu în Paris. Regina ceru, drept condiții prealabile pentru ridicarea asediului, ca Parlamentul să se angajeze să-și țină ședințele la Saint-Germain, atît cît va dori regele și să făgăduiască cum că timp de trei ani nu se va mai aduna. Deputații refuzară toți într-un glas cele două propuneri asupra cărora Curtea deveni mai moderată chiar în aceeași după-amiază. Domnul duce de Orléans spuse deputaților că regina renunța la strămutarea Parlamentului, că se mulțumea ca atunci cînd el va fi de acord cu toate articolele să se ducă să-și țină ședințele la Saint-Germain, pentru a verifica acolo conținutul declarației care va cuprinde acele articole și că reducea, de asemenea, cei trei ani de interzicere a adunărilor, la doi. Deputații nu se încăpățînară în privința primului punct ; dar în fața celui de al doilea nu cedară, susținînd că privilegiul de a se aduna era esențial Parlamentului.

Acele contestații, adăugate multor altora, care v-ar plictisi precum și șicanelor care reîncepură privind trecerea grîului, iritară atît de tare spiritele cînd lucrurile se aflară la Paris, încît în incinta Marei Camere nu se mai vorbi de nimic altceva decît de revocarea puterii deputaților ; generalii, care se vedeau căutați de Curte, dar care nu prea făcuseră mare caz de acest lucru pînă la declarația

domnului de Turenne, nu se îndoiau că-și vor îmbunătăți situația cu atît mai mult cu cît Curtea va fi mai încurcată, așa că nu cruțară nimic ca să facă Parlamentul și norodul să strige și să-i spună lui Mazarin că nu depindea totul de conferința de la Ruel. Am contribuit la rîndu-mi, urmărind să reglementez sau mai curînd să moderez puțin graba cu care primul președinte și președintele de Mesme înclinau spre tot ceea ce aducea a împăcare ; și astfel, cum conspiram cu toții urmărind același scop, deși fiecare din unghiuri diferite, făceam, de comun acord, aceleași demersuri.

Cel din 8 martie a fost considerabil. Prințul de Conti spuse Parlamentului că domnul de Bouillon, pe care îl apucase o criză violentă de gută, îl rugase să spună Companiei că domnul de Turenne își oferise persoana și trupele sale împotriva cardinalului Mazarin, dușmanul Statului. Am adăugat că tocmai fusesem avertizat că în ajun se emisese la Saint-Germain o declarație prin care domnul de Turenne fusese declarat criminal de les-majestate și că socoteam necesar ca această declarație să fie casată ; armata sa să fie îngăduită, printr-o declarație solemnă ; să se poruncească tuturor supușilor s-o lase să treacă și s-o hrănească ; și să acționăm, în grabă, ca să constituim un fond pentru plata trupelor și pentru a preveni efectul nefast pe care putea să-l producă cele opt sute de mii de livre trimise de Curte lui Erlac ¹, ca să le deturneze. Această propunere fu votată de toată lumea. Bucuria ivită în ochii și în comentariile întregii adunări, nu se poate exprima. Pe urmă s-a dat o hotărîre crîncenă împotriva lui Courcelles ², Lavardin ³ și Amilly ⁴, care adunau trupe pentru rege, din ținutul Maine. Se îngădui comunelor să se adune la sune-

¹ Jean-Louis Erlach (1595—1650), baron și maior general în armata weimariană.

² Probabil că e vorba de Charles de Champlais, sieur de Courcelles, locotenent general al artileriei.

³ Henri-Charles de Beaumanoir, marchiz de Lavardin.

⁴ Ofițer superior în armata regală.

tul tocsinului și să se năpustească asupra tuturor celor care vor acționa fără ordinul Parlamentului.

Dar asta n-a fost tot. Președintele Bellièvre, spunînd Companiei că primise o scrisoare de la primul președinte prin care acesta îl asigură că nici el, nici ceilalți deputați nu vor face nimic care să fie nedemn de încrederea arătată, făcu să se ridice mai curînd un strigăt, decît un glas public care ordonă președintelui Bellièvre să-i scrie în mod expres primului președinte să nu-și plece urechea la nici o nouă propunere, nici măcar să nu rezolve nimic din cele vechi pînă ce toate cantitățile din grîul făgăduit n-ar fi fost în întregime furnizate și eliberate, pînă ce toate drumurile n-ar fi fost deschise atît pentru curieri cît și pentru mîerinde.

9 martie. S-a făcut și mai mult. S-a dat o hotărîre de amîinare a conferinței pînă la deplina înfăptuire a făgăduielilor și pînă la deschiderea unui drum nu numai pentru grîu, ci și pentru orice fel de merinde ; cei mai moderați întîmpinară mari dificultăți ca să adauge această clauză în hotărîre, fiindcă așteptau cu toții — ca s-o poată publica — să afle de la domnul prim-președinte dacă după ultima veste primită, fuseseră expediate pașapoartele pentru grîne.

Domnul prinț de Conti spuse în aceeași zi Parlamentului că domnul de Longueville îl rugase să asigure adunarea că va pleca fără întîrziere, la 15 ale lunii, cu șapte mii de oameni pe jos și cu trei mii de călăreți, și că va mărșălui drept spre Saint-Germain ; Compania arată o bucurie de necrezut și-l rugă pe prințul de Conti să-l grăbească și mai tare pe domnul de Longueville.

10 martie. Miron, deputat în Parlamentul din Normandia, intrînd în Parlament și spunînd că domnul de Longueville îi încredințase sarcina de a spune Companiei că Parlamentul din Rennes primise cu o extremă bucurie scrisoarea și hotărîrea Parlamentului din Paris și că nu-l

aștepta decît pe domnul de la Trémouille ¹ ca să se unească împotriva dușmanului comun. Miron, zic, după ce-a ținut acest discurs și a adăugat că orașul Le Mans, care trecuse și el de partea noastră, trimisese deputați la domnul de Longueville, fu blagoslovit de întreaga Companie ca unul care adusesese niște vești extrem de plăcute.

11 martie. Un trimis al domnului de la Trémouille ceru audiență Parlamentului, căruia îi oferi din partea stăpînului său, opt mii de oameni pe jos și două mii de călăreți despre care el pretindea că ar fi gata să pornească la drum în două zile, cu condiția ca Parlamentul să-i îngăduie domnului de la Trémouille să pună mîna pe banii regelui proveniți din încasările generale din Poitiers, din Niort și din alte locuri pe care le controla. Parlamentul îi aduse mulțumiri călduroase, dădu hotărîrea de uniune, îi dădu depline puteri în legătură cu încasările generale și-l rugă să înainteze fără zăbavă cu trupele înrolate.

Nici nu ieșise bine trimisul din palat că președintele Bellièvre spuse Companiei că primul președinte îl ruga să-i trimită un nou mandat de împuternicire pentru conferință, pentru că hotărîrea din ziua precedentă, îi ordonase și lui și celorlalți deputați, să suspende discuțiile; președintele Bellièvre, zic, nu primi alt răspuns decît că Parlamentul avea să le reînnoiască mandatul de împuternicire cînd avea să fie primită cantitatea de grîu făgăduită.

După o clipă, Roland, burghez din Reims, care-l ciomăgise personal și-l alungase din oraș pe domnul de Vieuville, locotenent al regelui, pentru că se declarase de partea Curții din Saint-Germain, prezentă Parlamentului o cerere împotriva ofițerilor care-l deferiseră Curții pentru această

¹ *Henri, duce de la Trémouille* (1598—1674), era și el unul dintre nemulțumiții împotriva lui Mazarin fiindcă acesta nu voia să-i dea Neapolul pe care ducele pretindea că trebuie să-l stăpînească în calitate de moștenitor direct al lui Guy al XV-lea, conte de Laval.

faptă. Omul fu lăudat de toată Compania și fu asigurat de toată protecția.

Văzînd deci cît entuziasm era în partid, socotiți probabil că era nevoie de o vreme oarecare ca el să dispară, înainte de a se putea face pace. Nicidecum : pacea s-a semnat chiar în aceeași zi, la conferința de la Ruel, adică s-a încheiat și s-a semnat la 11 martie, de către deputații care ceruseră la 10, noi mandate de împuternicire pentru că cele vechi fuseseră revocate, și de aceiași deputați cărora li se refuzase această nouă împuternicire. Iată deznodămîntul acestui eveniment în care posterității îi va fi greu să creadă, dar cu care ai noștri s-au obișnuit în patru zile. [...]

Pacea fu deci semnată după multe constatări, prea lungi și prea plicticoase de schițat, la 11 martie, și deputații consimțiră, cu multă dificultate, ca Mazarin s-o semneze și el împreună cu ducele de Orléans, domnul Prinț, domnul Cancelar, domnul de la Meilleraie și domnul de Brienne, care erau deputații numiți de rege. Articolele fură următoarele :

Parlamentul se va duce la Saint-Germain unde va ține o ședință în care va fi citită declarația conținînd articolele privitoare la pace ; după care se va reîntoarce la Paris să-și îndeplinească funcțiile obișnuite.

Nu va mai efectua nici o adunare a Camerelor pe tot anul 1649, exceptînd doar primirea de magistrați și mercurialele.

Toate hotărîrile date de Parlament după 6 ianuarie, vor fi nule, cu rezerva celor privitoare la particulari, legate de fapte privind justiția obișnuită.

Toate decretule, declarațiile și hotărîrile Consiliului, privind tulburările prezente, vor fi nule și neavenite.

Soldații recrutați pentru apărarea Parisului vor fi trimiși la vatră de îndată ce va fi semnată pacea ; majestatea sa își va retrage trupele din împrejurimile amintitului oraș.

Locuitorii vor depune armele și nu le vor mai putea lua decît la porunca regelui.

Deputatul arhiducelui Spaniei va fi trimis de îndată înapoi fără nici un răspuns.

Toate hîrtille și mobilele luate particularilor și care se mai aflau în bună stare, vor fi date înapoi.

Domnul prinț de Conti, prinții, ducii și toți cei care luaseră, fără excepție, armele, nu vor mai fi urmăriți sub nici un pretext, dacă se arătau de acord cu cele spuse mai sus, în tratat, la patru zile de la data în care drumurile vor fi deschise, iar domnul de Longueville, în zece.

Regele va da o descărcare generală pentru toți banii regali care fuseseră însușiți, pentru toate mobilele care fuseseră vîndute, pentru toate armele și munițiile care fuseseră luate atît din Arsenal cît și din alte locuri.

Regele va trimite scrisori pentru revocarea semestrului Parlamentului din Aix, conform articolelor stabilite de deputații majestății sale și de cei ai Parlamentului și ai ținutului Provence, în 21 februarie. Bastilia va fi înapoiată regelui.

Au mai existat și alte cîteva articole, dar care nu merită a mai fi consemnate.

Cred că nu vă îndoiiți de surpriza doamnei de Bouillon cînd află că pacea fusese semnată. I-am dus vestea, dîndu-i să citească un bilețel pe care-l promisem de la Longueil ; după ce citi vreo cinci-șase cuvinte, doamna de Bouillon — care-și aduse aminte de ceea ce-i spusese de cincizeci de ori despre inconvenientele de a nu angaja pe de-a-ntregul Parlamentul — strigă aruncîndu-se pe patul bărbatului ei :

— Ah ! Cine-ar fi spus-o ? Te-ai fi gîndit vreodată la așa ceva ?

— Nu, doamnă, i-am răspuns, n-am crezut că Parlamentul poate încheia pace, astăzi ; dar după cum bine știți, am crezut că dacă-l vom lăsa s-o facă, o va face foarte prost ; nu m-am înșelat decît în ceea ce privește timpul.

Domnul de Bouillon luă și el cuvîntul.

— Da, ne-a repetat-o și ne-a prezis-o de nenumărate ori ; am făcut o prostie cît noi de mare !

Vă mărturisesc că aceste cuvinte ale domnului de Bouillon mi-au insuflat un nou soi de respect pentru el ; fiindcă, după părerea mea, oameni mari sînt cei care se pricep să-și mărturisească greșeala, mai curînd decît cei care se pricep s-o evite. [...]

A doua zi, care a fost în 12, prințul de Conti spuse Parlamentului, în douăsprezece sau cincisprezece cuvinte, ce anume se hotărîse la domnul de Bouillon. Domnul de Elbeuf le parafrază : domnul de Beaufort și cu mine, care ne prefăceam că n-am avea nimic de explicat, socotirăm că ceea ce ne strigaseră femeile de prin prăvălii și de pe stradă era exact ceea ce preziseseam eu despre mișcarea norodului. Miron, pe care-l rugasem să fie pregătit, de-abia putu stăvili mulțimea, pe strada Saint-Honoré, la intrarea deputaților, iar eu m-am căit de mai multe ori de a le fi spus oamenilor, așa cum făcusem de dimineată, și despre articolele cele mai odioase și despre semnătura cardinalului pe declarația de pace. V-am arătat mai înainte motivul pentru care am socotit că era bine să fac acest lucru ; dar trebuie să mărturisesc că războiul civil este una dintre acele boli complicate în care leacul sortit vindecării unui simptom, înrăutățește alte trei sau patru.

În 13. deputații din Ruel intrînd în Parlament, care era nemaipomenit de tulburat, domnul de Elbeuf — desperat din pricina unei scrisori pe care o primise în ajun, pe la unsprezece noaptea, de la Saint-Germain, după cum mi-a spus mai apoi cavalerul de Fruges — îi întrebă pe neașteptate — contrar celor stabilite la domnul de Bouillon — dacă discutaseră și despre unele interese ale generalilor. Primul președinte dînd să răspundă prin citirea procesului-verbal despre cele petrecute la Ruel, a fost dintr-o dată copleșit de zarva confuză, dar deplină, a întregii Companii care striga că nu se încheiase nici un fel de pace :

că puterea deputaților fusese revocată ; că aceștia îi abandonaseră în mod laș și pe generali și pe toți cei cărora Compania le acordase hotărîrea de uniune...

Zarva se dezlănțui cu o asemenea furie încît președintele de Mesme, copleșit de disprețul tuturor, mai ales pentru semnătura lui Mazarin, fu atît de speriat că tremura ca o frunză. Domnii de Beaufort și de la Mothe se încinseră și ei îmboldiți de larma de afară și, în pofida primelor noastre hotărîri, primul spuse punînd mîna pe mînerul spadei sale :

— Vă străduiți degeaba, domnilor deputați, căci spada mea nu va ieși niciodată din teacă pentru Mazarin !

Vedeți deci că avusesem dreptate cînd spuseseam, acasă la domnul de Bouillon, că în starea în care se vor afla spiritele la întoarcerea deputaților, nu vom putea răspunde de situație de la un sfert de oră la altul. Trebuia să mai adaug că nu vom putea răspunde nici de noi înșine.

În vreme ce președintele le Cognieux începu a propune ca Parlamentul să-i trimită din nou pe deputați ca să trateze și despre interesele generalilor și să modifice și articolele care nu-i erau pe plac Companiei, idee inspirată de domnul de Bouillon în ajun, la unsprezece noaptea, în sala palatului se auzi un zgomot atît de puternic încît maestrul Gonin, speriat, îi porunci să tacă ; președintele de Bellièvre, unul dintre cei care luaseră parte la discuția de la domnul de Bouillon, voi să sprijine propunerea lui Cognieux, dar fu întrerupt de un al doilea zgomot și mai puternic decît primul. Ușierul care se afla la ușa Marei Camere, intră și zise cu voce tremurată că poporul îl cerea pe domnul de Beaufort. Acesta ieși, vorbi norodului în maniera lui, și norodul se liniști pentru un moment. Dar de îndată ce acesta intră, vacarmul reîncepu ; președintele Novion, care încă de la primele ședințe ale adunării fusese simpatizat fiindcă se arătase a fi împotriva persoanei lui Mazarin, ieși afară din Parchetul apozitorilor ca să vadă ce anume se

întimpla și dădu peste un oarecare du Boisle, avocat prost și atît de puțin cunoscut încît nu l-am auzit pomenit niciodată și care, în fruntea unui număr uriaș de norod, dintre care majoritatea aveau pumnale în mîini, spuse că cerea să i se dea articolele declarației de pace ca să ardă, prin intermediul unui călău, în Piața Grève, semnătura lui Mazarin ; că dacă deputații semnaseră pacea după bunul lor plac, trebuiau spînzurați ; că dacă fuseseră siliți de cei de la Ruel, declarația de pace trebuia dezavuată. Președintele Novion, foarte încurcat, după cum puteți judeca și dumneavoastră, îi arătă lui du Boisle că nu putea arde semnătura cardinalului fără s-o ardă și pe cea a domnului duce de Orléans ; dar că tocmai erau pe punctul de a-i trimite pe deputați îndărăt pentru a modifica articolele așa cum voia poporul.

În vremea asta, în sală, în galeriile și în curtea palatului nu se auzeau decît niște glasuri confuze și înfricoșătoare care strigau : „Nu vrem pace ! Nu-l vrem pe Mazarin ! Duceți-vă la Saint-Germain și-l aduceți înapoi pe bunul nostru rege ! Toți mazariniștii trebuie azvîrliți în rîu !“

M-ați auzit uneori vorbind despre cutezanța primului președinte ; ea n-a părut niciodată mai completă și mai deplină ca în această întîlnire ; se vedea obiectul furiei și al repulsiei poporului ; îl vedea înarmat sau mai degrabă dîldora de tot soiul de arme și hotărît să-l asasineze ; era dealtfel convins că Beaufort și cu mine asmuțisem răscoala, cu aceeași intenție. L-am observat și l-am admirat. Nu i-am văzut nici o tresărire pe chip care să dovedească teamă ci, dimpotrivă, fața lui arăta o fermitate de nezdrun-cinat și o prezență de spirit aproape supranaturală ceea ce e un lucru și mai mare decît fermitatea al cărei efect, dealtfel, în parte, și este. Ea îl făcu a vorbi cu aceeași libertate de spirit pe care-o avea în audiențele obișnuite, și a rosti, pe același ton și cu același aer, hotărîrea luată la

propunerea domnilor le Cogneux și de Bellièvre prin care se prevedea că deputații se vor reîntoarce la Ruel ca să trateze acolo pretențiile și interesele domnilor generali și ai tuturor celorlalți, atașați partidului, și să obțină ca Mazarin să nu mai semneze în tratatul ce se va face.

Această deliberare¹, destul de încâlcită, după cum vedeți, n-a devenit, în ziua aceea, mai limpede, și pentru că trecuse de ceasul cinci după-amiază când s-a isprăvit, deși începuse de la orele șapte dimineața, și pentru că norodul era atât de însuflețit încât s-a iscat teama, și pe bună dreptate, ca acesta să nu ia cu asalt ușile Marei Camere. Ba s-a și propus chiar domnului prim-președinte să iasă pe la grefe, pe unde s-ar fi putut retrage în locuința lui fără să fie văzut, la care acesta răspunsese prin cuvintele :

— Curtea nu se ascunde niciodată. Chiar dacă aș fi sigur că aș pieri, n-aș comite niciodată această lașitate care, în plus, n-ar sluji la altceva decât să le dea și mai mult curaj răzvrătiților. Mă vor găsi la mine acasă dacă vor socoti că m-am temut de ei, aici !

Cum mă rugam de el să nu se expună pînă ce nu voi încerca să îmblînzesc norodul, el se întoarse spre mine cu un aer batjocoritor și-mi spuse aceste vorbe memorabile, pe care vi le-am mai pomenit și altă dată :

— Ha, dragul meu domn, zău că ai haz !

Vă mărturisesc că, deși îmi arăta astfel clar că mă credea autorul răscoalei, nedreptățindu-mă cumplit în această privință, n-am simțit nici un alt sentiment decât cel care mă obliga să admir curajul acelui om pe care l-am lăsat în mîinile lui Caumartin, ca să-l țină pe loc pînă ce aveam să mă întorc eu.

L-am rugat pe Beaufort să rămînă la ușa Parchetului aprozilor pentru a împiedica norodul să intre, și Parla-

¹ Retz nu consemnează în întregime această deliberare. Nu menționează între altele, reproșul făcut de Molé ducelui de Elbeuf, despre unele tratative ale partidului Frondei cu arhiducele Spaniei (n.ed.fr.).

mentul să iasă. Am ocolit pe la bufetul cu gustări și, cînd am ajuns în sala cea mare, m-am urcat pe banca unui procuror și făcînd un semn cu mîna, toată lumea strigă : „Tăcere !“ ca să mă asculte. Am spus tot ceea ce mi-am închipuit eu că ar fi mai potrivit să-i astîmpere pe răzvrătiți ; iar du Bois-le, înaintînd și întrebîndu-mă cu îndrăzneală dacă îmi asumam răspunderea că nu vor menține pacea semnată la Ruel, i-am răspuns că eram foarte sigur de acest lucru cu condiția să nu mai fie răzmeriță, care, continuînd, ar fi fost în stare să-i oblige pînă și pe oamenii cei mai bine intenționați față de partid să încerce pe orice cale să evite asemenea inconveniente. Am fost nevoit să joc, într-un sfert de ceas, treizeci de personaje, cu totul diferite. Am amenințat, am mîngîiat, am poruncit, am rugat, în sfîrșit, cînd am socotit că puteam fi sigur fie și de cîteva momente, m-am întors în Marea Cameră de unde l-am luat pe primul președinte, pe care l-am împins înainte, înconjurîndu-l cu brațele ; Beaufort a procedat și el la fel cu președintele de Mesme și astfel am ieșit din palat, cu Parlamentul *in corpore* și cu aprozii în frunte. Norodul începu să strige cît îl ținea gura. Auzirăm chiar voci care strigară : „Republică !“¹ Dar nimeni nu atentă la nimic și astfel s-a sfîrșit istoria.

Domnul de Bouillon, care a trecut în acea zi prin mai multe primejdii decît orice altă persoană, punîndu-i-se chiar pușca în piept de către un nemernic din drojdia norodului, fiindcă acela își închipuisese că el era Mazarin, îmi spuse, după-amiază, că nu voi mai putea zice de acum încolo că n-a cîntărit bine, de data asta, Parlamentul, și că vedeam și eu limpede că vom avea timpul necesar să-l așteptăm pe domnul de Turenne. La care i-am răspuns că va vedea el singur cît a cîntărit de bine Parlamentul, fiindcă nu mă îndoiam că pericolul prin care trecuse de dimineață

¹ Probabil din cauza evenimentelor din Anglia care impresiionaseră spiritele.

va contribui și mai mult la înclinarea lui — dealtfel firească — spre împăcare.

Această înclinare se manifestă chiar a doua zi, în 14, căci se hotărî, după mari contestări, într-adevăr, care durară pînă pe la trei după-amiază, se hotărî, zic, să citească a doua zi dimineată procesul-verbal după conferința de la Ruel, ba chiar și articolele despre care în ajun nici măcar nu voise să audă nimeni.

În 15, acel proces verbal și articolele fură citite, lucru ce nu se petrecu chiar fără nici un fel de încingere, totuși mult mai mică decît cea din primele două zile. În sfîrșit, după un noian de vorbe pline de înțepături, și dintr-o parte și dintr-alta, deciseră să se conceapă o hotărîre. [...]. După care se ridicară, iar deputații plecară imediat după-masă, îndreptîndu-se spre Ruel.

V-am spus mai sus că deputații se reîntoarseră la Ruel în 16 martie ; chiar a doua zi se duseră la Saint-Germain, unde urma să se țină, la Căncelărie, cea de a doua conferință ; n-au pierdut ocazia să citească mai întîi propunerile pe care toți cei din partidul (Frondei) le făcuseră cu o grabă miraculoasă privind interesele lor personale, și în care generalii ce nu se uitaseră nici pe ei, au stipulat totuși ca aceste interese să nu fie rezolvate decît după ce vor fi revizuite interesele Parlamentului. Dar primul președinte făcu exact pe dos ; pretextă că interesele lor erau mai scumpe decît ale sale proprii ; în realitate făcu acest lucru numai pentru a defăima aceste interese în mod public. Prevăzusem lovitura și, din această pricină, insistasem ca deputații să nu-și înainteze memoriile decît după ce s-ar fi căzut de acord asupra articolelor cerute de Parlament a fi modificate. Dar primul președinte îi încintă cu vorbe, și, în clipa în care se află că generalii se hotărîseră să se înțeleagă (cu Curtea) în privința intereselor lor, n-a mai existat în armată nici măcar un singur ofițer care să nu creadă că n-ar avea dreptul să se adreseze primului președinte, în legătură cu pretențiile sale. Cele ridicate în

acea vreme fură de un ridicol pe care abia ni l-am putea închipui. Cred că vă spun tot dacă vă mărturisesc că pretențiile cavalerului de Fruges erau mari, ale lui Boulaie erau considerabile, iar ale marchizului d'Alluie, erau imense ¹.

Domnul de Bouillon îmi mărturisi că nu cîntărise indetul acest inconvenient care era atît de mare și care dădea un aer atît de ridicol întregului partid. Cum știa că în realitate tocmai el prilejuise acest lucru, simți o rușine cumplită. Am făcut niște eforturi de neconceput pentru a-i obliga pe Beaufort și pe mareșalul de la Mothe. să nu cadă în această capcană, și mi-au făgăduit și unul și celălalt că se vor abține. Dar primul președinte și Viole îl ametea pe cel de al doilea cu niște nădejdi deșarte. Domnul de Vendôme — tatăl lui Beaufort — trimise vorbă fiului său că-l va blestema cumplit dacă nu va obține cel puțin suprintendența mărilor care-i fusese făgăduită, la instalarea regenței, drept recompensă în locul guvernămîntului din Bretagne. Cei mai dezinteresați își închipuiau că vor fi înșelați de cei interesați, dacă nu vor trece și ei în rîndurile lor. Domnul de Retz, care află că vecinul său, domnul de la Trémouille, se dusesse să ceară comitatul de Roussillon și că trăgea nădejde să capete și regatul Neapolului, nu m-a iertat nici acum că n-am întreprins nimic ca să i se dea și lui camanda supremă a galerelor. În sfîrșit, singurul care nu voi să ridice nici o pretenție fu domnul de

¹ Doamna de Motteville arată în *Memoriile sale* (vol. II pag. 393) că generalii „*cereau în jalbele lor, întreaga Franță*“. Tot doamna de Motteville, arată în aceeași operă (vol. II pp. 400—405) care erau pretențiile celor trei, pomeniți de Retz : Fruges cerea să fie repus în funcția de comandant al regimentului de cavalerie al reginei și să capete o rentă ; d'Alluie, cerea guvernămîntul din Foix, iar contele de Maure, Cordonul Albastru și revizuirea procesului răposatului mareșal de Marillac (decapitat în 1632) ; dacă mareșalul era găsit nevinovat, atunci lui trebuia să i se dea „*pămînturi și episcopii în guvernămîntul Verdun*“ sau cele cincizeci de mii de livre pe care Marillac le plătise pentru funcția de locotenent (n.ed.fr.).

Brissac ; dar Matha¹, care n-avea nici o fărîmă de minte, spunîndu-i că i se făcea o nedreptate, își vîrî și el în cap că trebuia să repare această nedreptate printr-o slujbă, după cum veți vedea mai încolo².

Toate acele demersuri, care nu erau cîtuși de puțin bune, mă făcură să iau hotărîrea de a o rupe cu ei, și mă obligară să mă folosesc de prilejul declarației pe care prințul de Conti o făcu în fața Parlamentului ce numise drept delegat al său la conferință pe contele de Maure ; am cerut deci să fac și eu o declarație în numele meu, chiar în aceeași zi de 19 martie, prin care rugam Compania să ordone deputaților ei să nu mă amestece în nimic din tot ce-ar putea viza, direct sau indirect, vreun interes. Acest pas, la care am fost silit, ca să nu fiu învinuit de cei din popor de abandonul lui Beaufort, adăugat impresiei neplăcute pe care o produsese sumedenia de pretenții ridicole, grăbiră cu cîteva zile hotărîrea pe care generalii nu se decideau încă s-o ia împotriva persoanei cardinalului Mazarin, socotind să n-o aducă pe tapet decît atunci cînd vor socoti ei că ea le-ar putea sluji pentru a stimula zelul negocierilor pe care cardinalul le ducea, prin diverse canale, cu fiecare dintre ei.

Domnul de Bouillon ne adună în aceeași seară de 19, la prințul de Conti, și propuse ca însuși prințul de Conti să spună chiar a doua zi Parlamentului, că nici ei nici ceilalți generali nu și-au înaintat listele cu pretenții decît din nevoia în care se găseau de a se ști în siguranță în cazul în care Mazarin ar fi rămas mai departe în minister ; dar că el se angaja, atît în numele său cît și în numele celorlalte persoane de calitate ce intraseră în partidul Frondei, că de îndată ce Mazarin va fi exclus, vor renunța fără nici o excepție, la orice fel de pretenții.

¹ *Charles de Bourdeille, conte de Matha* (mort în 1674), căpitan în regimentul gărzilor, nepotul scriitorului Brantôme.

² Era vorba de guvernămîntul din Anjou (n. ed. fr.).

În 20, această declarație fu făcută formal și prințul de Conti se explică chiar mult mai amplu și mai ferm decît îi era obiceiul. Sînt convins chiar că dacă această declarație ar fi fost făcută înainte ca generalii și subalternii lor să dea la iveală acel furnicar de pretenții, așa cum dealtfel stabilisem cu domnul de Bouillon, ea ar fi salvat ceva mai mult din reputația partidului și ar fi insuflat Curții o temere cum nu și-ar fi putut închipui nimeni : pentru că și Parisul și Saint-Germain ar fi crezut că hotărîrea pe care o luaseră generalii de a vorbi despre interesele lor și de a trimite deputați pentru a trata acest lucru nu era decît urmarea planului de a sacrifica aceste interese, în schimbul excluderii lui Mazarin. Dar cum această piesă nu se putea juca decît după ce pretențiile fuseseră etalate în amănunțime, prea himerice dintr-o parte și prea întemeiate dintr-alta, pentru a mai fi socotite doar niște simple pretexte, Curtea de la Saint-Germain nu se mai temu, văzînd clar cum anume avea să iasă din povestea asta ; iar Parisul, cu excepția oamenilor celor mai de jos, nu putu șterge proasta impresie pe care i-o făcuse acest demers. Această greșală este, după părerea mea, cea mai mare pe care a săvîrșit-o vreodată domnul de Bouillon. Este atît de mare, încît nu mi-a mărturisit-o niciodată, nici mie, care știam foarte bine că o făcuse. El a pus-o pe seama grabei pe care o manifestase domnul de Elbeuf de a încredința primului președinte lista cu pretențiile sale. Dar domnul de Bouillon rămîne totuși prima cauză a acestei greșeli, pentru că el a dat, primul, tonul unei astfel de purtări ; iar cel care în afacerile mari prilejuiește și altora astfel de scăpări, este foarte adesea mult mai vinovat decît aceștia. Iată deci o mare greșală a domnului de Bouillon. [...].

În 30, deputații Parlamentului se întoarseră la Paris.

În 31, făcură o relatare în fața Parlamentului, cu care prilej domnul de Bouillon avu un schimb de cuvinte destul

de supărător cu domnii președinți. Nu izbutise în negocierile particulare. Cele pe care le făcuse Parlamentul în numele lui, nu-l satisfăceau, pentru că ele nu făceau decît să confirme tratatul încheiat odinioară cu el prin care urma să fie recompensat pentru orașul Sedan, dar a cărui garanție n-o vedea încă sigură. Seara, îi veni ideea să tulbure sărbătoarea printr-o răzmeriță pe care-o socotea ușor de provocat, în dispoziția în care se afla norodul ; dar renunță de îndată ce se gîndi la mii și mii de circumstanțe care făceau ca — chiar după principiile sale — ea să nu mai poată fi de actualitate. Una dintre cele mai mărunte era că armata Spaniei se și retrăsese.

În aceeași seară, doamna de Bouillon îmi stîrni o milă de nedescris. Cum era convinsă că ea îl împiedicase pe bărbatul ei să ia o hotărîre bună, vărsă torente de lacrimi. Ar fi vărsat și mai multe dacă ar fi știut tot atît de bine ca și mine că greșeala nu se datora ei. Au existat unele momente în care domnul de Bouillon a ratat niște lovituri decisive, datorită lui însuși și datorită spiritului său de negociere. Acest cusur care mi s-a părut la el cam prea exagerat, m-a făcut de cîteva ori să mă îndoiesc, după cum ați și văzut, că ar fi fost în stare de tot ceea ce marile sale calități te îndreptăteau să aștepti de la el.

În întîi aprilie, care căzu în Joia mare a anului 1649, declarația de pace a fost înregistrată în Parlament. Cum, în noaptea care a precedat această înregistrare, am fost avertizat că poporul se adunase în cîteva locuri pentru a se opune la acest lucru și că amenința chiar să forțeze gărzile puse la palatul Parlamentului, și cum nu exista nimic care să mă sperie mai tare, din pricina motivelor pe care vi le-am arătat mai înainte, m-am prefăcut că sfișesc puțin mai tirziu slujba sfințirii mirului pe care o făceam la Notre-Dame ca să fiu gata să sar în ajutorul Parlamentului dacă ar fi fost atacat. Cînd ieșeam din biserică, veniră să-mi spună că tulburările și începuseră

pe cheiul Orfèvres ; și cum eram pe cale să mă îndrept într-acolo, am găsit un paj al domnului de Bouillon care-mi dădu un bilet din partea lui, prin care mă conjura să vin să-mi ocup locul în Parlament, fiindcă se temea ca norodul, nevăzându-mă acolo, să nu aibă motiv să se răscoale spunînd că asta era o dovadă că eu nu eram de acord cu pacea. N-am aflat, într-adevăr, pe străzi decît oameni care strigau : „Jos Mazarin ! Jos Pacea !“ I-am risipit pe cei pe care i-am găsit adunați în Marché-Neuf și pe cheiul Orfèvres, spunîndu-le că mazariniștii voiau să rupă poporul de Parlament, că trebuia să se păzească să cadă în această capcană ; că Parlamentul avea motivele sale să acționeze așa cum acționa, dar că nu trebuiau să se teamă de nimic în privința lui Mazarin ; că puteau să mă creadă, pentru că le vorbeam din inimă și le dădeam cuvîntul meu că nu mă voi împăca niciodată cu el. Aceste vorbe liniștiră pe toată lumea.

Am intrat în palat unde am găsit gărzile la fel de încinse ca și restul norodului. Domnul de Vitri, pe care l-am întîlnit în sala cea mare, unde nu era aproape nimeni, îmi spuse că i se propusese să-i masacreze pe toți cei indicați a fi mazariniști. Le-am vorbit, cum făcusem și cu ceilalți, și deliberarea încă nu se sfîrșise cînd am luat loc în Marea Cameră. Primul președinte văzîndu-mă intrînd, spuse :

— A șfîntit un mir din care nu lipsește praful de pușcă !

L-am auzit, dar n-am zis nimic, în acea clipă în care, dacă aș fi răspuns la aceste vorbe, și ele ar fi fost duse mai departe, în sala cea mare, n-ar mai fi stat în puterea mea să salvez poate nici măcar un singur om din Parlament. Domnul de Bouillon, căruia i le-am spus la sfîrșitul adunării, îl făcu de două parale, după-amiază — așa cum mi-a spus mai tîrziu — pe primul președinte.

Această pace pe care cardinalul se lăuda de a o fi cumpărat atât de avantajos, nu-i aduse totuși tot ceea ce aștepta de la ea. Mie îmi lăsase un germen de nemulțumire pe care nu l-ar fi putut smulge atât de ușor. Domnul prinț de Conti și doamna de Longueville se duseră să-și facă vizita la Saint-Germain, după ce l-au vizitat pe prințul de Condé la Chaillot, unde întrevăderea a decurs, pentru prima oară, într-o răceală cumplită și dintr-o parte și din cealaltă. Domnul de Bouillon căruia, în ziua înregistrării declarației, primul președinte îi dăduse noi asigurări în privința despăgubirii Sedanului, fu prezentat regelui de Prinț¹, care se prefăcu a-l susține în pretențiile sale; cardinalul folosi față de el toate politețurile posibile. Cum am observat că exemplul începea să acționeze, m-am lămurit, mai repede decît aș fi crezut, despre puțină atenție de care m-aș fi bucurat dacă m-aș fi dus la Curte, unde dușmanul meu capital era încă stăpîn. Așa că i-am declarat acest lucru domnului Prinț care a dat o raită prin Paris, la vreo opt sau zece zile după pace și pe care l-am văzut la doamna de Longueville. Domnul de Beaufort și mareșalul de la Mothe vorbiră și ei în același sens; domnul de Elbeuf ar fi dorit să facă și el același lucru, dar Curtea îl cîștigă de partea ei prin nu știu ce făgăduieli; nu-mi mai aduc precis aminte. Domnii de Brissac, de Retz, de Vitri, de Fiesque, de Fontrailles, de Montrésor, de Noirmoutier, de Matha, de la Boulaie, de Caumesnil, de Moreul, de Laigüe, d'Anneri, rămaseră uniți cu noi; alcătuirăm un fel de corp care, cu concursul norodului, nu era cîtuși de puțin o fantomă. Cardinalul l-a socotit totuși, la început, astfel, și cu atîta trufie, încît Beaufort, Brissac, mareșalul de la Mothe și cu mine rugarăm fiecare pe cîte unul dintre prietenii noștri s-o asigure pe regină de preasupusa noastră ascultare; ea ne răspunse că va primi asigurările noastre, după

¹ După doamna de Motteville, de prințul de Conti (n. ed. fr.).

ce ne vom fi îndeplinit îndatoririle față de domnul cardinal ¹.

Doamna de Chevreuse, care era la Bruxelles, se întoarse în acea vreme la Paris ². Laigue, care venise mai înainte cu opt sau zece zile, ne anunțase întoarcerea ei. El îi urmăse întocmai instrucțiunile ; se atașase de ea, deși ea nu avusese la început nici o înclinare pentru el. Domnișoara de Chevreuse mi-a spus după aceea că mă-mă-sa afirma că semăna cu Bellerose, un comedian care avea cea mai searbădă înfățișare din lume ; că-și schimbase însă sentimentele înainte de a pleca din Bruxelles, și că la Cambrai fusese mulțumită de el, din toate punctele de vedere. Ceea ce am văzut eu la înapoierea lui Laigue la Paris, a fost că era îndrăgostit de ea ; ne-o proslăvi ca pe o eroină căreia îi datoram declarația domnului de Lorraine, care ar fi trecut de partea-noastră, dacă războiul ar fi continuat, și căreia îi datoram de asemenea și marșul armatei spaniole. Montrésor, care petrecuse, din pricina ei, cincisprezece luni la Marsilia, îi aduse elogiile ; eu l-am sfătuit bucuros, de a i-l răpi doamnei de Montbazon pe domnul de Beaufort prin intermediul domnișoarei de Chevreuse despre a cărei căsătorie cu el se vorbise. Odinioară și de a-mi deschide astfel o nouă cale pentru a mă putea duce, în caz de nevoie, la spanioli. Doamna de Chevreuse acceptă să vină ea la mine. Noirmoutier și Laigue, care erau convinși că i-aș putea fi necesar, dar

¹ Doamna de Motteville confirmă acest lucru, dar cu mult mai multe detalii. Ea scrie (vol. II, pp. 418—419) ; „Coadjutorul se ferecă în fortăreața sa și nu vru, pentru nimic în lume, să vină la Saint-Germain împreună cu ceilalți. Socotind că e mai bine să se facă simțit de departe, îl rugă pe ducele de Liancourt s-o salute din partea lui pe regină, s-o asigure că-i era cel mai fidel slujitor și că va vedea întotdeauna în ea pe binefăcătoarea și pe stăpîna sa. Dar regina îi primi vorbele cu dispreț și porunci trimisului lui Retz să-i spună acestuia că nu-i va lua niciodată în considerație vorbele, decît dacă va fi în primul rînd, prietenul lui Mazarin.” (N.ed.fr.).

² Adică la 12 aprilie (n.ed.fr.).

care se temură că doamna de Guémené — care-o ura de moarte pe doamna de Chevreuse, deși îi era cumnată — să nu mă împiedice să devin unul din prietenii ei, îmi întinseră o cursă, în care am căzut.

În după-amiaza zilei în care sosi doamna de Chevreuse, mă obligară să fiu nașul, împreună cu fata ei, al unui copil care venise pe lume exact la țanc¹. Domnișoara de Chevreuse se împodobi, cum se proceda la Bruxelles la astfel de ceremonii, cu toate pietrele scumpe pe care le avea, care erau multe și de mare preț. Era frumoasă; eu eram plin de minie împotriva prințesei de Guémené care, în cea de a doua zi a asedierii Parisului plecase, de frică, la Anjou. Chiar de a doua zi se ivi o ocazie care o umplu² de recunoștință față de mine și care mă făcu să nădăjduiesc într-o prietenie. Doamna de Chevreuse venise de la Bruxelles, dar venise fără îngăduința reginei. Regina se supără, și-i trimise poruncă să plece din Paris în douăzeci și patru de ore. Laigue veni imediat să-mi spună. M-am dus împreună cu el la palatul Chevreuse și am găsit-o pe frumoasă făcându-și toaleta, dar plângând. Cum am o inimă simțitoare, am rugat-o pe mamă să nu se supună poruncii, încît eu să nu mai am prilej s-o văd. Am ieșit ca să-l caut pe Beaufort pe care m-am hotărît să-l conving că nu era demn de onoarea și nici de interesul nostru să răbdăm reintroducerea acelor „*lettres de cachet*“ care constituiau unul din cele mai odioase mijloace de care se servea Curtea pentru a oprima libertatea oamenilor. Că socoteam că nu eram nici eu, nici el, cei mai în măsură să ne opunem unui lucru ca acela, care conform legilor și adevărului era totuși important pentru siguranța

¹ Se pare că era un copil al doamnei de Luynes, deși la acea dată nu s-a găsit arma nici unui copil pe care l-ar fi avut ea. În plus, nu trebuie citit „domnișoara de Chevreuse“, dar doamna de Retz a făcut această corectură pentru a înlesni o intrare în materie privind istoria amorurilor cu această persoană (n.ed.fr.).

² E vorba de domnișoara de Chevreuse.

publică, dar că treaba era totuși foarte delicată, a doua zi după ce se semnase pacea, și mai ales pentru o înaltă doamnă din regat, cea mai expertă în materie de facțiuni și de intrigă. Socoteam de asemenea că această înfruntare pe care nu puteam și nici nu trebuia s-o evităm, deși își avea inconvenientele sale, îl privea mai curînd pe domnul de Beaufort decît pe mine. El se apăra cu încăpăținare invocînd o sumedenie de motive răutăcioase. Nu-l uită pe cel adevărat și anume că doamna de Montbazon l-ar fi mîncat de viu dacă ar fi aflat. Așa că a trebuit să mă însărcinez eu cu acest comision, pentru că trebuia totuși efectuat de unul din noi doi, ca să aibă efect asupra primului președinte.

Ieșind de la domnul de Beaufort, m-am dus la el. Și cum începusem să-i arăt necesitatea — atît pentru rege cît și pentru liniștea Statului — să nu se mai ațîțe spiritele prin niște porunci atît de solemne, el mi-o tăie scurt, zicînd :

— Destul, domnul meu ; nu vrei să plece, nu va pleca !

La care adăugă, apropiindu-se de urechea mea :

— Are ochi frumoși !

Adevărul este că primul președinte scrisese încă din ajun la Saint-Germain că tentativa va fi inutilă și că autoritatea regelui va fi expusă cu prea multă ușurință.

M-am întors triumfînd la palatul Chevreuse ; n-am fost rău primit. Domnișoara de Chevreuse a fost amabilă ; m-am împrietenit în mod intim cu doamna de Rhodes (fata din flori a răposatului cardinal de Guise) care se avea bine cu această domnișoară ; m-am zbatut și i l-am seos din minte pe ducele de Brunswic de Zell cu care era vorba să se mărite. Laigue, care era un soi de pedant, îmi puse la început cîteva piedici ; dar hotărîrea fetei și ajutorul mamei le înlăturară în curînd. O vedeam zilnic

la ea acasă și adesea la doamna de Rhodes ¹, care ne lăsa deplină libertate; iar noi ne foloseam cum puteam mai bine de această libertate. O iubeam sau mai curînd am crezut că o iubesc, căci n-am încetat să-mi continui legătura cu doamna de Pommereux.

Societatea domnilor de Brissac, de Vitri, de Matha, de Fontrailles, care rămăseseră în uniune cu noi, nu era, în acea vreme, un beneficiu fără răspundere. Erau cumplit de destrăbălați și, destrăbălarea publică dîndu-le și mai mult libertate, se lăsau tîrîți zilnic în niște excese care mergeau pînă la scandal. Într-o zi se întorceau de la un prînz pe care-l luaseră la Coulon ²; văzură o procesiune și o atacară cu sabia în mînă, strigînd celui ce ducea crucifixul: „Iată dușmanul!“ Altădată maltratară un valet al regelui, dovedind prea puțin respect pentru li-vrele ³. Cîntecele de pahar nu-l cruțau nici pe bunul Dumnezeu: nu vă pot spune ce necazuri îmi făceau toate aceste nebunii. Primul președinte se pricepu foarte bine să le scoată în evidență; norodul nu le socotea nici el bune; ecleziastii se scandalizară la culme. Nu-i puteam acoperi, nu cutezam să-i scuz, și nebuniile lor se răsfrîngeau asupra Frondei.

Acest cuvînt îmi aduce în minte ceea ce cred că am uitat să vă explic în prima parte a acestei lucrări. E vorba de etimologia cuvîntului, care nu-i de prea mare importanță, dar care nu trebuie totuși omisă dintr-o istorisire unde nu-i cu putință să nu fie pomenit de multe ori. Cînd Parlamentul a început să se adune pentru afacerile publice, domnul duce de Orleans și domnul Prinț, au venit destul de des, după cum ați văzut și au mai îmblînzit uneori spiritele. Dar calmul ăsta nu era decît pe

¹ Al cărei amanat fusese (n.ed.fr.).

² E vorba de Jean Coulon, consilier în Parlamentul Parisului.

³ Doamna de Motteville istorisește și ea această agresiune (în *Memorii*, vol. II. pp. 450—451). care ar fi avut loc în 10 iulie (n.ed.fr.).

perioade. Fierbințeala revenea după două zile, și Parlamentul se aduna la fel de încins ca în primul moment. Bachaumont¹ se apucă să spună într-o zi, glumind, că Parlamentul făcea ca școlarii care trăgeau cu praștia², din șanțurile Parisului, care se îndepărtau de îndată ce-l vedeau pe locotenentul civil, dar care se adunau de îndată ce el nu mai apărea. Această comparație, care fu găsită foarte nostimă, fu celebrată prin cîntece, și ea înflori din nou mai ales cînd — încheindu-se pacea între rege și Parlament — găsiră prilejul s-o aplice facțiunii celor care nu se împăcaseră cu Curtea. I-am dat noi înșine destul curs, fiindcă am observat că această deosebire de nume încingea spiritele³. Președintele Bellièvre spunîndu-mi că primul președinte căpătase un avantaj împotriva noastră datorită acestei glume, i-am arătat un manuscris al lui Saint-Aldegonde, unul dintre primii întemeietori ai republicii Olanda, unde el remarcă faptul că Brederode, supărîndu-se pentru faptul că, la începuturile răscoalei Țărilor-de-Jos, răzvrătiții erau numiți „calici“, prințul de Orania, care era sufletul facțiunii, îi scrisese că nu-și înțelegea propriul interes, că, dimpotrivă, trebuia să fie foarte bucuros și chiar să pună pe mantiile lor niște desage bro-

¹ *François le Coigneux, sieur de Bachaumont* (1624—1702), consilier la Anchete și fiul președintelui le Coigneux. A scris împreună cu Chapelle o carte intitulată *Călătoria lui Chapelle și Bachaumont*.

² Cuvîntul *la fronde* înseamnă *praștie*; *fronder* înseamnă *a trage cu praștia*, iar în sens figurat, *a înfrunta*, *a te opune*, *a te răzvrăti*.

³ La popularizarea Frondei, a contribuit mult și cîntecul lui Barillon, pe care acesta începuse a-l fredona în glumă, chiar în sala Parlamentului și care suna cam așa :

„Al Frondei vînt
În zori, suflînd,
Pe Mazarin
L-a-nspăimîntat.
Al Frondei vînt
În zori suflînd...”

date, ca însemn al unui ordin. Chiar în aceeași seară, hotărîrăm să punem și noi la pălărie niște panglici care să aibă oarecum forma unei praștii. Un negustor, persoană de încredere, ne făcu o cantitate mare pe care o împărți la o mulțime de oameni ce nu vedeau în asta nici o subtilitate. Noi ni le-am pus ultimii ca să nu dăm nici un motiv de afectare ce-ar fi distrus tot misterul. Efectul pe care-l făcu acest fleac, fu de necrezut. Totul fu la modă, pîinea, pălăriile, canoanele ¹, mănușile, manșoanele, evantalele, garniturile ; noi înșine furăm la modă mai mult prin această prostie decît prin ceea ce era esențial.

Sigur că aveam nevoie de orice pentru a ne susține, avînd toată casa regală pe cap. Căci deși îl văzusem pe Prinț la doamna de Longueville, nu mă socoteam decît prea puțin împăcat cu el. Mă tratase politicos, dar reco ; știam chiar că era convins că mă plînsesem de el că nu-și ținușe cuvîntul pe care mă trimisese să-l duc cîtorva parlamentari. Cum nu făcusem acest lucru, aveam motiv să cred că abia aștepta să mă cert cu el. Toate astea, adăugate unor circumstanțe particulare, m-au făcut să-mi dau seama că lucrul se datora mai ales prințului de Conti care era din fire foarte răutăcios și care dealtfel mă ura fără să știe de ce și fără ca măcar s-o pot ghici eu însumi. Doamna de Longueville nu mă iubea nici ea mai mult, și la puțin timp după asta am descoperit și cauza, pe care am să v-o spun mai pe urmă. N-aveam motive să mă încred nici în doamna de Montbazon, care n-avea tot atîta putere ca mine asupra spiritului lui Beaufort, dar care avea totuși mai multă decît îi trebuia ca să-i smulgă toate secretele. Sigur că nu mă putea iubi pentru că știa că-l deposedasem pe Beaufort de cea mai bună parte din considerația pe care el ar fi putut-o smulge Curții. Aș fi putut să mă împac lesne cu ea, căci niciodată o femeie n-a avut o fire mai ușuratică.

¹ Podoabă făcută din panglici, care se purta deasupra genunchiului, căzînd pe gambă.

Dar cum să pun de acord această împăcare cu celelalte angajamente ale mele, care-mi plăceau mai mult și alături de care găseam într-adevăr mult mai multă siguranță ? Iată deci destule motive ca să vă dați seama că aveam destule încurcături.

N-a stat în puțința contelui de Fuensaldagne să mă scape de ele. Acesta nu era mulțumit de domnul de Bouillon care într-adevăr scăpase momentul decisiv al păcii generale ; era și mai puțin mulțumit de trimișii săi, cărora le spunea „cîrțițe“ ; dar era foarte satisfăcut de mine, atît pentru că insistasem întotdeauna pentru pacea coroanelor, cît și pentru că n-aveam nici un interes particular și nu mă împăcasem cu Curtea. Îl trimise deci la mine pe dom Antonio Pimentel¹ ca să-mi ofere tot ce-i stătea în puțința regelui, stăpînul său, și ca să-mi spună că, știind relațiile în care mă aflu cu Mazarin, nu se îndoia că n-aș avea nevoie de ajutor ; că mă ruga să primesc o sută de mii de scuzi pentru care dom Antonio Pimentel îmi aducea trei cambii, dintre care una pentru Bâle, alta pentru Strasbourg și alta pentru Frankfurt ; că nu-mi cerea pentru asta nici un angajament și că regele catolic ar fi fost foarte satisfăcut să nu aibă nici un alt avantaj decît cel de a mă proteja. Cred că nu vă îndoiiți cu ce profund respect am primit această cinste ; mi-am arătat toată recunoștința ce se poate imagina ; nu m-am îndepărtat de nici un lucru ce privea viitorul, dar am refuzat pentru moment darul, spunîndu-i lui dom Antonio că mă socoteam absolut nedemn de protecția regelui catolic dacă primeam o gratificație de la el, nefiind în stare să-l servesc ; că mă născusem francez și atașat mult mai mult decît oricare altul, prin demnitatea mea, de capitala regatului. Că, spre nenorocirea mea, mă certasem cu primul ministru al regelui meu, dar că

¹ Don Antonio Alonzo Pimentel, conte de Benavente (mort în 1671), diplomat spaniol. A negociat căsătoria lui Ludovic al XIV-lea cu Maria-Teresa, fiica regelui Spaniei și nepoata Anei de Austria.

sentimentele mele nu mă vor determina niciodată să caut sprijin printre dușmanii săi, decît atunci cînd necesitatea apărării persoanei mele m-ar obliga la așa ceva ; că providența Domnului, care cunoștea puritatea intențiilor mele, mă pusese, la Paris, într-o situație în care mă puteam totuși menține prin mine însumi ; că dacă aveam nevoie de o protecție, știam că n-aveam să găsesc niciodată una nici atît de puternică, nici atît de glorioasă ca cea a majestății sale catolice, către al cărui măreț ajutor voi tinde întotdeauna. Fuensaldagne fu foarte mulțumit de răspunsul meu, care i se păru — așa după cum i-a spus după aceea lui Saint-Ibar — a fi al unui om ce socotea că are putere, care nu era ahtiat după bani, dar care, cu timpul, i-ar putea totuși primi. Mi-l trimise de îndată pe dom Antonio Pimentel cu o scrisoare lungă, plină de amabilități, și cu un bilețel al domnului arhiduce, în care-mi spunea că va mărșălui spre noi, doar la un semn al meu, „*con todas las fuerças del Rei, su sennor*“¹. [...]

Domnul cardinal Mazarin, care avea mult spirit, dar care n-avea suflet deloc, nu se gîndi, de îndată ce pacea a fost încheiată, decît să se ferească, pentru a spune astfel, de obligațiile pe care le avea față de domnul prinț de Conti, care practic îl scăpase de spînzurătoare ; una dintre primele sale intenții, fu să se îndrepte spre casa Vendôme, care încă de la începutul regenței, se aflase, în două sau trei prilejuri, cu totul opusă intereselor palatului Condé. Din același motiv, se strădui, cu grijă, să-l cîștige pe abatele de la Riviére și săvîrși chiar imprudența de a-l lăsa pe Condé să vadă că-i va dărui abatelui pălăria de cardinal pe care la început i-o destinase prințului de Conti.

Cîțiva canonici din Liège, aruncîndu-și ochii asupra aceluiasi prinț de Conti pentru episcopia lor, cardinalul — care se prefăcu a-i mărturisi lui la Riviére că ar fi dorit să-l dezguste pe Conti de această profesie — găsi o mulțime

¹ Cu toate forțele regelui, stăpînul său (span.).

de piedici pentru înfăptuirea acestui lucru, pretextînd că nu era în interesul Franței să se certe cu casa de Bavaria care avea asupra acelei episcopii pretenții firești și declarate ca atare. Omit o mulțime de amănunte care dovediră domnului Prinț și nerecunoștința și neîncrederea lui Mazarin. Condé era încă prea iute și încă prea tînăr pentru a se gîndi s-o diminueze pe ultima ; dimpotrivă, o spori prin protecția pe care i-o acordă lui Chavigny, dușmanul de moarte al cardinalului, și pentru care ceru și obținu libertatea de a se întoarce la Paris ; prin grija pe care-o arătă față de interesele domnului de Bouillon, care se atașase foarte mult de el, după încheierea păcii ; și prin menajamentele pe care le avu la rîndu-i față de același la Rivière, care nu erau deloc secrete. Nu trebuie să te joci cu cei care au în mînă autoritatea regală. Oricîte cusururi ar avea, nu sînt niciodată slabi, așa încît ori îi menajezi, ori le vii de hac. Dușmanii nu trebuie niciodată să-i disprețuiască, pentru că nu există pe lume decît numai anumite categorii de oameni cărora le convine să fie uneori disprețuiți. Aceste indispoziții, care sporesc întotdeauna de îndată ce-au început, făcură ca Prințul să nu se grăbească, așa cum avea obiceiul, să ia în acea campanie comanda armatei. Spaniolii cuceriseră Saint-Venant și Ypre ¹ și cardinalul își pusese în minte să le ia și el Cambrai. Domnul Prinț, care nu socotea această faptă posibilă, nu-și asumă o astfel de sarcină. Lăsă deci toată treaba pe seama contelui de Harcourt, care dădu greș. Iar el plecă în Bourgogne, odată cu regele, care plecă la Compiègne, ca să mai impulsioneze asediul orașului Cambrai.

Această călătorie, deși făcută cu îngăduința regelui, îl necăji pe cardinal și-l obligă să-i strecoare Prințului niște propuneri indirecte de apropiere. Domnul de Bouillon îmi spuse, în acea vreme, că știa din sursă sigură că Arnauld,

¹ Saint-Venant fu luat la 25 aprilie și Ypres la 8 mai (după doamna de Motteville), la 10 mai (după Montglat) (n.ed.fr.).

care fusese șeful carabinilor¹ și care era foarte atașat Prințului, își asumase această sarcină. Nu știu dacă domnul de Bouillon era bine informat, după cum nu știu nici ce urmări au avut aceste propuneri. Ceea ce știu este că Mazerolles, care era un fel de negociator al domnului Prinț, veni în acea vreme la Compiègne, că avu niște conferințe secrete cu cardinalul și că i-a declarat acestuia, în numele stăpînului său, că dacă regina renunța la supraintendența mărilor pe care o luase pentru ea la moartea domnului de Brézé, cumnatul Prințului, Condé pretindea să i-o dea lui și nu domnului de Vendôme, așa cum circula zvonul. Doamna de Bouillon, care se credea bine informată, îmi spuse că Mazarin fusese foarte mirat de acea cerere, la care n-ar fi răspuns decît printr-o bătăieală cum că „o să-i explice el mai bine, cînd o să ajungă la Paris“. Am reținut aceste cuvinte pe care am rugat-o să mi le explice, prefăcîndu-mă totuși că nu sînt din cale afară de curios. Și am aflat că domnul Prinț își făcuse planul să nu rămînă prea multă vreme în Bourgogne, iar cînd se va înapoia Cîrtea, să revină și el la Paris unde nu se îndoia că-l va găsi pe cardinal mult mai suplu decît oriunde în altă parte. Aceste cuvinte au fost cît pe-aci să mă coste viața, după cum veți vedea în continuare. Dar mai înainte, e necesar să vă vorbesc despre ce s-a petrecut la Paris cît timp Prințul se afla în Bourgogne...

¹ Carabinierilor.

CUPRINS

<i>Prefață</i>	V
<i>Tabel cronologic</i>	XXVII
<i>Nota traducătoarei</i>	XLI

MEMORII.

Partea întâi	3
Partea a doua	55

Lector : NICOLAE TEICA
Tehnoredactor : POMPILIU STATNAI

*Bun de tipar 21.II.1979. Tiraj 100 110 ex. tr. I
50 110 ex. broșate. Coli ed. 14,50. Coli tipar 9,25.*

Comanda nr. 30 543
Combinatul Poligrafic „Casa Scintei”
Piața Scintei nr. 1, București
Republica Socialistă România

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

